

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Вісник Національного університету оборони України. Зб-к наук. праць. – К.: НУОУ, 2024. – Вип. 4 (80). – 173 с.

ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ОБОРОНИ
УКРАЇНИ
4 (80) / 2024

Bulletin of National Defense University of Ukraine. The Coll. of Sc. P. – K.: NDUU, 2024. – Issue 4 (80). – 173 p.

BULLETIN
OF NATIONAL
DEFENSE
UNIVERSITY
OF UKRAINE
4 (80) / 2024

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Рекомендовано

до друку вченою радою Національного університету оборони України
Протокол № 8 від 25 червня 2024 р.

Засновник – Національний університету оборони України

Виходить 6 разів на рік

Ідентифікатор медіа – R30-01595 Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1214 від 31.10.2023 протокол № 25

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України 02.07.2020 № 886 збірник “Вісник Національного університету оборони України” включено до Переліку наукових фахових видань України категорія «Б» у галузі психологічні науки, спеціальність – 053

Вид видання – збірник наукових праць

Сфера розповсюдження – загальнодержавна

ISSN 2617-6858 друк

ISSN 2617-6866 он-лайн

Адреса редакції:

Київ-049, проспект Повітряних сил України, 30

Телефон для довідок: +38 (044) 271-06-23

web-сайт: <http://visnyk.nuou.org.ua/>

e-mail: vesniknuou@ukr.net

THE COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS

Approved by

The Academic Council of the National Defense University of Ukraine

June 25, 2024 (Minutes № 8)

Founded by the National Defense University of Ukraine

Publication frequency – 6 times per year

Media Identifier – R30-01595 Decision of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting No. 1214 dated October 31, 2023 Protocol No. 25

According to the Order of Ministry of Education and Science of Ukraine 02.07.2020 № 886, the collection is included to the List of scientific professional publications of Ukraine category "B" in the field of psychological sciences, Specialty – 053.

Type of Publication – the Collection of Scientific Papers

Sphere of Distribution – countrywide.

ISSN 2617-6858 друк

ISSN 2617-6866 он-лайн

The Address of Editorial Office:

Kiev-049, prospekt Povitrianykh syl Ukrainy, 30

Contact telephone number: +38 (044) 271-06-23

website: <http://visnyk.nuou.org.ua/>

e-mail: vesniknuou@ukr.net

РЕДАКЦІЯ:

Головний редактор – Василь Стасюк, доктор психологічних наук, заслужений працівник освіти України, професор, Національний університет оборони України, Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-7943-8456>

Відповідальний секретар – Вадим Богайчук, кандидат політичних наук, доцент, Національний університет оборони України, Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0003-4977-5870>

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Василь Осодло, доктор психологічних наук, професор, заслужений працівник освіти України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, Національний університет оборони України, Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0003-2893-4721>

Олег Хміляр, доктор психологічних наук, професор, Національний університет оборони України, Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0003-2693-1906>

Інґріда Баранаускіне, Ph.D. в соціальних науках, професор, кваліфікований доктор, завідувач кафедри соціальної роботи Клайпедського університету, Литва

<https://orcid.org/0000-0003-2158-4941>

Олена Бочарова, професор, Педагогічний університет комісії народної освіти в Кракові, Краків, Республіка Польща

<https://orcid.org/0000-0001-8415-3925>

Наталія Володарська, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, Інститут психології імені Г.С. Костюка Національної Академії педагогічних наук України, Київ, Україна

<http://orcid.org/0000-0003-1223-718X>

Наталія Воляннюк, доктор психологічних наук, професор, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Київ, Україна

<http://orcid.org/0000-0001-6945-5984>

Галина Гандзілевська, доктор психологічних наук, професор, Національний університет «Острозька академія», Острог, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-6137-8344>

Тамара Говорун, доктор психологічних наук, професор, професор Інституту поведінкових наук Джіндаля (JIBS) Глобального університету О. П. Джіндаля (JGU), Сопінат, Хар'яна, Індія

<https://orcid.org/0000-0003-1520-9766>

Іван Данилюк, доктор психологічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-6522-5994>

Георгій Ложкін, доктор психологічних наук, професор, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-6705-9344>

EDITORS OFFICE:

Editor in Chief – Vasil Stasuk, Doctor of Science (Psychology), , **honored worker of education of Ukraine** Professor, National Defence University of Ukraine, Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-7943-8456>

Executive Secretary – Vadim Bohaichuk, candidate of political sciences, associate professor, National Defence University of Ukraine, Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0003-4977-5870>

EDITORIAL BOARD:

Vasyl Osodlo, Doctor of Science (Psychology), Professor, honored worker of education of Ukraine, laureate of the State Prize of Ukraine in the field of science and technology, National Defence University of Ukraine, Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0003-2893-4721>

Oleh Khmiliar, Doctor of Science (Psychology), Professor, National Defence University of Ukraine, Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-7943-8456>

Ingrida Baranauskiene, Ph.D. in Social Sciences (Educology), Professor, Qualified doctor, Head at the Department of Social Work of Klaipeda University, Lithuania

<https://orcid.org/0000-0003-2158-4941>

Olena Bocharova, Professor, Uniwersytet Pedagogiczny im Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Krakow, Rzeczpospolita Polska

<https://orcid.org/0000-0001-8415-3925>

Natalia Volodarska, Candidates of Science (Psychology), Senior Research, G.S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

<http://orcid.org/0000-0003-1223-718X>

Nataliia Volianiuk, Doctor of Science (Psychology), Professor, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute» Kyiv, Ukraine

<http://orcid.org/0000-0001-6945-5984>

Halyna Handzilevska, Doctor of Science (Psychology), Professor, National University «Ostroh Academy», Ostroh, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-6137-8344>

Tamara Hovorun, Doctor of Psychology, Professor, Professor, Jindal Institute of Behavioural Sciences (JIBS) of O.P. Jindal Global University (JGU), Sopinat, Haryana, India

<https://orcid.org/0000-0003-1520-9766>

Ivan Danyliuk, Doctor of Science (Psychology), Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-6522-5994>

Georgii Lozhkin, Doctor of Science (Psychology), Professor, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-6705-9344>

© Вісник Національного університету оборони України

Томас Матіок Ph.D. (аналіз та розв'язання конфліктів), майор Армії США (у відставці), професор Центру Джорджа Маршалла, старший лектор кафедри політології Державного Університету Середньої Джорджії США

<https://orcid.org/0000-0003-1828-7938>

Ксенія Максименко, доктор психологічних наук, доцент, Національна академія внутрішніх справ України, Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0003-0354-628X>

Наталья Мілорадова, доктор психологічних наук, доцент, Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, Україна

<http://orcid.org/0000-0002-0716-9736>

Татьяна Перепелюк, кандидат психологічних наук, професор, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини Умань, Україна

<http://orcid.org/0000-0001-6313-2279>

Любовь Помиткіна, доктор психологічних наук, професор, Національний авіаційний університет, Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-2148-9728>

Ігор Приходько, доктор психологічних наук, професор, Національна академія Національної гвардії України, Харків, Україна

<http://orcid.org/0000-0002-4484-9781>

Людя Радзевичене, доктор соціальних наук, Шяуляйская академія Вильнюсского університета, м. Шяуляй, Литва

<https://orcid.org/0000-0001-8468-3176>

Цезарій Смуневський, доктор філософії хабілітований доктор наук про безпеку, професор, факультет політології та міжнародних студій Варшавського університету, заступник директора Центру міждисциплінарних досліджень Варшавського університету» Ідентичність – Діалог – Безпека», Варшава, Республіка Польща

<https://orcid.org/0000-0002-8973-3539>

Іван Сулятицький кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри спеціальної освіти ЛНУ імені Івана Франка, Голова Українського центру психології безпеки (всеукраїнська громадська організація), Львів, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-3769-5630>

Татьяна Траверсе, доктор психологічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-9031-1173>

Микола Фомич, кандидат психологічних наук, доцент, Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України, Черкаси, Україна

<https://orcid.org/0000-0003-1253-2656>

Tomas G. Matyok, Ph.D. (Conflict analysis and resolution), major of US Army (ret.), Professor at George C. Marshall Center, Senior Lecturer in Political Science at Middle Georgia State University, Georgia, USA

<https://orcid.org/0000-0003-1828-7938>

Ksenia Maksimenko, Doctor of Science (Psychology), Assistant Professor, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0003-0354-628X>

Natalia Miloradova, Doctor of Science (Psychology), Assistant Professor Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine

<http://orcid.org/0000-0002-0716-9736>

Tetiana Perepeliuk, Candidates of Science (Psychology), Professor; Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

<http://orcid.org/0000-0001-6313-2279>

Lyubov Pomytkina, Doctor of Science (Psychology), Professor, National Aviation University, Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-2148-9728>

Igor Prykhodko, Doctor of Science (Psychology), Professor, National Academy of the National Guard of Ukraine, Kharkiv, Ukraine

<http://orcid.org/0000-0002-4484-9781>

Liuda Radzeviciene, Doctor of Social Sciences, Vilnius University Šiauliai Academy, Siauliai, Lithuania

<https://orcid.org/0000-0001-8468-3176>

Cezary Smuniewski, Doctor of Philosophy, Doctor of Security Sciences, Professor, Faculty of Political Science and International Studies of the University of Warsaw, Deputy Director of the Center for Interdisciplinary Studies of the University of Warsaw "Identity - Dialogue - Security", University of Warsaw: Warsaw, Rzeczpospolita Polska

<https://orcid.org/0000-0002-8973-3539>

Ivan Sulyatytskyy I. candidate of psychological sciences, associate professor associate professor of the Department of Special Education of the Ivan Franko National University of Lviv, Head of the Ukrainian Center for Safety Psychology, Lviv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-3769-5630>

Tetiana Traverse, Doctor of Science (Psychology), Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-9031-1173>

Mykola Fomych, Candidates of Science (Psychology), Assistant Professor, Cherkasy Institute of Fire Safety named after Heroes of Chernobyl of the National University of Civil Defense of Ukraine, Cherkasy, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0003-1253-2656>

ЗМІСТ

Питання психології

<i>Алещенко В. І.</i> Науково-прикладні аспекти військово-соціального управління.....	7
<i>Василькевич Я. З., Кікінежді О. М.</i> Стиль управління як інтегративна характеристика діяльності керівника.....	16
<i>Вахоцька І. О.</i> Ресурсний потенціал рефлексивного відображення суб'єктом особистісної безпеки під час конфліктної взаємодії.....	25
<i>Ворона О. Ю.</i> Особистісна детермінація психічного захисту та його значення у професійній діяльності педагогів.....	34
<i>Заліток Л. М.</i> Аналітичний огляд проблеми комунікативні взаємодії у психології: зарубіжний дискурс.....	42
<i>Зарецька Н.Є., Єргідзей К. В., Жук О. Г.</i> До питання стандартизації реінтеграції персоналу Сил оборони після перебування в ізоляції.....	47
<i>Зарецька О. О.</i> Кризовий дискурс у смислового вимірі.....	60
<i>Кривець Л. В., Оберемко О. М.</i> Практичні аспекти реалізації рівних прав і можливостей жінок та чоловіків у Збройних Силах України (2022-2024 рр.).....	69
<i>Лазоренко Б. П., Дубровинський Г. Р.</i> Психологічний добробут курсантів військових психологів: рівні травмівного ураження та стратегії забезпечення в умовах російсько української війни.....	77
<i>Макаренко П. В., Доценко В. В., Сіроха Л. В.</i> Психологічні особливості емоційного вигорання працівників правничих професій.....	88
<i>Микитчак А. П.</i> Стрес вимушеного переселення як ситуація деривації та ізоляції, ресурси його подолання.....	97
<i>Павлушенко С. М.</i> Психологічні особливості фрустраційної толерантності операторів Сил спеціальних операцій Збройних Сил України.....	108
<i>Рудницька С. Ю.</i> Наративна модель розвитку життєвої компетентності особистості в умовах війни в Україні.....	119
<i>Санташов В. І. Герасименко О. В.</i> Діагностика кризових психічних станів військовослужбовців методом портретних виборів Л. Сонді.....	132
<i>Тептюк Ю. О.</i> Особливості професійно-психологічного відбору представників екстремальних професій.....	143
<i>Туз Л. Г. Якимчук Б. А.</i> Автентичність і самореалізація особистості в процесі творчого пошуку.....	153
<i>Тютюнник Л. Л.</i> Мовні засоби вираження емотивності у текстовому медіа контенті.....	159
ДО ВІДОМА АВТОРІВ.....	169

CONTENTS

Issues of psychology

<i>Aleshchenko V. I.</i> Scientific and applied aspects of military-social management.....	7
<i>Vasylkevych Ya. Z., Kikinezhdі O. M.</i> Management style as an integrative characteristic of a leader's activity.....	16
<i>Vakhotska I.</i> Resource potential of the subject's reflexive reflection of personal security during conflict interaction.....	25
<i>Vorona O.</i> Personal determination of mental protection and its importance in the professional activity of teachers.....	34
<i>Zalitok L.</i> Analytical review of the problem of communication interactions in psychology: foreign discourse.....	42
<i>Zaretska N., Єрziдзєй K. B., Zhuk O.</i> On the issue of standardization of reintegration of personnel after isolation.....	47
<i>Zaretska O.</i> Crisis discourse in the sense dimension.....	60
<i>Krymets L., Oberemko O.</i> Practical aspects of women and men equal rights and opportunities implementation in the Armed Forces of Ukraine (2022-2024).....	69
<i>Lazorenko B. P., Dubrovynsky G. R.</i> Psychological well-being of military psychologist cadets: levels of trauma injury and protection strategies in the conditions of the russian-ukrainian war.....	77
<i>Makarenko P., Dotsenko V., Sirokha L.</i> Psychological characteristics of emotional burnout among legal professionals.....	88
<i>Mykytchak A. P.</i> Stress of forced resettlement as a situation of deprivation and isolation, resources for its overcoming.....	97
<i>Pavlushenko S.</i> Psychological features of frustration tolerance of operators of Special Operations Forces of the Armed Forces of Ukraine.....	108
<i>Rudnytska S.</i> Narrative model of developing personal life competence in the context of war in Ukraine.....	119
<i>Santashov V. I., Gerasymenko O. V.</i> Diagnostics of crisis mental states of military personals using the method of portrait choices (L. Sondi's method).....	132
<i>Teptyuk Y.</i> Features of professional psychological selection of representatives of extreme professions.....	143
<i>Tuz L., Yakymchuk B.</i> Authenticity and self-realizations of the individual in the process of creative search.....	153
<i>Tiutiunnyk L.</i> Linguistic devices for expressing emotiveness in textual media content.....	159
INFORMATION FOR AUTHORS	169

НАУКОВО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ВІЙСЬКОВО-СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ

*Алещенко В. І. доктор психологічних наук, професор,
Національний університет оборони України
<https://orcid.org/0000-0003-1560-7318>*

У статті висвітлено військово-соціальне управління як об'єкт соціально-філософського аналізу, що полягає в забезпеченні реалізації розвитку ЗС України як військово-соціальної організації. Акцентовано увагу на науково-прикладних аспектах військово-соціального управління, побудові діяльній моделі, яка включає наступні компоненти: функції управління, структуру управління, об'єкти управління, процеси управління, кадри управління. Фокус зосереджено на військово-соціальному управлінні як складовій соціального управління та його особливостях. Сформульовано рекомендації для органів військового управління щодо вирішення проблем соціальної взаємодії в практиці військового управління.

Ключові слова: соціальне управління; військово-соціальне управління; військово-соціальна система; Військова доктрина України.

Вступ. Противник продовжує ведення наступальних дій в базових операційних районах на сході та півдні України, здійснює ракетні обстріли по всій території нашої держави. У таких умовах особовий склад Збройних Сил України (ЗС України) цілодобово виконує бойові завдання зі стримування зовнішнього агресора, захисту територіальної цілісності, збереження життя та здоров'я громадян нашої держави.

Військовослужбовці, які приймають участь у бойових діях щодо відбиття повномасштабної агресії Росії проти України, потребують підвищеної соціальної уваги, комплексної та дієвої системи соціальної підтримки. Тому, питання військово-соціального управління (ВСУ), вивчення та прогнозування параметрів розвитку військово-соціальних відносин у військових колективах набуває особливої актуальності.

З огляду на зазначене, дослідження обраної теми статті становить теоретичний і практичний інтерес у контексті розвитку військово-соціального управління як науки, підготовки фахівців певного спрямування.

Постановка проблеми. Дослідження зазначеної теми обумовлена такими положеннями:

по-перше, вимогами сьогодення, що передбачають помітний поворот всій діяльності до проблем управління, особливо до його соціально-психологічних аспектів,

які забезпечують результативне виконання покладених завдань;

по-друге, потребою впровадження практичних підходів до ВСУ у ЗС України за військовими стандартами держав-членів НАТО щодо соціальної підтримки, соціально-психологічного супроводження військовослужбовців;

по-третє, серйозні проблеми виникли в навчанні та підготовці управлінських кадрів, які слабо орієнтовані на конкретну соціальну управлінську діяльність у ЗС України.

Доцільно зазначити, що військово-соціальне управління як цілеспрямована діяльність, практичне мистецтво визначається здатністю офіцера успішно й ефективно вирішувати конкретні управлінські завдання. Тільки у разі високого рівня професійної підготовки у сфері ВСУ офіцер зможе ефективно й усвідомлено провадити практичну управлінську діяльність: ставити цілі і завдання, приймати рішення, планувати і контролювати їх виконання на всіх етапах, мотивувати особовий склад. Для командирів і начальників, усього офіцерського складу, які безпосередньо працюють з особовим складом або керують великими військово-соціальними спільнотами, ця проблема потребує належної уваги.

Трансформація органів управління, її соціальні та гуманітарні аспекти в офіцерському середовищі сприймають

неоднозначно, виникає необхідність систематичного викладення проблем теорії і практики ВСУ з метою вироблення єдності поглядів на його сутність, зміст і особливості в сучасних умовах. Недооцінювання цих аспектів та заперечення потреби їх практичного дослідження під час підготовки військових кадрів можуть призвести до нездатності випускників вищих військових навчальних закладів впевнено вирішувати завдання зростаючої складності у сфері ВСУ у військах (силах).

Мета статті полягає у визначенні основних науково-прикладних аспектів військово-соціального управління у Збройних Силах України.

Методи дослідження. Методологічну основу статті складають загальнонаукові методи, насамперед аналіз, синтез, логічні, системні та спеціальні методи дослідження.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Розвідки із зазначеної тематики проводили вітчизняні та зарубіжні вчені: В. Бакуменко, А. Бородій, О. Карабейца, А. Кочубей, І. Козлова, О. Лугова, Н. Липський, Л. Матвійчук, С. Моцарь, В. Мулява, Є. Потапчук, Т. Семигіна, В. Скуратівський, С. Соловійов, В. Торохтій, В. Форсова, А. Шавлов та ін.

У рамках пілотного проекту Міністерства оборони України та Міністерства соціальної політики України, розглянуто важливість аспектів військово-соціального управління, психосоціального відновлення для успішної реадaptaції сімей військовослужбовців. Апробовано програму комплексної психосоціальної підтримки військовослужбовців та проаналізовано її результати. (Смирнова Т. М., Осьдло В. І. & Чижевський С. О. (2023)

Науково прикладні аспекти зазначеної тематики висвітлені у підручнику «Військово-соціальне управління: теорія і практика» (Алещенко (2019)). В ньому викладено практичний зміст курсу навчальної дисципліни «Військово-соціального управління», досліджена система військово-соціального управління, її об'єкти і суб'єкти, які відповідно охарактеризовано і розтлумачено.

Систему соціального супроводу у ЗС України представлено у методичному посібнику авторського колективу (О. Герасименко, І. Горбенко & О. Деточка & В. Дембіцький, В.Єфімова & Я. Калініченко & А. Камінська & С. Куц & В. Лагодзінський & В. Мороз & В. Панченко, Є. Рожков & О. Умеренкова, О. Шевчук (2023)). В якому подано механізм реалізації ВСУ в військах (силах) щодо надання соціальних послуг військовослужбовцям та членам їх сімей, родинам загиблих, зниклих безвісти та полонених; розкриває взаємодію посадових осіб з органами державної влади та місцевого самоврядування, громадськими організаціями.

Враховуючи складні проблеми, що виникли внаслідок російської воєнної агресії на Україні, актуальним є дослідження шляхів підвищення ефективності ВСУ ЗС України. Зазначене передбачає серйозний поворот всій діяльності до проблем управління, особливо до його соціальних аспектів.

Виклад основного матеріалу. Нинішня ситуація, пов'язана з військовою агресією Росії в Україні, посилила проблематику гуманітарних та соціальних питань воєнного часу та потребує свого окреслення. Особливо актуальними стають заходи щодо реалізації основних функцій життєдіяльності, персоніфікована допомога окремим соціальним групам населення, підвищення якості життя, соціальної підтримки людей в погонах, забезпечення належного морально-психологічного стану, бойового духу військовослужбовців. Перелічені завдання є нагальними й особливий акцент мають у теперішній час та будуть мати у післявоєнний період, що є актуальним питанням та передбачає його наукового розгляду (Хорунжий (2010)).

У суспільстві здійснюється *управління* як колективами людей, так і природними процесами. Проте управління завжди опосередковано управлінськими взаємодіями між (для) людей. Великий тлумачний словник сучасної української мови трактує поняття «управління» як метод управлінської діяльності оснований на виділенні більш важливих у даний період завдань на здійснення яких спрямовуються головні

Питання психології

зусилля керуючої організації (Бусел (2005, 1511).

У самому загальному розумінні розглянемо основні науково-прикладні аспекти соціального управління у ЗС України.

Перше, соціальне управління – це управління, яке здійснюють людьми стосовно людей. Людина є суб'єктом і об'єктом управління.

По-друге, соціальне управління має місце у будь-якому суспільстві, зокрема і у військовому середовищі. Залежно від історичних, політичних, економічних, та інших обставин можуть змінюватися його мета, форми, методи.

По-третьє, при аналізі сутності соціального управління слід визначити категорії «об'єкт» та «суб'єкт» діяльності, управлінський вплив, зворотні зв'язки, управлінська система, які набувають у соціальному управлінні конкретного вираження у діях людей, їх колективів та взаємодії.

Суб'єкт та об'єкт управління – поняття умовні. Те, що в одній взаємодії виступає як суб'єкт, в іншій – як об'єкт управління, і навпаки. І навіть у межах однієї й тієї ж взаємодії суб'єкт також управляється з боку об'єкта, який у цьому випадку виступає вже

як суб'єкт управління. Таким чином, суб'єкт – це філософська категорія, що спочатку позначала будь-якого носія певних властивостей, станів та дій. Чітку межу між об'єктом управління та суб'єктом управління можна провести лише досить умовно, оскільки виконавська діяльність немислима без управлінської, а остання – без виконавської.

По-четверте, об'єктно-суб'єктні взаємодії здійснюються в середовищі, яке одержало найменування внутрішнього середовища як сукупності внутрішніх факторів (об'єктів, процесів), що надають системі конкретну, властиву тільки їй форму. Оскільки система соціального управління є підсистемою для системи ще більшого порядку, існує зовнішнє середовище – сукупність зовнішніх факторів, з якими система взаємодіє або які вона повинна враховувати у своїй діяльності.

Отже, елементами соціальної системи є люди і їх діяльність, яку вони проводять не ізольовано, а у процесі взаємодії з іншими людьми, об'єднаними в різноманітні соціальні спільності в умовах певного соціального середовища.

Система соціального управління в практичному аспекті можна характеризувати схемою (рис.1):

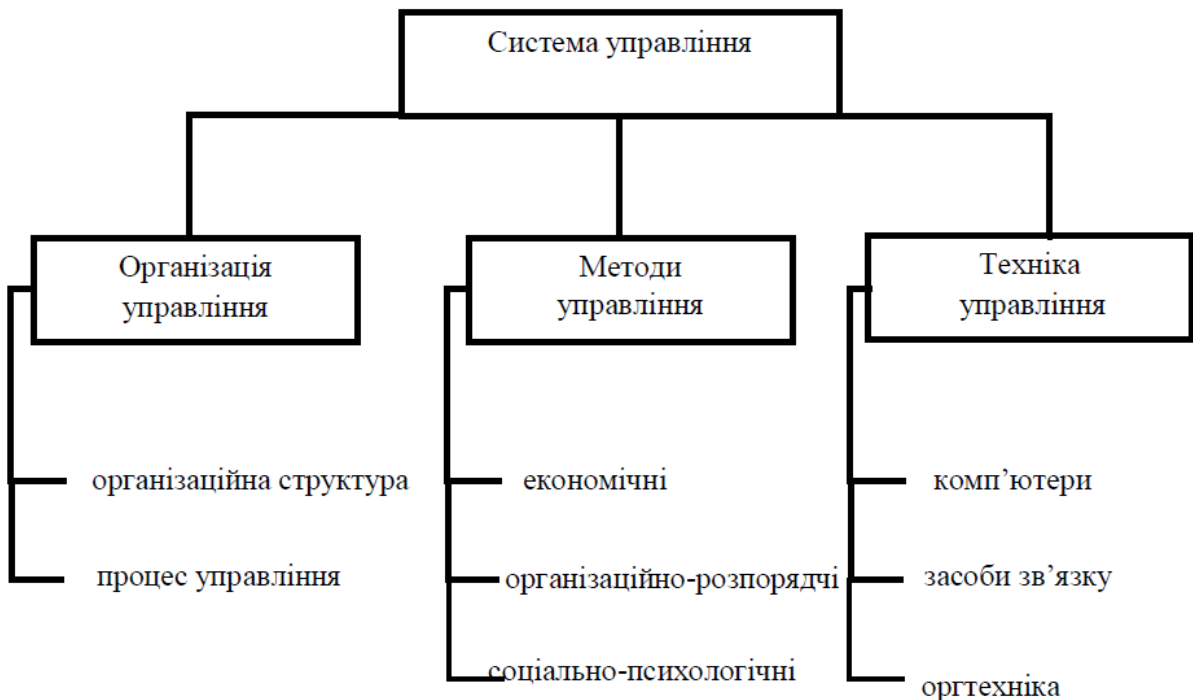

Рис. 1. Схема системи управління

Питання психології

На сучасному етапі необхідно сформувати *нову парадигму військово-соціального управління*, як складової соціального управління, що базується на досягненнях різних наук – філософії, економіки, соціології, психології,

управління, антропології, права в аспектах управління для отримання необхідних результатів (Алещенко (2024, 723).

Теорія воєнно-соціальної організації покликана використовувати досягнення гуманітарних наук (рис. 2).

Рис. 2. Система наук про управління

Дослідження проблематики соціального управління дозволяє визначити, що розуміється під «військово-соціальною системою» та «військово-соціальним управлінням».

Військово-соціальна система – це система специфічних якісно певних цілісних соціальних відносин, у яких перебувають індивіди, які проходять військову службу за контрактом.

Отже, різновидом соціального управління є **військово-соціальне управління**, яке характеризується цілеспрямованим впливом на Збройні Сили (Сили оборони) (військові колективи, особистість) їх внутрішні відносини для впорядкування, збереження, удосконалення та розвитку їхньої певної якісної специфіки.

Військово-соціальне управління є систематичним зовнішнім і внутрішнім впливом на військово-соціальну систему з

Питання психології

метою приведення її в стан, що дозволяє успішно вирішувати бойові та службово-бойові завдання. Зміст військово-соціального управління полягає у постійному контролі над військово-соціальними управлінськими відносинами у різноманітних військових частинах та підрозділах. У разі їхнього відходу від оптимального стану військовим командуванням, органами військово-соціального управління розробляється та здійснюється комплекс заходів впливу на військовослужбовців, військові колективи для відновлення цих відносин. Кожен військовослужбовець включений одночасно до найодноманітніших систем: військово-політичної, військово-соціальної, службово-функціональної.

Виходячи з попереднього аналізу військово-соціального управління потрібно розрізняти від соціального управління в ЗС України. Останнє відноситься до тих управлінських впливів, які для ЗСУ є зовнішніми, наприклад, рішення які приймаються органами державної влади, військово-соціального управління ЗСУ відноситься до внутрішньої діяльності. Військово-соціальна система – це система специфічних, якісно визначених цілісних соціальних відносин, в яких знаходяться індивіди, які проходять військову службу за контрактом.

Діяльнішу модель військово-соціального управління наочно можна виразити наступною схемою (рис. 3):

Рис. 3. Діяльніша модель військово-соціального управління

Військово-соціальне управління має таку ж елементну структуру, як і соціальне управління. Соціальні відносини під час проходження військової служби мають свою специфіку. Для досягнення цілей збройної боротьби необхідно привести соціальну систему (військово-соціальну спільноту) в стан який дозволяє виконати будь який законний наказ командира (начальника).

Мистецтво управління соціальними процесами у військово-соціальній системі полягає у визначенні оптимального рівня взаємодії між її різними внутрішніми елементами. Взаємодіючи один з одним, суб'єкт та об'єкт управління надають взаємоспрямований вплив, що сприяє розвитку системи.

Зміст ВСУ полягає в постійному контролі над військово-соціальними управлінськими відносинами в різних військових частинах і підрозділах. У разі їх відходу від оптимального стану (порушення динаміки) військово командування, відповідні управління розробляють і проводять комплекс заходів впливу на військовослужбовців, військово-соціальну спільноту для відновлення відносин.

Отже, *військово-соціальне управління* – це систематичний зовнішній або внутрішній вплив на військово-соціальну систему з метою приведення її у стан, що дає змогу успішно вирішувати бойові та службово-бойові завдання.

Відмінність військово-соціального управління від соціального управління, полягає у його специфіці: військово-організаційна система в якій здійснюється військово-соціальне управління, може перебувати у двох станах – мирного та воєнного часу; індивіди у системі військово-соціального управління, особливо більшість чоловічого населення у воєнний час (по мобілізації), перебувають у ній без їхнього бажання; високий рівень регламентації військової служби; послідовна «вертикальна» супідрядність елементів воєнної системи; суворий пріоритет дій і право втручання підсистем верхнього рівня дії підсистем

нижчого рівня; залежність дій підсистем верхнього рівня від виконання своїх функцій підсистемами нижчого рівня.

Основою вдосконалення управлінської діяльності є розвиток її системно-організаційної основи, і, насамперед, організацій як суб'єктів та об'єктів управлінської діяльності (Хорунжий (2010)).

Військово-соціальне управління як складова соціального управління має три змістових аспекти.

По-перше, нині цю наукову дисципліну викладають у ВВНЗ. Наприклад, у Національному університеті оборони України у галузі знань “Воєнні науки” за спеціальністю “Забезпечення військ (сил)”. Військово-соціальне управління як галузь науки накопичила значний науковий потенціал, має великі можливості щодо інтелектуального забезпечення ЗС України, розвитку їх як успішного соціального інституту.

По-друге, військово-соціальне управління – це практична діяльність, що відіграє ключову роль у функціонуванні ЗС України. Зазначимо, що успішність держави значною мірою залежить від ефективності управління у Збройних Силах України, зокрема і військово-соціального управління.

По-третє, військово-соціальне управління у ЗС України є складним видом професійної діяльності посадових осіб Міністерства оборони, Генерального штабу ЗС України, ЗС України до військової частини, підрозділу включно і потребує набуття фахівцями певних компетенцій, відповідних знань, умінь та навичок, систематизації військово-соціального управлінського знання. Це потребує відповідного навчально-методичного забезпечення навчальної дисципліни “Військово-соціальне управління”.

Зміст цих навчально-методичних матеріалів має бути спрямовано на знання слухачами загальнотеоретичних проблем науки управління, її основних понять і методологічних засад щодо реального механізму військово-соціального

управління, у тому числі характеристики його циклу, етапів та методів реалізації. Усвідомлення і систематизація наявних знань, умінь у сфері ВСУ, адаптація їх до сучасних умов має важливе науково-практичне значення.

Висновки. 1. Під управлінням в проведеному дослідженні ми розуміємо особливий прояв свідомості та волі людей, – системно організованої сукупності специфічних людських знань, поведінки і діяльності. Управління є цілеспрямованим інформаційним впливом керуючої підсистеми на керовану підсистему, що здійснюється за схемою зі зворотним зв'язком і спрямоване на виконання поставлених перед системою завдань. Управління виступає основою соціального управління.

2. Соціальне управління – це свідомий вплив людей на громадську систему та її окремі ланки на основі пізнання об'єктивних закономірностей і тенденцій розвитку задля забезпечення раціонального функціонування та регулювання системи за узгодження інтересів сьогодення та майбутнього.

3. Засадою військово-соціального управління є соціальне управління. По своїй суті воно близько до класичного військового управління, але не співпадає з ним порядку принципів позицій. Різниця головним чином у тому, що у військовому управлінні основою є прямі і опосередковані (директивні) методи і форми впливу на особовий склад. У ВСУ працюють методи, стимули і форми при яких здійснюється свідомий підхід до сприйняття управлінських впливів, ініціатива та самостійність військовослужбовців при виконанні навчально-бойових завдань.

4. Військово-соціальне управління як навчальна дисципліна відноситься до системи гуманітарних наук і є систематичним зовнішнім та внутрішнім впливом на військово-соціальну систему з метою приведення її в стан, що дозволяє

успішно вирішувати бойові та службово-бойові завдання. Воно відрізняється від інших видів управління своєю специфікою та особливостями.

5. Сьогодні на часі дня створення єдиної системи військово-соціального управління та забезпечення її ефективного функціонування. Результати дослідження засвідчують, що освітній процес за спеціальністю має здійснюватися потужним науково-педагогічним складом, що передбачає баланс науки та практики. Практична складова має особливості для рівнів освіти. На тактичному рівні мають бути практики, що обіймали посади у військах з певним педагогічним досвідом. На оперативному та стратегічному рівнях – професорсько-викладацький складом, здатний проводити навчання та виховання слухачів на рівні сучасних вимог.

Гарантом освітньо-професійної програми має бути фахівець з системним баченням моделі діяльності випускника у вигляді компетентностей та програмних результатів навчання у сфері військово-соціального управління, соціальної підтримки та базуватися на інтегрованому підході, поєднуючи практичну спрямованість навчання та отримання систематизованих теоретичних знань, зорієнтованою на глибоку спеціальну підготовку сучасних фахівців із соціального управління. Вбачається що професійно-орієнтована підготовка слухачів має здійснюватися у структурному підрозділі на випускній кафедрі «Психології та соціального забезпечення». У складі кафедри мають бути відомі в Україні та закордоном провідні вчені з практичним досвідом і бажанням забезпечити усім необхідним для опанування обраного фаху слухачами, досягненні цілей і вирішенні завдань що стоять перед ЗС України.

Перспективи подальших досліджень є систематизація досвіду ВСУ в ході відбиття повномасштабної агресії з боку Росії.

Список використаних джерел

1. Алещенко В. І. (2024). Військово-соціальне управління як об'єкт державотворення в Україні. Перспективи та інновації науки. (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина». Київ. № 3 (37), 723 – 730. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-3\(37\)-723-730](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-3(37)-723-730)
2. Алещенко В. І. (2019). Військово-соціальне управління: теорія і практика: підручник. Київ: НУОУ.
3. Бусел В. Т. (Ред.). (2005). Великий тлумачний словник української мови. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун».
4. Герасименко О. В. & Горбенко І. М. & Деточка О. Д. & Дембіцьки В. М. & Єфімова В. В. & Калініченко Я. В. & Камінська А. С. & Куц, С. В. (2023). Соціальний супровід військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей: практичні аспекти діяльності посадових осіб військових частин, територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки : методичний посібник. Київ: НДЦ ГП ЗС України, 2023. 130 с.
5. Смирнова Т. М. & Осьдло В. І. & Чижевський С. О. (2023). Подолання наслідків бойового стресу у військовослужбовців – учасників бойових дій шляхом психосоціального відновлення. Вісник Національного університету оборони України. Київ: НУОУ. 6 (76), 168 – 177.
6. Хорунжий А. Г. (2010). Соціальне управління: Курс лекцій: Навчальний посібник. Львів: Магнолія. 290 с.

References

1. Aleshchenko V. I. (2024). Viiskovo-sotsialne upravlinnia yak obiekt derzhavotvorennia v Ukraini. [Military and social administration as an object of state formation in Ukraine]: Perspektyvy ta innovatsii nauky. (Seriiia «Pedahohika», Seriiia «Psykhohohiia», Seriiia «Medytsyna». Kyiv. Vyp. 3 (37) (in Ukrainian)
2. Aleshchenko V. I. (2019). Viiskovo-sotsialne upravlinnia: teoriia i praktyka. [Military and social management: theory and practice]. Kyiv. (in Ukrainian)
3. Busel V. T. (Ed.) (2005). Velykyi tлумachnyi slovnyk ukraïnskoi movy [A large explanatory dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv Irpin : VTF “Perun” (in Ukrainian)
4. Herasymenko O. V. & Horbenko I. M. & Detochka O. D. & Dembitsky V. M. & Iefimova V. V. & Kalinichenko Ya. V. & Kaminska A. S. & Kuts, S. V. (2023). Sotsialnyi suprovit viiskovosluzhbovtziv Zbroinykh Syl Ukrainy ta chleniv yikh simei: praktychni aspekty diialnosti posadovykh osib viiskovykh chastyn, terytorialnykh tsentriv komplektuvannia ta sotsialnoi pidtrymky : metodychnyi posibnyk. [Social support of servicemen of the Armed Forces of Ukraine and their family members: practical aspects of the activities of officials of military units, territorial centers of recruitment and social support: methodical guide] Kyiv. (in Ukrainian)
5. Smyrnova T. M. & Osdlo V. I. & Chyzhevskiy S. O. (2023). Podolannia naslidkiv boiovoho stresu u viiskovosluzhbovtziv – uchasnykiv boiovykh dii shliakhom psykhosotsialnoho vidnovlennia. [Overcoming the consequences of combat stress in military personnel - participants in hostilities through psychosocial rehabilitation.] Visnyk Natsional'noho universytetu obrony Ukrayiny. Zbirnyk naukovykh prats'. Kyiv: NUOU. Vyp. 6(76) (in Ukrainian)
6. Khorunzhyi A. H. (2010). Sotsialne upravlinnia: Kurs lektsii [Social management]: navch. posib. Lviv : Mahnoliia. (in Ukrainian)

Summary

SCIENTIFIC AND APPLIED ASPECTS OF MILITARY-SOCIAL MANAGEMENT

*Aleshchenko V. I. Doctor of psychological sciences,
Professor, National Defense University of Ukraine*

Introduction *The adversary continues to conduct offensive operations in the key operational areas in the east and south of Ukraine, carrying out missile strikes across the territory of our state. In such conditions, the personnel of the Armed Forces of Ukraine (AFU) are continuously performing combat missions to deter the external aggressor, protect territorial integrity, and safeguard the lives and health of our citizens around the clock.*

Military personnel engaged in combat actions to repel Russia's full-scale aggression against Ukraine require increased social attention and an effective system of comprehensive social support. Therefore, the issue of military-social management (MSM), studying and forecasting the parameters of the development of military-social relations in military units, becomes particularly relevant.

Considering the aforementioned, the research of the chosen topic of the article represents both theoretical and practical interest in the context of the development of military-social management as a science and the training of specialists in a specific direction.

Purpose *The article aims to define the fundamental scientific and applied aspects of military-social management in the Armed Forces of Ukraine.*

Methods *The methodological foundation of the article relies on general scientific methods, primarily analysis, synthesis, logical, systematic, and specialized research methods.*

Conclusion *1. In the conducted research, management should be understood as a particular manifestation of human consciousness and will - a systematically organized set of specific human knowledge, behavior, and activities. Management involves purposeful informational influence of the controlling subsystem on the controlled subsystem, implemented according to a feedback loop and aimed at accomplishing the tasks set before the system. Management serves as the foundation of social governance.*

2. Social governance is the conscious influence of people on the public system and its individual components based on understanding the objective laws and trends of development to ensure rational functioning and regulation of the system, aiming to reconcile the interests of the present and the future.

3. The foundation of military-social management is social governance. Essentially, it is closely related to classical military management but does not coincide with it on several fundamental positions. The main difference lies in the fact that military management relies on direct and mediated (directive) methods and forms of influence on personnel. In the Armed Forces of Ukraine, methods, incentives, and forms are employed where there is a conscious approach to perceiving managerial influences, initiative, and independence of military personnel in carrying out training and combat tasks.

4. Military-social management as an academic discipline belongs to the system of humanities and constitutes a systematic external and internal influence on the military-social system with the aim of bringing it to a state that enables successful resolution of combat and service-related tasks. It differs from other types of management due to its specificity and particularities.

5. Today, the creation of a unified system of military-social management and ensuring its effective functioning is of utmost importance. Research results indicate that the educational process in this field should be carried out by a strong scientific and pedagogical team, which implies a balance between theory and practice. The practical component should be tailored to the different levels of education. At the tactical level, instructors with military experience and certain pedagogical skills are essential. At the operational and strategic levels, it is crucial to have a faculty capable of conducting training and education at the level of modern requirements.

Absolutely, the establishment of a unified system for military-social management is crucial in today's context. Research findings emphasize the necessity for an educational approach led by a robust scientific and pedagogical team, ensuring a harmonious blend of theoretical knowledge and practical application. The practical aspect of education should be adapted to cater to the varying levels of instruction. At the tactical level, instructors possessing both military expertise and pedagogical proficiency play a vital role. Meanwhile, at the operational and strategic levels, it's essential to have a faculty equipped to deliver training and education that meet contemporary standards and demands.

Keywords: *social management; military-social management; military-social system; military Doctrine of Ukraine.*

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 29.04.24.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 02.06.24.

© 2024. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

СТИЛЬ УПРАВЛІННЯ ЯК ІНТЕГРАТИВНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІЯЛЬНОСТІ КЕРІВНИКА

Василькевич Я. З. кандидат психологічних наук, доцент,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

<https://orcid.org/0000-0002-5946-3005>

Кікінежді О. М. доктор психологічних наук,
професор, Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка

<https://orcid.org/0000-0002-9240-279X>

У статті проаналізовано теоретичні засади проблеми стилів управління як інтегративної характеристики діяльності керівника. Подано результати емпіричного дослідження особливостей стилю управління за шкалою Ф. Фідлера «Найменш бажаний співробітник» (LPC). Визначено особливості поведінки керівників, ступінь орієнтації на завдання і взаємостосунки, ефективність стилю керівництва у зв'язку з організаційною ситуацією.

Ключові слова: управління; стилі управління; теорії управління; модель Ф. Фідлера; орієнтація на завдання; орієнтація на взаємостосунки.

Вступ. Управління на сьогодні залишається однією з найбільш гострих та актуальних як теоретичних, так і практичних проблем у діяльності організацій. Особливо важливим для практики є вивчення ефективності управлінської діяльності керівника.

Потребує подальшого наукового вивчення стиль управління як інтегративна характеристика діяльності керівника. Залишаються дискусійними питання генезису та функціонування стилів керівництва, зокрема і питання класифікації та кількості стилів.

З другої половини ХХ століття змінюється уявлення про суб'єкта управлінської діяльності. Предметом дослідження стають уже не окремі процеси, люди та їхня діяльність, а люди, включені та органічно пов'язані зі специфічним соціальним середовищем життєдіяльності. Обґрунтованим і доцільним стає розуміння механізмів взаємодії людей та управління персоналом з позиції доступних та використовуваних суб'єктами ресурсів. У феномені стилю управління особливо яскраво виявляються обмеження та можлива варіативність ресурсів у ділових та міжособистісних взаємодіях людей. Феномен стилю відбиває тісну залежність таких взаємодій від індивідуальності суб'єктів навіть у нормативно заданому діапазоні виробничих завдань та соціальних норм.

Теоретичне підґрунтя. Вивчення стилю управління передбачає дослідження двох

аспектів: інтеграції внутрішніх умов суб'єкта (його характеру, ціннісних орієнтацій, настанов тощо) та узгодження індивідуальності із зовнішнім середовищем (з технологіями, з вимогами робочого місця, з соціальними нормами, з індивідуальністю партнерів тощо). Стилi керівництва виступають «клітинкою» взаємин людей, що історично склалися, в процесах суспільного поділу праці, концентрованим виразом взаємин адміністрації та працівників.

Наслідком об'єктивної складності змісту управлінської діяльності, різноманітності умов її провадження, відмінностей вимог до суб'єкта на різних посадових позиціях, до його інтеграції з різними партнерами, є суттєва невідповідність між судженнями експертів щодо істотних властивостей управлінської діяльності, щодо її проявів залежно від умов навколишнього середовища. У різних наукових концепціях більш детально розглядаються окремі важливі аспекти управління. Тим самим опосередковано відображаються заданість та обмеженість ресурсів взаємодії людей.

У дослідженнях стилю керівництва, разом із загально визначеними положеннями, накопичено також суперечливі дані. Структурно-функціональна організація стилю залишається мало вивченою. Різноманітність підходів до проблеми стилю керівництва та велика кількість методик, які використовуються для

діагностики особливостей стилю та індивідуальності керівників, призводять до різних висновків.

В існуючих типологіях і класифікаціях стилів лише частково відображені методи та засоби, які використовуються керівниками у своїй діяльності. Описи та класифікації пояснюють стиль на основі одного або двох можливих критеріїв його оцінки. Кількість виділених стилів також різноманітна – від двох до восьми.

Спільна активність характеризується різними соціально-психологічними явищами, які виникають внаслідок взаємодії суб'єктів (керівництво, лідерство, сумісність, рольова поведінка, групові норми тощо), і ці явища не можуть не впливати на їхні стилі. Управління визначається як взаємостосунки між керівником і членами групи, що впливають один на одного і спільно прагнуть реальних змін і досягнення спільних цілей.

У вітчизняній психології проблеми управління, лідерства та стилів керівництва вивчалися в загальному теоретичному [3; 4] та практичному вимірі, зокрема у зв'язку зі становленням фахівця та розвитком управлінських якостей особистості [1; 2; 5; 13].

Концепції управління еволюціонували з плином часу. До головних з них належать теорії великої людини, теорії якостей особистості, теорії поведінки, теорії ймовірностей, теорії впливу та взаємин. Сучасні теорії управління описують насамперед зміни, які проводять керівники. Ці зміни ґрунтуються на створенні образу майбутнього, визначенні напрямку розвитку та формуванні адекватної корпоративної культури.

Найскладніше завдання для менеджменту представляють стрімкі трансформації навколишнього світу, які потребують переходу до нової парадигми. Нинішня реальність диктує відмову від спроб збереження стабільності на користь змін та кризового менеджменту, а також перехід від контролю до передачі владних повноважень, від суперництва до співпраці, від одноманітності до різноманітності, від егоцентризму до вищих цілей. Окрім того, лідер-герой

поступається місцем скромному керівнику, який довіряє членам групи та сприяє їхньому розвитку. Усе це вказує на те, що філософія контролю та особистих амбіцій перестає бути адекватною дійсності. Основне завдання, яке стоїть перед керівниками, полягає в тому, щоб перейти до мислення в руслі нової парадигми, в якій особливе значення надається навичкам соціальної взаємодії, чесності та роботі в командах.

На сьогодні виділяють три підходи у вивченні лідерства та керівництва: з позиції *особистісних якостей* (кращі керівники мають певний стабільний набір якостей) (Дж. Гордон, Г. Юкл, Д. Геберт і Л. фон Розенштиль) [8; 14], *поведінковий* (головний критерій класифікації стилів керівництва або стилів поведінки – не особисті якості керівника, а манера його поведінки стосовно підлеглих, існує певний оптимальний стиль) (К. Левін, Р. Блейк і Дж. Моутон, Р. Лайкерт) [9; 10] та *ситуативний* (включає аналіз потреб, особистісних якостей підлеглих, характеру завдань, вимог і впливів середовища, інформацію керівництва) (Р. Танненбаум і В. Шмідт, Ф. Фідлер, В. Врум і П. Йеттон) [6; 7; 12]. Відповідно до ситуаційного підходу, стиль керівництва – це звична манера поведінки стосовно до підлеглих. Якщо кожна організація є унікальним поєднанням людей, цілей та завдань, то стиль керівника може бути співвіднесений з його конкретною посадовою позицією.

Р. Стогділл [11] виділяє такі підходи у вивченні керівництва: поведінковий (ефективність керівника визначається його стилем; є ідеальний стиль) та ситуативний (ефективність залежить від ситуації). Згідно з другим підходом, стиль керівництва повинен бути змінним. Найбільш характерними прикладами ситуаційного підходу є теорії та моделі Ф. Фідлера, підхід Р. Хауса та Т. Мітчелла, теорія життєвого циклу Р. Херсі та К. Бланшара, модель прийняття рішень В. Врума і П. Йеттона.

Ф. Фідлер [7] використовує два основні критерії оцінки стилів керівництва – *орієнтація на виробничі завдання* або *орієнтація на людські стосунки* в команді, що вирізняє 8 стилів.

Питання психології

Пізніше в континуумі «орієнтація на завдання – орієнтація на людину», Р. Лайкерт виділяє 4 стилі керівництва: експлуаторськи-авторитарний, доброзичливо-авторитарний, консультативно-демократичний та заснований на участі [6; 8].

Р. Танненбаум та У. Шмідт розглядають 7 стилів керівництва – від орієнтації на вищестоячого керівника до орієнтації на підлеглих. Керівник: 1) приймає рішення, які виконують підлегли; 2) повинен пояснити свої рішення, щоб добитися їх виконання; 3) приймає свої рішення, але повинен прислухатися до питань підлеглих; 4) пропонує попередні рішення, які можуть бути змінені після внесення пропозицій підлеглих; 5) висловлює проблему, отримує поради від підлеглих, а потім приймає рішення; 6) встановлює межі, в яких підлегли приймають рішення; 7) приймає рішення разом з підлеглими [12].

У континуумі від авторитарно-консультативної до повної участі підлеглих в управлінні В. Врум та П. Йетон розрізняють 5 стилів керівництва, зазначивши, що немає універсального стилю, а його оптимальність залежить від ряду змінних [10].

Неможливість знайти універсальні характеристики та форми поведінки керівників, які завжди гарантували б успіх, змусила дослідників розпочати пошук у іншому напрямку. Тепер вони зосередили свою увагу на ситуації, в якій діє керівник. Головна ідея тут полягала в тому, що певна форма поведінки може бути ефективною в одних обставинах та

неефективною в інших. Тобто, ефективність поведінки керівника залежить від організаційних ситуацій.

Отже, ситуаційні теорії пояснюють зв'язок між стилем керівництва та ефективністю у специфічних обставинах. Ситуаційність означає визначальний вплив одного явища на інше. Щоб керівник був ефективним, йому необхідно адаптувати свою поведінку та стиль до реальних умов та поточних обставин. Стиль керівника, що приносить йому успіх в одній ситуації, може виявитися неефективним в іншій. Немає «найкращого» стилю керівництва. Ефективність керівництва багато в чому залежить від підлеглих та ситуації. Вважається, що ситуаційні змінні (завдання, структура, контекст, середовище) та характеристики підлеглих значно впливають на стиль керівника.

У рамках ситуаційних теорій розглядаються дві основні форми поведінки керівника: орієнтація на завдання та орієнтація на взаємини. Як свідчать дослідження, ці дві метакатегорії застосовані до найрізноманітніших ситуацій і в різні періоди часу. Керівник адаптує свою поведінку, виявляючи різний ступінь орієнтації на завдання та взаємини.

На рис. 1 показано чотири можливі стилі керівництва: значна орієнтація на завдання – незначна орієнтація на взаємини, значна орієнтація на завдання – значна орієнтація на взаємини, значна орієнтація на взаємини – незначна орієнтація на завдання, незначна орієнтація на завдання – незначна орієнтація на взаємини [6].

Орієнтація на завдання

<p>значна орієнтація на завдання – незначна орієнтація на взаємини</p> <ul style="list-style-type: none"> • Короткострокове планування діяльності; • Ясність завдань, цілей і очікувань; • Моніторинг діяльності та ефективності 	<p>значна орієнтація на завдання – значна орієнтація на взаємини</p> <ul style="list-style-type: none"> • Прояв великого інтересу і до завдань, і до взаємостосунків
<p>незначна орієнтація на завдання – незначна орієнтація на взаємини</p> <ul style="list-style-type: none"> • Невеликий інтерес до завдань і взаємостосунків 	<p>значна орієнтація на взаємини – незначна орієнтація на завдання</p> <ul style="list-style-type: none"> • Підтримка і підбадьорення співробітників; • Навчання персоналу; • Консультування з підлеглими в процесі прийняття рішень.

Орієнтація на взаємостосунки

Рис. 1. Особливості поведінки керівника та чотири стилі управління.

Форми поведінки, орієнтовані на завдання, характеризуються короткостроковим плануванням діяльності, роз'ясненням завдань, цілей та ролей, моніторингом діяльності та ефективності. Форми поведінки, орієнтовані на взаємини, характеризуються підтримкою та навчанням персоналу, консультуванням, передачею владних повноважень співробітникам, залученням їх до процесу прийняття рішень.

Одна з перших спроб пов'язати стиль керівництва з організаційною ситуацією була зроблена Ф. Фідлером та його помічниками. Основна ідея була досить простою: співвіднести стиль керівництва з найкращою для успіху ситуацією. Ситуаційна модель Ф. Фідлера [7] визначає ступінь орієнтації керівника на завдання і взаємини та вказує стиль керівництва, що відповідає ситуації.

Наріжним каменем теорії Ф. Фідлера є ступінь орієнтації керівника на взаємини та завдання. Керівник, орієнтований на взаємини, виявляє увагу до людей. Він створює атмосферу взаємної довіри та поваги, вислуховує підлеглих, щоб дізнатися про їхні потреби. Керівник, орієнтований на завдання, визначає напрямки діяльності та встановлює робочі норми.

У рамках моделі Ф. Фідлера ситуація оцінюється за трьома параметрами, які можуть позитивно чи негативно впливати на стиль керівництва. Це якість взаємин між керівником та членами групи, структура завдання та посадова влада.

Взаємини між керівником і членами групи відображають панівну у групі атмосферу та настанови співробітників по відношенню до керівника. Коли підлеглі довіряють керівникові, поважають його і впевнені в ньому, взаємини розцінюються як хороші. Якщо ж підлеглі не довіряють керівникові, не поважають його та не впевнені у ньому, взаємини вважаються поганими.

Структура завдання відображає ступінь визначеності робочих завдань, зокрема наявність спеціальних методик і чітко сформульованих цілей. Рутинні, чітко визначені завдання, як, наприклад, на конвеєрі, мають жорстку структуру. Творчі, слабо формалізовані завдання, наприклад дослідження, розвиток або стратегічне планування, структуровані слабо. Передбачається, що жорстка структура

завдання краща для керівника в порівнянні з нежорсткою структурою.

Посадова влада – це ступінь поширення формальної влади на підлеглих. Посадова влада сильна, коли керівник має право планувати, спрямовувати та оцінювати роботу підлеглих, нагороджувати чи карати їх, і слабка – коли керівник лише незначною мірою контролює роботу підлеглих, не може оцінювати її та не має права нагороджувати чи карати співробітників. Сильна посадова влада сприятливіша для керівника, ніж слабка.

Ф. Фідлер виявив взаємозв'язок між стилем керівництва, ситуацією та результатами роботи групи: 1) керівник, орієнтований на завдання, найбільш ефективний у дуже сприятливих або дуже несприятливих ситуаціях; 2) керівник, орієнтований на взаємини, найбільш ефективний у середніх за сприятливістю ситуаціях. Керівник, орієнтований на завдання, ефективний у сприятливій ситуації, тому що всі підлеглі погоджуються з ним, завдання ясне і він наділений значною владою.

Отже, дослідники виділяють різні підходи до проблеми та різну кількість стилів, виділяючи їх відповідно за різними основами. Не завжди вказані підходи незалежні один від одного. Частіше вони перетинаються, але все ж відрізняються за своїми домінуючими ідеями. Підсумовуючи огляд літератури і попередніх досліджень, можна констатувати, що існує небагато виділених підходів, їхні назви та зміст схожі в інтерпретації різних дослідників.

Методи дослідження. Стиль керівника оцінюється за допомогою тесту Ф. Фідлера, що отримав назву шкали «Найменш бажаний співробітник» (*Least preferred coworker – LPC*) [10], за якою керівник може орієнтуватися на виробничі завдання або на людські стосунки в команді. На восьмибальній шкалі списку розташовуються 18 антонімічних прикметників (табл. 1).

Основою характеристики керівника служить оцінка ним найменш бажаного співробітника (LPC), яка характеризує його особистісні якості та становище. Високу оцінку отримує той керівник, який характеризує свого найменш бажаного співробітника у відносно позитивних термінах.

Шкала «Найменш бажаний співробітник» (LPC)

приємний	8	7	6	5	4	3	2	1	неприємний
доброзичливий	8	7	6	5	4	3	2	1	недружелюбний
відмовляючий	1	2	3	4	5	6	7	8	попереджувальний
напружений	1	2	3	4	5	6	7	8	розслаблений
дистанційований	1	2	3	4	5	6	7	8	близький
холодний	1	2	3	4	5	6	7	8	теплий
підтримуючий	8	7	6	5	4	3	2	1	ворожий
нудний	1	2	3	4	5	6	7	8	цікавий
задержуватий	1	2	3	4	5	6	7	8	поступливий
незадоволений	1	2	3	4	5	6	7	8	веселий
відкритий	8	7	6	5	4	3	2	1	замкнутий
наклепник	1	2	3	4	5	6	7	8	лояльний
ненадійний	1	2	3	4	5	6	7	8	надійний
тактовний	8	7	6	5	4	3	2	1	нетактовний
неприємний	1	2	3	4	5	6	7	8	милий
прийнятний	8	7	6	5	4	3	2	1	неприйнятний
нещирий	1	2	3	4	5	6	7	8	відвертий
послужливий	8	7	6	5	4	3	2	1	непослужливий

Досліджуванім дається інструкція: «Подумайте про людину, з якою Ви найменше хотіли б співпрацювати. Це може бути людина, з якою Ви працювали раніше чи працюєте зараз. Це не повинна бути людина, якій Ви можете найменше нашкодити, а це має бути та, з якою у Вас завжди виникають труднощі у процесі виконання спільної роботи.

Опишіть цю людину так, як Ви її уявляєте. Перш ніж ви поставите хрестик, подивіться на слова, які знаходяться в протилежних кінцях лінії. Будь ласка, зверніть увагу, що немає ні правильних, ні помилкових варіантів відповідей. Працюйте швидко; ваш перший варіант відповіді буде ймовірно найкращим».

Якщо керівник при описі співробітників використовує в основному позитивні характеристики, то він орієнтований на взаємини. Така людина виявляє турботу і чуйність до оточуючих. І навпаки, керівник, який при описі співробітників використовує негативні характеристики, орієнтований на завдання. Така людина приділяє більше уваги справі, ніж оточуючим їй людям.

Результати і обговорення. До вибірки дослідження ввійшли 48 керівників державних і комерційних організацій віком від до 34 до 51 року.

Шкала «Найменш бажаний співробітник» (Least preferred coworker – LPC) дозволяє визначити стиль керівника, оцінивши список із 18 антонімічних прикметників за восьмибальною шкалою.

За теорією Ф. Фідлера керівник може орієнтуватися на виробничі завдання або на людські стосунки в команді. Керівник, орієнтований на взаємини, виявляє увагу до людей, створює атмосферу взаємної довіри та поваги, вислуховує підлеглих, щоб дізнатися про їхні потреби. Керівник, орієнтований на завдання, визначає напрямок діяльності та встановлює робочі норми.

Основою характеристики лідера служить оцінка ним LPC (найменш бажаного співробітника), яка, як передбачалося, характеризує його особистісні якості та становище. Керівника просять подумати про всіх співробітників, які у нього колись були, і описати за допомогою 8 рівнів біполярних шкал прикметників ту людину, з якою він найменше був би здатен успішно працювати, тобто свого співробітника, якому найменше віддають перевагу. Високу оцінку отримує той керівник, який характеризує свого найменш бажаного співробітника у відносно позитивних термінах («те, що ти говориш про інших людей, говорить більше про тебе самого, ніж про інших»).

Питання психології

У нашому дослідженні встановлено, що показник LPC = 3,38 за восьмибальною шкалою. Цей результат наближений до середнього показника за шкалою LPC і свідчить про те, що досліджувані керівники здебільшого однаково орієнтовані як на завдання, так і на взаємини. Проте спостерігається деяка тенденція до дещо більшої орієнтації на завдання, коли керівник визначає напрямок діяльності та встановлює робочі норми.

Слід відмітити, що індивідуальні показники досліджуваних керівників знаходяться у проміжку від $\min = 1,2$ до $\max = 4,8$ за восьмибальною шкалою. З них, з яскраво вираженою орієнтацією на завдання (1,2 – 2,4 бали) виявлено 20,8% досліджуваних. Показник, який перевищує 4 бали продемонстрували 25% досліджуваних керівників (4,2 – 4,8 балів). Яскраво вираженої орієнтації на взаємостосунки у досліджуваній вибірці не встановлено.

Визначено усереднений у вибірці прояв особистісних характеристик керівника (табл. 2.).

У таблиці представлено усереднений у вибірці опис співробітника, якому найменше віддають перевагу, за допомогою 8 рівнів 18 біполярних шкал прикметників.

Як видно із таблиці, найменший прояв мають такі характеристики:

«нелояльний (наклепник) – лояльний» – 3,19;

«нещирий – відвертий» – 3,33;

«холодний – теплий» – 3,48;

«неприємний – приємний» – 3,48.

Особистісні якості, які найвище оцінені досліджуваними керівниками:

«не послужливий – послужливий» – 4,76;

«недружелюбний – дружелюбний» – 4,38;

«нетактовний – тактовний» – 4,38.

За восьмибальною шкалою отримані результати наближені до середнього показника ($M = 4$) та відносяться до нормального рівня прояву особистісних характеристик ($N = 3 - 5$ балів).

Встановлено, що керівники, однаково орієнтовані на завдання та на взаємини, більш ефективні в більшості ситуацій порівняно з однобічно орієнтованими керівниками. Керівники, результат яких знаходиться посередині шкали LPC, можуть встановити розумний баланс між орієнтаціями на завдання та взаємини, що дозволить їм краще адаптуватися до змінних ситуацій.

Таблиця 2.

Усереднений прояв особистісних характеристик керівника за тестом Фідлера

№ п/п	Особистісні характеристики	Усереднена оцінка
1	Неприємний – приємний	3,48
2	Недружелюбний – дружелюбний	4,38
3	Відмовляючий – попереджувальний	3,71
4	Напружений – розслаблений	4,00
5	Дистанційований – близький	3,52
6	Холодний – теплий	3,48
7	Ворожий – підтримуючий	3,76
8	Нудний – цікавий	3,80
9	Задерикуватий – поступливий	3,80
10	Незадоволений – веселий	3,62
11	Замкнутий – відкритий	3,71
12	Наклепник – лояльний	3,19
13	Ненадійний – надійний	3,67
14	Нетактовний – тактовний	4,38
15	Неприємний – милий	3,62
16	не прийнятний – прийнятний	4,00
17	Нещирий – відвертий	3,33
18	не послужливий – послужливий	4,76

Отже, модель Ф. Фідлера – це ситуаційна модель ефективності лідерства, яка визначає, що продуктивність групи залежить від взаємодії стилю лідерства і ступеня сприятливості ситуації. Продуктивність групи – це функція взаємодії між повагою лідера до його співробітника, якому найменше віддають перевагу (LPC) та ситуаційними змінними: 1) ступенем, з яким керівнику довіряють і симпатизують його підлеглі; 2) ступенем структурованості задачі, тобто можливістю розкласти її на компоненти; 3) ступенем, в якому сама позиція лідера сприймається як прояв влади (наприклад, приймати на роботу і звільняти).

Сприятливість ситуації, таким чином, залежить від ступеня, в якому ситуація полегшує контроль за поведінкою групи. Отже, легше бути лідером, якщо група довіряє і симпатизує своєму керівнику, якщо вона виконує чітко сформульовані задачі та якщо становище лідера підкріплене владою.

Усі ці умови необхідні для того, щоб структурувати діяльність підлеглих та направити її у потрібне русло. Аналогічно цьому, в дуже несприятливій ситуації також потрібні структурованість та визначення напряму діяльності. Сильний керівник здатний структурувати завдання та встановити владу над підлеглими. У разі поганих взаємин значна орієнтація керівника на завдання не впливає на його популярність. Керівник, орієнтований на взаємини, більш ефективний в середніх за сприятливістю ситуаціях, оскільки саме тут дуже важливі навички спілкування з людьми. У таких ситуаціях підлеглі можуть помірно добре ставитися до керівника і він має деяку владу, що дозволяє йому контролювати дії підлеглих. Керівник, який досконало володіє навичками спілкування, здатний створити нормальну робочу атмосферу, чітко структурувати завдання і встановити посадову владу.

Отже, щоб застосувати практично ситуаційну теорію Ф. Фідлера, керівнику необхідно: 1) з'ясувати орієнтацію стилю

керівництва (на людей чи на завдання); 2) визначити його взаємини з підлеглими, ступінь структурованості завдання та силу посадової влади (щоб з'ясувати, у сприятливій чи несприятливій ситуації він перебуває).

У подальших наукових дослідженнях показано, що керівники, однаково орієнтовані на завдання та на взаємини, більш ефективні в більшості ситуацій порівняно з однобічно орієнтованими керівниками. Керівники, що опинилися посередині шкали LPC, можуть встановити розумний баланс між орієнтаціями на завдання та взаємини, що дозволить їм краще адаптуватися до змінних ситуацій.

Висновки. Оскільки неможливо знайти універсальні характеристики та форми поведінки керівників, які завжди гарантували б успіх, варто зосередити свою увагу на ситуації, в якій діє керівник. Певна форма поведінки може бути ефективною в одних обставинах та неефективною в інших. Таким чином, ефективність поведінки керівника залежить від організаційних ситуацій. Керівнику слід адаптуватися до невизначеності, визнаючи, що всі рішення можуть бути лише тимчасовими (що враховують специфічний контекст та обставини), що природний розвиток персоналу та організацій є джерелом змін, а не стабільності.

Керівник може орієнтуватися на виробничі завдання у несприятливій організаційній ситуації та застосовувати стиль, орієнтований на людські стосунки в команді, у середніх по сприятливості ситуаціях, тому що навички спілкування з людьми допоможуть створити хорошу робочу атмосферу. Керівники, однаково орієнтовані на завдання та на взаємини, більш ефективні порівняно з однобічно орієнтованими керівниками, оскільки можуть встановити розумний баланс між орієнтаціями на виробничі завдання та взаємостосунки, що дозволить їм краще адаптуватися до змінних ситуацій.

Питання психології

Список використаних джерел

1. Гура, Т., Романовський, О., & Книш, А. (2017). Психологія лідерства в бізнесі. Харків : Друкарня Мадрид.
2. Карамушка, Л. М., & Фелькель, Т. Г. (2013). Лідерство в організації: аналіз основних підходів та важливість їх застосування в організаціях системи вищої освіти. *Проблеми сучасної психології*, № 2, 52-60.
3. Сингаївська, І. В., & Федорець, С. Б. (2017). Психологічний аналіз поняття менеджменту та стилів управління. *Правничий вісник Університету «КРОК»*, (29), 197–205.
4. Сопівник, Р. В. (2012). Ретроспективний аналіз основних теорій лідерства. *Вісник Національного університету оборони України*, Вип. 4, 104-109.
5. Товма, І. (2022). Психологія лідерства як фактор ефективного керівництва підрозділами Національної гвардії України. *Вісник Національного університету оборони України*, 70(6), 174–181. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-70-6-174-181>
6. Daft, R. L. (2005). *The leadership experience*. South Western, a Thomson Learning Company. 72
7. Fiedler, F. A. (1967). *Theory of leadership of effectiveness*. New York : McGraw-Hill. 74
8. Gebert, D., & Rosenstiel, von L. (2002). *Organisation Psychologie. Person und Organisation*. Stuttgart : Kohlhammer. 75
9. Lewin, K. (1939). *Field Theory and Experiment in Social Psychology: Concepts and Methods*. *American Journal on Sociology*, Vol. 44, 868–896. 80
10. Rodler, C., & Kirchner, E. (2002). *Fuehrung in Organisationen*. Wien: Universitaetsverlag. 53
11. Stogdill, R. (1974). *Handbook of leadership: a survey of theory and research*. N.Y. : The Free Press.
12. Tannenbaum, R., & Schmidt, W. (1958). How to choose a leadership pattern. *Harvard business review*, 36, 95-101.
13. Kikinezhdi, O., Vasylykevych, Y., Ryk, M., Hovorun, T., Bilan, L., & Kharchenko, J. (2023). Psicología política de los líderes transformadores en las escuelas del siglo XXI: Political psychology of transformational leaders in 21st century schools. *Cuestiones Políticas*, 41(78), 564-580. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4178.39>
14. Yukl, G., Gordon, A., & Taber, T. (2002). A Hierarchical Taxonomy of Leadership Behavior: Integrating a Half Century of Behavior Research. *Journal of Leadership and Organizational Studie.*, 9(1), 15-32.

References

1. Hura, T., Romanovskiy, O., & Knysh, A. (2017). *Psykhologhiia liderstva v biznesi* [The Psychology of Leadership in Business]. Kharkiv : Drukarnia Madryd. (in Ukrainian)
2. Karamushka, L. M., & Felkel, T. H. (2013). *Liderstvo v orhanizatsii: analiz osnovnykh pidkhodiv ta vazhlyvist yikh zastosuvannia v orhanizatsiiakh systemy vyshchoi osvity* [Leadership in the organization: Analysis of main approaches and the importance of their application in higher education system organizations]. *Problemy suchasnoi psykhologii*, № 2, 52-60. (in Ukrainian)
3. Synhivska, I. V., & Fedorets, S. B. (2017). *Psykhologichnyi analiz poniattia menedzhmentu ta styliv upravlinnia* [Psychological analysis of the concept of management and leadership styles]. *Pravnychiy visnyk Universytetu «KROK»*, (29), 197–205. (in Ukrainian)
4. Sopivnyk, R. V. (2012). *Retrospektyvnyi analiz osnovnykh teorii liderstva* [Retrospective analysis of the main theories of leadership]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu obrony Ukrainy*, Vyp. 4, 104-109. (in Ukrainian)
5. Tovma, I. (2022). *Psykhologhiia liderstva yak faktor efektyvnoho kerivnytstva pidrozdilamy Natsionalnoi hvardii Ukrainy* [The psychology of leadership as a factor in effective management of units of the National Guard of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu obrony Ukrainy*, 70(6), 174–181. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-70-6-174-181> (in Ukrainian)
6. Daft, R. L. (2005). *The leadership experience*. South Western, a Thomson Learning Company. 72
7. Fiedler, F. A. (1967). *Theory of leadership of effectiveness*. New York : McGraw-Hill. 74
8. Gebert, D., & Rosenstiel, von L. (2002). *Organisation Psychologie. Person und Organisation*. Stuttgart : Kohlhammer. 75
9. Lewin, K. (1939). *Field Theory and Experiment in Social Psychology: Concepts and Methods*. *American Journal on Sociology*, Vol. 44, 868–896. 80
10. Rodler, C., & Kirchner, E. (2002). *Fuehrung in Organisationen*. Wien: Universitaetsverlag. 53
11. Stogdill, R. (1974). *Handbook of leadership: a survey of theory and research*. N.Y. : The Free Press.
12. Tannenbaum, R., & Schmidt, W. (1958). How to choose a leadership pattern. *Harvard business review*, 36, 95-101.

13. Kikinezhdi, O., Vasylykevych, Y., Ryk, M., Hovorun, T., Bilan, L., & Kharchenko, J. (2023). Psicología política de los líderes transformadores en las escuelas del siglo XXI: Political psychology of transformational leaders in 21st century schools. *Cuestiones Políticas*, 41(78), 564-580. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4178.39>

14. Yukl, G., Gordon, A., & Taber, T. (2002). A Hierarchical Taxonomy of Leadership Behavior: Integrating a Half Century of Behavior Research. *Journal of Leadership and Organizational Studies*, 9(1), 15-32.

Summary

MANAGEMENT STYLE AS AN INTEGRATIVE CHARACTERISTIC OF A LEADER'S ACTIVITY

Vasylykevych Ya. Z. candidate of psychological sciences, associate professor, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
Kikinezhdi O. M. doctor of psychological sciences, professor, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

Introduction. Management remains one of the most pressing and relevant issues both theoretically and practically in organizational activities today. Particularly important for practice is the study of the effectiveness of managerial activities by leaders. The management style, as an integrative characteristic of a leader's activity, requires further scientific investigation. The most challenging task for management involves rapid transformations of the surrounding world. This necessitates a new approach in the study of leadership, which includes an analysis of needs, personal qualities of subordinates, the nature of tasks, requirements, and environmental influences.

Purpose: Theoretical justification and empirical research of management styles as an integrative characteristic of leaders' activity within the framework of the situational approach.

Methods. The management style of a leader is assessed using the Fiedler F. Least Preferred Coworker test. The LPC scale allows determining whether a leader is oriented towards production tasks or human relationships within the team. The basis for characterizing the leader is his or her evaluation of the least preferred coworker (LPC), which reflects their personal qualities and position. A high rating is given to a leader who describes their least preferred coworker in relatively positive terms.

Originality. The article analyzes the theoretical foundations of the issue of management styles as an integrative characteristic of a leader's activity. The results of an empirical study on the features of management style using F. Fiedler's "Least Preferred Coworker" (LPC) scale are presented. It outlines the behavioral characteristics of leaders, the degree of focus on production tasks and relationships, and the effectiveness of the management style in connection with the organizational situation. Empirically, an LPC score ($=3.38$) was established, which is close to the average score on the Least Preferred Coworker scale and indicates that the leaders studied are generally equally focused on both tasks and relationships. However, there is a tendency for a greater focus on production tasks when the leader defines the direction of activity and sets work norms. 20.8% of leaders showed a clear orientation towards tasks. No clear orientation towards relationships was found in the studied sample. An averaged manifestation of the personal characteristics of leaders in the sample is determined. Using an eight-point scale, results close to the average score were obtained, relating to the normal level of manifestation of personal characteristics.

Conclusion. It has been established that the studied managers are generally equally oriented towards production tasks and interpersonal relationships. Managers with a mid-range LPC score are more effective in most situations compared to those with a unidirectional focus. The effectiveness of this management style is justified by the managers' greater ability to establish a reasonable balance between task orientation and relationship orientation, which allows them to better adapt to changing situations. We see prospects for further research in the empirical study of gender and age characteristics of managers' management styles.

Key words: management; management styles; management theories; situational approach; Fiedler's contingency model; task orientation; relationship orientation.

Концептуалізація – Кікінежді О. М.

Методика – Василькевич Я. З.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

The authors declare that they have no conflict of interest.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 10.04.24.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 06.06.24.

© 2024. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕФЛЕКСИВНОГО ВІДОБРАЖЕННЯ СУБ'ЄКТОМ ОСОБИСТІСНОЇ БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС КОНФЛІКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Вахоцька І. О. кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології, Уманський державний
педагогічний університет імені Павла Тичини
<https://orcid.org/0000-0002-1611-4059>

Стаття присвячена вивченню на основі квазіексперименту ресурсного потенціалу рефлексивного відображення особистої безпеки суб'єктами під час конфліктної взаємодії. Авторкою робиться спроба встановлення потенціалу рефлексивного відображення особистої безпеки суб'єктами і побудові сценаріїв конфліктної взаємодії. Емпірично доведено вплив рефлексії особистої безпеки на кількісні та якісні особливості взаємодії суб'єктів конфлікту. Визнаючи, що обсяг і цільовий полюс особистої безпеки є окремими параметрами рефлексії суб'єктами конфліктної взаємодії, продемонстровано їхню значущість для розуміння динамічності цієї взаємодії. Отримані матеріали показали, що побудова сценаріїв конфліктної взаємодії на основі оцінювання рефлексії її суб'єктами особистої безпеки дозволяє виявити їхні ресурсні пріоритети.

Ключові слова: ресурсний потенціал; особиста безпека; конфліктна взаємодія; сценарій; суб'єкти конфлікту; ресурсні пріоритети.

Вступ. На сьогодні конфлікт розглядають як невіддільну складову соціального та індивідуального існування. Багатоаспектні дослідження, проведені у наукових традиціях філософії, соціології, психології, економіки, політології, дозволили окреслити методологічні та теоретичні засади конфліктології як дисципліни, що вивчає широке коло питань, пов'язаних із виникненням, перебігом, припиненням і профілактикою різного роду конфліктів. Концептуально осмислені емпіричні факти, механізми і закономірності конфліктної взаємодії сприяли побудові ефективних підходів до підтримки розв'язання прикладних запитів, що виникають у зв'язку з ним. Однак конфлікти не зникають, а проникають у нові раніше не властиві людині сфери взаємодії, встановлюють асоціації із неявними для неї комплексами потреб, набувають удавано умовного характеру, прихованих і спотворених форм тощо. Це робить їх неочевидними, глибоко латентними, слабо візуалізованими, а отже, загалом важко контрольованими. При цьому множинні трансформації, спричинені, зокрема, переміщенням конфліктів у зону віртуальності, не змінюють їхньої сутнісної природи,

внаслідок чого вони зберігають, а у деяких випадках і посилюють свою руйнівність як на рівні індивідів, їхніх груп, так і на рівні організацій, різного роду спільнот. Посилення руйнівності конфліктів свідчить про необхідність інтенсифікації процесів у відповідному дослідницькому сегменті на новому рівні складності із врахуванням поточних реалій. Удосконалення технік роботи із конфліктами потребує подальшого поглиблення розуміння механізмів їхнього продукування та розвитку, можливо, із залученням раніше не враховуваних обставин. Перспективним у цьому зв'язку видається введення в означений проблемний простір концепту безпеки.

Мета дослідження - встановлення потенціалу рефлексивного відображення особистої безпеки суб'єктами і побудові сценаріїв конфліктної взаємодії.

Теоретичне підґрунтя. Категорія безпеки, що актуалізується при характеристиці практично усіх явищ і процесів, на поточний період породження знання міцно увійшла до сфери дослідницьких інтересів низки наукових дисциплін (політичних, економічних, правових, психологічних, педагогічних) (Міхіденко, 2018; Habermas, 1988; Laclau,

Mouffe, 2001; Shelling, 1980). Залежно від обраного пошукового ракурсу вона залучається для аналізу як умова, ознака, параметр існування деякого об'єкта або становить самостійний предмет вивчення як особливий прояв дійсності. Суб'єктна локалізація допускає її категоризацію як особистої безпеки. Відповідно, під особистою безпекою розуміють безпеку, рефлексовану суб'єктом щодо себе. Специфіка розуміння цього феномена детермінується позицією, яку посідає щодо нього спостерігач: для оцінювання ззовні достатня констатація факту та умов збереження суб'єкта; розгляд зсередини пов'язаний зі встановленням складних комплексів причинно-наслідкових зв'язків і розривів у ресурсному, аксіологічному, конативному і темпоральному вимірі буттєвого простору суб'єкта. У першому випадку особиста безпека зазвичай розкривається як захищеність суб'єкта, у другому випадку, поряд із поточною захищеністю, враховується перспектива відтворення його благополуччя. Змістовно найближчою до конфліктологічної проблематики виступає практика звернення до безпеки як реальності, властивої окремим індивідам, їхнім групам і спільнотам, тобто активно діючим системам, стан внутрішніх функцій яких є ідентифікаційно вирішальним для здійснюваного щодо них атрибутування. З цього погляду, абстрагуючись від приватних особливостей конкретних систем, безпеку можна трактувати як особливу проекцію ситуаційно-середовищних умов і чинників на внутрішні структури систем, що забезпечує переживання ними захищеності і можливості відтворення розвитку, який не зменшується, в інтересах досягнення деякої пріоритетної для них мети. Потрапляння безпеки у базові шари потребового блоку розглядуваних систем визначає керівний статус безпеки у побудові їхньої активності, зокрема такої, що має форму конфліктної взаємодії. Повною мірою зазначене стосується особистої безпеки як окремого явища безпеки (Conflict Barometer, 2013).

Між тим, такий статус досі не призвів до введення безпеки у відповідний тематичний простір як повноцінного предмета досліджень. Вона продовжує лише матися на увазі як самоочевидна причина поведінки людини чи певної групи людей у періоди зародження, генезису та локалізації конфліктів (Lakoff, 1990; Nonhoff, 2007; Ropers, 1999). Сам же феномен безпеки в його проєкціях на функції, залучені у конфліктний процес, не деталізується і прицільно не розглядається, що утворює певні прогалини у розумінні конфліктної детермінації та динаміки обумовленої нею взаємодії. З усього спектра можливих напрямів розроблення означеної проблемної сфери метою дослідження є вивчення на основі квазіексперименту ресурсного потенціалу рефлексивного відображення особистої безпеки суб'єктами у побудові сценаріїв конфліктної взаємодії. Тут і далі під сценаріями у найзагальнішому вигляді розглядався опис очікуваного після виникнення конфліктної взаємодії поєднання її логічно пов'язаних, узгоджених елементів, що ведуть до її завершення. Дослідницькою гіпотезою є припущення про можливість використання особливостей рефлексивного відображення суб'єктами особистої безпеки для диференціації сценаріїв їхньої взаємодії у конфлікті. Таке припущення базувалося на раніше зроблених висновках про значущість осмислення особливостей суб'єктів екстремальних ситуацій. Об'єктом дослідження стало рефлексивне відображення особистої безпеки суб'єктами конфліктної взаємодії, його предметом - сценарії взаємодії у конфлікті суб'єктів рефлексії особистої безпеки. Завдання дослідження: введення трактування ресурсного потенціалу суб'єкта конфліктної взаємодії, обґрунтування провідної ролі у ньому рефлексивного відображення суб'єктами особистої безпеки та демонстрація можливості використання отриманих результатів для побудови сценаріїв конфліктної взаємодії.

Методи дослідження - аналіз результатів діяльності, метод аналізу незалежних характеристик, метод бесіди.

Результати та обговорення. Під поняттям «конфліктна взаємодія» розуміють частину феномена конфлікту, а саме - взаємодію між людьми у конфліктній ситуації на тлі переживання останніми негативних емоцій стосовно одне одного. Крім того, під час опису результатів дослідження залучалися із загальнонауковою інтерпретацією поняття «стратегія» і «тактика»: стратегія - узагальнений план або набір цілей, тактика - частина стратегії, представлена конкретними кроками або діями, які використовуються для її реалізації.

Основним під час збирання інформації став метод аналізу продуктів діяльності. Респондентам пропонувалося написати есе «Я у конфлікті». Перед його написанням давали таку інструкцію: «Складіть опис найбільш типової для Вас ситуації виникнення і розвитку конфліктної взаємодії. Особливу увагу приділіть аналізу причин кроків, що вживаються у ній, своїх і опонента». Первинний аналіз текстів полягав у вивченні оцінок поведінки кожного з учасників діади конфліктної взаємодії.

Наступний етап збирання емпіричного матеріалу ґрунтувався на методі експертного оцінювання, під час якого перед фахівцями було поставлено завдання ідентифікації за текстовим матеріалом позначених сценаріїв конфліктної взаємодії та співвіднесення з ними ресурсного потенціалу, який залучають суб'єкти. Експерти - професійні психологи (5 осіб, стаж 10-20 років), які володіють технікою контент-аналізу і підготовкою з проблем конфліктології та безпеки. Експертне оцінювання включало етапи індивідуальної та колективної роботи. Процедури порівняння кількісного розподілу різних типів сценаріїв безпеки проводилися із використанням критерію ϕ^* (кутового перетворення Фішера).

Підсумковий етап інтерпретації полягав у теоретичній реконструкції та змістовному описі сценаріїв конфліктної

взаємодії. Одержання додаткової й уточнювальної інформації, необхідної для представлення їхніх якісних особливостей, здійснювали на основі методу бесіди, безпосередньо проведеної з власниками конкретних типів сценаріїв. Найтипівішими були такі запитання суб'єктам: «Що для Вас важливіше у конфлікті - збереження наявного чи досягнення нового? Чи важливо довго продумувати черговий крок у конфлікті? Ефективніше швидко розібратися з конфліктом чи поступово приходити до його завершення? Чи довго Ви зазвичай віддасте перевагу конфліктуванню?».

Вибірка складалася із 250 студентів (50,0% юнок і 50,0% юнаків) віком 18-21 рік ($M=19,5$ років, $SD=1,5$). Первинний аналіз текстів есе полягав у вивченні оцінок поведінки кожного з учасників діади конфліктної взаємодії. Він показав, що рефлексія особистої безпеки, представлена у конфлікті увагою до свого фізичного та психічного благополуччя, до міри втілення власних інтересів, є необхідним елементом прийняття рішень на усіх етапах побудови конфліктної взаємодії. Встановлено, що рефлексія особистої безпеки, серед інших параметрів, містить врахування суб'єктами діади об'єму (достатній, недостатній) і цільового полюсу (захищеність, розвиток) безпеки незалежно від активності чи пасивності ролі, яку вони виконують у конфлікті. Їхнє поєднання реконструює варіабельність сценаріїв конфліктної взаємодії суб'єктів за рефлексією ними особистої безпеки. Уточнюючи раніше введене трактування, зазначимо, що далі сценарії конфліктної взаємодії описувалися як поєднання пріоритетних для сторін можливої конфліктної взаємодії полюсів особистої безпеки, що визначає деякий характер її перебігу та результату.

Уведення позначень параметрів (O+ - достатній, O- - недостатній обсяг, Z - захищеність, P - розвиток як цільові орієнтири суб'єкта) і перебір їхніх можливих сполучень для учасників конфліктної взаємодії дозволили окреслити її сценарний ряд у такому

Питання психології

вигляді: 1) O+3 - O+3; 2) O+P - O+P, 3) O-3 - O-3; 4) O-P - O-P; 5) O+3 - O-3; 6) O+P - O-P; 7) O+3 - O-P; 8) O+P - O-3.

Аналіз текстів есе на виявлення обсягу та цільового орієнтира безпеки, позначених респондентами, проводився індивідуально кожним експертом на основі методу розуміння викладеного у роботах змісту. Етап індивідуальної роботи орієнтував кожного експерта на початкове групування респондентів за провідним типом сценарію безпеки.

Інструкція: «Ознайомтеся з текстами есе. Орієнтуючись на їхні смислові

елементи, визначте полюси безпеки, позначені кожним автором (O+ - достатній, O- - недостатній обсяг, 3 - захищеність, P - розвиток як цільові орієнтири суб'єкта), і на їхній основі - представлений в есе сценарій конфліктної взаємодії: 1) O+3 - O+3; 2) O+P - O+P; 3) O-3 - O-3; 4) O-P - O-P; 5) O+3 - O-3; 6) O+P - O-P; 7) O+3 - O-P; 8) O+P - O-3».

Стандартизація експертних оцінок на цьому етапі роботи забезпечувалася наданням фахівцям орієнтовної таблиці (табл. 1).

Таблиця 1

Співвідношення смислових елементів тексту і полюсів безпеки

Полюс безпеки	Смислові елементи тексту
O+	Вказівка на емоційне піднесення, насагу
O-	Вказівка на тривожність, розчарування, апатію
3	Вказівка на прагнення відстояти у конфлікті власну думку, власну позицію, зберегти повагу оточуючих
P	Вказівка на свою зацікавленість у зміні за підсумками конфлікту опонентом власної позиції, у просуванні власних інтересів, в отриманні будь-яких переваг для себе

За етапом індивідуальної роботи був етап групового узгодження, за підсумками якого відповідні параметри закріплювалися за кожним текстом. Етап колективної роботи мав на меті остаточне групування респондентів за провідним полюсом безпеки, змістовно уточненим у таблиці. Інструкція: «Зверніться до кожного есе. Узгодьте власну позицію щодо представленого у ньому сценарію конфліктної взаємодії».

Виявлення арсеналу сценаріїв на матеріалі вибірки підтверджує, що рефлексивне відображення суб'єктами особистої безпеки може використовуватися для диференціації особливостей їхньої конфліктної взаємодії.

Робота експертів сприяла отриманню такої низхідної рангової послідовності суб'єктних пріоритетів сценаріїв конфліктної взаємодії, що спадає: O+P - O-3 (64, тобто 25,6%); O+3 - O-3 (54, тобто 21,6%); O+P - O+P (39, тобто 15,6%); O-3 - O-3 (36, тобто 14,4%); O+3 - O+3 (29, тобто 11,6%); O+P - O-P (16, тобто 6,4%); O+3 - O-P (7, тобто 2,8%); O-P - O-P (5, тобто 2,0%).

Наступним кроком проведено статистичне зіставлення розподілу частот різних груп сценаріїв конфліктної взаємодії з H0 «Частка сценаріїв із заявленим полюсом безпеки у групі 1 не більша, ніж у групі 2» і H1 «Частка сценаріїв із заявленим полюсом безпеки у групі 1 більша, ніж у групі 2». Отримана послідовність ілюструє статистичну тенденцію, відповідно до якої конфліктна взаємодія частіше ($\varphi^*_{емп}=1,818$, $\varphi^*_{0,05}=1,63$, $\varphi^*_{0,01}=2,32$, $p<0,05$, H0 відкидається, приймається H1) виникає за умови розбіжності в її суб'єктів рефлексованого обсягу особистої безпеки, що рефлексується (сценарії O+P - O-3; O+3 - O-3; O+P - O-P; O+3 - O-P становлять 56,3% від усього арсеналу). Також встановлено, що рефлексія суб'єктом обсягу особистої безпеки спеціалізує вибір ним стратегії побудови конфліктної взаємодії: рефлексія їхньої достатності (сценарії O+P - O-3, O+P - O+P і O+P - O-P становлять 48,0% на противагу сценаріям O+3 - O-3, O+3 - O+3 і O+3 - O-P, які становлять 36,3%) статистично значущо ($\varphi^*_{емп}=1,668$, $\varphi^*_{0,05}=1,63$, $\varphi^*_{0,01}=2,32$, $p<0,05$, H0 відкидається,

приймається Н1) визначає вибір ним стратегії, що розвиває, а недостатності (сценарій О+Р - О-3, О+3 - О-3 і О-3 - О-3 становлять 61,2% на протипагу сценаріям О+Р - О-Р, О+3 - О-Р і О-Р - О-Р, які становлять 10,8% усього арсеналу) - захисної стратегії побудови конфліктної взаємодії ($\phi^*_{\text{емп}}=7,968$, $\phi^*_{0,05}=1,63$, $\phi^*_{0,01}=2,32$, $p<0,01$, H_0 відкидається, приймається Н1).

Змістовний аналіз текстів есе показав, що відмінності рефлексивного відображення особистої безпеки у конфліктній взаємодії визначають темпоральні особливості її перебігу і пріоритетні поведінкові стратегії її суб'єктів.

Сценарій О+3 - О+3 представлений стратегією двосторонньої економії енергії, що поєднується з усвідомленням достатності свого ресурсного потенціалу. Притаманна за сценарієм рефлексія особистої безпеки учасниками діади забезпечує уповільнений розвиток конфлікту за їхньою участю, що характеризується ретельним продумуванням кроків, що робляться. Водночас упевненість у власній безпеці може призводити до використання щодо супротивника прийомів, які передбачають завдання серйозної шкоди. Рівність вихідних ресурсних позицій за цим сценарієм зумовлює тривалість конфліктної взаємодії.

Сценарій О+Р - О+Р ґрунтується на стратегії максимального розширення свого життєвого потенціалу на тлі суб'єктної рефлексії вихідної забезпеченості високого рівня особистої безпеки. Цьому випадку відповідає реалізація найдинамічнішого і найнапруженішого з усіх можливих різновидів конфліктної взаємодії. Обидві сторони, переживаючи високий рівень безпеки, відкриті для залучення широкого арсеналу засобів розв'язання своїх завдань і мобільної перебудови позицій конфліктної взаємодії. Однак рівність вихідних ресурсних позицій, як і в першому випадку, може стати причиною достатньої тривалості вибудовуваного протистояння.

Сценарій О-3 - О-3 характеризується спрямованістю сторін на захист наявного (мінімального) рівня ресурсного потенціалу за рефлексії відсутності особистої безпеки. Сценарій цього типу реалізується у разі неминучості для суб'єктів входження у конфліктну взаємодію. Висока ресурсна виснаженість сторін діади робить для кожної з них актуальною стратегію мінімізації конфліктної взаємодії, що робить її «уповільненою» і пролонгованою аж до загасання або зміни ресурсних характеристик сторін.

Сценарій О-Р - О-Р передбачає стратегію ресурсного захоплення на тлі рефлексії учасниками конфліктної взаємодії відсутності особистої безпеки. Зумовлена сценарієм націленість суб'єктів на розширення обсягів своєї безпеки стикається із низькою ресурсною забезпеченістю обох сторін взаємодії, що істотно обмежує їхню конфліктну активність. Така ситуація з високою ймовірністю провокує вибір прихованих засобів впливу на супротивника, що дозволяють досягти бажаних результатів без відкритого зіткнення з витрачанням значних енергетичних ресурсів. Дефіцит вихідних ресурсів обох сторін визначає перевагу ними стратегії проведення швидкоплинної конфліктної взаємодії з використанням несподіваних, енергозберігаючих, але ефективних прийомів.

Сценарій О+3 - О-3 побудований на нерівноцінності ресурсної бази суб'єктів конфліктної взаємодії за збігу їхньої стратегічної спрямованості на захист наявного стану своєї безпеки. За такого сценарію сторона конфлікту, яка переживає достатність рівня особистої безпеки, може дозволити собі використання більш ресурсномістких засобів захисту, ніж друга сторона діади. Їй також може належати більша ініціатива побудови конфліктної взаємодії. Опонент схильний віддавати перевагу стратегії мінімізації відкритої протидії із використанням енергозберігаючих прийомів. Орієнтація обох сторін діади на

захист досягнутого ними благополуччя підвищує ймовірність затяжного конфлікту.

Сценарій О+Р - О-Р поєднує загарбницькі стратегії суб'єктів із різним базовим ресурсним потенціалом. Сторона, що рефлексує достатні обсяги особистої безпеки, більшою мірою схильна до залучення масштабних засобів впливу на супротивника, що дозволяють отримати максимальну задоволеність у власній перемозі. Сторона, що переживає дефіцит особистої безпеки, більшою мірою схильна домогтися її приросту шляхом мінімізації своїх енерговитрат, тобто уникаючи відкритих зіткнень і скорочуючи тривалість самої конфліктної взаємодії. Конфлікт за таким сценарієм може бути достатньо короткостроковим.

Сценарій О+З - О-Р передбачає повне протиставлення сторін конфлікту за їхніми вихідними ресурсами і кінцевими цілями взаємодії, яке можна розглядати як несиметричне внаслідок неадекватності поєднання джерельної та цільової складових стратегій, що реалізуються ними. При цьому сторона рефлексії достатніх обсягів безпеки реалізує тактику її захисту, а сторона рефлексії відсутності особистої безпеки - тактику її розширення. Значущість ресурсів безпеки може стати основою для реалізації продуманого і підкріпленого необхідними засобами захисту, а рефлексія дефіцитарності особистої безпеки - спровокувати численні, але невпевнені атаки. Така ситуація здатна перетворити конфліктну взаємодію на пролонговане у часі протистояння з потужним захистом першої сторони і слабким, а тому безуспішним, нападом другої сторони.

Сценарій О+Р - О-З містить повне протиставлення сторін конфлікту за їхніми вихідними ресурсами та кінцевими цілями взаємодії, проте його характеристики роблять взаємодію сторін більш швидкоплинною. Поєднання суб'єктної рефлексії ресурсної забезпеченості та орієнтації на розвиток є передумовою побудови енергійної, з використанням різноманітних засобів наступальної

тактики, а відсутність ресурсів і суб'єктна орієнтація на захист - вразливої вичікувальної позиції. У цьому разі сторона рефлексії високого рівня особистої безпеки має високі шанси реалізувати свою спрямованість на розвиток за посередництвом «силової» перемоги над стороною, що захищається, яка має мінімальні ресурси безпеки.

Отримані результати показали можливість використання рефлексії особистої безпеки для побудови сценарного розмаїття конфліктної взаємодії, а також вплив її особливостей на реалізований у конфлікті сценарій. Відштовхуючись від них, можна зробити нові для проблемної сфери, що розглядається, висновки, згідно з якими рефлексія суб'єктом особистої безпеки забезпечує достатню динамічність конфліктної взаємодії, детерміновану мінливістю чинників, релевантних безпеці, і якості технічного боку набуття ними ресурсності. Відповідно, продуктивні з погляду накопичення ресурсного потенціалу періоди можуть змінюватися періодами падіння особистісного потенціалу, аж до критичного рівня. Про падіння ресурсного потенціалу суб'єкта під час конфліктної взаємодії свідчать когнітивні - перцептивні та інтелектуальні (зниження інтенсивності пізнавальних процесів), емоційні (переважання астеничних емоцій над стеничними емоціями, поява негативних зрушень у настрої), особистісні (падіння впевненості у собі, у своїх здібностях) порушення. Суб'єкт переживає зростання стомлюваності у поєднанні з розвитком фрустраційних тенденцій. На поведінковому рівні здатні проявитися невинуваті подовження термінів ухвалення рішень, втрата швидкості реакції на зміну ситуації конфліктної взаємодії, зростання кількості помилкових дій. Загалом, зміна ресурсної бази на основі рефлексії особистої безпеки задає індивідуальну специфічність поведінкових потенцій суб'єктів конфліктної взаємодії.

Динамічність, загалом притаманна ресурсному потенціалу суб'єкта

конфліктної взаємодії, посилюється нестійкістю, закладеною у природі самого феномену особистої безпеки. Принципова опозиційність засад, що її утворюють, захищеності та прагнення до розвитку як відмови від захищеності передбачає безперервний, переважно інтуїтивний, пошук оптимального співвідношення між ними через періодичну відмову від одного на користь іншого. Дотримання або недотримання цього динамічного оптимуму є передумовою суб'єктної рефлексії деякого рівня особистої безпеки, що розглядається як важливе для організації суб'єктом конфліктної взаємодії.

Ресурсний потенціал суб'єктного відображення особистої безпеки наділяється найбільшою значущістю на достатньо взаємопов'язаних між собою етапах ухвалення рішення щодо входження у ситуацію конфлікту та постановки мети його завершення, оскільки він визначає вихідну стратегію організації конфліктної взаємодії. Інтуїтивно або усвідомлено реалізована рефлексія суб'єктивної достатності обсягу особистої безпеки зазвичай детермінує згоду на участь у конфліктній взаємодії (як ініціатора або сторони-відповідача), його недостатності - не призводить до однозначної відмови від нього. У другому випадку вирішальну роль відіграє постановка мети конфліктної взаємодії: навіть за недостатності вихідного рівня безпеки орієнтація на підсумкове збільшення обсягів особистої безпеки може стати підставою для участі у конфлікті. Неоднозначні для сторін конфлікту результати рефлексивного відображення особистої безпеки можуть використовуватися для реконструкції сценаріїв реалізованої у ньому взаємодії.

Чинники, релевантні ресурсному потенціалу суб'єкта, піддаються характеристиці на основі змістовних та інструментальних властивостей: перші пояснюють потенційну ресурсність для суб'єкта деякого класу ситуацій або умов, другі - позначають технічну можливість рефлексивного відображення чинників як

складових ресурсного потенціалу суб'єкта. До інструментальних властивостей чинника можна зарахувати, наприклад, його доступність рефлексивному відображенню суб'єкта, смислову когерентність створюваного образу до особистісних смислів суб'єкта, що вже оформилися.

Для ситуації конфліктної взаємодії ресурсна змістовність чинника визначається його схильністю забезпечувати розв'язання завдань, актуальних для суб'єкта в поточний і постконфліктний період. До масиву таких чинників можуть входити, наприклад, досвід конфліктної взаємодії з опонентом, наявність групи співчувальників, володіння конфліктоутворювальною тематикою, зацікавленість у певному результаті конфлікту, тому що дають суб'єкту переваги психологічної підтримки завершення конфлікту на власну користь. Зіставлення ресурсоємних чинників конфліктної взаємодії дозволяє дійти висновку, згідно з яким особиста безпека має найбільшу ресурсну змістовність, що дозволяє зарахувати її до пріоритетного чинника створення ресурсного потенціалу. Слід визнати, що незалежно від усвідомлення суб'єктом ресурсної значущості і цільової пріоритетності особистої безпеки вона є суттєвою для вибудовуваної ним конфліктної взаємодії. Водночас не кожен потенційно ресурсний чинник здатний продуктивно брати участь у створенні ресурсного потенціалу суб'єкта конфліктної взаємодії. Його суб'єктне відображення, ймовірно, має доповнюватися наділенням достатнім для конфліктної ситуації енергосмисловим початком, який визначає ресурсомісткість для суб'єкта одержуваного феномена, - особливими настановами, цінностями, переконаннями тощо стосовно суттєвої значущості конкретного чинника для подолання труднощів взаємодії, що виникли.

Висновки. Проведене дослідження підтвердило можливість використання рефлексивного відображення суб'єктами особистої безпеки для вивчення

сценарного розмаїття їхньої конфліктної взаємодії. Емпірично доведено вплив рефлексії особистої безпеки на кількісні та якісні особливості взаємодії суб'єктів конфлікту. Визнаючи, що обсяг і цільовий полюс особистої безпеки є окремими параметрами рефлексії суб'єктами конфліктної взаємодії, продемонстровано їхню значущість для розуміння динамічності цієї взаємодії. Отримані матеріали показали, що побудова сценаріїв конфліктної взаємодії на основі оцінювання рефлексії її суб'єктами особистої безпеки дозволяє виявити їхні ресурсні пріоритети. У зв'язку з цим потребують окремого вивчення можливі трансформації потенційних ресурсів суб'єктів у перебігу активної реалізації конфлікту, як на користь їхнього посилення, так і на користь послаблення на усій траєкторії вибудовуваної взаємодії.

Підкреслимо перспективність введення категорії особистої безпеки у дослідницький простір конфліктологічної проблематики при розгляді питань управління конфліктною взаємодією суб'єктів на етапах її підготовки, реалізації та завершення. Її використання здатне забезпечити побудову нових інтерпретаційних конструкцій щодо процесів ініціації, планування, динамічного розвитку, загасання, локалізації та припинення конфлікту. Найбільшими можливостями такого стибу наділена суб'єктна проекція особистої безпеки, що дозволяє побачити нові причинні підстави специфіки конфліктної взаємодії суб'єктів різних ситуацій і використати досягнуте розуміння для підвищення продуктивності її регулювання.

Список використаних джерел

1. Міхіденко К.О. Сценарії конфліктної взаємодії у віртуальному дискурсі (на матеріалі німецькомовних форумів та чатів). *Science and Education a New Dimension. Philology*, VI(44), Issue: 151, 2018. С. 32-35. <https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2018-151V144-07>
2. Conflict Barometer / [Chief Ed. Simon Ellerbrock], Heidelberg Institute for International Conflict Research e. V., University of Heidelberg, Apr. 2013, 130 p.
3. Habermas J. *Der philosophische Diskurs der Moderne. Zwölf Vorlesungen*. Frankfurt. M.: Suhrkamp, 1988. 450 p.
4. Laclau E., Mouffe Ch. *Hegemony and Socialist Strategy Towards a Radical Democratic Politics* / E.Laclau, Ch. Mouffe - Verso: London, New York, 2001. 198 p.
5. Lakoff G. *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*, [New ed.], University of Chicago Press, 1990, 632 p.
6. Nonhoff M. *Diskurs. Radikale Demokratie. Hegemonie. Zum Politischen Denken von Ernesto Laclau und Chantal Mouffe*, transcript Verlag Bielefeld, 2007, 250 p.
7. Ropers, Norbert. *Interkulturelle Mediation. Versprechen oder Möglichkeit? Begriffliche Klärungen und Problemfelder* // Calließ, Jörg (Hrsg.): *Agenda für den Frieden: Interkulturelle Mediation*. Loccum, 1999. Pp. 61-78.
8. Shelling T. C. *The Strategy of Conflict*, Harvard University Press, 1980, 309 p.

References

1. Mihidenko, K. O. (2018) *Scenarii' konfliktnoi' vzajemodii' u virtual'nomu dyskursi (na materialii nimec'komovnyh forumiv ta chativ)* [Scenarios of conflictual interaction in virtual discourse (based on German-language forums and chats)]. *Science and Education a New Dimension. Philology*, VI(44), 151, 32-35. <https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2018-151V144-07> (in Ukrainian)
2. Conflict Barometer (2013) [Chief Ed. Simon Ellerbrock], Heidelberg Institute for International Conflict Research e. V., University of Heidelberg, Apr. 130 p.
3. Habermas, J. (1988) *Der philosophische Diskurs der Moderne. Zwölf Vorlesungen*. Frankfurt. M.: Suhrkamp. 450 p.
4. Laclau, E., Mouffe, Ch. (2001) *Hegemony and Socialist Strategy Towards a Radical Democratic Politics* / E.Laclau, Ch. Mouffe - Verso: London, New York. 198 p.
5. Lakoff, G. (1990) *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*, [New ed.], University of Chicago Press. 632 p.
6. Nonhoff, M. (2007) *Diskurs. Radikale Demokratie. Hegemonie. Zum Politischen Denken von Ernesto Laclau und Chantal Mouffe*, transcript Verlag Bielefeld. 250 p.

7. Ropers, Norbert (1999) Interkulturelle Mediation. Versprechen oder Möglichkeit? Begriffliche Klärungen und Problemfelder // Calließ, Jörg (Hrsg.): Agenda für den Frieden: Interkulturelle Mediation. Loccum, 61-78.

8. Shelling, T. C. (1980) The Strategy of Conflict, Harvard University Press. 309 p.

Summary

RESOURCE POTENTIAL OF THE SUBJECT'S REFLEXIVE REFLECTION OF PERSONAL SECURITY DURING CONFLICT INTERACTION

Vakhotska I. Candidate of Psychology Sciences,
Associate Professor of the Department of Psychology,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

Introduction. Conceptually understood empirical facts, mechanisms and patterns of conflict interaction have contributed to the development of effective approaches to support the resolution of applied requests arising from it. However, conflicts do not disappear, but penetrate into new areas of interaction that were not previously characteristic of a person, establish associations with implicit sets of needs, take on a seemingly conditional nature, hidden and distorted forms, etc. This makes them non-obvious, deeply latent, poorly visualised, and therefore generally difficult to control. At the same time, multiple transformations caused, in particular, by the movement of conflicts into the virtual zone, do not change their essential nature, which is why they retain and, in some cases, increase their destructiveness both at the level of individuals, their groups, and at the level of organisations and various communities. The increasing destructiveness of conflicts indicates the need to intensify processes in the relevant research segment at a new level of complexity, taking into account current realities. Improving techniques for dealing with conflicts requires further deepening of the understanding of the mechanisms of their production and development, possibly with the involvement of previously unaccounted-for circumstances. In this regard, it seems promising to introduce the concept of security into this problem space.

The purpose is establishing the potential for reflexive reflection of personal security by subjects and building scenarios of conflict interaction.

Methods - performance analysis, independent characteristics analysis method, interview method.

Originality. The results obtained have shown the possibility of using personal security reflection to build a scenario variety of conflict interaction, as well as the impact of its features on the scenario implemented in the conflict. Based on them, it is possible to draw new conclusions for the problem area under consideration, according to which the reflection of personal security by the subject of personal security provides sufficient dynamism of conflict interaction, determined by the variability of security-relevant factors and the quality of the technical side of their acquisition of resourcefulness. Accordingly, productive periods in terms of accumulation of resource potential may be followed by periods of decline in personal potential, up to a critical level. The decline in the subject's resource potential during conflict interaction is evidenced by cognitive - perceptual and intellectual (decrease in the intensity of cognitive processes), emotional (prevalence of asthenic emotions over sthenic emotions, emergence of negative shifts in mood), personal (decline in self-confidence, in one's abilities) disorders. The subject experiences an increase in fatigue combined with the development of frustration tendencies. On the behavioural level, unjustified prolongation of decision-making time, loss of reaction time to changes in the situation of conflict interaction, and an increase in the number of erroneous actions can occur. In general, the change in the resource base based on the reflection of personal security sets the individual specificity of the behavioural potentials of the subjects of conflict interaction.

Conclusion. The research has confirmed the possibility of using the reflexive reflection of personal security by the subjects of conflict to study the scenario diversity of their conflict interaction. The influence of personal security reflection on the quantitative and qualitative features of the interaction of conflict subjects has been empirically proved. Acknowledging that the scope and target pole of personal security are separate parameters of reflection by the subjects of conflict interaction, their importance for understanding the dynamics of this interaction is demonstrated. The obtained materials have shown that the construction of scenarios of conflict interaction based on the assessment of reflection by its subjects of personal security allows to identify their resource priorities. In this regard, the possible transformations of potential resources of subjects in the course of active conflict implementation, both in favour of their strengthening and weakening along the entire trajectory of the interaction, require a separate research.

Keywords: resource potential; personal security; conflict interaction; scenario; conflict actors; resource priorities.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 05.04.24.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 22.05.24.

© 2024. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

ОСОБИСТІСНА ДЕТЕРМІНАЦІЯ ПСИХІЧНОГО ЗАХИСТУ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГІВ

Ворона О. Ю. здобувач PhD, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
<https://orcid.org/0009-0003-3762-3797>

У статті здійснено теоретичне обґрунтування того, що вибір механізму психічного захисту залежить як від зовнішніх чинників, так і від внутрішніх, до яких належать стійкі характерологічні особливості. Проведений аналіз психологічної системи діяльності педагога дозволяє вести мову про психічний захист як про невіддільний компонент особистості професіонала. Найповніше психічний захист представлений у підсистемі професійно важливих якостей.

Ключові слова: психічний захист; характерологічні особливості; педагог; особистість професіонала; професійно важливі якості.

Вступ. Нині відбувається модернізація системи освіти, ключовим моментом якої є впровадження нових стандартів. Вони визначають нові вимоги як до змісту й умов, так і до результатів реалізації освітніх програм. Запровадження нових освітніх стандартів, безумовно, зачіпає усіх учасників освітнього процесу: керівників, педагогів, методистів, дітей та їхніх батьків. Під час впровадження та реалізації нових освітніх стандартів великий акцент робиться на участі педагогів. Педагогам необхідно врахувати це, правильно сформулювати цілі роботи та визначити відповідно до них напрями своєї діяльності. Сама методологія нового стандарту ґрунтується на системно-діяльнісному підході, а також глибокому психолого-педагогічному розумінні специфіки індивідуального розвитку того, хто навчається. Так, новий стандарт орієнтований не лише на предметні, а й на метапредметні та особистісні результати. Очевидно, що впровадження нового стандарту значно вплине на збільшення як обсягу і змісту, так і соціальної відповідальності за результат професійної діяльності педагога. Таким чином, модернізація, що відбувається у системі освіти, вимагає від педагога не лише високого професіоналізму та особистісної зрілості, а й розвитку якостей, які дозволяють у короткі терміни адаптуватися до мінливих умов і специфіки професійної діяльності. Такою потужною адаптаційною системою є система психічного захисту особистості, дія якої спрямована на

редукцію травмуючих переживань, пов'язаних зі станами тривоги, зовнішніми чи внутрішніми конфліктами. Вивчення психічного захисту особистості на різних етапах професіоналізації уможливує розуміння глибинних процесів адаптації педагогів і дозволяє здійснювати своєчасну профілактику та корекцію дезадаптивних стратегій поведінки.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування того, що вибір механізму психічного захисту залежить як від зовнішніх чинників, так і від внутрішніх, до яких належать стійкі характерологічні особливості.

Теоретичне підґрунтя. Дослідженням особистості професіонала приділяється значна увага у межах суб'єктно-діяльнісного підходу, вивчається динаміка професійного розвитку особистості; досліджуються професійно важливі якості фахівців і чинники, що впливають на їхнє формування, вивчаються форми стресових станів у професійній діяльності. Основними психологічними аспектами у дослідженнях особистості педагогів системи освіти, є професійна ідентичність, формування Я-концепції, особливості рефлексивних процесів, склад професійно важливих якостей тощо. Між тим в українській і зарубіжній літературі здебільшого представлено дослідження окремих особистісних характеристик педагогів. Однак психічний захист особистості не був предметом наукового аналізу у контексті професійного розвитку педагогів та

ефективної реалізації ними своїх професійних функцій.

Як психічний феномен психічний захист актуалізовано на усіх рівнях психічної організації суб'єкта, однак, його феноменологічний прояв має виражену особистісну приналежність. На думку низки авторів, саме особистісні структури, механізми, патерни поведінки є в основі психічного захисту. Сучасних дослідників психічного захисту особливо цікавить питання про особистісну типовість репертуару захисних механізмів, його стійкість і відтворюваність у різних життєвих ситуаціях. У зв'язку з цим виникає проблема індивідуальної широти захисного репертуару особистості, детермінації вибору людиною того чи іншого способу захисту, особистісної регуляції захисної поведінки. Т.Ткачук (Ткачук, 2011) зазначає, що техніки, які людина обирає для того, щоб упоратися з важкими ситуаціями, зумовлені особистісними характеристиками та рівнем психотравмального впливу. Дослідження Р.Срамер (Cramer, 1998) засвідчили, що на перевагу тих чи інших способів поведінки у складних життєвих ситуаціях впливають тип мислення, спрямованість характеру, особливості локусу контролю, рівень тривожності тощо.

Узагальнюючи наявні дослідження щодо визначення зв'язку особистості та психічного захисту, можна виокремити такі факти, що впливають на формування та функціонування психічного захисту. По-перше, розвиток психічного захисту особистості зумовлюється специфічною мотивацією у формі різних типів тривоги. По-друге, психічний захист формується в загальній структурі особистості у вигляді набору захисних механізмів під впливом таких чинників, як темперамент; стрес раннього дитинства; захисні механізми, що використовуються батьками; моделі поведінки з особистого досвіду використання захисних механізмів. По-третє, механізми захисту можуть бути примітивними та зрілими. Таким чином, дослідники сходяться на думці, що специфіка інтерпретації важких ситуацій, а так само застосування тих чи інших технік

може бути індикатором різних типів особистості.

Проведені дослідження феномена психічного захисту підтвердили наявність зв'язку між рисами особистості та вибором того чи іншого захисного механізму. Крім цього, було виявлено низку особливостей динаміки захисних механізмів та їхньої структури залежно від пережитого особистістю стресового досвіду, професії. У результаті виявилися загальні тенденції серед різних груп обстежуваних між об'єктивною адаптованістю суб'єктів і специфікою структури захисних механізмів, що вказує на значну роль психічного захисту в адаптації особистості. У результаті цих досліджень було виявлено, що кількість використовуваних особистістю захисних механізмів визначає рівень її психічного благополуччя та адаптивності. Підвищення дезадаптації людини позначається на структурі захисних механізмів таким чином: змінюється кількість використовуваних механізмів, кількість і жорсткість зв'язків у структурі психічного захисту. Подальші дослідження феномена психічного захисту дозволили виявити певні стилі захисної поведінки зі специфічними когнітивними, поведінковими та емоційними складовими. Проведене дослідження підтвердило, що вибір механізму психічного захисту залежить як від зовнішніх чинників, так і від внутрішніх, до яких належать стійкі характерологічні особливості.

З часів З.Фрейда проблема опору посіла центральне місце у теорії та практиці психотерапії та консультування. Майже в усіх концепціях опір розглядається як перешкода психологічній роботі. У деяких концепціях він вважається якщо не причиною психологічних проблем людини, то їхнім «прикриттям» і перешкодою для роботи з ними. Сучасне вивчення детермінації поведінки у важких ситуаціях ведеться у кількох напрямках. Р.Лазарус і С.Фолкмен (Lazarus, Folkman, 1994) наголошують на ролі когнітивних конструктів, що зумовлюють способи реагування на життєві труднощі. N.Bolger (Bolger, 1990) робить акцент на впливі особистісних перемінних. A.Stone (Stone,

1998) приділяє велику увагу аналізу важких ситуацій, припускаючи сильний вплив контексту ситуації на вибір стилю реагування. Інтерпретація феноменів захисту і упорання також пов'язана з вивченням індивідуальної поведінки у контексті проблеми стресу.

Методи дослідження: контент-аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація.

Результати та обговорення. Для нашої роботи висновки про те, що індивід, маючи певний набір особистісних рис, у стресовій ситуації використовуватиме відповідні захисні механізми, є дуже важливими. Це пов'язано з тим, що особистісні особливості відіграють значну роль у професійній діяльності як на етапі вибору професії, так і на етапі її освоєння та реалізації. У нашому дослідженні зроблено припущення про наявність зв'язку між особистісними особливостями педагога, що позитивно впливають на здійснення професійної діяльності, і вибором моделі тієї чи іншої захисної поведінки у складних ситуаціях.

У сучасних дослідженнях ролі психічного захисту у професійній діяльності спостерігається два підходи: розгляд чинників і ситуацій, що провокують психічний захист особистості; розгляд психічного захисту з т. з. його ролі у формуванні професійних деструкцій особистості професіонала. З погляду першого підходу система психічного захисту визначається як потужна адаптаційна структура особистості, що забезпечує здатність людини обирати адекватні умовам способи поведінки та діяльності, які є адекватні умовам, що склались, на основі притаманних їй якостей, а також гармонізувати внутрішній стан людини. Професійна діяльність характеризується великою кількістю ситуацій, що спричиняють тривогу і занепокоєння, щоб впоратися з цими почуттями, працівник активізує психічний захист. Аналіз літератури з тематики професійного шляху особистості дозволяє виокремити ті аспекти професійної діяльності, що визначаються дослідниками як найбільш проблемні, конфліктні для працівника. Умовно чинники, що провокують різні форми психічного захисту,

можна поділити на групи: організаційні (безпосередньо пов'язані з виробничою діяльністю); особистісні (зумовлені особливостями самого суб'єкта праці).

Характер, інтенсивність переживання залежатиме від вираженості напруження і суб'єктивного переживання потреби у розв'язанні проблеми; від об'єктивних параметрів ситуації (неструктурованість умов, засобів, цілей); від репрезентованості структури ситуації у свідомості особистості; від власних можливостей (від досвіду розв'язання таких ситуацій, від упевненості у спроможності розв'язати будь-яку проблему), так само як і способи психічного захисту, що застосовуються у таких ситуаціях, багато у чому визначаються особистісними особливостями працівника.

Більшість авторів, які займаються питаннями психічного захисту у професійної діяльності, відзначають його негативний вплив на розвиток професіонала. Особливо підкреслюється роль психічного захисту у розвитку професійних деформацій. Під професійними деформаціями розуміють зміни сформованої структури діяльності та особистості професіонала, що негативно позначаються на продуктивності праці, а також взаємодії з іншими учасниками цього процесу. До одних із психологічних детермінант професійних деструкцій належать різні форми психічного захисту, захисні механізми (заперечення, раціоналізація, витіснення, проекція, ідентифікація, відчуження). Професійні деформації також формуються під впливом професійної ролі, коли у людини модифікуються певні особистісні риси, формується певний професійний тип особистості, який демонструє свої прояви і за межами професійної сфери. При цьому дослідниками звертається увага на те, що професійні деформації розвиваються переважним чином у представників професій, яким доводиться постійно взаємодіяти із людьми.

У літературі також представлено дослідження професійних деформацій педагогів. У своїй дисертації Ю.Жогно (Жогно, 2009) розглядає чинники, механізми

та результати зміни особистості педагога під впливом професійної діяльності. Ці зміни можна розділити на позитивні наслідки, що вписуються у поняття «особистісного зростання», і негативні, тобто «професійну деформацію». Аналіз описаних змін особистості педагогів під впливом професійної діяльності дозволяє припустити, що в основі деструкцій є такі механізми захисту, як раціоналізація, відчуження, проєкція.

У літературі представлено дослідження специфіки системи психічного захисту у представників різних професій (педагогів, робітників, управлінців, військовослужбовців, працівників МВС та ін.), описано деякі закономірності формування комплексів захисних механізмів під впливом особливостей професійної діяльності. Так, за даними М.Білової, існує така залежність: що вищий стресогенний досвід особистості, то меншу кількість захисних механізмів і з малою частотою зв'язків використовує особистість. Це виражається у зменшенні загальної кількості використовуваних захисних механізмів, зменшення зв'язків між ними та появою діадних об'єднань механізмів за умови розпаду загальної єдиної структури захисту. У нормальних умовах у людини функціонує кілька захисних механізмів, які об'єднуються у систему, а велика кількість зв'язків дозволяє варіювати свою поведінку залежно від ситуації. Так, у представників суб'єкт-суб'єктної діяльності, що передбачає більшу варіативність поведінки, у структурі психічного захисту вдвічі більше зв'язків між захисними механізмами, ніж у представників суб'єкт-об'єктної діяльності.

У контексті досліджуваного питання достатньо цікавим є дослідження психічних захистів в процесі професіоналізації вчителів (Назарук, 2007). Автором встановлено певний зв'язок психічного захисту з феноменом «психічне вигорання». Зростання рівня вигорання у вчителів призводить до актуалізації системи психічного захисту, що яскравіше представлене вигорання, то стабільнішим є психічний захист особистості, і то більш шаблонізованими стають моделі поведінки

педагогів. За високого рівня психічного вигорання механізми захисту є активними, але вони не виконують свою захисну функцію, тобто не сприяють зниженню тривожності. Виявлено взаємний вплив вигорання і психічного захисту на адаптаційний рівень особистості та стан тривоги. За результатами дослідження виявлено захисні комплекси, характерні для певних етапів професійного розвитку вчителів. Так, на етапі роботи до 3 років представлені три захисні комплекси:

регресія – придушення - компенсація - зміщення психоемоційне, виснаження - особистісне віддалення; проєкція - компенсація;

реактивне утворення. Для вчителів зі стажем роботи 10-15 років характерним є використання трьох захисних комплексів: раціоналізація – проєкція - заперечення; компенсація - реактивне утворення; раціоналізація - придушення. Для вчителів зі стажем роботи понад 20 років за результатами дослідження характерне використання двох захисних комплексів: зміщення – регресія – компенсація - придушення; реактивне утворення - раціоналізація. Єдиним механізмом, що впливає на рівень адаптації на цьому етапі професіоналізації, є придушення. Саме цей механізм, за результатами дослідження, сприяє усуненню дискомфорту.

Представлені дослідження свідчать про значущу роль психічного захисту як адаптаційної системи у професійній діяльності. Він забезпечує зняття емоційного напруження і може запобігати дезорганізації поведінки у разі зовнішніх або внутрішніх конфліктів.

Діяльність педагога як представника суб'єкт-суб'єктного виду діяльності має низку особливостей, які висувають особливі вимоги до системи його психічного захисту. Зміст діяльності педагога можна об'єднати у такі напрями. Діагностична робота поділяється на «науково-практичну» та «науково-дослідницьку». Завдання першої - встановити певні закономірності психічного розвитку. Мета другої - відповісти на конкретне запитання у педагогічній практиці, виявити причини конкретного

психологічного явища чи порушення. При цьому діагностика причин не є для педагога самоціллю, основне завдання - розробка рекомендацій щодо психічного розвитку та корекції того, хто навчається.

Наступним напрямком діяльності педагога є психокорекційна та розвивальна робота. Розвивальна діяльність спрямована на створення соціально-психологічних умов для цілісного розвитку того, хто навчається. Психокорекційна робота спрямована на розв'язання конкретних проблем навчання, поведінки або психічного самопочуття в процесі розвитку того, хто навчається. Консультативна робота та просвітництво є третім напрямком діяльності педагога. Ця робота спрямована на тих, хто навчається, а також їхніх батьків і педагогів. В усіх учасників освітнього процесу спостерігається стійкий інтерес до психологічних знань. Консультативна робота педагога спрямована на тих, хто навчається та їхніх батьків, а також колеґ педагогів.

Наступний напрямок діяльності педагога - соціально-диспетчерська діяльність. Цей вид діяльності спрямований на забезпечення отримання тими, хто навчається, їхніми батьками та педагогами соціально-психологічної допомоги, яка виходить за межі функціональних обов'язків і професійної компетентності педагога в освіті.

Специфіка діяльності педагога визначається такими чинниками: висока інформаційна насиченість, робота з негативними емоціями учасників освітнього процесу, висока моральна відповідальність за результат роботи, часте виникнення стресових ситуацій, необхідність одночасного виконання великої кількості завдань, неможливість алгоритмізації діяльності, несформульованість оцінювальних критеріїв діяльності тощо. Крім цього, педагог як співробітник організації перебуває у постійній взаємодії з колеґами-освітянами та керівництвом, що вимагає високої комунікативної компетентності та адаптивності. Основна функція психічного захисту особистості -

регуляція емоційного стану суб'єкта та адаптація його до умов і змісту діяльності.

Оскільки психічний захист виконує функції, необхідні для ефективного виконання професійної діяльності педагога, він може бути компонентом його психологічної системи діяльності. Основними структурними компонентами діяльності є такі психологічні утворення, як мета, мотивація, інформаційне підґрунтя, ухвалення рішень, програма діяльності, індивідуально-психологічні властивості суб'єкта, психічні процеси, а також механізми контролю і корекції. Психічний захист може мати різний ступінь представленості у системі діяльності.

Під час реалізації консультативного, психокорекційного та розвивального напрямків діяльності робота з психічним захистом клієнтів (тут і далі клієнти - учасники освітнього процесу, тобто ті, хто навчається, батьки, педагоги) є основною метою діяльності педагога на етапі формулювання запиту і подальшого опрацювання проблематики. Початок процесу консультування, як правило, викликає тривогу, оскільки людина відчуває, що її світогляд, система оцінок можуть бути зруйновані зовнішнім впливом. У цьому сенсі опір - форма прояву природного захисту людиною, спроба зберегти звичний спосіб існування. З боку педагога робота з опором клієнта є емоційно витратним аспектом діяльності, який вимагає регуляції власної поведінки та емоцій, що, своєю чергою, неможливо без участі системи психічного захисту. Енергетичною основою будь-якої діяльності є мотивація. Вплив психічного захисту на мотивацію діяльності полягає у тому, що кожен фахівець орієнтований на самозбереження у діяльності, на вибудовування роботи з оптимальним балансом вкладених сил і прогнозованого результату.

Таким чином, психічний захист сприяє адаптації ресурсів фахівця до завдання, що стоїть перед ним. Для досягнення поставленої мети необхідна інформація. Сукупність даних являє собою інформаційну основу діяльності. У самому

визначенні захисного механізму як процесу інтрапсихічної адаптації особистості під дією підсвідомого перероблення інформації, що надходить, закладено вплив психічного захисту на якість одержуваної інформації. Психологічна система вбудовується у цей структурний компонент на рівні окремих механізмів. Так, наприклад, механізм проєкції відіграє важливу роль в процесі консультування. У ситуації консультування важко уявити адекватну емоційну взаємодію без врахування перенесення і контрперенесення. Транспозицію здійснює клієнт щодо консультанта (перенесення) і консультант щодо клієнта (контрперенесення). Р.Грінсон (Greenson, 2016) так визначив перенесення як стан, коли стосовно людини у теперішньому часі проявляються почуття, потяги, стосунки, фантазії та механізми захисту, які не відповідають цій людині, а є повторенням реакцій, які виникли у ранньому дитинстві щодо значущого дорослого і несвідомо перенесені на дану особу в теперішньому.

Таким чином, в основі переносу є механізм проєкції. У консультуванні цінність переносу є вельми великою. Він дозволяє зрозуміти, яким чином ранній досвід клієнта, пов'язаний зі значущими особистостями (батьки, близькі), впливає на реакції сьогодення. Контрперенесення вважається у психологічному консультуванні настільки ж універсальним явищем, як і перенесення. Не зважаючи на особистісну і професійну зрілість консультанта, він залишається людиною, а тому є носієм невирішених внутрішніх конфліктів. Контрперенесення породжують болючі теми, яких мимоволі може торкатись клієнт. С.Гелсо (Gelso, 1992) розрізняє визначення контрперенесення у класичному і широкому його розумінні. У класичному розумінні контрперенесення визначається як відповідна реакція на перенесення клієнта. У широкому розумінні воно охоплює весь спектр емоційних реакцій консультанта на його клієнта. До контрперенесення у такому випадку належать і цілком природні реакції консультанта, які не кореспондують із його внутрішніми конфліктами. На думку М.Балінта (Balint, 1969), відчуття, які

консультант відчуває стосовно клієнта, є частиною проблематики клієнта. Іншими словами, те, що відчуває психолог в процесі консультування, може виявитися частиною комунікації клієнта (як усвідомленої, так і несвідомої). На основі інформації формулюється програма діяльності, і приймаються рішення. З огляду на високу моральну відповідальність педагога перед клієнтом за результат роботи, ці етапи діяльності пов'язані з переживанням почуття тривоги, хвилювання педагога. Таким чином, система психічного захисту спрямована на зниження тривоги і стабілізацію психоемоційного стану педагога. Найповніше психічний захист представлений у підсистемі професійно важливих якостей, оскільки він є вбудованим у структуру особистості. Взаємовідносини між особистістю і психічним захистом мають взаємний характер - механізми захищають особистість, а особистість визначає, які механізми будуть використані для захисту.

Висновки. У літературі поширеними є два підходи до питання впливу психічного захисту на професійну діяльність. Це: аналіз ситуацій, що провокують активізацію захисних ресурсів особистості; однозначно негативний вплив психічного захисту у формі розвитку професійних деструкцій. Психічний захист можна вважати як нормальний механізм особистісної адаптації, основна функція якого полягає в усуненні психологічного дискомфорту, що пов'язаний із стресом чи конфліктом, який цей стрес викликав. Актуалізація механізмів захисту відбувається тоді, коли виникають ситуації, які породжують підвищені вимоги до внутрішніх ресурсів людини. Як регулятивна система психічний захист складається із двох підсистем: підсистеми стабілізації особистості (захисні механізми) і підсистеми подолання (копінг-стратегії). Психічний захист особистості має структурно-рівневу будову: біопсихічний, власне психологічний, особистісний, соціально-особистісний. Система психічного захисту формується у загальній структурі особистості у вигляді певних наборів захисних механізмів і копінг-

Питання психології

стратегій. Психічний захист особистості - стійке утворення, що формує стиль захисту окремого індивіда.

Для розвитку індивідуальної системи захисних механізмів мають значення спадковість, умови виховання, набутий досвід, професійна діяльність. Захисні механізми використовуються індивідом для зняття або попередження тривожності, для розв'язання емоційних конфліктів, для протистояння емоційному дискомфорту тощо. Психічна регуляція за допомогою захисних механізмів, як правило, відбувається неусвідомлено. Використання індивідом того чи іншого захисного механізму виражається на поведінковому рівні. Взаємовідносини між особистістю і захисними механізмами мають внутрішній і

взаємний характер: механізми захищають особистість, а особистість визначає, які саме механізми будуть використані для захисту. Копінг-стратегії, що становлять підсистему подолання психічного захисту особистості – це цілеспрямована соціальна поведінка людини, яка дозволяє їй подолати скрутну життєву ситуацію шляхом застосування усвідомлених стратегій дій, способів, що є адекватними як ситуації, що склалась, так і її індивідуально-психологічним особливостям.

Проведений аналіз психологічної системи діяльності педагога дозволяє вести мову про психічний захист як про невіддільний компонент особистості професіонала. Найповніше психічний захист представлений у підсистемі професійно важливих якостей.

Список використаних джерел

1. Жогно Ю.П. Психологічні особливості емоційного вигорання педагогів: дис. канд. психол. н. Південноукраїнський національний педагогічний університет. Одеса. 2009. 249 с.
2. Назарук Н.Н. Психологічні засоби профілактики «професійного вигорання» вчителя: дис. канд. психол. наук. Івано-Франківськ, 2007. 205 с.
3. Ткачук Т.А. Копінг-поведінка: стратегії та засоби реалізації: (монографія). Ірпінь: Національний університет державної податкової служби України, 2011. 286 с.
4. Balint M. (1969). The basic fault: Therapeutic aspects of regression. Northwestern University Press. 205 p.
5. Bolger N. Coping as a personality process: A prospective study. *J. of Person. and Soc. Psychol.* 1990. Vol. 59. №3. P. 525-537.
6. Cramer P. Coping and Defense Mechanisms: What's the Difference? *Journal of Personality.* 1998. №66. P. 919-946.
7. Gelso C.J. Counseling Psychology / C.J. Gelso, B.C. Fretz. N.Y.: Holt, Rinehart and Winston, 1992. 230 p.
8. Lazarus R.S., Folkman S. Stress, appraisal and coping. N.Y.: Springer, 1994. 466 p.
9. Stone A.A. A comparison of coping assessed by ecological momentary assessment and retrospective recall / A.A. Stone, J.E. Schwartz, J.M. Neale et al. *J. of Person. and Soc. Psychol.* 1998. Vol. 74. №6 (Jun.). P. 1670-1680.
10. The Technique and Practice of Psychoanalysis. A Memorial Volume to Ralph R.Greenston. By Ralph R.Greenston. Copyright. 2016. 538 p.

References

1. Zhogno, Ju.P. (2009) Psychologichni osoblyvosti emocijnogo vygorannja pedagogiv [Psychological features of teachers' emotional burnout]: dys. kand. psyhol. n. Pivdenoukrai'ns'kyj nacional'nyj pedagogichnyj universytet. 2009. 249 s. (in Ukrainian)
2. Nazaruk, N.N. (2007) Psychologichni zasoby profilaktyky «profesijnogo vygorannja» vchytelja [Psychological means of preventing teacher's "professional burnout"]: dys. kand. psyhol. nauk. Ivano-Frankivs'k, 205 s. (in Ukrainian)
3. Tkachuk, T.A. (2011) Koping-povedinka: ctategii' ta zacoby realizacii' [Coping Behavior: Strategies and Means of Relief]: (monografija). Irpin': Nacional'nyj univercytet derzhavnoi' podatkovoi' cluzhby Ukrai'ny. 286 s. (in Ukrainian)
4. Balint, M. (1969). The basic fault: Therapeutic aspects of regression. Northwestern University Press. 205 p.
5. Bolger, N. (1990) Coping as a personality process: A prospective study. *J. of Person. and Soc. Psychol.* Vol. 59. №3. P. 525-537.
6. Cramer, P. (1998) Coping and Defense Mechanisms: What's the Difference? *Journal of Personality.* №66. P. 919-946.
7. Gelso, C.J. (1992) Counseling Psychology / C.J. Gelso, B.C. Fretz. N.Y.: Holt, Rinehart and Winston. 230 p.
8. Lazarus, R.S., Folkman, S. (1994) Stress, appraisal and coping. N.Y.: Springer. 466 p.

9. Stone, A.A. (1998) A comparison of coping assessed by ecological momentary assessment and retrospective recall / A.A. Stone, J.E. Schwartz, J.M. Neale et al. *J. of Person. and Soc. Psychol.* Vol. 74. №6 (Jun.). P. 1670-1680.

10. The Technique and Practice of Psychoanalysis. A Memorial Volume to Ralph R.Greenon. By Ralph R.Greenon. Copyright. 2016. 538 p.

Summary

PERSONAL DETERMINATION OF MENTAL PROTECTION AND ITS IMPORTANCE IN THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF TEACHERS

*Vorona O. PhD candidate, Pavlo Tychyna
Uman State Pedagogical University*

Introduction. *The modernization taking place in the education system requires not only high professionalism and personal maturity from the teacher, but also the development of qualities that allow him or her to adapt to changing conditions and the specifics of professional activity in a short time. Such a powerful adaptation system is the system of mental protection of the individual, which is aimed at eliminating or minimizing traumatic experiences associated with internal or external conflicts and anxiety. The study of mental protection of the individual at different stages of professionalization makes it possible to understand the deep processes of adaptation of teachers and allows for timely prevention and correction of maladaptive behavioral strategies.*

The purpose is the theoretical substantiation of the fact that the choice of a mental protection mechanism depends on both external factors and internal factors, which include stable characteristic features.

Methods – content analysis, comparison, generalisation, systematisation.

Originality. *Mental protection is a normal mechanism of personal adaptation. Its main function is to eliminate psychological discomfort associated with conflict, stress, etc. Protection is actualized when situations arise that place increased demands on a person's internal resources. Mental protection as a regulatory system includes two subsystems: the subsystem of personality stabilization (protective mechanisms) and the subsystem of coping (coping strategies). Mental protection of the individual has a structural-level structure: biopsychic, psychological, personal, social and interpersonal. The system of mental protection is formed in the general structure of the personality in the form of certain sets of defense mechanisms and coping strategies. Mental protection of the individual is a stable formation that forms the style of protection of an individual.*

For the development of an individual system of defense mechanisms, heredity, upbringing, experience, and professional activity are important. Defense mechanisms are used by an individual to relieve or prevent anxiety, to resolve emotional conflicts, to withstand emotional discomfort, etc. Mental regulation with the help of defense mechanisms is usually unconscious. The use of a defense mechanism by an individual is expressed at the behavioral level. The relationship between the personality and defense mechanisms is internal and reciprocal: the mechanisms protect the personality, and the personality determines which mechanisms will be used for protection.

Conclusion. *There are two common approaches to the issue of the impact of mental protection on professional activity in the literature. These are: analysis of situations that provoke the activation of personality protective resources; unambiguously negative impact of mental protection in the form of development of professional destruction. The analysis of the psychological system of the teacher's activity allows us to talk about mental protection as an integral component of the professional's personality. Mental protection is most fully represented in the subsystem of professionally important qualities.*

Keywords: *mental protection; characteristic features; teacher; professional personality; professionally important qualities.*

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 02.04.24.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 21.05.24.

© 2024. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАТИВНІ ВЗАЄМОДІЇ У ПСИХОЛОГІЇ: ЗАРУБІЖНИЙ ДИСКУРС

Заліток Л. М. кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психології та
суспільно-гуманітарних наук Закладу вищої
освіти «Міжнародний науково-технічний
університет імені академіка Юрія Бугая»
<https://orcid.org/0000-0002-7045-8709>

У статті представлено аналітичний огляд проблеми комунікативної взаємодії у зарубіжній психології. Зазначається, що у дослідженнях комунікативних взаємодій за допомогою методів експериментальних нейронаук акумульовано велике розмаїття феноменів, проте основні положення концепцій, що їх описують, нерідко вступають у суперечності між собою. На цей час здійснено чимало досліджень, виконаних у межах різних експериментальних підходів.

Ключові слова: комунікативна взаємодія; зарубіжна психологія; методи експериментальних нейронаук; феномен; експериментальні підходи.

Вступ. Упродовж багатьох років різні аспекти комунікативної взаємодії були предметом концептуального та евристичного розгляду у межах психологічних і соціальних наук. Близько десяти років тому розпочалося дослідження комунікативних взаємодій за допомогою методів експериментальних нейронаук. Тож здійснено спробу зробити аналітичний огляд психофізичних і нейрофізіологічних досліджень у сфері аналізу і визначення основних феноменів комунікативної взаємодії та розгляду методологічних засад вивчення цього предмета соціальної психології. Розглянемо основні напрямки та перспективи досліджень комунікативних взаємодій за допомогою методів експериментальних нейронаук і математичного моделювання.

Метою дослідження є аналітичний огляд проблеми комунікативної взаємодії у зарубіжній психології.

Теоретичне підґрунтя. У дослідженнях комунікативних взаємодій за допомогою методів експериментальних нейронаук

акумульовано велике розмаїття феноменів, проте основні положення концепцій, що їх описують, нерідко вступають у суперечності між собою. На цей час здійснено чимало досліджень, виконаних у межах різних експериментальних підходів. Перший напрямок репрезентує дослідження, в яких використано парадигми, що дозволяють учаснику тесту здійснювати прямий вплив на стимульний матеріал. Другий напрямок представляє дослідження, у яких ресструють дані від двох учасників тесту, що взаємодіють у межах структурованого завдання (наприклад, в ігровій парадигмі). Третій напрямок представляє дослідження, спрямовані на вивчення екологічно валідних взаємодій у реальному часі.

Методи дослідження: контент-аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація.

Результати та обговорення. У дослідженнях у сфері комунікативних взаємодій за допомогою методів нейронаук використовують різні експериментальні парадигми (рис. 1).

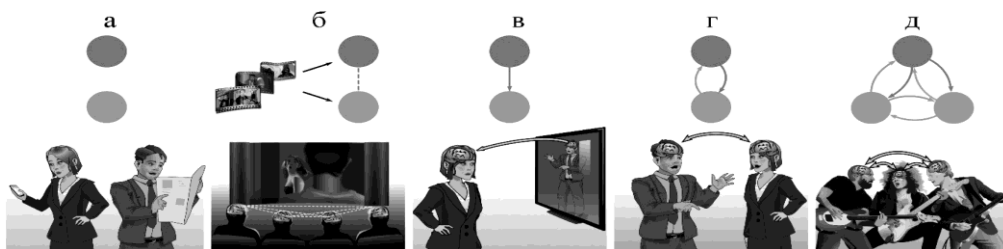

Рис. 1 – Типи комунікативних взаємодій: а - незалежні суб'єкти, які діють паралельно; б - суб'єкти, які синхронізуються загальним сенсорним потоком; в - суб'єкти, які динамічно взаємодіють, коли ведучий і ведений чинять взаємний вплив один на одного; г - динамічна взаємодія, коли ведучий і ведений чинять взаємний вплив один на одного; д - множинна взаємодія у групі, коли суб'єкти взаємозалежні (зі статті Nummenmaa et al., 2018).

У дослідженнях комунікативних взаємодій застосовують безліч методів, зокрема: реєстрацію поведінкової активності, реєстрацію очних рухів, гіперсканування активності мозку (одночасне відведення у двох або більше індивідуалів в процесі проведення тестів) під час реєстрації електроенцефалограми (ЕЕГ) або магніторезонансної терапії), оцінювання динаміки реакцій вегетативної нервової системи за гальванічним потенціалом шкіри, частотою серцевих скорочень та її варіабельністю, визначення емоційного стану та індивідуальних характеристик учасників, що взаємодіють.

Одночасна реєстрація очних рухів у двох учасників тестової проби у поєднанні з іншими методами використовується у більшості когнітивних досліджень (Hari, et al, 2018); Pfeiffer, et al, 2018; Schilbach, et al, 2013). Пріоритет реєстрації очних рухів визначається тим, що під час розв'язання комунікативних завдань ділянка обличчя і насамперед ділянка очей притягують погляд (Schilbach, et al, 2013). Виявлено, що психофізіологічні реакції під час зорового контакту є більш вираженими за умови пред'явлення рухомого зображення реальної особи, а не її статичного портрета (Smith, Mital, 2013). Водночас під час пред'явлення статичних зображень осіб, раніше оглянутих на відео, погляд того, хто оглядає, частіше притягується до персони у фронтальній позиції, ніж до особи із поверненим поглядом (Smith, Mital, 2013). Автори інтерпретують цей факт на користь участі механізмів довготривалої пам'яті. Описано великий спектр феноменів синхронізації активності мозку учасників тестових проб (Hari, Himberg, Nummenmaa, Hämäläinen & Parkkonen, 2013; Liu, et al, 2018; Schilbach, et al, 2013; Yun, Watanabe & Shimojo, 2012). У деяких дослідженнях (Pfeiffer, Vogeley & Schilbach, 2013) проводили ЕЕГ-гіперсканування у двох учасників експерименту без прямого контакту їхнього погляду, зокрема у випадку віддаленої розмови. При цьому детектується фазова синхронізація

електроенцефалограми у різних смугах частот і між різними ділянками мозку.

Розглянемо результати дослідницьких робіт, найперспективніших із погляду феноменів, що вивчаються, і використовуваних методів. У роботі (Yun, Watanabe & Shimojo, 2012) запропоновано кількісний критерій для оцінювання зорово-моторної координації учасників експерименту, а саме, індекс синхронності позицій погляду і кінчика вказівного пальця. Під час поведінкового тесту у двох учасників одночасно реєструвалися також емоційні реакції та електроенцефалограма. Виявлено, що синхронність рухів кінчика вказівного пальця та мозкової активності у двох учасників зростає після кооперативної взаємодії. Автори припускають, що динаміка синхронізації рухів тіла під час взаємодії учасників експерименту може бути вимірюваною основою для кількісної оцінки соціальної взаємодії. Цікавим є також метод рекурентного квантованого аналізу очних рухів, розроблений у (Anderson, Bischof, Laidlaw, Risko & Kingstone, 2013), що дозволяє здійснити кількісне оцінювання динаміки зорової уваги за допомогою обчислення розташування та кількості зворотних фіксацій погляду. У роботі (Hari, Himberg, Nummenmaa, Hämäläinen & Parkkonen, 2013) отримано переконливі дані про індивідуальну варіабельність тривалості огляду ділянок очей в процесі розмови двох учасників експерименту. Причому, незважаючи на інструкцію ігнорувати ділянку очей, погляд того, хто оглядає, фокусувався саме на цій зоні.

У багатьох дослідженнях виявлено виражені емоційні реакції обстежуваних, залучених до перегляду емоційно насичених відеокліпів (Golland, Arzouan & Levit-Binnun, 2015; Lyuga, Myllyneva & Hietanen, 2018; Nummenmaa, et al, 2018; Scheller, Büchel & Gamer, 2012).

Для оцінювання емоційного стану учасників експерименту використовують кілька методів, зокрема звіт тестованих, фіксація виразу обличчя та вегетативних реакцій автономної нервової системи. Крім того, коли умови комунікативної

взаємодії, зокрема спільний перегляд статичних або динамічних зображень супроводжуються сильними емоціями, активність електроенцефалограми учасників стає більш синхронізованою (Redcay, Schilbach, 2019). На додаток до цього, коли проглядаються статичні та динамічні зображення, емоційно значущі фрагменти, особливо обличчя та очі, первинно притягують погляд, що було встановлено за латентним періодом і тривалістю перших фіксацій.

Значні відмінності між обстежуваними у параметрах очних рухів виявлено під час взаємодії або перегляду статичних і динамічних сцен (Rubo, Gamer, 2018). Зокрема, очевидні міжіндивідуальні відмінності у наданні переваги ділянкам облич (очі або рот) для фіксацій погляду виявлено в процесі розмови. Поряд із феноменом, виявленим у роботі (Rubo, Gamer, 2018), ще одним чинником, що індивідуалізує, є тип траєкторій огляду, що дозволяє оцінити внесок домінантного типу зорової уваги (фокальної або просторово-розподіленої) у конкретного тестуємого в процес здійснюваних ним комунікативних взаємодій.

У кількох дослідженнях було розроблено математичні моделі феноменів комунікативної взаємодії (Botvinick, et al, 2019; Cichy, Kaiser, 2019; Gunkel, 2016; Zhang, et al, 2018). Більшість цих моделей оперують стандартними нейромережевими методами, такими як навчання із підкріпленням, глибокі нейронні мережі, каскадні та паралельні згортувальні рекурентні нейронні мережі, і не використовують методи формалізації експериментальних даних щодо реєстрації очних рухів і фіксації емоцій під час розв'язування комунікативних завдань. Очевидно, що комплексний нейроінформаційний підхід, що охоплює формалізацію

експериментальних даних, розроблення реалістичних моделей, проведення комп'ютерних експериментів на моделях і верифікацію модельних припущень у спрямованих експериментах можна використовувати під час розв'язання проблем комунікативних взаємодій. Цей підхід було використано раніше (в експериментах на ізольованих випробовуваних - one-person paradigm), який дозволив отримати низку принципово нових експериментальних даних.

Незважаючи на широкий діапазон досліджень, механізми і функціональна роль синхронізації активності мозку учасників експерименту, залучених до спільного розв'язання комунікативних завдань, залишаються предметом для розроблення різноманітних гіпотез, які не верифіковані однозначно в експериментальному методі та процедурі. Одна з гіпотез полягає у тому, що системи «дзеркальних» сенсорних і моторних нейронних систем безпосередньо залучені до регуляції синхронізації поведінки та активності мозку учасників експериментів, які взаємодіють (Schilbach, et al, 2013).

Висновки. Беручи до уваги широке розмаїття підходів, методів і результатів, отриманих у сфері second-person neuroscience, такі завдання можна визначити як пріоритетні для майбутніх досліджень комунікативних взаємодій: уніфікація методів експериментальних досліджень; пошук кількісних параметрів синхронності поведінкових дій та активності мозку суб'єктів, які взаємодіють; пряме порівняння специфічних особливостей реагування учасників експерименту за умов перегляду емоційно насичених відеокліпів як методу, що забезпечує можливість для їхньої взаємодії з іншими суб'єктами; порівняння специфічних особливостей реагування учасників експерименту.

Список використаних джерел

1. Anderson, N., Bischof, W., Laidlaw, W., Risko, E. Kingstone, A. (2013) Recurrence quantification analysis of eye movements. *Behavior research methods*. Vol. 45. №3. P. 842-856. DOI 10.3758/s13428-012- 0299-5

2. Botvinick, M., Ritter, S., Wang, J., Kurth-Nelson, Z., Blundell, C., Hassabis, D. (2019) Reinforcement learning, fast and slow. *Trends in Cognitive Sciences*. Vol. 23. №5. P. 408-422. DOI /10.1016/j.tics.2019.02.006
3. Cichy, R., Kaiser, D. (2019) Deep neural networks as scientific models. *Trends in Cognitive Sciences*. Vol. 23. №4. P. 305-317. DOI 10.1016/j.tics.2019.01.009
4. García, A., Ibáñez, A. (2014) Two-person neuroscience and naturalistic social communication: the role of language and linguistic variables in brain-coupling research. *Frontiers in psychiatry*. Vol. 5. P. 124. DOI 10.3389/fpsy.2014.00124
5. Golland, Y., Arzouan, Y., Levit-Binnun, N. (2015) The mere co-presence: synchronization of autonomic signals and emotional responses across co-present individuals not engaged in direct interaction. *PLoS ONE*. Vol. 10. №5. P. e0125804. DOI 10.1371/journal.pone.0125804.g001
6. Gunkel, D.J. (2016) Computational interpersonal communication: communication studies and spoken dialogue systems. *Communication+1*. Vol. 5. №1. P. 1-20. DOI 10.7275/R5VH5KSQ
7. Hari, R., Himberg, T., Nummenmaa, L., Hämäläinen, M., Parkkonen, L. (2013) Synchrony of brains and bodies during implicit interpersonal interaction. *Trends in cognitive sciences*. Vol. 17. №3. P. 105-106. DOI 10.1016/j.tics.2013.01.003
8. Liu, D., Liu, Sh., Liu, X., Zhang, Ch., Li, A., Jin, Ch., Chen, Y., Wang, H., Zhang, X. (2018) Interactive brain activity: review and progress on EEG-based hyperscanning in social interactions. *Frontiers in psychology*. Vol. 9. P.1862. DOI 10.3389/fpsyg.2018.01862
9. Lyyra, P., Myllyneva, A., Hietanen, J.K. (2018) Mentalizing eye contact with a face on a video: gaze direction does not influence autonomic arousal. *Scandinavian journal of psychology*. Vol. 59. №4. P. 360-367. DOI 10.1111/sjop.12452
10. Macdonald, R.G., Tatler, B.W. (2018) Gaze in a real-world social interaction: a dual eye-tracking study. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*. Vol. 71. №10. P. 2162-2173. DOI 10.1177/1747021817739221
11. Nummenmaa, L., Glerean, E., Viinikainen, M., Jääskeläinen, I.P., Hari, R., Sams, M. (2012) Emotions promote social interaction by synchronizing brain activity across individuals. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. Vol. 109. №24. P. 9599-9604. DOI 10.1073/pnas.1206095109
12. Pfeiffer, U.J., Vogeley, K., Schilbach, L. (2013) From gaze cueing to dual eye-tracking: novel approaches to investigate the neural correlates of gaze in social interaction. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*. Vol. 37. №10. P. 2516-2528. DOI 10.1016/j.neubiorev.2013.07.017
13. Privitera, C.M., Stark, L.W. (2005) Scanpath Theory, attention, and image processing algorithms for predicting human eye fixations. *Neurobiology of Attention*. P. 296-299. DOI 10.1016/B978-012375731-9/50052-5.
14. Redcay, E., Schilbach, L. (2019) Using second-person neuroscience to elucidate the mechanisms of social interaction. *Nature Reviews Neuroscience*. Vol. 20. №8. P. 495-505. DOI 10.1038/s41583-019-0179-4
15. Rogers, S.L., Speelman, C.P., Guidetti, O., Longmuir, M. (2018) Using dual eye tracking to uncover personal gaze patterns during social interaction. *Scientific reports*. Vol. 8. №1. P. 1-9. DOI 10.1038/s41598-018-22726-7
16. Rubo, M., Gamer, M. (2018) Social content and emotional valence modulate gaze fixations in dynamic scenes. *Scientific reports*. Vol. 8. №1. P. 1-11. DOI 10.1038/s41598-018-22127-w
17. Scheller, E., Büchel, C., Gamer, M. (2012) Diagnostic features of emotional expressions are processed preferentially. *PLoS ONE*. Vol. 7. №7. e41792. DOI 10.1371/journal.pone.0041792
18. Schilbach, L., Timmermans, B., Reddy, V., Costall, A., Bente, G., Schlicht, T., Vogeley, K. (2013) Toward a second- person neuroscience. *Behavioral and brain sciences*. Vol. 36. №4. P. 393-414. DOI 10.1017/S0140525X12000660
19. Smith, T.J., Mital, P.K. (2013) Attentional synchrony and the influence of viewing task on gaze behavior in static and dynamic scenes. *Journal of vision*. Vol. 13. №8. P. 16. DOI 10.1167/13.8.16
20. Yarbus, A.L. (1967) Eye movements and vision. Springer, Boston, MA, C. 171-211. DOI 10.1007/978-1-4899-5379-7
21. Yun, K., Watanabe, K., Shimojo, Sh. (2012) Interpersonal body and neural synchronization as a marker of implicit social interaction. *Scientific reports*. Vol. 2. P. 959. DOI 10.1038/srep00959
22. Zhang, D., Yao, L., Zhang, X., Wang, S., Chen, W., Boots, R. (2018) Cascade and parallel convolutional recurrent neural networks on eeg-based intention recognition for brain computer interface. *AAAI*. P. 1703-1710. DOI <https://doi.org/10.48550/arXiv.1708.06578>

Summary

**ANALYTICAL REVIEW OF THE PROBLEM OF COMMUNICATION INTERACTIONS
IN PSYCHOLOGY: FOREIGN DISCOURSE**

*Zalitok L. Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Psychology
and Social Sciences and Humanities of the Higher
Education Institution "Yuri bull International Scientific
and Technical University"*

Introduction. *In the study of communicative interactions using the methods of experimental neuroscience, a great variety of phenomena has been accumulated, but the main provisions of the concepts that describe them often contradict each other. To date, many studies have been conducted using different experimental approaches. The first line of research represents studies that use paradigms that allow the test taker to directly influence the stimulus material. The second area represents studies that record data from two test takers interacting within a structured task (e.g., a game paradigm). The third area is research aimed at studying ecologically valid interactions in real time. The first area represents studies that use paradigms that allow the test taker to directly influence the stimulus material. The second area represents studies that record data from two test takers interacting within a structured task (e.g., a game paradigm). The third area is research aimed at studying ecologically valid interactions in real time.*

The purpose is analytical review of the problem of communicative interaction in foreign psychology.

Methods – content analysis, comparison, generalisation, systematisation.

Originality. *Research in the field of communication interactions using neuroscience methods uses various experimental paradigms: independent subjects acting in parallel; subjects synchronized by a common sensory stream; unidirectional frontal synchronization from the master to the slave; dynamic interaction, when the master and slave mutually influence each other; multiple interaction in a group, when subjects are interdependent.*

In the study of communicative interactions, many methods are used, in particular: recording behavioral activity, recording eye movements, hyperscanning of brain activity (simultaneous recording of two or more individuals during the test) during the recording of electroencephalogram or magnetic resonance therapy), assessment of the dynamics of autonomic nervous system reactions by skin galvanic potential, heart rate and its variability, determination of the emotional state and individual characteristics of participants, which interact with each other.

Despite a wide range of studies, the mechanisms and functional role of synchronizing the brain activity of experimental participants involved in joint communication tasks remain the subject of various hypotheses that have not been unambiguously verified in the experimental method and procedure.

Conclusion. *Taking into account the wide variety of approaches, methods and results obtained in the field of second-person neuroscience, the following tasks can be identified as priorities for future research on communicative interactions: unification of experimental research methods; search for quantitative parameters of the synchronization of behavioral actions and brain activity of interacting subjects; direct comparison of specific features of the reaction of experimental participants when watching emotionally charged video clips as a method that provides an opportunity for their interaction with other subjects.*

Keywords: *communicative interaction; foreign psychology; methods of experimental neuroscience; phenomenon; experimental approaches.*

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 02.04.24.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 19.05.24.

© 2024. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

ДО ПИТАННЯ СТАНДАРТИЗАЦІЇ РЕІНТЕГРАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ СИЛ ОБОРОНИ ПІСЛЯ ПЕРЕБУВАННЯ В ІЗОЛЯЦІЇ

Зарецька Н.Є. кандидат наук з державного управління,
Національний університет оборони України
<https://orcid.org/0000-0002-9566-3493>

Єргідзей К. В. кандидат педагогічних наук,
Національний університет оборони України
<https://orcid.org/0000-0003-4634-133X>

Жук О. Г. кандидат технічних наук, доцент
Національний університет оборони України
<https://orcid.org/0000-0002-8974-0309>

Потрапляння до полону є одним із професійних ризиків військовослужбовців. Військовослужбовець, який пройшов полон і повернувся з нього, має унікальний досвід, який може і повинен бути використаний ним в майбутній службовій діяльності, однак реінтеграція після перебування в ізоляції є складним та водночас делікатним процесом, в якому дотримання професійних стандартів та організаційних вимог є критично важливим для забезпечення безпеки та ефективності реінтеграційних заходів.

Ключові слова: реінтеграція; постізоляційні заходи (PISA); ізоляція; полон; ізольований персонал; військовополонені; військові стандарти; підготовка до перебування в ізоляції.

Вступ. Потрапляння до полону, зникнення безвісти в ході виконання службового обов'язку належать до професійних ризиків військовослужбовця. Російсько-українська війна, тимчасова окупація російською федерацією окремих територій України створили нові виклики для українського суспільства. Дії російської федерації на тимчасово окупованих територіях грубо порушують принципи та норми міжнародного права, зокрема мають місце систематичні обстріли та бомбардування цивільних об'єктів та інфраструктури, що спричиняють численні жертви серед цивільного населення, а також серед військовослужбовців ЗС України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань, продовжуються протиправні затримання (захоплення, викрадення) і утримання громадян України на тимчасово окупованих територіях, їх незаконне вивезення та утримання на території російської федерації, мають місце насильницькі зникнення, катування, нелюдське поводження або покарання, позасудові страт стосовно військовополонених та полонених цивільних українських громадян.

Новою практикою порушення норм міжнародного гуманітарного права російською федерацією стало ненадання нею інформації про українських військовополонених та цивільних громадян України, які утримуються нею в полоні, внаслідок чого вони, фактично перебуваючи в полоні, формально мають статус зниклих безвісти за особливих обставин. Так, за інформацією Координаційного штабу з поводження з військовополоненими, починаючи з 24.02.2024, станом на 15.05.2024 з російського полону вдалося звільнити 3135 осіб, при цьому приблизно третина з них були зареєстровані як зниклі безвісти за особливих обставин.

Навіть в умовах розгортання широкомасштабної збройної агресії з боку російської федерації, гібридний характер війни не зник, а лише набув нових форм та проявів. Великого значення набувають питання вчасного виявлення різних форм впливу, спрямованого на членів сімей полонених, зниклих безвісти за особливих обставин, а також звільнених з полону осіб. Також особливої гостроти набувають аспекти психологічної допомоги особам, до яких застосовувалися тортури під час перебування у примусовій ізоляції. За таких

умов актуалізуються проблеми, пов'язані з ефективним відновленням звільнених з полону військовослужбовців та членів їх сімей, а питання якісної постізоляційної підтримки військовослужбовців, які перебували у примусовій ізоляції в умовах гібридної агресії, залишаються дуже актуальними.

З початку російсько-української війни погляд на полон в силах оборони України докорінно змінився. Організація реінтеграції та постізоляційного супроводу персоналу Збройних Сил України після перебування в ізоляції згідно із стандартами НАТО та з урахуванням провідного досвіду з цих питань, отриманого в ході російсько-української війни, є важливим завданням забезпечення діяльності військ (сил). Реінтеграція персоналу після звільнення (повернення) з ізоляції є важливим завданням відновлення чисельності та боєздатності підрозділів. Особливої актуальності це питання набуває в умовах протидії широкомасштабній агресії російської федерації, коли кількість військовослужбовців та цивільних осіб, які потрапили до полону агресора, стрімко зростає.

В контексті зазначеного вище виглядає цілком логічним, що дослідженню перебування військовослужбовців в полоні та його наслідків українські науковці приділяють активну увагу. Так, психологічні та історичні аспекти військового полону аналізуються в численних працях Ю.Широбокова, дослідженню теоретичних та практичних аспектів реінтеграції після полону, а також підготовки до перебування в умовах ізоляції приділяє активну увагу О.Сек, вивченню адаптивної поведінки в екстремальних умовах приділяє у своїй праці увагу В.Апальков, О.Полтораков приділяє увагу дослідженню соціальних та філософсько-правових аспектів полону в умовах гібридної війни.

Важливо, що в контексті підготовки персоналу сил оборони України до перебування в умовах ізоляції, а також в контексті проведення реінтеграційних заходів дуже важливим є застосування єдиної методології та стандартизація відповідних процесів. Стандартизація

процесів планування, організації та проведення реінтеграційних заходів, а також підходів до підготовки персоналу до перебування в умовах ізоляції (у тому числі полоні) є критично важливою для забезпечення безпеки процесу постізоляційного відновлення, а також для мінімізації ризиків під час перебування в полоні як для окремого військовослужбовця, так і для груп осіб, які опинилися у примусовій ізоляції. Окремого практичного значення зазначені питання набувають в контексті розвитку сучасної системи військово-професійної орієнтації, професійного розвитку та підвищення кваліфікації військовослужбовців.

З урахуванням зазначеного вважаємо доцільним приділити окрему увагу питанню стандартизації процесів реінтеграції персоналу Сил оборони України після перебування в полоні, проводячи аналіз з урахуванням фактичної інтеграції сил оборони України в Північноатлантичний безпековий простір та забезпечення повноцінної взаємосумісності із країнами-партнерами з числа країн-членів НАТО.

Теоретичне підґрунтя. Концепція реінтеграції персоналу сил оборони після перебування в ізоляції визначається стандартом НАТО “Стандартизація реінтеграції” (APRP-7225, 2017), який належить до системи військових публікацій Альянсу з питань відновлення ізольованого персоналу, розроблених в рамках об'єднаної доктрини НАТО А.І.Р.-3.7. “Відновлення персоналу у ворожій обстановці” (STANAG 6511, 2016). В основі методології Альянсу з питань реінтеграції персоналу після перебування в ізоляції лежить модель реінтеграції Міністерства оборони США, яка передбачає можливість та доцільність повернення до служби військовослужбовців, які побували в ізоляції, оскільки вони є досвідченими з питань виживання та виконання завдань в умовах ізоляції, що не тільки підвищує їх цінність з точки зору командирів та органів військового управління, а і робить набутий ними досвід, яким би складним він не був, особливо цінним з точки зору підготовки особового складу до перебування в умовах ворожої обстановки, зокрема полону.

В рамках реінтеграційної моделі досвід перебування в ізоляції є ключовим ресурсом постізоляційного відновлення людини. З терапевтичної точки зору метою реінтеграційних або постізоляційних заходів є конвертація досвіду, отриманого під час перебування в ізоляції, у внутрішній ресурс, який може та має бути використаний для постізоляційного відновлення людини.

Після перебування в ізоляції людина знаходиться у стані ізоляційної компресії, що є станом накопиченого комплексного психо-інформаційного, психоемоційного та психофізіологічного напруження, який стає природним для людини, яка опинилась в ізоляції, внаслідок постійної мобілізації внутрішніх ресурсів та неможливості розслабитись через постійний тиск на психіку ворожої обстановки та суттєву обмеженість або повну неспроможність людини у прийнятті самостійних рішень, необхідність діяти під примусом зовнішніх обставин. Стан ізоляційної компресії є природним механізмом концентрації психічних та фізичних ресурсів людини з метою виживання у ворожій обстановці, коли людина має виживати та діяти без зовнішньої підтримки, розраховуючи виключно на себе. Відповідно, постізоляційна декомпресія є природним компенсаційним процесом виходу людини із стану ізоляційної компресії, після повернення людини з ізоляції. Постізоляційна декомпресія може початися та протікати природньо, а може бути ускладненою або заблокованою внаслідок набутого травмівного досвіду, надмірного виснаження, або ж потужного інформаційного тиску на людину, яка щойно повернулася з полону до своїх. В таких випадках професійний фаховий супровід є обов'язковою умовою повноцінної постізоляційної декомпресії людини, звільненої з полону.

У разі заблокованої постізоляційної декомпресії людина може перебувати у стані ізоляційної компресії роками, а симптоми стану постізоляційної компресії часто плутають із симптомами психологічної травматизації або посттравматичного стресового розладу. Водночас стан постізоляційного компресії

принципово відрізняється від травмівного стану, і методи постізоляційної декомпресії принципово відрізняються від методів травмотерапії. Більше того, застосування методів травмофокусованої терапії до людини, яка щойно звільнилась з полону та перебуває у компресійному стані, може призвести до зворотнього ефекту, а саме спрямувати її концентрований внутрішній ресурс на "якоріння" у травмі замість виведення її із компресійного стану. Як наслідок, до компресійного стану людини додається стан гострої травматизації за відсутності у людини внутрішнього ресурсу на відновлення. У разі, якщо людина, яка повернулася з полону і перебуває у компресійному стані, має також і психологічну травматизацію, спочатку вона має пройти постізоляційну декомпресію, і вже після цього, у разі підтвердження ознак психотравматизації за підсумками проведення диференційної діагностики, може бути доцільною робота з досвідом людини саме методами травмотерапії.

Як реінтеграційний захід декомпресія (постізоляційна декомпресія) є процесом, розроблений для того, щоб допомогти персоналу, який повернувся (був звільнений) з ізоляції, у переході від статусу ізольованої особи до статусу особи, яка може повноцінно виконувати службові обов'язки, зводячи до мінімуму будь-які тривалі шкідливі психологічні побічні ефекти. Процес декомпресії складається з чотирьох основних компонентів, орієнтованих на вирішення таких задач:

1) сприяння персоналу, який повернувся (був звільнений) з ізоляції, у відновленні здатності передбачати майбутні події в їх середовищі, таким чином повертаючи людині відчуття контролю над ситуацією та обставинами.

2) надання можливості персоналу, який повернувся (був звільнений) з ізоляції, неодноразово розповідати свою історію в здоровий етичний коректний спосіб, щоб повністю усвідомити події, які відбулись під час її перебування в ізоляції, отримати відчуття завершеності місії та допомогти своїм колегам, надаючи важливу інформацію про місію.

3) нормалізація реакцій людини на ізоляційну подію;

4) планування дій, які допоможуть персоналу, який повернувся (був звільнений) з ізоляції, в ситуаціях, коли він стикатиметься з викликами та труднощами пристосування до нормальної роботи, відновлення стосунків у сім'ї та соціального життя.

Цілі, завдання, методи, інструменти постізоляційної декомпресії є стандартизованими. Зазначимо, що під стандартизацією розуміємо чітке однозначне розуміння та трактування термінів, цілей та завдань, повноцінне професійне володіння методами, інструментами та техніками, а також розуміння можливих ризиків та загроз, спроможність їх передбачити та мінімізувати. Стандартизація процесів має спиратись на професіоналізм та компетентність та жодним чином не виключати творчого підходу до застосування професійних технік та інструментів. Водночас важливим є не плутати стандартизацію із схемним формальним плануванням заходів, а творчий підхід не плутати із порушенням професійних протоколів та застосуванням технік або інструментів, які не довели свою ефективність в досягненні саме цілей постізоляційної реінтеграції, або ж можуть підвищувати ризики для звільнених з полону осіб, персоналу, який з ними працює, військової або державної систем в цілому.

Особливим викликом в умовах російсько-українського протистояння, яке включає як воєнний, так і гібридний аспект, є активні послідовні спроби агресора використовувати звільнених з полону (як військовослужбовців, так і цивільних), членів їх сімей, а також членів сімей полонених та зниклих безвісти у інформаційно-психологічних та гібридних операціях. Відповідно, інформаційні ризики та загрози набувають особливого значення в контексті планування, організації та проведення реінтеграційних та постізоляційних заходів, а стратегічні та внутрішні комунікації мають бути важливою компонентою програми

реінтеграції персоналу Сил оборони України.

З урахуванням зазначеного вище стандартизація програми та процесів реінтеграції є важливим та актуальним науково-практичним завданням, рішення якого має передбачати напрацювання системи нормативно-правових та професійних документів з різним рівнем обмеження в розповсюдженні, якими мають керуватись державні органи, органи військового управління та фахівці реінтеграції при плануванні, організації та проведенні реінтеграційних, постізоляційних заходів та заходів постізоляційного супроводу.

Методи дослідження. В ході дослідження використовувались методи аналізу, синтезу та порівняння. При цьому предметом дослідження була система військових нормативних документів Північноатлантичного Альянсу, законодавчі акти України та військові публікації Збройних Сил України, а також матеріали проведених реінтеграційних і постізоляційних заходів, а також заходів постізоляційного супроводу та винесені з них висновки (lessons learned) за період 2017-2024 років.

Зазначимо, що дослідження наслідків дотримання (слідування) методології реінтеграційної моделі при проведенні заходів постізоляційного відновлення базувались на аналізі матеріалів кейсів військовослужбовців та цивільних осіб, звільнених з полону, починаючи з 2015 року, при цьому кейси осіб, звільнених з полону до 27.12.2027 (до моменту запровадження в Україні реінтеграційних заходів після перебування в ізоляції), а також кейси осіб, які були звільнені з полону пізніше, однак не проходили реінтеграційні або постізоляційні заходи, аналізувались як базис порівняння з метою виявлення відмінностей у їх постізоляційному відновленні у порівнянні з тими, хто пройшов реінтеграційні або постізоляційні заходи. В цьому контексті окрема увага була приділена порівнянню результатів застосування різних методологічних підходів до постізоляційного відновлення

військовослужбовців та цивільних осіб - реінтеграційного, реабілітаційного, терапевтичного та моделі соціальної підтримки.

Застосовані методи дослідження дозволили окремо проаналізувати ризики від недотримання методології реінтеграційної моделі при проведенні заходів постізоляційного відновлення військовослужбовців та цивільних осіб, звільнених з полону, що, на нашу думку, суттєво посилює значення стандартизації програми реінтеграції персоналу сил оборони України та є достатньою підставою для обґрунтування важливості та обов'язковості розроблення, затвердження та дотримання системи національних документів, якими мають унормуватись питання планування, організації та проведення реінтеграційних, постізоляційних заходів та заходів постізоляційного супроводу, а також чітко визначатись вимоги до підготовки та кваліфікації фахівців, які мають право проводити такі заходи.

Важливо окремо підкреслити, що одним із інструментів забезпечення стандартизації будь-якого процесу є неперервна послідовна якісна передача системи професійних знань та наявність системи відповідної підготовки фахівців. Тож, імплементація відповідних стандартів НАТО та забезпечення взаємосумісності із збройними силами країн-партнерів з питань відновлення ізолюваного персоналу, базуючись на реінтеграційній моделі, має відбуватись фахівцями, які пройшли підготовку та отримали відповідну кваліфікацію з питань відновлення ізолюваного персоналу (у тому числі з питань реінтеграції після перебування в ізоляції) в інституціях країн-членів НАТО, відповідальних за питання повернення та відновлення ізолюваного персоналу. Такий підхід дозволить посилювати та розвивати реінтеграційну методологію кращими практиками, отриманими в ході російсько-української війни, разом з тим дозволить мінімізувати ризики запровадження практик, які протирічать реінтеграційній методології та можуть нести ризики для військовослужбовців та цивільних осіб,

звільнених з полону, а також для фахівців, які працюють із такими людьми.

Результати і обговорення. Полон завжди є дуже складним випробуванням. З психологічної точки зору найбільша складність випробування полонем полягає в тому, що військовополонений перебуває в об'єктній позиції, тобто є залежним від волі та дій тих, хто його утримують. Навіть за умови дотримання утримувачами вимог Третьої Женевської конвенції про захист прав військовополонених (III Geneva Convention, 1949) полонена людина є обмеженою в свободі власного вибору. На жаль, в умовах російсько-української війни маємо численні свідчення про масові та брутальні порушення агресором норм зазначеної конвенції, внаслідок чого українські полонені – як військові, так і цивільні – піддаються тортурам, наругам, експлуатації, стають потерпілими та свідками воєнних злочинів, обмежуються в листуванні, не отримують необхідної медичної допомоги, і навіть сам факт їхнього утримання може не підтверджуватись супротивником, що відповідним чином позначається на їх рідних та близьких.

Персонал, який повертається з полону, є носієм дуже важливого досвіду виживання в умовах примусової ізоляції, коли людина не має контакту із дружнім середовищем та змушена виживати без підтримки свого підрозділу, колективу. Водночас люди, які спільно утримуються в полоні, можуть напрацьовувати дуже ефективні тактики виживання та взаємопідтримки, що може включати передачу та обмін інформацією, облаштування побуту у несприятливих умовах, тактики уникнення або зменшення експлуатації, зменшення інтенсивності або жорстокості тортур, шляхи та способи передачі відомостей про себе у зовнішнє середовище тощо. Таким чином, досвід, отриманий під час перебування в полоні, є дуже важливим з точки зору підготовки особового складу до виживання в умовах ворожої обстановки та до можливого перебування в полоні.

Питання взаємодії в умовах примусової ізоляції набувають окремого значення не тільки з точки зору виживання, а і з точки

зору збереження полоненими власної гідності та спроможності підтримувати інших в обставинах, вплинути на які людина не має можливості. Ефективна взаємодія та координація з військовослужбовцями на етапі їх звільнення з полону та постізоляційного відновлення потребує не тільки розуміння специфіки стану постізоляційної компресії, а і дії всіх, залучених до процесів звільнення та реінтеграції, в рамках єдиної стратегії, керування єдиними принципами та правилами, а також створення умов для ефективної роботи власне фахівців реінтеграції.

Таким чином, розроблення та затвердження системи військових та професійних стандартів у сфері реінтеграції після ізоляції, підготовки до виживання в умовах ворожої обстановки, а також координації дій, використання сил та засобів для забезпечення повернення та відновлення ізолюваного персоналу є найбільш ефективним інструментом мінімізації ризиків потрапляння персоналу до полону, підвищення його здатності до виживання в умовах ізоляції, а також забезпечення ефективного та безпечного постізоляційного відновлення.

В контексті цього дослідження аналіз матеріалів понад 480 випадків відновлення осіб, які повернулись із примусової ізоляції з початку російсько-української війни, дозволяє сформулювати такі основні висновки:

1. У всіх осіб, які перебували у примусовій ізоляції (полоні), одразу після звільнення спостерігався стан ізоляційної компресії; окремо зазначимо, що тут не враховуються кейси осіб, які були позиційовані як звільнені полонені, однак які насправді такими не були. Всі особи, які пройшли реінтеграційні заходи із дотриманням методології реінтеграційної моделі, вийшли із стану ізоляційної компресії протягом реінтеграційних (постізоляційних) заходів. Серед осіб, які не проходили реінтеграційні або постізоляційні заходи, можемо виділити три групи: до першої групи належать ті, у кого постізоляційна декомпресія розпочалась та пройшла як природний компенсаційний

процес; друга група включає людей, у кого процес постізоляційної декомпресії пройшов не повністю, тобто такі люди зберегли ознаки ізоляційної компресії, а також не змогли повністю сприйняти власний набути в полоні досвід та адаптуватись до нього; до третьої групи людей можемо віднести тих, у кого процес постізоляційної декомпресії був заблокований - такі люди зберігали ознаки ізоляційної компресії протягом тривалого періоду та змогли вийти з неї шляхом проходження постізоляційних заходів за реінтеграційним протоколом.

2. Правильно запущені процеси постізоляційної декомпресії та постізоляційного відновлення дозволяють людині пройти шлях повноцінного відновлення після ізоляції навіть у випадку, коли всі реінтеграційні або постізоляційні заходи не були проведені з різних причин. В цьому контексті дуже важливо людині пояснити, як працюють компресійні та декомпресійні механізми у тілі та психіці, як може відбуватись психо-інформаційне, психо-емоційне та психофізіологічне розвантаження, а також допомогти людині зрозуміти ресурсний бік набутого нею досвіду, яким би складним він не був.

3. Порушення методології реінтеграційної моделі має відчутні негативні наслідки та суттєво підвищує ризики для звільнених з полону осіб та фахівців, які з ними працюють. Так, зокрема, порушення правила обов'язковості інформаційного та контактного карантину, коли звільнена з полону одразу вступає у соціальні взаємодії до моменту відновлення власної суб'єктності, відчуття контролю над власним життям та спроможності прогнозувати розвиток подій, ускладнює її соціальну адаптацію та спричинює продовження використання людиною емоційних та поведінкових моделей, якими людина керувалась під час перебування в полоні, таким чином людина, фізично вийшовши з полону, "залишається у ньому ментально", або ж "полон залишається всередині людини". Повернення звільненої з полону людини одразу до родини в усіх випадках спричинило виникнення напруження у сімейних стосунках, а також,

у переважній більшості випадків, додаткову психологічну травматизацію членів родини звільненої з полону людини.

4. Специфіка реінтеграційних та постізоляційних заходів передбачає готовність фахівця та команд працювати в умовах масової потреби у спеціалізованій психологічній допомозі (одночасно десятки, сотні або тисячі кейсів), інформаційного тиску, можливого сильного медійного тиску, остраху колег-фахівців МНПСС працювати з такими випадками або ж обмеженої дієвості застосовуваних ними підходів. За таких умов особливого значення набувають психоедукація з питань постізоляційного відновлення, постізоляційний триаж, важливість спільноти звільнених з ізоляції як ресурсу для кожного з її членів, а також важливість постізоляційного супроводу. Зазначимо, що постізоляційний триаж допомагає фахівцю оперативно визначити три категорії осіб - тих, які потребують негайної допомоги фахівця, який розуміється на особливостях постізоляційного відновлення, тих, кому така допомога потрібна, але її надання може бути сплановано, і тих, у кого декомпресія протікає природньо.

5. Важливо пам'ятати про неприпустимість групових постізоляційних дебрифінгів, які нівелюють особистий досвід людини, який є основним або єдиним ресурсом відновлення людини, та неприпустимість застосування постізоляційних дебрифінгів як інструменту слідчих дій - крім очевидних етичних порушень в такій ситуації виникає якоріння людини в об'єктній позиції, людина відчуває, що її використовують, і втрачає довіру.

6. В постізоляційному відновленні не працює принцип "рівний-рівному", працює лише професіоналізм фахівця. Якщо фахівець постізоляційного супроводу сам опинився в ізоляції вже після набуття відповідних компетенцій, то він сам обов'язково має пройти реінтеграційні заходи та повноцінний процес постізоляційної адаптації, після чого може бути допущений до проведення реінтеграційних або постізоляційних заходів. Порушення цього правила

унеможливило його повноцінну роботу та несе колосальні ризики і для самого фахівця, і для звільненої з ізоляції людини, з якою він працюватиме.

7. Робота з масовими кейсами в умовах воєнної реальності - як при роботі із звільненими військовополоненими, так і при роботі з цивільними звільненими - визначає необхідність поєднання організаційної гнучкості із чітким дотриманням методології реінтеграційного процесу. Обов'язкове дотримання реінтеграційної методології одночасно забезпечує безпеку фахівця, безпеку клієнта, встановлення та збереження довіри між ними, дотримання норм професійної етики, одночасно забезпечуються можливість організаційного маневру для фахівця та клієнта, а також можливість об'єктивного визначення меж власної компетентності фахівцем. Важливо пам'ятати про те, що методологія SERE психології базується на наукових дослідженнях та обґрунтованих наукових теоріях, які лежать зокрема в основі доказових методів психотерапії, тому нехтування методологією реінтеграційних заходів є неприпустимим, оскільки матиме такі ж наслідки як нехтування методологією доказових терапевтичних втручань і може призвести до травматизації та вигорання фахівця - замість його професійного зростання, травматизації звільненої з ізоляції особи - замість її повноцінного відновлення та особистісного зростання (посилення), неможливості отримання об'єктивної інформації про обставини потрапляння та перебування в полоні, досвід виживання в ньому.

Таким чином, стандартизація програми та процесів реінтеграції персоналу Збройних Сил України після перебування в ізоляції є критично важливою як з точки зору захисту інтересів звільнених з полону осіб, фахівців, які супроводжують їх протягом процесу постізоляційного відновлення, а також військової системи в цілому.

Стандартизація реінтеграції персоналу після ізоляції відбувається відповідно до системи стандартів Північноатлантичного Альянсу. Так, пунктом 0001 Об'єднаної доктрини НАТО А.І.Р.-3.7. "Відновлення персоналу у ворожій обстановці" (STANAG

6511, 2016) визначено, що ізоляція, захоплення та/або експлуатація персоналу під час проведення операцій може мати значний негативний вплив на оперативну безпеку, моральний стан підрозділів, найближче оточення та сім'ї, суспільну підтримку. Саме цим визначається важливість відновлення персоналу (включно із його фізичним поверненням до зони дружнього контролю), а також фізичним та психологічним відновленням після повернення, для чого мають бути забезпечені відповідна підготовка персоналу до перебування у ворожій обстановці (ізоляції) та реінтеграційні заходи після повернення з ізоляції. Доктрина також чітко визначає зони відповідальності Альянсу та націй, залучених до спільних операцій таким чином: країни-члени НАТО надають альянсу персонал і засоби, необхідні для проведення операцій НАТО, у свою чергу НАТО повинна переконатися, що має засоби для повернення ізольованого персоналу, який перебуває під відповідальністю Альянсу. Країни, які надають війська, повинні переконатися, що їх персонал пройшов відповідну підготовку й екіпірований для цілей власного відновлення в умовах ворожого середовища. В свою чергу Альянс несе відповідальність за створення архітектури, спроможної забезпечити повернення персоналу, який потрапив у вимушену або примусову ізоляцію під час участі в операціях НАТО.

Зазначимо, що уніфіковане застосування та трактування термінології є принциповим для забезпечення взаємосумісності збройних сил країн-членів Альянсу в частині планування, забезпечення та реалізації операцій. Так, пункт 1007 Об'єднаної доктрини визначає відновлення ізольованого персоналу як сукупність військових, дипломатичних та громадських зусиль, спрямованих на забезпечення повернення та реінтеграції ізольованого персоналу. Пункт 1008 документу визначає ізольований персонал як військовий або цивільний персонал, відокремлений від свого підрозділу чи організації, внаслідок чого втрачається позитивний та/або процесуальний контроль, що може вимагати від нього виживання, ухилення, протидії

експлуатації та самостійного повернення до зони дружнього контролю або потреби у відповідній допомозі.

Відновлення ізольованого персоналу є системою заходів, спрямованих на повернення ізольованого персоналу до виконання обов'язків за призначенням, що включає: *фізичне повернення персоналу з ізоляції* (вихід з оточення, повернення з полону тощо); *реінтеграційні заходи після повернення*, які передбачають фізичне та психологічне відновлення, отримання важливої військової та безпекової інформації, зокрема щодо обставин потрапляння до ізоляції та перебування в ній; *підготовку персоналу до перебування в умовах ізоляції* (SERE-підготовка - виживання в умовах ворожого середовища, САС підготовка - поведінка у полоні) та звільнення самостійного або у взаємодії із рятувальними підрозділами; *супровід управлінських та командних рішень, пов'язаних із можливим потрапленням особового складу до ізоляції або спрямованих на звільнення з неї*, зокрема військових операцій з повернення/звільнення особового складу з ізоляції, а також політичних та/або дипломатичних зусиль (заходів, переговорів, обмінів), які проводяться з метою повернення з ізоляції військовослужбовців та цивільних осіб.

Щодо системи відновлення ізольованого персоналу, то пунктами 0003-0005 доктрини визначено, щовона створюється та функціонує на таких рівнях:

➤ Політичному, що передбачає, що країни Альянсу відповідають за забезпечення безпеки своїх представників. Громадська думка тому дуже чутлива до благополуччя ізольованих осіб. Дійсно, використання ізолюючої події може мати великий вплив на політичному рівні, прямо чи опосередковано, шляхом послаблення участі націй у поточних операціях або шляхом тиск на політичних лідерів, щоб вони змінили свої пріоритети.

➤ Стратегічному, завдання якого полягає у транслюванні політичного керівництво/волю у військові цілі, що має забезпечувати процес управління ризиком, реалізацію політичних намірів і визначення

правильного розподілу ресурсів для відновлення персоналу (PR).

➤ Оперативному та тактичному, що означає, що події, пов'язані з ізоляцією (оточення, полон тощо) можуть вимагати переорієнтації застосування сил з важливих цілей на виконання місій з відновлення ізольованого персоналу (PR-місій), а також обмежити їх дії та свободу пересування.

Виживання, ухилення, опір і втеча/звільнення (Survival, Evasion, Resistance, Escape/Extraction - SERE) визначається Доктриною як комплекс тактик, прийомів і процедур, які призначені забезпечити ізольований персонал навичками виживання в будь-якому середовищі та уникнення захоплення, а у разі невдачі - протистояти експлуатації в полоні та, якщо дозволяє ситуація, втекти з полону, щоб в решті решт самостійно або допомагаючи іншим повернутися з гідністю.

У сфері військової психології SERE психологія є окремою галуззю, яка вивчає особливості реагування психіки на перебування людини в умовах ворожої обстановки (ізоляції) та застосовує такі знання при підготовці персоналу до перебування у ворожій обстановці (ізоляції) та реінтеграції персоналу після перебування в ізоляції. SERE-психологія є спеціалізацією військового психолога, а відповідна кваліфікація має отримуватися за підсумками післядипломного навчання за цією спеціалізацією. В ході проведення реінтеграційних заходів SERE психолог працює разом із дебрифером. Дебрифер є фахівцем, відповідальним за роботу з інформацією. Для того, щоб мати можливість працювати в рамках програми реінтеграції, дебрифер має пройти спеціальну підготовку з питань реінтеграції після перебування в ізоляції.

Завдання власне відновлення персоналу передбачає координацію дій і зусиль командирів і штабів, сил, які забезпечують повернення, та персоналу, який перебуває в ізоляції, повернути цей ізольований персонал під фізичну опіку дружньої організації. Тобто йдеться про фізичне повернення людини в зону дружнього контролю. Роль ізольованого персоналу в процесі його повернення є дуже важливою.

Реінтеграція визначається доктриною як оперативний процес надання медичного забезпечення та психологічної допомоги персоналу, який вийшов із ізоляції, а також отримання від нього інформації, важливої з військової, безпекової точки зору та для вивчення досвіду. Завдання реінтеграції починається, коли повернений персонал фізично передається визначеному члену команди або організації для проведення реінтеграційних заходів. У рамках реінтеграції збираються основні розвідувальні дані та інформація SERE з одночасним піклуванням про фізичне та психологічне благополуччя персоналу, що повернувся з ізоляції. Реінтеграція ізольованого персоналу є зоною національної відповідальності і має здійснюватися національними представниками.

Пунктом 1005 зазначеної доктрини також визначено обмеження щодо її застосування, зокрема зазначено, що операції пошуку і рятування (Search And Rescue, SAR) належать до сфери відповідальності національних сил і не є предметом регулювання доктрини АJP-3.7.

Вся робота з персоналом, який повернувся з ізоляції, має проводитись з урахуванням важливості піклування про його фізичне та психічне здоров'я, що визначається особливостями реагування людської психіки на перебування в ізоляції. Очевидно, що це має братись до уваги при роботі не тільки з військовослужбовцями, а і з цивільним населенням, яке має досвід перебування в ізоляції - наприклад, окупації, полоні або під завалами. Цей нюанс є важливим в контексті реалізації на практиці норм статті 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей» (Закон України № 2010-IX, 2023).

Стандартизація процесів реінтеграції має передбачати обов'язковість дотримання методології реінтеграційного процесу за різних організаційних обставин та пропонувати комплекс тактик, технік та процедур, які дозволятимуть дотримуватись цієї обов'язкової вимоги. Фахівці з

реінтеграції (SERE-психологи, дебрифери) мають бути добре обізнані з теоретичними, методологічними засадами реінтеграційного процесу, володіти професійними протоколами реінтеграційних заходів та знати вимоги відповідних чинних нормативно-правових документів.

Протокол реінтеграційних заходів можемо визначити як уніфікований документ, який визначає вимоги до планування, організації та проведення реінтеграційних, постізоляційних заходів, методи та техніки, які можуть бути застосовані, та їх послідовність. Це має бути основний технологічний документ, яким мають керуватись фахівці з реінтеграції в кожній конкретній ситуації в ході реінтеграційних заходів, з метою уникнення неефективних та помилкових рішень та обрання найефективніших форм та способів підтримки особи, яка повернулася (була звільнена) з ізоляції.

Система документів, якими мають бути стандартизовані процеси реінтеграції, мають включати відповідні військові стандарти, інструкції та професійні протоколи, які повинні мати різний ступінь обмеження до розповсюдження.

Національний військовий стандарт з реінтеграції персоналу Сил оборони України має визначати принципи єдиної політики Сил оборони України щодо реінтеграції персоналу складових Сил оборони України, який повернувся (звільнився) з ізоляції, встановлювати керівні принципи планування, організації та проведення реінтеграційних заходів, визначати відповідні обов'язки суб'єктів, залучених до цього процесу, та обов'язкові вимоги та повноваження фахівців щодо організації реінтеграції персоналу Сил оборони України, який повернувся або був звільнений з ізоляції.

Починаючи з моменту набуття чинності Законом України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей» проведення відновлювальних (реінтеграційних, постізоляційних) заходів для звільнених з полону військовослужбовців Сил оборони

України є обов'язковим. Ця законодавча норма насправді є дуже важливою, оскільки, як вже зазначалось вище, непроходження реінтеграційних заходів військовослужбовцями, звільненими з полону, суттєво ускладнює їх постізоляційну адаптацію. Відповідно, така норма має бути обов'язково закріплена і у відповідному військовому стандарті.

STANAG 7225 визначає, що цілісна концепція програми реінтеграції є важливим для збереження цілісності інформації, отриманої від персоналу, який повернувся (був звільнений) з ізоляції, а також для сприяння (підтримки) переходу такого персоналу до звичайного професійного та особистого життя. Реінтеграція призначена для отримання важливої інформації від персоналу, який повернувся (був звільнений) з ізоляції, забезпеченні його потреб у медичному та психічному відновленні та наданні допомоги ізольованому персоналу, який повернувся (був звільнений) з ізоляції, та його найближчим родичам/сім'ям у відновленні їх професійного та приватного життя.

Стандартизація процесів реінтеграції забезпечується шляхом залучення до організації, планування та проведення реінтеграційних заходів виключно персоналу, який пройшов відповідну підготовку за програмою, яка відповідає вимогам військового стандарту з питань реінтеграції персоналу Сил оборони після перебування в ізоляції та документів, розроблених для забезпечення імплементації цього стандарту. Вимоги до фахівців реінтеграції після ізоляції також мають бути визначені документами з організації програми реінтеграції в силах оборони України.

Реінтеграційна заходи мають плануватись, організовуватись та проводитись групою реінтеграції (реінтеграційною групою), тобто група фахівців реінтеграції та інших фахівців, які пройшли спеціальну підготовку та відповідають за процес реінтеграції з метою забезпечення належного догляду, захисту, дебрифінгу, декомпресії та повноцінного відновлення персоналу, який повернувся з ізоляції до свого підрозділу. До складу груп

реінтеграції входять: керівник групи реінтеграції, дебрифери та старший дебрифер, сертифіковані SERE-психологи та старший SERE-психолог, представник із зв'язків з громадськістю або фахівець із стратегічних комунікацій; представник (команда) медичного закладу, юрисконсульт, капелан, інші фахівці відповідно до обставин.

Важливим інструментом реінтеграційних заходів та психологічної декомпресії зокрема є постізоляційні дебрифінги. Зазначимо, що, відповідно до STANAG 7225 вони проводяться з єдиною метою отримання інформації про досвід перебування у ворожому середовищі (ізоляції) та винесення з неї уроків з метою допомогти запобігти або підготуватися до майбутніх ізоляційних подій.

Важливо, щоб програма реінтеграції після ізоляції була орієнтована на військовослужбовців та цивільний персонал Сил оборони України. Програма реінтеграції має включати чотири елементи:

- а) первинне медичне обстеження та лікування;
- б) первинна психологічна оцінка та початок психологічної декомпресії;
- в) проведення постізоляційних дебрифінгів;
- г) підтримка членів сімей персоналу, який повернувся з ізоляції.

Важливо зазначити, що реінтеграційні заходи мають проводитись після будь-якої ізоляційної події, а не тільки перебування в полоні. Тому обсяг і складність процесу реінтеграції може змінюватися залежно від характеру ізоляційної події (наприклад, особи, які самостійно вижили в ізоляції, можуть потребувати менш детальних дебрифінгів та порівняно меншої психологічної уваги, ніж ті, ніж люди, які перебували в полоні).

Кінцевою метою програми реінтеграції є повернення індивіда до виконання службових обов'язків чи суспільства.

Підтримка членів сімей персоналу, який повернувся з ізоляції, має відбуватись системно і бути скоординованою із реінтеграційними, постізоляційними заходами, заходами постізоляційного супроводу. Важливо, щоб програмою

підтримки членів сімей були охоплені не тільки члени сімей полонених, а і зниклих безвісти за особливих обставин, при цьому така підтримка розпочиналась одразу з моменту зникнення або потрапляння військовослужбовця до полону.

Висновки. Досвід проведення реінтеграційних та постізоляційних заходів згідно стандартів НАТО протягом російсько-української війни, починаючи з 2017, на практиці довів ефективність моделі реінтеграції після ізоляції як в частині отримання від звільнених релевантної інформації, важливої з військової або безпекової точки зору, так і в частині ефективності постізоляційного відновлення військовослужбовців та цивільних осіб, з якими було проведено реінтеграційні або постізоляційні заходи.

Проведення реінтеграційних заходів в умовах воєнної реальності визначає необхідність поєднання організаційної гнучкості із чітким дотриманням методології реінтеграційного процесу. Обов'язкове дотримання реінтеграційної методології одночасно забезпечує безпеку фахівця, безпеку клієнта, встановлення та збереження довіри між ними, дотримання норм професійної етики, при цьому забезпечуються можливість організаційного маневру для фахівця та клієнта, а також можливість об'єктивного визначення меж власної компетентності фахівцем.

Організація реінтеграції та постізоляційного супроводу військовослужбовців, які повернулись (були звільнені) з ізоляції, має передбачати ведення системної роботи щодо подальшого удосконалення відповідної роботи та системи керівних документів із одночасним обов'язковим дотриманням методології реінтеграційного процесу та відповідних професійних стандартів задля мінімізації ризиків постізоляційного травмування персоналу, який повернувся (був звільнений) з ізоляції, а також мінімізації ризиків травмування, професійного вигорання та виснаження фахівців реінтеграції.

Таким чином, стандартизація програми та процесів реінтеграції персоналу Збройних Сил України після перебування в ізоляції є

Питання психології

критично важливою як з точки зору захисту інтересів звільнених з полону осіб, фахівців, які супроводжують їх протягом процесу

постізоляційного відновлення, а також військової системи в цілому.

Список використаних джерел.

1. Закон України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей», № 2010-IX. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2023 , №14, ст.32 (зі змінами)
2. The Third Geneva Convention Relative to the Treatment of Prisoners of War of 12 August 1949. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.32_GC-III-EN.pdf
3. STANAG 6511. AJP-3.7, ALLIED JOINT DOCTRINE FOR RECOVERY OF PERSONNEL. Edition A, Version 1, 2017.
4. STANAG 7225. APRP-3.3.7.2 Standardization of Reintegration. Edition A. Version 1. October 2017.

References

1. Zakon Ukrainy «Pro sotsialnyi i pravovyi zakhyst osib, stosovno yakykh vstanovleno fakt pozbavlennia osobystoi svobody vnaslidok zbroinoi ahresii proty Ukrainy, ta chleniv yikhnikh simey» ("On social and legal protection of persons who have been deprived of their personal freedom as a result of armed aggression against Ukraine, and their family members"), № 2010-IX. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2023 , №14, st.32 (zi zminamy)
2. The Third Geneva Convention Relative to the Treatment of Prisoners of War of 12 August 1949. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.32_GC-III-EN.pdf (in Ukrainian)
3. STANAG 6511. AJP-3.7, ALLIED JOINT DOCTRINE FOR RECOVERY OF PERSONNEL. Edition A, Version 1, 2017.
4. STANAG 7225. APRP-3.3.7.2 Standardization of Reintegration. Edition A. Version 1. October 2017.

Summary

ON THE ISSUE OF STANDARDIZATION OF REINTEGRATION OF PERSONNEL AFTER ISOLATION

Zaretska N. DPA, National Defense University of Ukraine
Єрцідзеї К. В. Ph.D., National Defense University of Ukraine
Zhuk O. candidate of technical sciences, associate professor
National Defense University of Ukraine

Introduction. Captivity is one of the professional risks for military personnel. A released POW has a unique experience that can and should be used by him in his future service activities, also by the military system in SERE and CAC training programs. Reintegration after isolation is a complicated and very delicate process in which compliance with professional standards and organizational requirements is critical to ensure the safety and effectiveness of reintegration measures.

Purpose. The article is focused on the issues of standardization of reintegration of the military personnel conducting an analysis taking into account the actual integration of the defense forces of Ukraine into the North Atlantic security space and ensuring full interoperability with partner countries, also analyzing the experience of reintegration and PISA during russian-ukrainian war.

Methods. During the research, methods of analysis, synthesis and comparison were used. The system of NATO publications, Ukrainian legislation and military publications of the Armed Forces of Ukraine, as well as materials of post-isolation cases (2015-2024) and the reintegration lessons learned (2017-2024) were the subject of the study.

Originality. The article consists conclusions based on the analysis of the materials of more than 480 cases of recovery of persons who returned from forced isolation since the beginning of the Russian-Ukrainian war started in 2014, which are the following:

1. All returnees from isolation had isolation compression already after being released. All persons who underwent reintegration or post-isolation activities (PISA) due to the reintegration model of the Department of Defense of the USA came out of the condition of isolation compression during the reintegration/PISA. All persons who did not undergo reintegration or PISA, can be distinguished into three groups: 1) those who have passed post-isolation decompression as a natural compensatory process; 2) people who did not complete the process of post-isolation decompression, and were also unable to fully perceive and adapt to their own captivity experience; 3) people who were still compressed even in months or years after the release from captivity (who's post-isolation decompression process was blocked) - such people were able to get out through the decompression process only with professional post-isolation support according to the reintegration protocol.

Питання психології

2. Correctly started processes of post-isolation decompression and post-isolation recovery allow a person to go through the path of full recovery after isolation, even if all necessary reintegration or post-isolation activities were not carried out for various reasons. It is very important to explain to a released person how the compression and decompression mechanisms work in the body and psyche, how psycho-informational, psycho-emotional and psycho-physiological unloading can occur, also to help a person to understand the resource side of his acquired experience, no matter how complicated or even traumatic it may be.

3. Absence of information and contact quarantine after the release complicates social post-isolation adaptation of a returnee and causes a person to continue to use emotional and behavioral models that were designed and used during the person's stay in captivity. A return of a returnee directly to the family (without reintegration) in all cases caused tension in family relations, as well as additional psychological traumatization of the family members.

4. The specifics of reintegration and PISA in war time requires the readiness of reintegration teams to work with mass requests in reintegration/PISA (tens, hundreds or thousands of post-isolation cases at the same time), also with information pressure, possible aggressive media pressure, limited effectiveness of the trauma-focused approaches. In such conditions it is important to provide: a psychoeducation focused on post-isolation recovery, a post-isolation triage, importance of a community of returnees as a resource for each of its members, also a long-time post-isolation support.

5. Group post-isolation debriefings are strongly prohibited as far as they nullify a person's personal experience, which is the main or only resource for a person's post-isolation recovery. Also post-isolation debriefings must not be used as a tool of investigation - in addition to obvious ethical violations, in such a situation, a person is anchored like an object, so feels as being used and loses trust.

6. Pier-to-pier approach does not work in post-isolation recovery, only the professionalism of a specialist works. To have an isolation experience is not enough to provide reintegration - a person must be trained as SERE psychologist or debriefer. If a reintegration specialist was captured, after the release he must undergo reintegration first. Ignoring this rule makes his full-time work impossible and carries enormous risks both for the specialist himself and for the person released from isolation with whom he would work.

7. Working with mass post-isolation cases in war reality - both with POWs or civilians - determines the need to combine organizational flexibility with strict adherence to the reintegration methodology and protocols. Mandatory compliance with the reintegration methodology simultaneously ensures the safety of the specialist, the safety of the client, the establishment and preservation of trust between them, compliance with the norms of professional ethics, the possibility of organizational maneuver for the specialist and the client, as well as the possibility of objective determination of the limits of one's own competence by the specialist.

Keeping into account the conclusions above the authors propose recommendations on what the national military standard of reintegration must determine to be effective in war time and be synchronized with the Alliance` personnel recovery publications.

Conclusion. The experience of reintegration and PISA since 2017 during the russian-ukrainian war has proved in practice the effectiveness of the reintegration model of DOD (USA) both in terms of obtaining relevant information from the released personnel, also in terms of the effectiveness of post-isolation recovery of military and civilians. The standardization of the program and processes of reintegration of the personnel of the Armed Forces of Ukraine after being in isolation is critically important both from the point of view of protecting the interests of persons released from captivity, specialists who accompany them during the process of post-isolation recovery, as well as the military system as a whole. The organization of reintegration and post-isolation support of military personnel should include systematic work on policy, governing, management and professional documentation with simultaneous mandatory observance of the methodology of the reintegration process and relevant professional standards in order to minimize the risks of post-isolation injury to personnel, who returned (was released) from isolation, as well as minimizing the risks of injury, professional burnout and exhaustion of reintegration specialists.

Key words: reintegration; post-isolation activities (PISA); isolated personnel (ISOP); POW; isolation; captivity; military standard; CAC training.

Концептуалізація – Єргідзей К. В.

Методика – Зарецька Н.Є.

Формальний аналіз – Жук О. Г.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

The authors declare that they have no conflict of interest.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 27.05.24.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: : 22.06.24.

© 2024. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

КРИЗОВИЙ ДИСКУРС У СМИСЛОВОМУ ВИМІРІ

Зарецька О. О. кандидат філологічних наук
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України
<https://orcid.org/0000-0002-1168-0051>

У роботі досліджується смислове наповнення кризового дискурсу, що актуально з точки зору вивчення можливостей впливу на сприйняття і інтерпретацію текстів наративів реципієнтами. Аналіз проведено на матеріалах соціальних мереж, медіа і опитувань. Представлено фрагменти побудованої системи «кризових» смислів, зокрема, «негативної» і «ресурсної» лінійок. Окреслено напрямки подальшого опрацювання результатів.

Ключові слова: кризова ситуація; кризовий дискурс; смисл; смисловий аналіз; наратив; інтерпретація; життєва компетентність; особистісні переживання.

Вступ. Роботу присвячено дослідженню смислового виміру переживання особистістю реалій сучасної кризової ситуації, породженої війною РФ проти нашої країни. Особливістю сучасної війни є вагомий інформаційний та когнітивний складові, і питання про механізми впливу цих факторів вимагають детального дослідження. В цьому і полягає **актуальність** дослідження. Смислове насичення наративів використовується як ідеологічна зброя: цілеспрямоване використання певних актуалізованих кризовою ситуацією смислів виконує потужну роль у забезпеченні успішності інформаційно-психологічного впливу. «Гра» смислами при побудові текстів наративів для використання у ПСО робить можливим керувати сприйняттям наративу адресатом і його інтерпретаційними процесами – по суті, конструюється інтерпретативна рамка (в термінах Н.В. Чепелевої) (Чепелева, 2023).

Наратив власне і є конструкцією з логічно упорядкованих смислів, вибудованих за допомогою семіотичних засобів. Втіленням, артикуляцією наративу є текст. Сукупність текстів, об'єднаних за якимось принципом, формує дискурс. Сучасні кризові умови життя у війні сформували *кризовий дискурс*, у якому сплітаються смисли, породжені чи актуалізовані війною.

У різних прошарках суспільства функціонують різні наративи, що складають цей дискурс, він з ходом кризових подій змінюється, тож можна

його характеризувати як неоднорідний, неоднорівномірний, суб'єктивний, мінливий, динамічний.

Але це погляд в масштабах колективного дискурсу. Поряд з цим важливо зосередитися на *індивідуальних переживаннях* особистістю реалій війни у всіх її проявах, тобто смисловий вимір індивідуального переживання кризової ситуації, породженої війною.

Мета даної роботи полягає у виявленні і дослідженні смислів, які стають для особистості актуальними і гостро переживаються в сучасній кризовій ситуації. Об'єктом дослідження є кризовий дискурс, смисли, з яких він складається. Смисловий аналіз є засобом дослідити, які смисли можуть потенційно актуалізуватися при сприйнятті реципієнтом того чи іншого наративу. Без такого смислового аналізу текстів наративів, що можуть бути використані в ході інформаційно-психологічних операцій, важко спрогнозувати наслідки їх дії, зокрема їхнє сприйняття особою. Крім того, зростає значимість інтерпретаційних навичок, якими має володіти особа, щоб розпізнавати завуальований вплив того чи іншого наративу. Критичний смисловий аналіз у інтерпретаційних процесах грає неабияку роль, і його можна вважати важливою складовою життєвої компетентності людини в сучасних умовах. Про інтерпретативну компетентність як одну з найбільш важливих життєвих компетентностей

людини див. у роботах (Зазимко, 2022; Чепелева, Рудницька & Гуцол, 2020).

Роботу виконано в контексті досліджень життєвої компетентості особистості в дискурсивному просторі, що ведуться лабораторією когнітивної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.

Теоретичне підґрунтя. Погляд на дискурс як на «головне і маніфестоване культурне і соціальне соціальне явище, через яке смисли й ідеології висловлюються і репродукуються» (Зарецький, 2008, с.16) пов'язують з іменами Р. Барта, Ж. Лакана, М. Фуко, Л. Альтгусера, Лакло. Висновки обґрунтовуються системним аналізом синтаксичних структур, лексики чи риторичних конструкцій на рівні підтексту, конотацій чи асоціацій мовних актів (див. теоретичне обґрунтування у Dijk, 1985). Важливу роль у дискурсивному аналізі грають особливості контексту, а саме: процеси породження й сприйняття текстів, ідеологічна та етнокультурна ситуації. Ці особливості контексту, етнокультурна і соціальна структурованість і надають дискурсу фрагментарного чи мозаїчного характеру. Так само важливу роль відіграє взаємодія між авторами дискурсу – аж до впливу представників директивних органів, які можуть заборонити оприлюднення певних текстів з дискурсу. При проведенні дискурсивного аналізу можуть відстежуватися етнокультурні, політико-ідеологічні, лінгвістичні, когнітивні чи соціальні фактори; крім «офіційних» частин дискурсу існують такі його складові, як щоденний, побутовий, розмовний, альтернативний дискурси (Зарецький, 2008).

Поняття «кризового наративу» було введено у роботі (Зарецька, 2016) в контексті обговорення проблематики роботи служб психологічної підтримки і, зокрема, «телефону довіри». Акцентувалася саме індивідуальна криза, що її переживає особистість.

Наукові форуми, громадські заходи породжують, формулюють, акцентують ті

чи інші смисли, актуальні в період кризи, що її переживає суспільство. За певною сукупністю актуалізованих смислів проглядаються контури певної концепції. Концепція і наратив вживаються зараз здебільшого як синоніми.

Кризова ситуація створює для людини життєві проблеми, подолання яких викликає і обумовлює необхідність їхнього усвідомлення і осмислення.

Оскільки кризові смисли ми виявляємо за їх присутністю у індивідуальних переживаннях кризової ситуації, варто зазначити, що *переживання* у сучасній психології розглядається як динамічне утворення, змістовна змінюваність якого залежить від особливостей онтогенетичного розвитку людини і характеризується внутрішньою напруженістю і пристрастним відношенням людини до світу. У роботі (Папуча, 2021) відзначається важлива в контексті нашого дослідження особливість переживання: робота переживання спрямована як на злиття людини зі світом, так і на їх розмежування – або формується між ними певний бар'єр, або руйнується. Межа між людиною і світом, на думку автора, міститься саме в переживанні. І саме через цю межу, на нашу думку, особа, що переживає кризову ситуацію, «перетягує» кризові смисли, що вона їх виявила у ситуації чи у текстах, що породжені під впливом цієї ситуації, у свою свідомість, актуалізуючи їх для себе. Переживання утворює «своєрідний місток, який зв'яже неусвідомлювані (емоції, переживання ситуації) і усвідомлювані процеси (когнітивну оцінку ситуації, копінги). В цій дихотомії переживання виступає показником доведення стану стресу до свідомості людини». Через переживання особистість ніби входить у свій внутрішній світ, напряду взаємодіючи з власним досвідом» (Михайлова, 2021, с.17).

Людина, що переживає кризову ситуацію, швидше і глибше усвідомлює свій досвід переживання – цього вимагає необхідність подолання життєвих проблем, що виникають. Так і виникає за

певних негативних суб'єктивних обставин сприятливий ґрунт для особистісного зростання, дорослішання і визрівання особистості, навіть для спалаху творчості, як би важко не переживалася особистістю кризова ситуація в емоційному плані (Зазимко, 2022; Зазимко & Шиловська, 2022).

Ця проблематика глибинно пов'язана з питанням про інтерпретативну компетентність, яка є однією з важливих життєвих компетентностей, особливо у наш кризовий час, коли можливості інформаційних диверсій роблять вкрай важливим вміння людини адекватно інтерпретувати інформацію і відстежувати вплив на себе інформаційно-психологічних операцій, які стали «тлом» нашого життя. Це робить дослідження інтерпретативних можливостей людини вкрай актуальними (Зазимко, 2022).

Методи дослідження. Дослідження проводилося на матеріалі відкритих джерел, а також за матеріалами опитування дорослих респондентів різного віку. В якості складових кризового дискурсу досліджувались дописи кризового плану у соціальних мережах (див. більш докладно Зарецька, 2023), доповіді на міждисциплінарних конференціях, присвячених викликам сучасної кризової ситуації, в яких відображається відчуття конкретними доповідачами кризових смислів, і відповідні матеріали деяких медіа. Протягом дослідження відбиралися і фіксувалися лексеми, що були носіями кризових смислів; на даному етапі роботи не було завдання порівняти конкретні дискурси, де було знайдено ті чи інші кризові смисли; ставилася задача скласти свого роду сумарну «енциклопедію» смислів, які привнесла в наше життя війна або які актуалізувалися у зв'язку з війною.

Результати і обговорення. Людина потрапляє у реальні кризові обставини, але має своє суб'єктивне уявлення про цю реальність, яке може бути неусвідомленим – виражатися в емоції, стані, соматичних реакціях організму тощо, а може стати усвідомленим, осмисленим, коли

відбувається семіотизація (семантизація) цих смислів, що призводить до породження знаків будь-якої природи та текстів, що у сукупності формують відповідний дискурс. ОСМИСЛення своєї кризової ситуації, виявлення, усвідомлення і прийняття сенсів, з яких вона складається, упорядкування відповідних смислів у переконливий для самого себе наратив – надважлива смислова задача, вирішення якої необхідно для опанування відчуття кризи у собі.

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що компетентність у вирішенні смислових задач, в першу чергу, у важких обставинах кризової ситуації, є надважливою складовою життєвої компетентності особистості, особливо у кризові періоди життя суспільства. За Н.В. Чепелевою (Чепелева, 2023), задачі на смисл найбільш значимі для розвитку особистості: їхнє розв'язання надає семантичну визначеність певним життєвим подіям, сприяє усвідомленню свого досвіду, суттєво сприяє розширенню контексту особистості, появі смислових новоутворень, а також розширює уявлення людини про власні особистісні якості та ресурси, вказуючи шляхи і надаючи інструменти для саморозвитку та самопроекування. Коли для особистості стає зрозумілим, у чому полягатиме розв'язання проблеми, що її бентежить, проблема переводиться у ранг задачі (Смульсон, 2020; Чепелева, 2023).

Смисловий аналіз кризового дискурсу має допомогти досягнути всю безліч смислів, які привнесла в наше життя війна або які актуалізувалися у зв'язку з війною. Оскільки опис побудованої в процесі проведеного дослідження системи «кризових» смислів – це достатньо пролонгований текст, в рамках цієї роботи обмежимось лише прикладами. Ось фрагмент "негативної" лінійки почуттів, що її переживають особистості у кризовій ситуації, з мінімальними коментарями:

- Шок, розгубленість, безпорадність, безвихідь (стресова реакція на приголомшливу зміну в житті, відчуття повної невизначеності майбутнього);

Питання психології

- Фізичний біль (соматичні розлади);
- «Психологічний» біль (це відчуття описують лексемами «душа болить», «прокидаєшся, згадуєш, що війна – і ніби чорна завіса опускається»). Часто супроводжується відчуттям неможливості його досягнути і висловити. Можна припустити, що це відбувається із-за нерозвиненості рефлексійної, емоційної і наративної компетентностей, недостатнього семіотичного досвіду: людина не вміє розпізнати, виділити, назвати, висловити свої почуття за рахунок того, що можна назвати «семіотичною» некомпетентністю;
- Фатальність. Відчуття катастрофізованої реальності навколо. Посилення катастрофічного сприйняття світу: життя скінчилося, нема майбутнього, попереду нічого хорошого, радісного; як висновок: не можна радіти життю, нема за що цінувати його;
- Розлука з найближчим колом, що гостро переживається, актуальне переживання сімейних цінностей, гостре переживання любові і необхідності це виразити, актуалізувати стосунки у слові, дії;
- Провина, що знаходишся не в Україні, не переживаєш зі всіма кризову ситуацію;
- Тривога, часто не диференційована на складові смисли, як смутний шар, що оповив особу чорним туманом. Може бути різного ступеню, аж до генералізованого тривожного розладу. Саме тривога важко переживається і (гіпотеза) є джерелом соматичних розладів. Переживання тривоги може сприйматися людиною як захист від тої небезпеки, відносно якої виникла тривога: людина ніби вирішила, що не можна втрачати це відчуття, бо щось недобре станеться.
- Непередбачуваність майбутнього, непрогнозованість, втрата стабільності, необхідність весь час вирішувати все нові й нові проблеми – зростає проблемна насиченість життя, «жити стало важче»;
- Потреба в безпеці (неможливість примиритися з постійним відчуттям небезпеки, коли «сам організм не може ні

спати, ні заспокоїтися під час повітряної тривоги»). Неповорнення до країни із-за цього (« у вас же там...» – і йде опис свого страху, породженого ще початком війни);

- Страх, що постійно підпитується з багатьох джерел, неможливість його опанувати;
- Ненависть до ворога (і так само до тих, кого асоціюють з ворогом – «свої», які поводяться не так, як треба (з точки зору особи, що відчуває ненависть));
- Злість;
- Потреба в помсті;
- Відчай, розпач;
- Втрата. Численність і багатоликість втрат під час війни. Втрати можуть бути усвідомлені і ні, причому неусвідомлені призводять до тих самих незрозумілих для людини «болів»;
- Прикрість, образа на життя, смуток («життя скінчилося»).

Можна стверджувати, що в кожній людині, яка відчуває кризову ситуацію навколо, живуть якісь з цих «надбань» кризового сьогодення; і саме це потребує ювелірних методичних розробок психологів і психотерапевтів, які мають допомогти виявити ці небезпечні для особи переживання і знайти шлях для їх нівелювання.

Іншим великим і цікавим шматком вибудованої системи смислів є так звана «ресурсна лінійка», теж побудована на знайдених лексемах (наводимо фрагмент):

- Співпереживання – індивідуально-суб'єктивне і колективне, співпереживання чужого болю і співпереживання індивідуальних болів разом і паралельно з іншими; не уособлення, усамітнення, а навпаки прагнення розділити чийсь біль і поділитися своїм;
- Прагнення до згуртованості, об'єднання, пошук однодумців;
- Взаємна підтримка;
- Потяг до трансцендентності, "підняття горизонту" над суєтними проблемами (у всій сукупності) – ніби за пірамідою Маслоу, про яку могли ніколи і не чути;
- Розширення свідомості;

- Самодостатність, посилення відчуття власного «Я» і поваги до нього, цінності «Я»;
- «Неубиєнність» духу, опора на віру, на вищі цінності;
- Продовження життя (життя як самоціль, як цінність, що того варта);
- Активна, дієва підтримка життя в середовищі, що оточує, – це допомога і людям, і тваринам, і рослинам, і відновлення всього, що потрощила воєнна криза;
- Підтримка, активне збереження і затвердження цінностей (любов, краса, добро, істина, чесність, допомога ближньому, сімейні цінності тощо), з особливим упором на збереження цінностей попереднього, докризового періоду життя;
- Свідома цілеспрямованість на розвиток життєстійкості, незламності;
- Активний креативний пошук конструктивного виходу з відчуття тривоги, занурення у її осмислення, пошук і відкриття індивідуальних конструктивних шляхів подолання. Пошлемося на численні описи у соціальних мережах як фіксації віднайдених смислів, інсайтів, відкриттів;
- Впевненість у Перемозі, згуртованість навколо цієї ідеї.

Звернув на себе увагу феномен як індивідуального, так і колективного звикання до кризових смислів, їх прийняття – і через це часто втрата відчуття їх актуальності. Через прийняття чи в принципі прийнятні окремі смисли, які «закладені» в наратив, відбувається і прийняття самих наративів (чи їх фрагментів). Отже, це один із шляхів, якими може бути реалізована інтервенція чужих наративів у свідомість (зі всіма позитивними і негативними наслідками).

Спостерігались і такі явища, як еволюція актуальності смислів протягом перетікання кризової ситуації, викликаной війною, з однієї стадії в іншу, зміна пріоритетності смислів, їхньої актуальності, нагальності. Ці феномени ще мають бути ретельно проаналізовані на отриманому в ході дослідження матеріалі.

Висновки. Дослідження смислового наповнення кризового дискурсу, проведене на матеріалах індивідуальних кризових наративів, демонструє різноманіття і неоднорідність складових цього складного психо-семіотичного утворення. Аналізувалися індивідуальні кризові наративи (отримані з різних джерел), що відображали особисті переживання, пов'язані з кризовою ситуацією. Проведений смисловий аналіз кризового дискурсу дозволив виявити множину різнопланових кризових смислів, які було попередньо систематизовано. Фрагменти "негативної" лінійки почуттів, що її переживають особистості у кризовій ситуації, а також «ресурсної» лінійки представлено у тексті статті. Лінійка негативних смислів відображає ті смисли травмуючого плану (шок, розгубленість, безпорадність, фатальність, безвихідь, розлука, провина, тривога, непередбачуваність майбутнього, втрата стабільності, потреба в безпеці, страх, ненависть, злість, помста, відчай, розпач, втрата тощо), які потребують опрацювання в кожній конкретній постраждалій людині. Дослідження виявило і потужну «ресурсну» лінійку, що об'єднала смисли, на які спиралися люди, перебуваючи у кризовому стані – такі, як співпереживання, прагнення до згуртованості, об'єднання, прагнення розділити чийсь біль і поділитися своїм, взаємна підтримка, відчуття, що життя – самоціль, прагнення до трансцендентності, розширення свідомості, самодостатності, збереження цінностей (любов, краса, добро, істина, чесність тощо), свідома цілеспрямованість на розвиток життєстійкості, активний пошук конструктивного виходу з відчуття тривоги, занурення у її осмислення тощо. Опитування виявило численні креативні знахідки, що їх назвали реципієнти, щодо конструктивних шляхів подолання негативних переживань, пов'язаних з кризовою ситуацією.

Осмислення отриманих результатів дозволяє зробити висновок, що складні обставини, проблемні ситуації можуть

Питання психології

зіграти роль чинника для дорослішання особистості. Але це можливо за умов наявності у особи певних життєвих компетентностей, які дозволять їй:

- потрібно поринати у осмислення своєї проблеми, цілеспрямовано прагнути усвідомити, осмислити кризову ситуацію;

- успішно вирішувати смислові задачі, що є необхідним для опанування індивідуальної кризової ситуації: заглиблюватися у її смислове наповнення, диференціювати смисли, з яких

складається проблема, і опрацьовувати кожен з них;

- досліджувати, що саме породжує індивідуальне відчуття тривоги.

Як тільки особистість знаходить свій власний конструктив, смислового опору для протистояння безвиході кризи, вона отримує потенціал для подолання тривоги і всього того негативу, що його породжує кризова ситуація. І навіть не тільки індивідуальна, а і загальнолюдського масштабу, як от війна.

Список використаних джерел

1. Зазимко, О.В. (2022) Формування здатності до інтерпретації в постановці та вирішенні завдань самоздійснення в юнацькому віці. Проблеми цивілізаційної суб'єктності України: місія науки і освіти: Матеріали Всеукраїнської міжгалузевої науково-практичної онлайн конференції. Ін-т обдарованої дитини НАПН України. 323–332. URL: https://iod.gov.ua/content/events/37/vseukrayinska-mizhgaluzeva--naukovo-praktichna-onlayn-konferenciya-problemi-civilizaciyanoi-subyektnosti-ukrayini--misiya-nauki-i-osviti_publications.pdf

2. Зазимко, О., Шиловська, О. (2022) Динаміка особистісного розвитку підлітків та осіб юнацького віку в період війни. Технології розвитку інтелекту. Том. 6, 2(32). DOI: 10.31108/3.2022.6.2%20. URL: <https://vse.ee/bphq>.

3. Зарецька, О. О. (2016) Про особливості застосування нарративного підходу у практиці кризового консультування. Особистість в умовах кризових викликів сучасності: Матеріали методологічного семінару НАПН України / за ред. академіка НАПН України С.Д. Максименка. Київ. 262–268. URL: http://lib.iitta.gov.ua/704987/1/Mater_metodol_sem.pdf.

4. Зарецька, О.О. (2023) Смисловий вимір розвитку життєвої компетентності дорослої особистості в реаліях кризового сьогодення. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Ін-ту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Психологічна герменевтика. 2 (14). 24–36. ISSN 2072-4772. <http://lib.iitta.gov.ua/736947/>.

5. Зарецький, О. (2008) Офіційний та альтернативний дискурси. 1950–80-ті роки в УРСР. Київ: Інститут української мови НАН України.

6. Михайлова, О.І. (2021) Усвідомлення переживання – індикатор формування стресостійкості особистості в умовах стресу. Психологічні проблеми особистості на сучасному етапі розвитку суспільства. Збірник матеріалів XI Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. М.В. Папучі. Ніжин: НДУ імені М. Гоголя. 16–20. URL: http://www.ndu.edu.ua/storage/2021/11_conf_zbirn_psycho.pdf#page=17.

7. Папуча, М.В. (2021) Проблема переживання в психології особистості. Психологічні проблеми особистості на сучасному етапі розвитку суспільства. Збірник матеріалів XI Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. М.В. Папучі. Ніжин: НДУ імені М. Гоголя. 7–10. URL: http://www.ndu.edu.ua/storage/2021/11_conf_zbirn_psycho.pdf#page=8.

8. Рудницька, С.Ю., Гуцол, К.В. (2021) Наративна компетентність як визначальна складова комунікативної компетентності особистості. Психологічні проблеми особистості на сучасному етапі розвитку суспільства. Збірник матеріалів XI Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. М.В. Папучі. Ніжин: НДУ імені М. Гоголя. 10–16. URL: http://www.ndu.edu.ua/storage/2021/11_conf_zbirn_psycho.pdf#page=11.

9. Смульсон, М.Л. (2020) Задачний підхід до конструювання особистісного досвіду. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Ін-ту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Психологічна герменевтика. Том II, 12. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 41–57.

10. Чепелева, Н.В. (2023) Наратив як засіб розв'язування смислових задач у ситуації невизначеності. Технології розвитку інтелекту. Т. 8, 2 (34). URL: https://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/633/209.

11. Чепелева, Н.В. (2023) Розв'язання смислових задач у життєвій компетентності особистості. Технології розвитку інтелекту. Т. 7. № 1 (33). URL: https://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/618/190.
12. Чепелева, Н.В. (2023) Текстова інформація як чинник впливу на свідомість реципієнта. Тези І науково-практичної Інтернет-конференції «Кіберпсихологія в інформаційному суспільстві: підтримка, навчання, розвиток». URL: https://newlearning.org.ua/sites/default/files/tezy/2023_2/Chepelieva_2023.pdf.
13. Чепелева, Н.В., Рудницька, С.Ю., Гуцол, К.В. (2020) Теоретико-методичні основи та структурно-змістові складові програми тренінгу наративної компетентності особистості. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Ін-ту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Психологічна герменевтика. Том II, 12. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 113–131.
14. Dijk van, T. A. (1985) Introduction: Discours Analysis in (Mass) Communication Research. Discourse and Communication: New Approaches to the Analysis of Mas Media Discours and Communication / Ed. Dijk van T. A. Berlin; New York. 4–5.

References

1. Zazymko, O.V. (2022) Formuvannia zdatsnosti do interpretatsii v postanovtsi ta vyrishenni zavdan samozdiisnennia v yunatskomu vitsi. Problemy tsyvilizatsiinoi subiektnosti Ukrainy: misiia nauky i osvity: Materialy Vseukrainskoi mizhhaluzevoi naukovo-praktychnoi onlain konferentsii [The formation of the ability to interpret in setting and solving self-realization tasks in youth. Problems of the civilizational subjectivity of Ukraine: the mission of science and education. Materials of the All-Ukrainian interdisciplinary scientific and practical online conference]. In-t obdarovanoi dytyny NAPN Ukrainy. 323–332. URL: https://iod.gov.ua/content/events/37/vseukrayinska-mizhgaluzeva--naukovo-praktychna-onlayn-konferenciya-problemi-civilizaciynovi-subyektnosti-ukrayini--misiya-nauki-i-osviti_publications.pdf. (In Ukrainian).
2. Zazymko, O. & Shylovska, O. (2022) Dynamika osobystisnoho rozvytku pidlitkiv ta osib yunatskoho viku v period viiny [Dynamics of personal development of teenagers and young adults during the war]. Tekhnolohii rozvytku intelektu. Tom. 6, 2(32). DOI: 10.31108/3.2022.6.2%20. URL: <https://vse.ee/bphq>. (In Ukrainian).
3. Zaretska, O. O. (2016) Pro osoblyvosti zastosuvannia naratyvnoho pidkhodu u praktytsi kryzovoho konsultuvannia. Osobystist v umovakh kryzovykh vyklykiv suchasnosti: Materialy metodolohichnoho seminaru NAPN Ukrainy [About the peculiarities of using the narrative approach in the practice of crisis counseling. Personality in the conditions of crisis challenges of modernity: Materials of the methodological seminar of the National Academy of Sciences of Ukraine] / za red. akademika NAPN Ukrainy S.D. Maksymenka. Kyiv. 262–268. URL: http://lib.iitta.gov.ua/704987/1/Mater_metodol_sem.pdf. (In Ukrainian).
4. Zaretska, O.O. (2023) Smyslovyi vymir rozvytku zhyttievoi kompetentnosti dorosloi osobystosti v realiiakh kryzovoho sohodennia. Aktualni problemy psykholohii: Zbirnyk naukovykh prats In-tu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy [The sense dimension of the development of the life competence of an adult personality in the realities of the present crisis. Actual problems of psychology: Collection of scientific works of the G.S. Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine. Psychological hermeneutics]. 2 (14). 24–36. ISSN 2072-4772. <http://lib.iitta.gov.ua/736947/>. (In Ukrainian).
5. Zaretskyi, O. (2008) Ofitsiyni ta alternatyvnyi dyskursy. 1950–80-ti roky v URSR. [The official and alternative discourses. 1950–80s in the Ukrainian SSR]. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy. (In Ukrainian).
6. Mykhailova, O.I. (2021) Usvidomlennia perezhyvannia – indyikator formuvannia stresostiikosti osobystosti v umovakh stresu. Psykholohichni problemy osobystosti na suchasnomu etapi rozvytku suspilstva. Zbirnyk materialiv XI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Awareness of the experience as an indicator of the formation of individual resistance in stress conditions. Psychological problems of individual at the current stage of the development of society. Proceedings of the 11th International Scientific and Practical Conference] / za red. M.V. Papuchi. Nizhyn: NDU imeni M. Hoholia. 16–20. URL: http://www.ndu.edu.ua/storage/2021/11_conf_zbirn_psycho.pdf#page=17. (In Ukrainian).
7. Papucha, M.V. (2021) Problema perezhyvannia v psykholohii osobystosti. Psykholohichni

problemy osobystosti na suchasnomu etapi rozvytku suspilstva. Zbirnyk materialiv XI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii [The problem of feeling in personality psychology. Psychological problems of individual at the current stage of the development of society. Proceedings of the 11th International Scientific and Practical Conference] / za red. M.V. Papuchi. Nizhyn: NDU imeni M. Hoholia. 7–10. URL: http://www.ndu.edu.ua/storage/2021/11_conf_zbirn_psycho.pdf#page=8. (In Ukrainian).

8. Rudnytska, S.Iu. & Hutsol, K.V. (2021) Naratyvna kompetentnist yak vyznachalna skladova komunikatyvnoi kompetentnosti osobystosti. Psykholohichni problemy osobystosti na suchasnomu etapi rozvytku suspilstva. Zbirnyk materialiv XI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Narrative competence as a determining component of a person's communicative competence. Psychological problems of individual at the current stage of the development of society. Proceedings of the 11th International Scientific and Practical Conference / za red. M.V. Papuchi. Nizhyn: NDU imeni M. Hoholia. 10–16. URL: http://www.ndu.edu.ua/storage/2021/11_conf_zbirn_psycho.pdf#page=11. (In Ukrainian).

9. Smulson, M.L. (2020) Zadachnyi pidkhid do konstruiuvannia osobystisnoho dosvidu. Aktualni problemy psykholohii: Zbirnyk naukovykh prats In-tu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Psykholohichna hermenevtyka [Task-based approach to the construction of personal experience. Actual problems of psychology: Collection of scientific works of the G.S. Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine. Psychological hermeneutics]. Tom II, 12. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. 41–57. (In Ukrainian).

10. Chepelieva, N.V. (2023) Naratyv yak zasib rozviazuvannia smyslovykh zadach u sytuatsii nevyznachenosti [Narrative as a means of solving semantic problems in a situation of uncertainty]. Tekhnolohii rozvytku intelektu. T. 8. 2 (34). URL: https://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/633/209. (In Ukrainian).

11. Chepelieva, N.V. (2023) Rozviazannia smyslovykh zadach u zhyttievii kompetentnosti osobystosti [Solving meaningful problems in the life competence of an individual]. Tekhnolohii rozvytku intelektu. T. 7. № 1 (33). URL: https://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/618/190. (In Ukrainian).

12. Chepelieva, N.V. (2023) Tekstova informatsiia yak chynnyk vplyvu na svidomist retsyipiienta. Tezy I naukovo-praktychnoi Internet-konferentsii «Kiberpsykholohiia v informatsiinomu suspilstvi: pidtrymka, navchannia, rozvytok». [Textual information as a factor influencing the recipient's consciousness. Abstracts of the 1st scientific and practical Internet conference "Cyberpsychology in the information society: support, training, development"]. URL: https://newlearning.org.ua/sites/default/files/tezy/2023_2/Chepelieva_2023.pdf. (In Ukrainian).

13. Chepelieva, N.V., Rudnytska, S.Iu. & Hutsol, K.V. (2020) Teoretyko-metodychni osnovy ta strukturno-zmistovi skladovi prohramy treninhu naratyvnoi kompetentnosti osobystosti. Aktualni problemy psykholohii: Zbirnyk naukovykh prats In-tu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Psykholohichna hermenevtyka [Theoretical and methodological foundations and structural and content components of the training program of the individual narrative competence. Actual problems of psychology: Collection of scientific works of the G.S. Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine. Psychological hermeneutics]. Tom II, 12. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. 113–131. (In Ukrainian).

14. Dijk van, T. A. (1985) Introduction: Discours Analysis in (Mass) Communication Research. Discourse and Communication: New Approaches to the Analysis of Mas Media Discours and Communication / Ed. Dijk van T. A. Berlin; New York. 4–5.

Summary

CRISIS DISCOURSE IN THE SENSE DIMENSION

*Zaretska O. Candidate of Philological Sciences
G.S. Kostiuk Institute of Psychology of the National
Academy of Educational Sciences of Ukraine*

Introduction. *The semantic content of the crisis discourse is investigated. This is relevant in the context of studying the possibilities of influencing the perception and interpretation of narrative texts by recipients.*

Purpose. *The purpose of this work is to identify and study the senses and meanings that become relevant for the individual and are acutely experienced in the modern crisis situation. The object of*

research is the crisis discourse. The analysis was carried out on the materials of social networks, media and surveys. Personal experiences of the realities of the modern crisis situation, generated by the war of the Russian Federation against our country, were studied.

Methods. *Theoretical methods (analysis, comparison and systematization) as well as empirical ones (survey) were used.*

Originality. *The semantic analysis of the crisis discourse made it possible to identify a set of diverse crisis meanings, previously systematized. The line of negative meanings reflects the meanings of the traumatic plan (shock, confusion, helplessness, fatality, hopelessness, separation, guilt, anxiety, unpredictability of the future, loss of stability, need for security, fear, hate, anger, revenge, despair, loss, etc.), which need to be worked out in each specific affected person. Powerful "resource" line combined the meanings that people relied on when they are in crisis - such as empathy, the desire for cohesion, unification, the desire to share someone's pain and share your own, mutual support, the feeling that life - self-goal, striving for transcendence, expansion of consciousness, self-sufficiency, preservation of values (love, beauty, goodness, truth, honesty, etc.), conscious focus on the development of resilience, active search for a constructive way out of the feeling of anxiety, etc. The survey revealed numerous creative findings, named by the recipients, regarding constructive ways to overcome the negative experiences associated with the crisis situation.*

Understanding the obtained results allows us to conclude that difficult circumstances, problematic situations can play the role of a factor for the maturation of the individual. But this is possible in the case that a person has certain life skills that also are discussed in the paper.

Conclusion. *The research made it possible to draw a general conclusion: to successfully confront crisis circumstances, a person must purposefully strive to understand the crisis situation, delving into its semantic content, differentiating the meanings that make up the problem, and working out each of them. Understanding one's own crisis situation, identifying, realizing and accepting the meanings of which it consists, organizing the relevant meanings into a convincing narrative for oneself is an important semantic task, the solution of which will help to overcome anxiety*

Key words: *crisis situation; crisis discourse; sense; semantic analysis; narrative; interpretation; life competence; personal feelings.*

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 10.05.24.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 05.06.24.

© 2024. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ РІВНИХ ПРАВ І МОЖЛИВОСТЕЙ ЖІНОК ТА ЧОЛОВІКІВ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ (2022-2024 рр.)

Крimeць Л. В. доктор філософських наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри суспільних наук Національного університету оборони України
<https://orcid.org/0000-0001-7451-5208>

Оберемко О. М. заступник начальника факультету Військова академія (м. Одеса)
<https://orcid.org/0009-0005-9877-2766>

В статті розглянуто практичні аспекти і проблеми реалізації політики гендерної рівності в контексті забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків в Збройних Силах України, та вплив суспільних процесів на комплектування військових організаційних структур і ефективність виконання завдань Збройними Силами України.

Авторами визначені негативні та позитивні аспекти, перспективні напрямки та шляхи реалізації Державної стратегії забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків на період до 2030 року у Збройних Силах України на сучасному етапі їх розвитку з урахуванням досвіду бойових дій.

Ключові слова: *рівні права та можливості; гендер; гендерна рівність; Збройні Сили України; дискримінація за ознакою статі; військовослужбовці-жінки; війна; євроатлантичні цінності; демократизація українського війська.*

Вступ. Актуальність проблеми зумовлена: законодавчим закріпленням в Конституції України цивілізаційного вибору, європейської ідентичності Українського народу та незворотності стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі (далі – ЄС) та в Організації Північноатлантичного договору (далі – НАТО) на основі внесених змін до преамбули Основного Закону України, статей 85, 102, 116 Конституції України; збільшенням чисельності жінок-військовослужбовців в армії; розширенням кола військово-облікових спеціальностей і посад, які обіймають жінки-військовослужбовці; домінуванням застарілих стереотипів щодо місця та ролі жінок у Збройних Силах.

Також тему дослідження актуалізує необхідність поглиблення демократичних перетворень в Україні, потреба з'ясування особливостей участі жінок у воєнних діях та виявлення як можливих успіхів, так і проблем інтеграції жінок у військово як повноцінних бойових одиниць, здатних без огляду на стать виконувати обов'язки

військової служби в рівних з чоловіками умовах.

Метою статті є дослідження практичних аспектів і проблем реалізації рівних прав і можливостей жінок та чоловіків у Збройних Силах України та рівної участі та відповідальності жінок і чоловіків у процесі виконання обов'язків військової служби.

Теоретичне підґрунтя. Проблема дослідження гендерної рівності в секторі безпеки та Збройних Силах України активно розглядалась з 90-х років у працях К. Левченко, О. Волобуєвої, О. Суислової, В. Малюги, С. Салкуцана, О. Дяченко, Л. Крimeць, Н. Клименко, І. Грицай, Т. Марценюк, О. Критенко, та інших науковців.

В своїй роботі автори спирались на теоретичне підґрунтя, щодо вивчення гендерної проблематики, закладене авторським колективом в "Порадник для гендерних радників і радниць", який призначені для широкого загалу фахівців сектору безпеки та сил оборони України, Збройних Сил України, в першу чергу для радників/ць з гендерних питань, командирів/ок, офіцерів/ок усіх ланок

управління, керівників/ниць та посадових осіб уповноважених підрозділів з гендерних питань Міністерства оборони України та Збройних Сил України в рамках процесу формування гендерної компетентності (Порадник, 2023); та практичний досвід, що висвітлено в ряді наукових публікацій і досліджень останніх років.

Наприклад, у праці Кримець Л.В., Саєнко О.Г., Тилилим І.В. "Соціально-психологічні аспекти протидії гендерної дискримінації у Збройних Силах України під час війни", в якій висвітлені результати дослідження стану реалізації принципу гендерної рівності в Збройних Силах під час широко-масштабного вторгнення 2022 року та надані практичні рекомендації щодо забезпечення гендерної рівності у ЗСУ (Кримець, Саєнко & Тилилим, 2022). У 2022 році в Національному університеті оборони України було розроблено практичний "Порадник з протидії гендерної дискримінації у ЗСУ", де розглянуто проблемні моменти і надано практичні рекомендації щодо нівелювання дискримінації за ознакою статі в українському війську в бойових умовах (Порадник, 2022).

Серед останніх досліджень щодо визначеного питання, варто відзначити проведені у березні 2023 року соціологічною групою "Рейтинг" загальнонаціональні опитування "Дискримінація різних соціальних груп у ЗСУ: погляди військових та цивільних громадян". Дане дослідження показало реальний стан порушеного питання в підрозділах Збройних Сил (Дискримінація, 2023).

Методи дослідження. Дослідження обґрунтовано на засадах системного підходу та гуманістичної парадигми, з огляду на необхідність комплексного вивчення окресленої проблеми та актуалізації ролі, значення та інтересів людини в процесі формування української держави та розвитку її війська, соціальної психології та соціальної філософії, що окреслюють загальні принципи інтеграції принципу гендерної рівності у Збройні

Сили України та українське суспільство в цілому.

Авторами використано методи наукового аналізу, синтезу та екстраполяції результатів наукових досліджень з метою окреслення спрямованості та досвіду інтеграції принципу гендерної рівності її у життєдіяльність українського війська.

Результати і обговорення. Повномасштабна агресія російської федерації проти України негативно вплинула на сутність такого суспільного процесу як забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків. Проте, не зважаючи на очевидні ризики для життя і здоров'я для всіх категорій громадян, після 24 лютого 2022 року зросла кількість жінок, які стали поруч з чоловіками на захист незалежності та територіальної цілісності України, долучившись до лав ЗСУ, інших військових формувань та добровольчих об'єднань територіальних громад.

Якщо у 2014 р. загальна чисельність жінок у ЗСУ становила 49 926 осіб, із них військовослужбовці-жінки – 16 557 осіб, то станом на 1 березня 2023 р. кількість жінок у ЗСУ зросла до 60 538 осіб, із них військовослужбовці-жінки – близько 42 898 (Букет, Проворний, 2023).

За даними Міністерства оборони України, станом на 2023 рік, українська держава має потужний показник по кількості жінок у Збройних Силах навіть серед країн-членів НАТО. Частка військовослужбовців-жінок в арміях країн – членів НАТО коливається від 0,3 % до 20 %. У США цей показник становить 17 %, у Сполученому Королівстві Великої Британії – 11 %, у Польщі – 7 %, у Данії – 8 %, у Естонії – 10 %. У лавах ЗСУ – 9 % жінок». Це свідчить про те, що роль жінки в українській армії помітно зросла. Станом на січень 2024 року у Збройних силах України служать 45 587 жінок, що на 2 108 більше, ніж у жовтні 2023-го. При цьому 13 487 військовослужбовиць статус учасника бойових дій (Статистика, 2024).

Збройні Сили України поступово стають більш відкритими для участі жінок

у виконанні завдань з оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності. Так, лише у 2016 р. у Збройних Силах України було розширено перелік військових спеціальностей для військовослужбовців-жінок. А у 2018 р. Верховна Рада ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях» (Закон, 2018).

Завдяки таким змінам військовослужбовцям-жінкам стали доступні такі бойові професії у війську, як гранатометник, снайпер, артилерист та інші, вони призначались на посади командирів взводів, командирів рот (батареї), заступників командирів рот (батареї), батальйонів (дивізіонів), бригад (126 бригада ТрО) (Перелік, 2022). Раніше вони могли претендувати переважно на небойові професії (психолог, зв'язківець, водій, кухар тощо). Однак, в якості негативного явища, на цьому шляху ваарто відзначити закоренілі стереотипи з часів радянської влади, щодо реальних можливостей жінок повноцінно виконувати бойові завдання, які мали місце в окремих підрозділах ЗСУ і сповільнювали набуті здобутки. Наразі у ЗСУ близько 9 % офіцерських посад обіймають жінки, проте лише декілька жінок мають генеральське звання.

З метою вивчення стану реалізації рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, у березні 2023 року соціологічна група "Рейтинг" провела загальнонаціональне опитування "Дискримінація різних соціальних груп у ЗСУ: погляди військових та цивільних громадян". Результати опитування свідчать, що загалом у суспільстві спостерігається позитивне ставлення до всіх категорій осіб, які сьогодні служать у Збройних Силах України.

Результати національного опитування також показали, що нажалі, в суспільстві та військових структурах досі закріплено

переконання, що жінки зазнають дискримінації у військових організаційних структурах. Понад третини опитаних погоджуються з тим, що жінки можуть командувати бойовими підрозділами, водночас їм важче, аніж чоловікам, робити кар'єру в війську (пов'язано з тим, що жінка може завагітніти, народити дитину та піти у соціальну відпустку терміном від 3 до 6 років, брати звільнення від виконання службових обов'язків у зв'язку з хворобою дитини тощо). Разом із тим, у суспільстві все ще лишаються упереджені погляди щодо служби жінок у Збройних Силах: понад 70% респондентів погодилися з тим, що жінкам краще виконувати небойові завдання. 40 % – поділяють думку, що у сім'ях військовослужбовців-жінок існує більше проблем, порівняно із сім'ями, де жінки мають цивільні професії. Згідно із результатами опитування, у суспільстві переважає думка, що нинішні умови проходження військової служби враховують потреби військовослужбовців-жінок (55 % опитаних). 28 % – дотримуються протилежної думки, ще 17 % – не змогли визначитися з відповіддю. Учасниці фокус-груп також відзначали, що ситуація щодо урахування побутових потреб жінок (форма, взуття, засоби індивідуального захисту, гігієни тощо) дещо поліпшилася завдяки зусиллям волонтерів та різноманітних фондів (Дискримінація, 2023).

Водночас найбільше нарікань у військовослужбовців-жінок було на відсутність жіночої форми, взуття, касок та бронежилетів, а також наявність проблем, притаманних умовам військово-польового побуту (зокрема відсутність можливості дотримуватись гігієни, особливо у «жіночі дні»). Наразі, ці питання піднімаються на вищому рівні керівництва сил оборони України, протягом останніх років було розроблено зразки жіночого однострою та засобів захисту військовослужбовців-жінок з урахуванням анатомічних особливостей. Однак, не зважаючи на суттєві зрушення на шляху всебічного забезпечення

військовослужбовців-жінок, практика військ демонструє, що певною мірою ці питання досі залишаються на самостійне вирішення самих жінок.

Важливо зазначити, що підходи до реалізації рівних прав і можливостей жінок та чоловіків у ЗСУ в цілому відповідають загальнодержавній гендерній політиці та, в свою чергу, передбачають забезпечення гарантій рівних прав і можливостей людини у життєдіяльності війська незалежно від її статі. Водночас зберігаються певні ознаки гендерного дисбалансу, характерні для українського суспільства в цілому. Зокрема, це стосується просування жінок кар'єрними сходами, професійного навчання та підвищення кваліфікації.

Останнє, насамперед, залежать від командування: командири з ментальністю, сформованою на засадах євроатлантичних цінностей, що володіють прогресивним сучасним мисленням не заважають, а сприяють професійному зростанню жінок. Проте трапляються випадки, коли жінок у військовому колективі не сприймають нарівні з чоловіками і надають перевагу виключно особам чоловічої статі. Причиною таких випадків є значний вплив, який досі мають застарілі радянські стереотипи на формування ментальності населення.

Нажаль, через домінування радянської ментальності, чоловіки-військовослужбовці, часом, не сприймають військовослужбовців-жінок як «бойову одиницю», і деколи самі жінки дають цьому привід, наприклад: під приводом «материнства» уникають виконання обов'язків у добових нарядах, відряджень (коротко- та довготривалих), виконання бойових (спеціальних) завдань, які передбачає «більш висока» військова посада; вимагають привелеїв при плануванні щорічних відпусток тощо. Виконання службових (посадових) обов'язків, відповідно, додатково покладається на співслужбовців-чоловіків, внаслідок чого і виникає не зовсім адекватне відношення до військовослужбовців-жінок як у

військовому колективі, так і за його межами (невдоволення дружин військовослужбовців, чоловіки яких несуть додаткове службове навантаження за співслужбовиць).

Позитивним аспектом можна вважати відсутність дискримінації жінок в Збройних Силах щодо грошового забезпечення, на відміну від ситуації із гендерним розривом на ринку праці серед цивільних професій. Оскільки існує затверджена законодавством тарифна сітка, грошове забезпечення військовослужбовця Збройних Сил України залежить від окладів за військовим званням та посадою, вислуги років, надбавок та премій, і гарантоване державою.

Повномасштабна агресія російської федерації суттєво прискорила подолання гендерної нерівності у військових структурах. Саме під час війни важливим став кожен і кожна, хто захищає країну, незалежно від статі; жінок з бойовим досвідом з 2014 р. стає дедалі більше. Утім, гендерна нерівність у Збройних Силах все ще залишається важливою проблемою. І цю проблему мають вирішувати як командування, яке покликане всіляко сприяти жінкам нести службу в Збройних Силах, так і самі військовослужбовці-жінки, які мають займати проактивну позицію щодо своїх прав і можливостей (якщо це не шкодить виконанню завдань за призначенням підрозділу), усвідомлювати, що вони такі ж військовослужбовці, як і чоловіки, і повинні в повному обсязі виконувати посадові (службові) обов'язки, нести на рівні з чоловіками певні обмеження та незручності, демонструвати психічну стійкість та фізичну витривалість (Krymets, L., Chorny, V. S., Cherkovniak-Horodetska, O., Sadykova, V., & Manzia, Y., 2023).

Стає більш очевидним, що принцип гендерної рівності в Збройних Силах України, необхідність досягнення якого, доречі, зафіксовано в Стандартах НАТО, не може бути досягнутий без належного та рівного представництва різних соціальних

та гендерних груп в українському суспільстві і війську. Україна має виконати це зобов'язання, аби гарантувати собі повноцінне членство в Альянсі. Заходами подолання диспропорції в реалізації рівних прав і можливостей жінок та чоловіків в Збройних Силах мають бути:

реалізація програми виховання в громадянах України на державному рівні європейської ментальності, викорінення радянських гендерних стереотипів;

започаткування посади Уповноваженої у справах військової служби жінок (віднедавна таку посаду введено у польській армії) для вирішення жіночих проблем у війську (в ЗСУ введений інститут штатних і позаштатних радників командувачів (командирів) з гендерних питань);

забезпечення жінок формою, амуніцією, індивідуальними засобами захисту (Із серпня 2023 року Міністерство оборони України затвердило зразок-еталон костюма літнього польового та бронезилетів для військовослужбовців-жінок ЗСУ, з лютого 2024 року "жіноча" форма почала надходити на склади військових формувань);

поліпшення доступу до медичного обслуговування та надання психологічної допомоги для військовослужбовців-жінок, як в районах виконання завдань за призначенням підрозділів, так і після повернення до пунктів постійної дислокації;

встановлення квот для жінок для направлення на навчання, курси підвищення кваліфікації в навчальні підрозділи (військові навчальні заклади);

вирішення соціальних потреб, з якими нині стикаються військовослужбовців-жінок поза пунктів постійної дислокації.

Висновок. Сучасний стан реалізації рівних прав та можливостей жінок та чоловіків у Збройних Силах України в цілому відповідає Державній стратегії забезпечення рівних прав та можливостей

жінок і чоловіків на період до 2030 року, схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2022 р. № 752-р (Державна Стратегія, 2022) та Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 "Жінки, мир, безпека" на період до 2025 року, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1544. Збройні Сили України готові до активних перетворень у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Разом з тим, ще необхідно провести кропітку роботу з викорінення стійких гендерних стереотипів та сприйняття європейської ментальності серед громадян.

Проте, з огляду на практику військ, важливо підкреслити, що сучасні проблеми провадження принципу гендерної рівності в Збройних Силах України в умовах російсько-української війни потребують комплексного підходу в їх вирішенні як на рівні керівництва Збройних Сил України, так і на рівні керівництва держави в цілому. Питання всебічного забезпечення потреб військовослужбовців обох статей вимагає не ситуативного, а системного підходу в контексті його реалізації. З метою формування ментальності військовослужбовців ЗС України на основі євроатлантичних цінностей та підвищення рівня сформованості гендерних компетенцій у особового складу в подальшому доцільно систематично проводити соціологічні дослідження щодо ставлення військовослужбовців до гендерної рівності та її утвердження у ЗС України та включити питання розвитку гендерної компетентності рядового, сержантського та офіцерського складу, керівників всіх рівнів відповідальності в програми підготовки персоналу, що, доречі, є вимогою оновленої в 2024 році Доктрини військового лідерства у Збройних Силах України.

Список використаних джерел:

1. Порадник для гендерних радників і радниць (2023), Київ: ОБСЄ/БДІПЛ, 66 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20Department/18%20-%20PDF/2023/25.08.2023/poradnik-dlya-radnikov-1-1.pdf>
2. Кривець Л.В., Саєнко О.Г. Тилилим І.В. (2022). Соціально-психологічні аспекти протидії гендерної дискримінації у Збройних Силах України під час війни. Київ, Вісник Національного університету оборони України, 4(68), 70-79. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-68-4-70-79>
3. Порадник з протидії гендерної дискримінації у ЗСУ (2022). Київ: НУОУ.
4. Дискримінація різних соціальних груп у ЗСУ: погляди військових та цивільних громадян (2023). Соціологічна група "Рейтинг". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://veteranfund.com.ua/analytics/social-group-discr>.
5. Букет Є., Проворний Є. (2023). У ЗСУ спостерігається позитивна динаміка впровадження гендерної рівності. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://armyinform.com.ua/2023/03/15/u-zsu-sposterigayetsya-pozytyvna-dynamika-vprovadzheniya-gendernoyi-rivnosti/>
6. Статистика. Скільки жінок служить у ЗСУ у 2024 році. (2024). Military Media Center Міністерства оборони України [Електронний ресурс] – Режим доступу: URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20240308-skilky-zhinok-sluzhyt-u-zsu-statystyka/>
7. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних силах України та інших військових формуваннях: Закон України від 06.09.2018 № 2523-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2523-19#Text>
8. Перелік професійних назв робіт працівників Збройних Сил України та Переліку облікових спеціальностей працівників Збройних Сил України, затвердженого наказом Міністерства оборони України від 19 грудня 2022 р. № 438 та зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 3 лютого 2023 року за № 226/39282.: [Електронний ресурс] – Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0226-23?find=1&text>.
9. Krymets, L., Chorny, V. S., Cherkovniak-Horodetska, O., Sadykova, V., & Manzia, Y. (2023). The impact of the russian-ukrainian war on the psychological resilience. Synesis (ISSN 1984-6754), 15(4), 407–420. Retrieved from <https://seer.ucp.br/seer/index.php/synesis/article/view/2821>
10. Державна стратегія забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2022 р. № 752-р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2022-%D1%80#Text> .

References

1. Poradnyk dlia gendernykh radnykiv i radnyts (2023), Kyiv: OBSIe/BDIPL, 66 s. [Guidelines for gender advisors]. [Electronic resource] - Access mode: URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20Department/18%20-%20PDF/2023/25.08.2023/poradnik-dlya-radnikov-1-1.pdf>. (in Ukrainian)
2. Krymets L.V., Saienko O.H. Tylylym I.V. (2022). Sotsialno-psykholohichni aspekty protydii gendernoi dyskryminatsii u Zbroinykh Sylakh Ukrainy pid chas viiny. Kyiv, Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy, 4(68), 70-79. [Social and psychological aspects of eliminating gender based discrimination in the Armed Forces of Ukraine]. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-68-4-70-79>
3. Poradnyk z protydii gendernoi dyskryminatsii u ZSU (2022). Kyiv: NUOU. [Guidelines on the eliminating gender based discrimination in the Armed Forces of Ukraine]. (in Ukrainian)
4. Dyskryminatsiia riznykh sotsialnykh hrup u ZSU: pohliady viiskovykh ta tsyvilnykh hromadian (2023). Sotsiolohichna hrupa "Reitynh". [Discrimination of different social groups] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: URL: <https://veteranfund.com.ua/analytics/social-group-discr>. (in Ukrainian)
5. Buket Ye., Provorny, Ye. (2023). U ZSU sposterihaetsia pozytyvna dynamika vprovadzhenia hendernoi rivnosti. [Positive dynamics of gender equality implementation] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: URL: <https://armyinform.com.ua/2023/03/15/u-zsu-sposterigayetsya-pozytyvna-dynamika-vprovadzheniya-gendernoyi-rivnosti/>. (in Ukrainian)
6. Statistics. How many women serve in the Armed Forces of Ukraine in 2024 (2024). Military Media Center by the Ministry of Defense of Ukraine [Electronic resource] - Accessed on: URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20240308-skilky-zhinok-sluzhyt-u-zsu-statystyka/> (in Ukrainian).

7. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo zabezpechennia rivnykh prav i mozhlyvostei zhinok i cholovikiv pid chas prokhozhenia viiskovoi sluzhby u Zbroinykh sylakh Ukrainy ta inshykh viiskovykh formuvanniakh. Law of Ukraine of 06.09.2018 No. 2523-VIII [On Amendments to Certain Laws of Ukraine on Ensuring Equal Rights and Opportunities for Women and Men during Military Service in the Armed Forces of Ukraine and Other Military Formations] [Electronic resource]: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2523-19#Text> (in Ukrainian).

8. Perelik profesiinykh nazv robit pratsivnykiv Zbroinykh Syl Ukrainy ta Pereliku oblikovykh spetsialnostei pratsivnykiv Zbroinykh Syl Ukrainy. Order of the Ministry of Defense of Ukraine of December 19, 2022, No. 438 and registered with the Ministry of Justice of Ukraine on February 3, 2023, No. 226/39282 [List of Professional Titles of Work of the Employees of the Armed Forces of Ukraine and the List of Accounting Specialties of the Employees of the Armed Forces of Ukraine] [Electronic resource] - Access mode: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0226-23?find=1&text> (in Ukrainian).

9. Krymets, L., Chornyi, V. S., Cherkovniak-Horodetska, O., Sadykova, V., & Manzia, Y. (2023). The impact of the russian-ukrainian war on the psychological resilience. *Synesis* (ISSN 1984-6754), 15(4), 407–420. Retrieved from <https://seer.ucp.br/seer/index.php/synesis/article/view/2821> (in English).

10. Derzhavna stratehiia zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv na period do 2030 roku, skhvalena Rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12 serpnia 2022. № 752-r. [State Strategy of equal rights and possibility ensuring till 2030] [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2022-%D1%80#Text>. (in Ukrainian).

Summary

PRACTICAL ASPECTS OF WOMEN AND MEN EQUAL RIGHTS AND OPPORTUNITIES IMPLEMENTATION IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE (2022-2024)

Krymets L. Doctor of Science in Philosophy, Senior Researcher, Associated professor of social science department, The National Defence University of Ukraine

Oberemko O. Deputy Head of Faculty, Military Academy (Odesa)

Introduction. *The article examines the practical aspects and problems of the implementation of the gender equality policy in the context of ensuring equal rights and opportunities for women and men in the Armed Forces of Ukraine, and the influence of social processes on the staffing of military organizational structures and the effectiveness of the fulfillment of tasks by the Armed Forces of Ukraine.*

The authors identified negative and positive aspects, promising directions and ways of implementing the State Strategy for ensuring equal rights and opportunities for women and men for the period until 2030 in the Armed Forces of Ukraine at the current stage of their development, taking into account the experience of combat operations.

Purpose. *The purpose of the article is to study the practical aspects and problems of realizing equal rights and opportunities for women and men in the Armed Forces of Ukraine and equal participation and responsibility of women and men in the process of performing military service duties.*

Methods. *The research is based on the principles of the systemic approach and the humanistic paradigm, taking into account the need for a comprehensive study of the outlined problem and the actualization of the role, meaning and interests of a person in the process of the formation of the Ukrainian state and the development of its army, social psychology and social philosophy, which outline the general principles of the integration of the principle of gender equality in the Armed Forces of Ukraine and Ukrainian society as a whole.*

The authors used the methods of scientific analysis, synthesis and extrapolation of the results of scientific research in order to outline the direction and experience of integrating the principle of gender equality into the life of the Ukrainian army.

Originality. *The full-scale aggression of the Russian Federation significantly accelerated the overcoming of gender inequality in military structures. It was during the war that everyone who defended the country, regardless of gender, became important; women with combat experience have been increasing since 2014. However, gender inequality in the Armed Forces is still a significant problem. And this problem must be solved both by the command, which is called to encourage women to serve in the Armed Forces in every possible way, and by the female servicemen themselves, who must take a proactive position regarding their rights and opportunities (if this does not harm the performance of the tasks assigned to the unit), realize that they are the same military servicemen as men and must fully perform official (official) duties, bear certain restrictions and inconveniences on an equal footing with men, demonstrate mental stability and physical endurance..*

It is becoming more obvious that the principle of gender equality in the Armed Forces of Ukraine, the need to achieve which, by the way, is recorded in NATO Standards, cannot be achieved without proper and equal representation of different social and gender groups in Ukrainian society and the army. Ukraine must fulfill this obligation in order to guarantee full membership in the Alliance. Measures to overcome the disparity in the implementation of equal rights and opportunities for women and men in the Armed Forces should be:

implementation of the program of educating the citizens of Ukraine at the state level of the European mentality, eradicating Soviet gender stereotypes;

the establishment of the position of Commissioner for Women's Military Service Affairs (recently such a position was introduced in the Polish army) to solve women's problems in the army (the institute of full-time and part-time advisers to commanders (commanders) on gender issues was introduced in the Armed Forces);

provision of women with uniforms, ammunition, and personal protective equipment (From August 2023, the Ministry of Defense of Ukraine approved a standard sample of summer field suits and body armor for female servicemen of the Armed Forces of Ukraine, from February 2024, "women's" uniforms began to arrive at the warehouses of military formations);

improving access to medical care and provision of psychological assistance for female servicemen, both in the areas of performance of tasks assigned by the units, and after returning to permanent deployment points;

establishing quotas for women to be sent to study, advanced training courses in educational units (military educational institutions);

solving the social needs that are currently faced by female servicemen outside the points of permanent deployment.

Conclusion. *The current state of the implementation of equal rights and opportunities for women and men in the Armed Forces of Ukraine as a whole corresponds to the State Strategy for ensuring equal rights and opportunities for women and men for the period until 2030, approved by the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 12, 2022 and the National Action Plan for the Implementation of UN Security Council Resolution 1325 "Women, Peace, Security" for the period up to 2025. The Armed Forces of Ukraine are ready for active transformations in the field of ensuring equal rights and opportunities for women and men. At the same time, it is still necessary to carry out painstaking work on the eradication of persistent gender stereotypes and the perception of the European mentality among citizens.*

However, taking into account the practice of the military, it is important to emphasize that the current problems of implementing the principle of gender equality in the Armed Forces of Ukraine in the conditions of the Russian-Ukrainian war require a comprehensive approach to their solution both at the level of the leadership of the Armed Forces of Ukraine and at the level of the state leadership as a whole. The issue of comprehensive provision of the needs of servicemen of both sexes requires not a situational, but a systemic approach in the context of its implementation. With the aim of forming the mentality of servicemen of the Armed Forces of Ukraine on the basis of Euro-Atlantic values and increasing the level of gender competence formation among personnel, it is advisable to systematically conduct sociological research on the attitude of servicemen to gender equality and its approval in the Armed Forces of Ukraine and to include the issue of the development of gender competence of private, non-commissioned officers and officers staff, leaders of all levels of responsibility in personnel training programs, which, by the way, is a requirement of the Doctrine of Military Leadership in the Armed Forces of Ukraine updated in 2024.

Key words. *equal rights and opportunities; gender; gender equality; Armed Forces of Ukraine; discrimination based on gender; female servicemen; war; Euro-Atlantic values; democratization of the Ukrainian army.*

Концептуалізація – Кринець Л. В.

Методика, аналіз першоджерел та систематизація – Оберемко О. М.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

The authors declare that they have no conflict of interest.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 11.04.24.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 31.05.24.

© 2024. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ДОБРОБУТ КУРСАНТІВ ВІЙСЬКОВИХ ПСИХОЛОГІВ: РІВНІ ТРАВМІВНОГО УРАЖЕННЯ ТА СТРАТЕГІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Лазоренко Б. П. кандидат філософських наук,
доцент, провідний науковий співробітник
ІСПП НАПН України

<http://orcid.org/0000-0002-2113-0424>

Дубровинський Г. Р. кандидат психологічних
наук, доцент КНУ імені Тараса Шевченка

<http://orcid.org/0000-0001-6621-4229>

У статті з'ясовано співвідношення рівнів психологічного добробуту та симптомів травмівних стресових станів курсантів військових психологів чоловіків і жінок в умовах війни. Доведено можливість особистості зберегти високий рівень психологічного добробуту в стресогенному середовищі. Визначено провідну роль стратегії особистісного зростання в опануванні цих чинників і забезпеченні високих рівнів психологічного добробуту особистості в умовах війни.

Ключові слова: психологічний добробут; симптоми травмівних стресових станів; особистісне зростання; стратегії.

Вступ. В умовах масштабної російської агресії, що продовжується, зростають вимоги до базової професійної компетентності військових психологів, в тому числі курсантів як майбутніх фахівців. У зв'язку із цим дослідження стану їхнього психологічного добробуту (далі ПД) особливостей його травмівного ураження та стратегій забезпечення в умовах війни є важливою дослідницькою проблемою щодо з'ясування їх готовності до належного виконання своїх службових обов'язків та наданні, за необхідністю, їм відповідної допомоги у його відновленні і забезпеченні. Все це є важливим для набуття ними професійних компетентностей та готовності забезпечення боєздатності особового складу ЗСУ на своїх майбутніх посадах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема дослідження ПД особистості є актуальною як для зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. Зарубіжні фахівці концептуалізували ПД, визначили його структуру, здійснили когнітивну та емоційну оцінку (Diener et al., 2003), зазначили базові психологічні потреби та мотивацію (Ryan & Deci, 2017), розробили низку опитувальників (Ryff & Keyes, 1995) Вітчизняні дослідники також вивчали різні аспекти концепту ПД,

зокрема в контексті підвищення ПД особистості (Титаренко, 2018). Проблема ПД в умовах війни також привертала увагу і зарубіжних фахівців (Freu, 2012; Shemyakina & Plagnol, 2013), і вітчизняних дослідників (Карамушка, 2022; Петухова et al., 2023; Кокун, 2022), у переході від війни до миру (Дворник, 2020). Карскановою С. В. (2011) було адаптовано опитувальник «Шкали ПД» К. Ріфф, яким ми послуговувались у нашому дослідженні. Важливим також є дослідження ПД працівниць освіти прифронтових та деокупованих територій в умовах війни (Дорожкін & Лазоренко, 2024).

Проблемам психологічного та ментального добробуту кадетів також присвячені зарубіжні і вітчизняні дослідження. Колектив викладачів Військової академії США (Konheim-Kalkstein et al., 2022) розробив стратегію інтеграції структури «Healthy Minds», орієнтованої на формування поведінки військових, зокрема кадетів, спрямованої на пошук допомоги і розвиток необхідних базових навичок. Викладачі Військовій академії Сполучених Штатів у Вест-Пойнті (Dykhuis et al., 2023) запропонували пілотну програму навчання курсантів, фокусуючись на розвиток їхнього характеру. Китайські фахівці

відмічають значне зростання психологічного тиску на курсантів та суттєві конфлікти поміж високими вимогами щодо набуття ними знань та умінь і їх фізичними і психологічними спроможностями (Junjie, 2016). Українські дослідники з'ясували особливості ПД та соціальної адаптації курсантів в умовах війни (Stadnik et al., 2023), вивчили їх здатність визначати та опановувати емоції в умовах військового професійного стресу (Khraban & Silko, 2022). Проте психологічний добробут курсантів і курсанток військових психологів, його стресогенне ураження, стратегії забезпечення в умовах війни ще не стали предметом психологічного дослідження.

Метою дослідження є визначення рівнів психологічного добробуту курсантів та курсанток військових психологів та їх співвідношення з рівнями їхніх травмівних стресових уражень, з'ясування показників особистісного зростання та провідні стратегії забезпечення ПД в умовах війни.

Методологія та методи дослідження. Дослідження проводилось за сприяння начальника кафедри військової психології та педагогіки Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка полковника Н. М. Мась під час проведення спецкурсу «Психологічні технології самопомоги та супроводу військовими психологами особового складу військових підрозділів у опрацюванні посттравматичних стресових станів» для курсантів-військових психологів у травні – червні 2023 р.

Методологічну основу дослідження становлять зарубіжні і вітчизняні концепції ПД, порівняльний аналіз та узагальнення теоретичних і емпіричних досліджень зазначених вище фахівців. Збір емпіричних даних здійснювався методом опитування за допомогою трьох дослідницьких інструментів. Для визначення рівнів і показників ПД та шкали особистісного зростання (далі ОЗ) курсантів і курсанток ми використали опитувальник «Шкали ПБ» К. Ріфф в українській адаптації С. В. Карсканової (Карсканова, 2011) та частково попередню

адаптацію Т. Д. Шевеленкова та П. П. Фесенка. Для визначення симптомів травмівних стресових станів (далі СТСС) та їх рівнів ми скористались адаптованими для української популяції В. Безшейком Шкалами клінічної діагностики ПТСР «The National Center for PTSD» та опитувальником "Перелік симптомів ПТСР" (Безшейко, 2016). Також ми взяли до уваги результати досліджень ПД працівниць освіти прифронтових та деокупованих територій (Дорожкін & Лазоренко 2024) в якому визначено стратегії забезпечення ПБ та зазначено гіпотезу про важливість для збереження загального ПД особистості та забезпечення посттравматичного зростання особи в умовах війни, його шкали «Особистісне зростання».

Адаптований В. Безшейко опитувальник ми використали для скринінгу СТСС. Курсанти та курсантки військові психологи на час проведення дослідження перебували в м. Києві в умовах систематичних ракетних обстрілів, тому ми визначаємо виявлені симптоми як симптоми саме травмівних стресових станів, а не як симптоми ПТСР. У визначенні рівнів та показників проявів СТСС у відповідних балах ми спиралась на згаданий вище опитувальник В. Безшейко шляхом підрахунку загальної кількості балів позначених опитаним за всіма шкалами. Інтегральна оцінка показника СТСС 33 і вище балів може свідчити про схильність особи до розвитку ПТСР, але не є підставою для встановлення клінічного діагнозу. Опитувані, у яких інтегральна оцінка показника СТСС становила 33 і вище балів, ми віднесли до осіб з його високим рівнем. Інтегральну оцінку від 0 до 32 балів ми поділили на два рівні. Відповідно особи, у яких інтегральна оцінка показника СТСС знаходилась в інтервалі від 0 до 16 балів ми відносили до низького рівня, а осіб із цим показником у інтервалі від 17 до 32 балів – до середнього рівня.

У розрахунку показника ОЗ ми прийняли середнє нормативне значення (для умов мирного часу) у балах цієї

Питання психології

шкали згідно означених версій адаптації опитувальника К. Ріфф і фактичні крайні значення її рівнів, отримані у нашому дослідженні, і поділили їх на три рівні, відповідно визначили: низький рівень від 54 балів і нижче; середній рівень від 55 до 68 балів і високий рівень від 69 балів і вище. Такий же підхід ми також застосували до визначення показників рівнів інших шкал ПД. Оскільки у деяких досліджуваних спостерігались високі рівні ПД при середніх рівнях шкали ОЗ та високих і середніх значеннях СТСС ми взяли до уваги провідні стратегії забезпечення ПБ з найвищими показниками їх шкал, які ми зазначили як допоміжні до стратегії ОЗ щодо збереження ПД особистості в умовах її перебування у травмівному середовищі, оскільки ці шкали забезпечили високий рівень ПД в цілому. Також ці шкали і відповідні їм стратегії, на нашу думку, сприяють тенденції спонтанного динамічного відновлення ПД особи, чи її посттравматичному зростанню в умовах війни та у повоєнний час. Надалі ми провели порівняльний аналіз рівнів ПД, СТСС, показників ОЗ та інших шкал ПБ курсантів і курсанток для визначення

відповідних груп, для яких характерні їх певні співвідношення.

Вибірку нашого дослідження склали 40 курсантів другого курсу зазначеного вище Військового інституту: 23 чоловіка віком від 18 до 29 років та 17 жінок віком від 18 до 21 року. В оформленні матеріалів дослідження рівнів ПД, СТСС та показників ОЗ досліджуваних курсантів та курсанток (40 осіб) усі відсоткові значення ми подаємо відносно цієї їх загальної кількості.

Результати і обговорення. У дослідженні співвідношення ПД і СТСС курсантів та курсанток військових психологів ми взяли до уваги, що опитувальник ПД К. Ріфф має шість шкал, одна із яких фіксує саме особистісне зростання, тому ми поставили завдання з'ясувати співвідношення показників рівнів ПД, СТСС та ОЗ, а у випадку середніх та низьких показників рівня ПД і ОЗ визначити допоміжні шкали його забезпечення із відповідними цим шкалам стратегіями.

Спочатку ми розглянемо результати дослідження ПД, СТСС та ОЗ курсантів (Табл. №1 та № 3).

Таблиця №1

Рівні та показники ПД та ОЗ курсантів (23 особи) згідно Опитувальника «Шкали психологічного благополуччя» К. Ріфф, адаптація С. В. Карсканової								
Рівні ПД	Показники ПД	Рівні ОЗ	Показники ОЗ	Кільк. осіб		Відсотки%		
Високі	354 і більше балів	високий	69 балів і вище	9	14	22,5%	42,5%	57,5%
		середній	від 55 до 67 бал	4		10,0%		
		низький	54 бали і нижче	1		2,5%		
Низькі	Від 0 до 323 бали	високий	від 69 і вище		9		22,5%	
		середній	від 55 до 68 бал	4		2,5%		
		низький	54 бали і нижче	5		20,0%		

За цими загальними результатами серед курсантів виокремилось декілька груп зазначеного співвідношення. Зазначимо, що у нашому дослідженні курсантів із середнім рівнем ПД серед досліджуваних не виявлено. Проте більше

половини всіх курсантів (14 осіб), що становить 35% усіх досліджуваних, вдалося забезпечити високі показники ПД в умовах війни. З них високі і середні показники рівнів ОЗ виявили 32,5% курсантів і лише один курсант низький

Питання психології

показник ОЗ (53) при високому показнику рівня ПД. Проте, серед шкал його ПД провідними, з найвищими показники були шкали «Управління середовищем» (73) та «Самоприйняття» (72) (Табл. № 3), які ми

визначили як допоміжні, щодо забезпечення загального його ПД.

Також ми з'ясували рівень симптоматики психотравмівного стресового ураження курсантів згідно опитувальника В. Безшейко (Табл. №2).

Таблиця № 2

Показники рівня СТСС курсантів (23 особи, 57,5%) згідно Шкали опитувальника "Перелік симптомів ПТСР, адаптація В. Безшейко			
Рівні показників	Показники рівня СТСС	Кільк. осіб	Відсотки%
Високий	від 33 балів і вище	4	10,0%
Середній	від 17 до 32 балів	3	7,5%
Низький	від 0 до 16 балів	16	40,0 %

Маємо зазначити, що у більш ніж у половини курсантів, а саме 40% від загальної кількості досліджуваних з'ясовано низький рівень СТСС, а у двох із них були відсутні їх прояви, що може свідчити про значний рівень резильєнтності їхньої психіки.

Розглянемо результатів дослідження курсантів із показниками високих рівнів ПД, показниками низьких рівнів СТСС та відповідними показниками шкал ПД, перш за все ОЗ (Табл. №3).

Таблиця № 3

Показники шкал ПД курсантів з високим ПД і низькими СТСС (10 осіб, 25%)											Серед. значен. чолов.
Позитив. віднос.	61	78	79	74	72	77	67	79	72	74	63
Автономність	61	63	67	80	69	75	56	79	61	79	56
Управ. середов.	65	67	78	77	57	74	78	84	55	79	57
Особист. зрост.	66	83	84	79	63	63	69	84	60	79	65
Цілі життя	67	61	80	81	53	71	84	84	55	84	63
Самоприйняття.	64	76	80	75	57	78	84	79	64	79	59

Порівнюючи показники СТСС та ПБ зазначаємо, що наша гіпотеза про те, що курсанти із низькими показниками СТСС матимуть високі показники ПБ, набула певного підтвердження. Серед курсантів їх виявилось 10 осіб, 25% від загальної кількості досліджуваних. При цьому у шести з них були високі показники рівні ОЗ, а у чотирьох середні (для умов мирного життя), що на нашу думку, свідчить про підтвердження гіпотези про значну роль цієї шкали у

забезпеченні ПД особи в умовах війни. Допоміжними шкалами забезпечення високих рівнів ПБ у зазначених чотирьох курсантів були високі і середні показники шкали «Самоприйняття» (57, 78, 64) та «Автономність» (69, 75, 61) «Цілі життя» (67), «Управління середовищем» (65).(Табл. №3).

Розглянемо результати співвідношення показників рівнів ПБ, СТСС і ОЗ інших курсантів (Табл. № 4).

Таблиця № 4

Показники шкал курсантів з різними рівнями ПД і СТСС та ОЗ														
Назв. шкал	Високий ПД, серед. СТСС			Вис. ПБ, вис. СТСС	Низ ПД, вис. СТСС			Низький ПБ, низ. СТСС						Сер. зн. чол.
Позит. відн.	63	69	63	64	49	37	46	51	41	47	52	48	54	63
Автономія	69	60	59	60	45	48	50	48	57	49	54	50	51	56
Упр. серед.	63	73	60	52	51	54	52	43	52	52	51	41	53	57
Особ. зрост.	77	53	74	78	45	59	55	50	55	60	49	46	47	65
Цілі життя	59	55	59	63	47	44	47	50	60	53	58	52	46	63
Самоприй.	71	72	69	66	57	54	49	48	50	55	57	52	49	59

(Серед досліджуваних курсантів особи із середнім рівнем ПД відсутні)

Питання психології

Три курсанти мали високий рівень ПД при середньому рівні СТСС. При цьому у двох із них були високі показники ОЗ (77, 74), а у одного показник низького рівня ОЗ (53). Допоміжними визначено шкала «Самоприйняття» з високим показником (72) та шкала «Позитивні відносини» із середнім показником (69).

Важливо зазначити, що серед курсантів з високим ПД виявився один із високим рівнем СТСС, але його показник ОЗ був найвищим (78) серед інших шкал його ПД. Допоміжними шкалами забезпечення його ПД були шкали «Самоприйняття» (66) і «Позитивні відносини» (64) також із середніми показниками рівнів цих шкал. На нашу думку, стосовно цього курсанта маємо можливість спрогнозувати успішність процесу посттравматичного особистісного зростання, в тому числі завдяки високому показнику рівня шкали ОЗ та достатнім рівням зазначених допоміжних шкал. Привернув нашу увагу також курсант із високим ПБ на низьким показником рівня ОЗ (53). На нашу думку, щодо забезпечення високого рівня ПД в цьому випадку важливою є роль допоміжних шкал, перш за все із високими показниками їх рівнів

«Управління середовищем» (73) і «Самоприйняття» (72).

Також ми звернули увагу на курсантів із низькими показниками ПД і високими показниками СТСС. Це три особи, із яких два курсанти мають середні показники рівня шкали ОЗ (59, 55), хоча ці показники є найвищими серед інших шкал їхнього ПБ, при середніх рівнях показників допоміжних шкалах «Управління середовищем» (52, 54) та «Самоприйняття» (54). Ще у одного із курсантів з'ясовано показник низького рівня шкали ОЗ (45) із середнім показником допоміжної шкали «Самоприйняття» (57) та низькими показниками інших шкал ПД. На нашу думку, ці курсанти потребують психологічної допомоги у зміцненні свої резильєнтності та забезпечення належного рівня ПБ. Така ж рекомендація стосується курсантів із низьким ПБ та низьким СТСС (6 осіб, 15%) із загальної кількості досліджуваних.

Розглянемо результати дослідження ПД, СТСС і ОЗ курсанток. Перш за все звернемо увагу на показники рівнів ПД та ОЗ курсанток (17 осіб, 42,5%) отримані згідно Опитувальника «Шкали психологічного благополуччя» К. Ріфф, адаптація С. В. Карсканової (Табл.№ 5).

Таблиця № 5

Показники рівнів ПД та ОЗ курсанток (17 осіб, 42,5%) згідно Опитувальника «Шкали психологічного благополуччя» К. Ріфф, адаптація С. В. Карсканової						
Рівень ПД	Показники рівнів ПД в балах	Рівень ОЗ	Кільк. осіб	%	Кільк. осіб	Відсотки %
Високий	354 і більше балів	високий	6	15,0%	10	25,0%
		середній	4	10,0%		
Середній	від 324 до 353 балів	середній	1	2,5%	1	2,5%
Низький	від 0 до 323 бали	середній	2	5,0%	6	15,0%
		низький	4	10,0%		

Маємо зазначити, що всупереч перебуванню у зоні високого рівня психотравмівного стресогенного середовища переважній кількості курсанток вдалося забезпечити високий та

середній рівні ПБ (11 осіб, 27,5%) при високих та середніх рівнях шкали ОЗ.

Розглянемо показники рівня СТСС курсанток (17 осіб, 42,5%) згідно опитувальника "Перелік симптомів ПТСР", адаптація В. Безшейко (Табл. № 6)

Таблиця № 6

Показники рівня СТСС курсанток (17 осіб, 42,5%) згідно опитувальника "Перелік симптомів ПТСР", адаптація В. Безшейко			
Рівні ПТСР	Показники в балах	Кількість осіб	Відсотки %
Високий	від 33 балів і вище	5	12,5%
Середній	від 17 до 32 балів	4	10,0%
Низький	від 0 до 16 балів	8	20,0 %

Питання психології

Маємо зазначити, що зважаючи на умови війни, більша частина курсанток (8 осіб, 20,0%) змогла протистояти стресогенним чинникам та забезпечити задовільний рівень резильєнтості.

Розглянемо показники шкал курсанток з різними рівнями ПД, СТСС та ОЗ (Табл. № 7) та порівняємо їх співвідношення.

Таблиця № 7

Назв. шкал	Високий ПД, низ. СТСС										Вис. ПБ, серед. СТСС	Сер. ПД, сер. СТСС	Низ. ПД, низ. СТСС	Низький ПД, вис. СТСС				
	73	79	69	71	69	62	57	68	76	61				57	49	45	45	56
Позит. віднос.	73	79	69	71	69	62	57	68	76	61	57	49	45	45	56	59	59	
Автоном.	79	67	63	74	68	60	65	65	61	59	52	48	48	54	72	56	56	
Управ. серед.	79	79	68	75	63	81	70	65	61	55	51	53	47	57	37	52	43	
Особ. зрост.	74	79	68	76	75	68	65	78	80	65	62	48	52	50	55	55	48	
Цілі життя.	84	80	66	71	73	59	61	70	77	56	58	49	50	55	57	43	42	
Самоп.	83	80	73	71	73	79	55	71	78	59	56	48	43	45	40	38	51	

Зазначаємо, що у семи курсанток (17,5%) з'ясовано високі рівні ПД при низькому рівні СТСС з відповідно високими (4 особи) та середніми (3 особи) показниками ОЗ. Також при середніх рівнях СТСС у трьох курсанток забезпечуються високі рівні ПД при відповідно високих та середніх показниках ОЗ за підтримки допоміжних високих та середніх показників шкал «Самоприйняття» (78, 71, 59), «Позитивні відносини» (61) та інші. Одна курсантка при середньому рівні СТСС змогла забезпечити середній рівень ПБ із середнім показником (62) рівня шкали ОЗ при середніх показниках допоміжних шкал «Цілі життя» (56) і «Позитивні відносини» (57).

Особливу увагу привернули курсантки із низьким рівнем ПД та високим рівнем СТСС (5 осіб 12,5%). У них спостерігається середні (2 особи) та низькі (3 особи) показники шкали ОЗ, при допоміжних шкалах «Позитивні відносини» (56, 59, 59), «Автономія» (72, 56, 56), «Цілі життя» (55, 57) з високим та середніми рівнями. На наш погляд вони потребують психологічної допомоги щодо зміцнення резильєнтності психіки та забезпечення належного рівня ПБ.

Порівняємо результати дослідження у курсантів та курсанток у загальному вигляді.

Згідно рівнів ПД курсантів та курсанток (40 осіб) в цілому (Табл. № 8)

Таблиця № 8

Рівні ПД	Стать	Кількість	Відсоток %	Загал. кількість	Відсоток %
Високий	Чол.	14	35,0%	24	60,0%
	Жін.	10	25,0%		
Середній	Жін.	1	2,5%	1	2,5%
Низький	Чол.	9	22,5%	15	37,5%
	Жін.	6	15,0%		

(Серед досліджуваних курсантів особи із середнім рівнем ПД відсутні)

За отриманими результатами маємо зазначити, що переважна більшість (62,5%) досліджуваних показали високі і середні (для умов мирного життя) рівні ПД, що свідчить про їх здатність забезпечити ПД в умовах війни. Разом з

тим, серед курсантів відсоток таких осіб (35,5%) дещо вище, ніж серед курсанток (27,5%).

Стосовно кількості курсантів і курсанток із відповідними рівнями СТСС маємо наступні результати (Табл. № 9).

Рівні СТСС	Стать	Кількість	Відсоток %	Загальна кількість	Відсоток %
Високий	Чол.	4	10,0%	9	22,5%
	Жін.	5	12,5%		
Середній	Чол.	3	7,5%	7	17,5%
	Жін.	4	10,0%		
Низький	Чол.	16	40,0%	24	60,0%
	Жін.	8	20,0%		

Відповідно кількість курсантів із високим і середнім рівнем СТСС (17,5%) дещо менше ніж у курсанток (22,5%), що може свідчити про дещо більший рівень резильєнтності психіки курсантів, порівняно з курсантками.

Також серед курсантів і курсанток виявлено групи осіб із високим ПД при низькому СТСС та низьким ПД при високому СТСС. При цьому підтвердилось гіпотеза про значущість стратегії шкали ОЗ «відкритості новому та особистісним змінам, самоздійснення в реалізації власного потенціалу» та високого показника її рівня у забезпечення високого та середнього рівнів ПД в умовах воєнного стану.

Також у групі курсантів (3 особи, 7,5%) і курсанток (5 осіб, 12,5%) із низькими рівнями ПД і високими рівнями СТСС спостерігаються низькі рівні ОЗ та інших шкал їхнього благополуччя. Ця група (8 осіб, 20,0%) знаходиться у зоні ризику подальшого негативного розвитку травмівних психоемоційних та психосоматичних процесів і потребує психологічної допомоги та супроводу щодо розвитку резильєнтності та забезпечення належного рівня свого ПД. Такої ж допомоги потребують усі курсанти і курсантки, які зазначили високі (22,5%) і середні (17,5%) рівні СТСС (16 осіб 40,0%). Серед досліджуваних також виявилася група – 6 курсантів і одна курсантка з низькими рівнями ПД та СТСС (17,7%), які на наш погляд, також потребують психологічної допомоги і супроводу, але з акцентом на підвищення рівнів їх ПД.

Стосовно шкали ОЗ та її стратегії у забезпеченні високих рівнів ПД в цілому можемо зазначити її значущість. Серед курсантів із загалу 23 осіб у 14 осіб із високим ПД 9 мали показник ОЗ значно

вищий за середній у мирний час, у 4 осіб показник ОЗ відповідав середньому значенню для умов мирного часу і один курсант мав значно низький показник ОЗ. Серед курсанток із загалу 17 осіб у 10 осіб із високим ПД 6 мали показник ОЗ значно вищий за середній у мирний час, у 4 осіб показник ОЗ відповідав середньому значенню для умов мирного часу. Із 7 курсанток із середнім і низьким ПБ 3 особи все ж таки мали середні показники ОЗ, 4 - низькі. Разом із тим у нашому дослідженні низькі показники ОЗ мали 10 осіб – шість курсантів та 4 курсантки – 25,0% від загальної кількості досліджуваних.

Зважаючи на отримані результати щодо місця і значення шкали ОЗ серед інших шкал ПД, ми звернули увагу на ті шкали і їх стратегії, які в умовах середніх та низьких показників шкали ОЗ мали найвищі показники. Такі шкали ми визначили як допоміжні стосовно забезпечення високих та середніх рівнів ПД досліджуваних в умовах воєнного стану.

Щодо курсантів з такими допоміжними шкалами та відповідними їм стратегіями, які ми розподілили по частоті їх проявів, виявились наступні: «Самоприйняття» - позитивне ставлення до себе, прийняття себе у різних своїх проявах - 9; «Управління середовищем» - впевненості і компетентності ефективно взаємодіяти із власним життєвим середовищем 5; «Автономність» - самоздійснення, самостійність у керуванні собою та реалізації власних життєвих рішень – 3; «Позитивні відносини» - довіри до себе і свого оточення, піклування про спільне благополуччя – 2; «Цілі життя» - цілеспрямованість та осмисленість власного життя у формуванні та реалізації життєвих цілей 1.

У курсанток, як допоміжні, визначились наступні шкали із відповідними стратегіями забезпечення ПД: «Позитивні відносини» - 5; «Самоприйняття» - 3; «Автономність» - 3; «Цілі життя» 3. У комплексі своєрідного поєднання ці та інші стратегії забезпечують збереження ПД курсантів і курсанток майбутніх військових психологів ВСУ та інших силових структур.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Стосовно співвідношення рівнів ПД, ОЗ, СТСС серед досліджуваних виокремлено декілька груп. На загал, переважній більшості курсантів і курсанток (62,5%) вдалося забезпечити високий і середній (для умов мирного часу) рівні ПД в умовах воєнного стану. Також більшість з них (60,0%) ефективно опанували стресогенні чинники цього стану.

Також серед курсантів і курсанток визначено групу з високими рівнями ПД, (з високими і середніми рівнями ОЗ та іншими допоміжних шкал), але з високими і середніми рівнями СТСС. За нашою гіпотезою ці досліджувані мають потенціал самостійного посттравматичного зростання, проте відповідна психологічна допомога полегшила б для них цей шлях.

Доведено значущість стратегії шкали ОЗ «відкритості новому та особистісним змінам, самоздійснення в реалізації власного потенціалу» з високими показниками її рівня (та інших допоміжних шкал) для забезпечення високого та середнього рівнів ПД в умовах війни.

Серед досліджуваних виокремлено групу (20,0%) із низькими рівнями ПД і високими рівнями СТСС за низьких рівнів ОЗ та інших шкал їхнього благополуччя, яка знаходиться у зоні ризику подальшого негативного розвитку травматичних психоемоційних та психосоматичних процесів в умовах воєнного стану і потребує психологічної допомоги та супроводу щодо розвитку резильєнтності та забезпечення належного рівня свого

ПД. Ще 40,0% досліджуваних, які зазначили високі і середні рівні СТСС, в тій чи іншій мірі потребують такої ж допомоги.

Також виокремилась ще одна група досліджуваних. Мова йде про 6 курсантів і одну курсантку з низькими рівнями ПД та СТСС (17,7%), які на наш погляд, потребують відповідної психологічної допомоги і супроводу щодо забезпечення належних рівнів їхнього ПД в умовах воєнного стану.

З'ясовано, що поряд із значущістю для забезпечення високих рівнів ПД досліджуваних відповідної стратегії шкали ОЗ, важливими також є інші стратегії його шкал, які ми визначили допоміжними за критерієм високих рівнів їх показників порівняно із середніми та низькими показниками шкали ОЗ досліджуваних. За частотою провів їх провідної ролі в загальній структурі ПД у чоловіків виокремлено стратегії шкал Самоприйняття», «Управління середовищем, «Автономність», а у жінок «Позитивні відносини», «Самоприйняття», «Автономність», «Цілі життя».

Щодо подальших досліджень уважаємо за доцільність розробку відповідних психокорекційних засобів опанування психотравматичних чинників, засобів забезпечення необхідних рівнів шкал ПД, їх гармонізації як у курсантів та курсанток, так і учасників і учасниць бойових дій, ветеранів і ветеранок в умовах війни та у повоєнний час.

Практичне значення проведеного дослідження полягає в розширенні можливостей ефективного застосування його інструментарію для визначення ПД курсантів ЗСУ, працівників інших силових структур, ветеранів і ветеранок, фахівців інших професій та установ, які працюють в умовах впливу стресогенних чинників війни, для надання фахових рекомендацій та практичної психологічної допомоги щодо відновлення і збереження ПД особистості в умовах війни та повоєнного часу.

Список використаних джерел

1. Безшейко В.Г. (2016) Адаптація Шкали для клінічної діагностики ПТСР та опитувальника "Перелік симптомів ПТСР" для української популяції. РМЖР [інтернет]. 19, Вересень 2016 [цит. за 15, Квітень 2024];1(1): e010108. доступний у: <https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/8>
2. Дворник М. С. (2020.) Психологічне благополуччя особистості під час переходу від війни до миру. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. - 2020. - Вип. 45. - С. 79-87. DOI:10.33120/ssj.vi45(48).144
3. Дорожкін В.Р., Лазоренко Б.П. (2024) Посттравматичні стресові стани та психологічне благополуччя працівниць освіти прифронтових та деокупованих територій в умовах війни. *Журнал сучасної психології*. 2024. С.62 – 69. DOI <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2024-1-7>
4. Карамушка Л.М. (2022). *Психічне здоров'я особистості під час війни: як його зберегти та підтримати*: Метод. рекомендації. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2022. <https://lib.iitta.gov.ua/730974/>
5. Карсканова С. В. (2011). Опитувальник «Шкали психологічного благополуччя» К.Ріфф: процес та результати адаптації // *«Практична психологія та соціальна робота»* №1, 2011, С. 1-10.
6. Петухова, І., Заушнікова, М., & Каськов, І. (2023). Психологічне благополуччя особистості в умовах війни. *Вісник Національного університету оборони України*, 73 (3), 124–129. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-73-3-124-129>
7. Титаренко, Т. М. (2018) Способи підвищення психологічного благополуччя особистості, що пережила травму. *Психологія: теорія і практика*, 1, 2018. С. 112–119. [http://dx.doi.org/10.31339/2617-9598-2018-1\(1\)-112-119](http://dx.doi.org/10.31339/2617-9598-2018-1(1)-112-119)
8. Diener, E., Oishi, S., & Lucas, E. (2003). Personality, culture, and subjective well-being: Emotional and cognitive evaluations of life. *Annual Review of Psychology*, 54, 403–425.
9. Dykhuis E., Erbe R., Peterson J.D. (2023). How West Point Is Expanding Character Education. *Greater Good Magazine*. 18.06.23. https://greatergood.berkeley.edu/article/item/how_west_point_is_expanding_character_education
10. Frey, B. S. (2012). Well-being and war. *International Review of Economics*, 59, 363–375. <https://doi.org/10.1007/s12232-012-0146-0>
11. Junjie Li. (2018). Strategy Research on Cadets' Psychology Intervention. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research. Proceedings of the 2018 International Conference on Advances in Social Sciences and Sustainable Development (ASSSD 2018)*. DOI [10.2991/asssd-18.2018.16](https://doi.org/10.2991/asssd-18.2018.16). <https://www.atlantis-press.com/proceedings/asssd-18/25894400>
12. Khraban T. E., & Silko O. V. (2022). Combat and military-professional stress: the influence of emotions and emotional states on the choice of coping strategies. *Insight: The Psychological Dimensions of Society*, (8), 71-87. <https://doi.org/10.32999/2663-970X/2022-8-6>
13. Kokun O. (2022). The Ukrainian population's war losses and their psychological and physical health. *Journal of Loss and Trauma*. <https://doi.org/10.1080/15325024.2022.2136612>
14. Konheim-Kalkstein, YL, Strauchler, O., Erbe, RG, Gerardi, BC, & Peterson, JD (2022). Warrior Ethos versus Well-Being: Correcting a Cultural Dichotomy. *Journal of Character and Leadership Development*, 10 (1), 29–41. <https://doi.org/10.58315/jcld.v10.249>.
15. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2017). Self-determination theory. Basic psychological needs in motivation, development and wellness. New York, NY: Guilford Press.
16. Ryff, C. D., & Keyes, C. L. M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69 (4), 719–727.
17. Shemyakina, O. N., & Plagnol, A. C. (2013). *Subjective Well-Being and Armed Conflict: Evidence from Bosnia-Herzegovina*. Soc. Indic Res, 113, 1129-1152. <https://doi.org/10.1007/s11205-012-0131-8>
18. Stadnik A. V., Melnyk Yu. B., Mykhaylyshyn U. B., de Matos M. G. (2023). Peculiarities of the Psychological Well-Being and Social Adaptation of Young Students and Cadets in Wartime Conditions. *International Journal of Science Annals*, Vol. 6, No. 1, 2023. <https://doi.org/10.26697/ijsa.2023.1>

References

1. Bezsheiko V.H. (2016) *Adaptatsiia Shkaly dlia klinichnoi diahnostryky PTSR ta opytuvalnyka "Perelik symptomiv PTSR" dlia ukrainskoi populiatsii. PMGP.* [Adaptation of the scale for the clinical diagnosis of PTSD and the questionnaire "List of symptoms of PTSD" for the Ukrainian population.] (in Ukrainian)
2. Dvornyk M.S. (2020) Psykholohichne blahopoluchchia osobystosti pid chas perekhodu vid viiny do myru. [Psychological well-being of the individual during the transition from war to peace.] *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii.* – (45), 79-87 (in Ukrainian)
3. Dorozhkin V.R., Lazorenko B.P. (2024) Posttravmatychni stresovi stany ta psykholohichne blahopoluchchia pratsivnyts osvity pryfrontovyykh ta deokupovanykh terytorii v umovakh viiny. [Post-traumatic stress states and psychological well-being of female education workers in front-line and de-occupied territories in war conditions.] *Zhurnal suchasnoi psykholohii.*(1), 61-69 (in Ukrainian)
4. Karamushka L.M. (2022). Psykhichne zdorovia osobystosti pid chas viiny: yak yoho zberehty ta pidtrymaty: *Metod. rekomendatsii.* [Mental health of the individual during war: How to preserve and support it: Method. Recommendations] Kyiv: *Instytut psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy.* (in Ukrainian)
5. Karskanova S. V. (2011). Opytuvalnyk «Shkaly psykholohichnoho blahopoluchchia» K.Riff: protses ta rezultaty adaptatsii [Questionnaire "Scale of psychological well-being" K. Riff: process and results of adaptation] // «*Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*» (1), 1-10 (in Ukrainian)
6. Pietukhova, I., Zaushnikova, M., & Kaskov, I. (2023). Psykholohichne blahopoluchchia osobystosti v umovakh viiny. [Psychological well-being of the individual in the conditions of war.] *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy.*(73 (3), 124–129 (in Ukrainian)
7. Tytarenko, T. M. (2018) Sposoby pidvyshchennia psykholohichnoho blahopoluchchia osobystosti, shcho perezhyla travmu.[Ways to increase the psychological well-being of a person who has survived a trauma.] *Psykholohiia: teoriia i praktyka,* (1), 112–119 (in Ukrainian)
8. Diener, E., Oishi, S., & Lucas, E. (2003). Personality, culture, and subjective well-being: Emotional and cognitive evaluations of life. *Annual Review of Psychology,* 54, 403–425.
9. Dykhuis E., Erbe R., Peterson J.D. (2023). How West Point Is Expanding Character Education. *Greater Good Magazine.* 18.06.23. https://greatergood.berkeley.edu/article/item/how_west_point_is_expanding_character_education
10. Frey, B. S. (2012). Well-being and war. *International Review of Economics,* 59, 363-375. <https://doi.org/10.1007/s12232-012-0146-0>
11. Junjie Li. (2018). Strategy Research on Cadets' Psychology Intervention. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research. Proceedings of the 2018 International Conference on Advances in Social Sciences and Sustainable Development (ASSSD 2018).* DOI [10.2991/asssd-18.2018.16](https://doi.org/10.2991/asssd-18.2018.16). <https://www.atlantis-press.com/proceedings/asssd-18/25894400>
12. Khraban T. E., & Silko O. V. (2022). Combat and military-professional stress: the influence of emotions and emotional states on the choice of coping strategies. *Insight: The Psychological Dimensions of Society,* (8), 71-87. <https://doi.org/10.32999/2663-970X/2022-8-6>
13. Kokun O. (2022). The Ukrainian population's war losses and their psychological and physical health. *Journal of Loss and Trauma.* <https://doi.org/10.1080/15325024.2022.2136612>
14. Konheim-Kalkstein, YL, Strauchler, O., Erbe, RG, Gerardi, BC, & Peterson, JD (2022). Warrior Ethos versus Well-Being: Correcting a Cultural Dichotomy. *Journal of Character and Leadership Development,* 10 (1), 29–41. <https://doi.org/10.58315/jcld.v10.249>.
15. Shemyakina, O. N., & Plagnol, A. C. (2013). *Subjective Well-Being and Armed Conflict: Evidence from Bosnia-Herzegovina.* Soc. Indic Res, 113, 1129-1152. <https://doi.org/10.1007/s11205-012-0131-8>
16. Stadnik A. V., Melnyk Yu. B., Mykhaulyshyn U. B., de Matos M. G. (2023). Peculiarities of the Psychological Well-Being and Social Adaptation of Young Students and Cadets in Wartime Conditions. *International Journal of Science Annals,* Vol. 6, No. 1, 2023. <https://doi.org/10.26697/ijasa.2023.1>
17. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2017). Self-determination theory. Basic psychological needs in motivation, development and wellness. New York, NY: Guilford Press.
18. Ryff, C. D., & Keyes, C. L. M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology,* 69 (4), 719–727.

Summary

PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF MILITARY PSYCHOLOGIST CADETS: LEVELS OF TRAUMA INJURY AND PROTECTION STRATEGIES IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Lazorenko B. P. Ph.D. in Philosophy,
associate professor, leading researcher
Institute of Social and Political Psychology
NAPN of Ukraine

Dubrovynsky G. R. Ph.D. in Psychology,
associate professor Taras Shevchenko
National University of Kyiv

Introduction. In the conditions of large-scale Russian aggression, which continues, the requirements for the basic professional competence of military psychologists, including cadets as future specialists, are increasing. In this regard, the study of the state of their psychological well-being (hereinafter PWB), the specifics of its traumatic damage and strategies of support in war conditions is an important research problem

The article's purpose is to determine the ratio of levels of PWB, symptoms of traumatic stress states (hereinafter – STSS) of cadets men and women, of military psychologists, to find out the leading strategies for ensuring PWB in conditions of war.

Methods: adapted for the Ukrainian population by S. V. Karskanova, the questionnaire "Psychological Wellbeing (64 items)" by C. Riff, the questionnaire "List of symptoms of PTSD" adapted by V. Bezsheyka, a comparative analysis of the levels and indicators of STSS and PWB, in particular The Personal Growth subscale (hereinafter - PGS). The study sample: 40 cadets, 23 men and 17 women aged 18 to 29, military psychologists of the second year of the Military Institute of Taras Shevchenko Kyiv National University.

Originality. For the first time, the correlation between the levels of PWB and STSS of male and female military psychologist cadets in war conditions was investigated, and the significance of the PGS strategy for ensuring high levels of personal PWB in the conditions of the action of stressful war factors was proven.

Conclusion. It was found that the main group (62.5%) of 40 subjects provided high and medium (for peacetime conditions) levels of PWB in wartime conditions and generally mastered the STSS stressors in wartime conditions. A group of subjects (20.0%) with low levels of PWB and high levels of STSS with low indicators of PGS and other scales of their well-being was identified. They are at risk of further negative development of traumatic psycho-emotional and psychosomatic processes and needs psychological help to ensure proper level of your PWB. Another 40.0% of respondents who indicated high and medium levels of STSS, to one degree or another, also need the same help. The significance of the PGS strategy "openness to new and personal changes, self-actualization in the realization of one's own potential" with high indicators of its level (and other auxiliary scales) for ensuring high and medium levels of PWB in war conditions has been proven. It was found that along with the importance of the PGS strategy for ensuring high levels of PWB of the studied subjects, other strategies of its scales are also important, which we determined to be auxiliary based on the criterion of high levels of their indicators compared to the average and low PGS indicators of the studied subjects. According to the frequency of their leading role in the overall structure of PWB the strategies of "The Self-Acceptance subscale", "The Environmental Mastery subscale", "The Autonomy subscale", were singled out for men and the strategies "The Positive Relations with Others subscale", "The Self-Acceptance subscale", "The Autonomy subscale", "The Purpose in Life subscale" were singled out for women.

Key words: the psychological well-being; the symptoms of traumatic stress states; the personal growth; the psychological wellbeing strategy.

Концептуалізація – Лазоренко Б. П.

Методика – Дубровинський Г. Р.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

The authors declare that they have no conflict of interest.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 16.04.24.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 01.06.24.

© 2024. This work is under an open license [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВНИЧИХ ПРОФЕСІЙ

Макаренко П. В. кандидат психологічних наук, доцент, Національна академія Національної гвардії України
<https://orcid.org/0000-0002-9055-3287>

Доценко В. В. кандидат психологічних наук, доцент, Харківський національний університет внутрішніх справ
<http://orcid.org/0000-0001-7757-2793>

Сіроха Л. В. доктор філософії в галузі психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка
<http://orcid.org/0000-0003-1033-8075>

Представлено результати дослідження особливостей емоційного вигорання у працівників правничих професій. Визначено, що у судових експертів відсутні прояви емоційного вигорання, тоді як у працівників поліції, прокурорів і адвокатів емоційне вигорання знаходиться на стадії формування. Запропоновано низку заходів профілактичного характеру з метою формування психологічної стійкості до впливу негативних чинників професійної діяльності та підвищення загального рівня життєстійкості і ресурсності особистості працівників правничих професій.

Ключові слова: емоційне вигорання; життєстійкість; працівники правничих професій; стрес.

Вступ. Професійна діяльність правників пов'язана з серйозними ризиками і має певну специфіку. Так, поліцейські працюють в умовах екстремальності, загрози власному здоров'ю і життю, мають ненормований робочий день і систематично відчувають психофізичне напруження; адвокати інтенсивно спілкуються з різними верствами населення, мають низку кримінально-правових ризиків як-то, незаконні арешти, позбавлення статусу адвоката, позови про наклеп тощо; прокурори і судові експерти повинні відповідати вимогам професійної етики, несуть високу суспільну відповідальність за прийняті рішення при виконанні службових обов'язків. Усі ці фактори професійної діяльності правників можуть спричинити виникнення професійних стресів, фізичного та психічного виснаження, втрати мотивації до роботи і зниження ефективності її виконання.

Тому, незважаючи на наявні дослідження впливу професійної діяльності правників на їх особистість, актуальність вивчення емоційного вигорання представників правничих

професій не втрачає своєї актуальності. Особливого значення це набуває з огляду на хронічний стрес у професійній діяльності правників, що може стати першим кроком на шляху їх емоційного вигорання.

Метою статті є дослідження особливостей емоційного вигорання працівників правничих професій: поліцейських, адвокатів, прокурорів, слідчих експертів.

Завдання дослідження:

1. Здійснити аналіз поняття «вигорання» та розкрити особливості феномену емоційного вигорання.

2. Описати особливості виявів емоційного вигорання у працівників правничих професій.

3. Сформувані практичні рекомендації для профілактики та подолання емоційного вигорання у працівників правничих професій.

Теоретичне підґрунтя. Аналіз наукової літератури зарубіжних і вітчизняних дослідників показав, що досліджуючи негативний вплив хронічного стресу на працівника чи надмірне психофізичне виснаження в

професійній діяльності автори використовують різні поняття, а саме: «емоційне вигорання», «професійне вигорання», «психічне вигорання», «психоемоційне вигорання», «професійна деформація».

Теоретичний аналіз феноменів «професійне вигорання» та «професійна деформація» особистості був нами проведений в дослідженні особливостей виявів професійної деформації слідчих, які працюють у слідчих підрозділах Національної поліції України (Макаренко & Захаренко, 2022). Констатуємо, що науковці визначають професійне вигорання як «синдром емоційного, розумового та фізичного виснаження через тривале емоційне перевантаження» (Шкраб'юк & Білик, 2020 с. 295), «фізичний і психічний стан, спричинений сильною напругою в організмі через постійні навантаження в професійній діяльності», «результат професійного стресу, його «крайній» вияв» (Сіроха, 2019, с. 131) тощо. Аналіз наукових досліджень показав, що головними чинниками виникнення професійної деформації у працівників правничих професій є стаж несення служби і сила деформуючого впливу конкретної професійної діяльності. Тоді як передумовами професійного вигорання є вплив негативних емоцій у спілкуванні та стрес-фактори правоохоронної діяльності (Медведєв, 2019; Макаренко & Захаренко, 2022).

Проблема емоційного вигорання детально досліджена у працях закордонних науковців (М. Буриш, А. Ланге К. Маслач, Г. Фрейденбергер та інші). Сам засновник терміну, Г. Фрейденбергер, зазначав, що емоційне вигорання («burn out») – це стан, коли людина починає відчувати виснаженість, втрату інтересу до роботи, погіршення робочої ефективності та негативне ставлення до своєї професії як наслідок довготривалого стресу на роботі, емоційної насиченості роботи або недостатньої підтримки з боку колег та керівництва. При цьому люди, які

працюють довгий час без емоційної підтримки, складають групу ризику щодо вигорання (Schaufeli, Buunk, 1996).

Синдром вигорання включено до 11-го видання Міжнародної класифікації хвороб (МКХ-11) як явище, що виникло внаслідок хронічного стресу на робочому місці, з яким не вдалося впоратися. Основні ознаки вигорання:

- втрачається енергійність, з'являється відчуття виснаження;
- підвищується психологічне дистанціювання від роботи, негативні і песимістичні думки про роботу;
- знижується професійна ефективність.

Всесвітня організація охорони здоров'я наголошує, що термін «вигорання» використовується у професійному контексті і не повинен застосовуватися для опису досвіду в інших сферах життя. Дослідження переконливо показали, що працівники, яким загрожує вигорання (хронічно втомлені та мають негативне цинічне ставлення до роботи), демонструють порушення у виконанні професійних обов'язків та можуть зіткнутися з серйозними проблемами зі здоров'ям (Bakker A., Demerouti E, Sanz-Vergel A, 2014) Таким чином, вигорання є наслідком довготривалих професійних стресів.

Емоційне вигорання активно формується і розвивається на тлі негативного психоемоційного стану, психологічного стомлення, стресу, які призводять до виснаження енергетичних і особистісних ресурсів людини. Автори виокремлюють як різні стадії та етапи вигорання так і по-різному їх пояснюють. Наприклад, виокремлюють три стадії розвитку емоційного вигорання:

1) напруження – переживається у формі роздратування і тривоги через травмуючі обставини робочого середовища, працівник відчуває незадоволеність собою;

2) резистенція – неадекватне вибіркове емоційне реагування, емоційно-моральна дезорієнтація, поширення сфери економії емоцій поза професійним

середовищем, спроб обмеження сфери своїх професійних обов'язків, де необхідне емоційне включення;

3) виснаження – виражене падіння енергетичного тону та ослаблення нервової системи, відчуття емоційної відстороненості та неспроможності емоційно включатися в проблеми клієнтів, втрата інтересу та об'єктивного ставлення до роботи (Längle, 2003).

Burisch (2014) вважає, що вигорання є комплексом наслідків тривалого робочого стресу та виокремлює такі його фази:

1) попереджувальну:

а) надмірна участь у діяльності, надмірна активність; відмова від потреб, не пов'язаних з роботою, витіснення із свідомості переживань невдач і розчарувань; обмеження соціальних контактів;

б) виснаження (відчуття безсилля, безсоння, загроза нещасних випадків);

2) зниження рівня власної участі (стосовно колег, оточення, професійної діяльності, підвищення рівня вимог);

3) емоційних реакцій (депресія, агресія);

4) деструктивної поведінки (сфери інтелекту, мотиваційна, емоційно-соціальна);

5) психосоматичних реакцій та ослаблення імунітету (нездатність до релаксації у вільний час, безсоння, сексуальні розлади);

б) розчарування, негативної життєвої установки (почуття безпорадності і відсутності сенсу життя).

Виокремлено низку негативних наслідків емоційного вигорання, а саме: зниження ефективності професійної діяльності людини, що у свою чергу призведе до відчутних моральних і матеріальних збитків організації; розвиток напружених стосунків у колективі і формування негативного соціально-психологічного клімату в колективі; емоційне виснаження особистості, формування почуття хронічної втоми. Тому дослідження проявів синдрому емоційного вигорання є дуже важливим аспектом при вивченні професіогенезу

фахівців ризиконебезпечних професій і професій пов'язаних з інтенсивним спілкуванням з різними верствами населення.

Методи дослідження. За допомогою методики В.В. Бойко «Емоційне вигорання» ми визначили наявність і особливості емоційного вигорання у працівників правничих професій. Дана методика дозволяє виявити ознаки емоційного вигорання і визначити до якої фази вигорання вони належать: напруги, резистенції чи виснаження. Кожна фаза містить чотири ознаки. Сам автор методики розглядає емоційне вигорання як професійну деформацію особистості, яка виникає під впливом низки зовнішніх (хронічне психоемоційне напруження, підвищена відповідальність, неоптимальний психологічний клімат у колективі, нестабільні умови праці тощо) і внутрішніх (схильність до емоційної редукції, відсутність професійної мотивації, особистісні риси тощо) факторів (Бойко В.В., 2002).

Для обробки отриманих результатів використано описову статистику, t-критерій Стюдента для незалежних вибірок для виявлення статистично значимих відмінностей між середніми значеннями порівнюваних показників між групами дослідження. Математично-статистична обробка даних проводилася за допомогою пакетів прикладних програм «SPSS 22.0» та «Microsoft Office Excel 2010».

Емпіричну базу наукової розвідки становили 107 працівників правничих професій (працівники поліції, адвокати, юристи, судові експерти) віком від 22 до 45 років.

Досліджуваних були розділено на три групи в залежності від їх професійної діяльності. До першої групи ввійшли працівники Національної поліції України, правнича професія яких належить до органів виконавчої влади – 53 працівника поліції (50,0 %). Правоохоронці, служать суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічного

порядку та громадської безпеки; мають право на носіння, а в разі необхідності застосування вогнепальної зброї.

Другу групу дослідження склали юристи, а саме адвокати і прокурори – 36 юристів (33,0 %). Прокурор – це державний службовець, який має вищу юридичну освіту, стаж роботи в галузі права не менше двох років і займається представленням інтересів обвинувачення або окремих громадян у суді, а також здійснює контроль законності проведення досудового розслідування. Адвокат – це юрист, фахівець з вищою юридичною освітою який надає професійну правову допомогу громадянам і організаціям, учасникам правовідносин

До складу третьої групи ввійшли судові експерти, а саме співробітники державної експертної установи, які мають спеціальні знання, необхідні для надання відповіді на питання слідства або суду – 18 судових експертів (17,0%).

Результати і обговорення.

В. Бойко розглядає емоційне вигорання з позиції теорії стресу. Згідно його концепції емоційне вигорання є динамічним процесом, розвивається поетапно, у відповідності до механізму розвитку стресу, і має три фази (Бойко В.В., 2002). Як показав аналіз результатів психодіагностики, у досліджуваних першої групи більшість ознак мають показники від 5 до 9 балів, що свідчить про їх несформованість (див. табл. 1). Так, чотири ознаки фази «Напруга» у працівників поліції не сформовані або взагалі відсутні.

Показники ознак емоційно-моральної дезорієнтації ($12,34 \pm 6,92$), неадекватного емоційного реагування ($11,04 \pm 6,48$) і редукції професійних обов'язків ($10,00 \pm 7,74$) вказують на те, що вони перебувають на стадії формування, як і сама фаза «Резистенція» ($42,55 \pm 10,58$). Також на стадії формування діагностовано ознаку емоційного дефіциту ($12,14 \pm 6,11$).

На основі вищевикладеного можемо стверджувати, що у працівників поліції емоційне вигорання знаходиться на стадії формування і проявляється у

раціоналізації, використанні стратегії виправдовування за допущену грубість; емоційному дефіциті в процесі взаємодії з різними верствами населення і спілкуванні з колегами; неадекватному, вибіркового емоційного реагуванні, обмеженні емоційної віддачі та прагненні якомога менше часу витратити на виконання професійних обов'язків.

У досліджуваних другої групи зафіксовано десять ознак емоційного вигорання на стадії формування, з них найбільші показники мають (див. табл. 1): емоційне відчуження ($14,64 \pm 7,39$), емоційно-моральна дезорієнтація ($14,55 \pm 6,48$), неадекватне емоційне реагування ($14,27 \pm 7,18$), переживання психотравмуючих обставин ($12,68 \pm 7,93$), редукція професійних обов'язків ($12,41 \pm 6,52$) і деперсоналізація ($12,41 \pm 6,89$).

Зафіксовано низку статистично значимих відмінностей між показниками емоційного вигорання досліджуваних другої групи у порівнянні з показниками першої і третьої групи. Так, емоційне відчуження статистично значимо ($p \leq 0,001$) більше проявляється у юристів другої групи ($14,64 \pm 7,39$) ніж у працівників поліції першої групи дослідження ($9,05 \pm 4,55$).

Неадекватне емоційне реагування статистично значимо ($p \leq 0,05$) частіше проявляється у юристів другої групи ($14,27 \pm 7,18$) ніж у працівників поліції ($11,04 \pm 6,48$) і судових експертів ($8,14 \pm 3,82$). Особистісне відчуження в професійних стосунках і розвиток цинічного ставлення до тих, з ким доводиться спілкуватися у професійній діяльності статистично значимо ($p \leq 0,05$) більш характерне для юристів другої групи ($12,41 \pm 6,89$) ніж для працівників поліції ($8,47 \pm 3,37$).

Фаза «Виснаження» статистично значимо ($p \leq 0,05$) знаходиться на стадії формування у юристів другої групи ($49,36 \pm 27,23$) порівняно з працівниками поліції, у яких дана фаза не сформована ($36,83 \pm 21,30$). Загалом, загальний рівень емоційного вигорання статистично

Питання психології

значимо ($p \leq 0,05$) має вищий показник розвитку у юристів другої групи ($138,50 \pm 61,66$) ніж у працівників поліції ($111,48 \pm 54,70$).

Таким чином, у правників другої групи дослідження діагностовано низку ознак емоційного вигорання на стадії формування які можуть проявлятися емоційним виснаженням, що провокує створення захисних бар'єрів у професійних комунікаціях, розвиток

закритості, відстороненості, байдужості у професійних стосунках. Будь-яке емоційне залучення до професійних справ і комунікацій викликає у них відчуття надмірної перевтоми і розвиток цинічного ставлення до тих, з ким доводиться спілкуватися в межах вирішення професійних завдань. Крім цього, юристи другої групи можуть надмірно відчувати психотравмуючі фактори професійної діяльності і психофізичну перевтому.

Таблиця 1

Психологічні особливості емоційного вигорання працівників правничих професій, ($\bar{x}_{cp} \pm \sigma$)

Ознаки емоційного вигорання	1 група	2 група	3 група	t, p (1,2)	t, p (2,3)	t, p (1,3)
Переживання психотравмуючих обставин	9,58 ± 4,72	12,68 ± 7,93	7,14 ± 3,20	1,78	1,68	0,93
Незадоволеність собою	8,55 ± 3,13	8,86 ± 3,91	9,71 ± 4,23	0,18	0,26	0,41
Загнаність у кут	8,05 ± 3,49	10,09 ± 4,68	4,57 ± 2,32	0,61	2,36*	1,20
Тривога і депресія.	5,91 ± 2,21	8,09 ± 2,70	4,71 ± 2,40	1,26	0,99	0,42
фаза Напруга	32,10 ± 20,14	38,73 ± 22,00	26,14 ± 6,59	1,36	1,26	0,74
Неадекватне емоційне реагування	11,04 ± 6,48	14,27 ± 7,18	8,14 ± 3,82	1,89*	1,89*	0,99
Емоційно-моральна дезорієнтація	12,34 ± 6,92	14,55 ± 6,48	17,14 ± 8,48	1,54	0,83	2,18*
Економія емоцій	9,17 ± 4,33	10,18 ± 4,07	4,43 ± 2,28	0,30	2,67*	1,69
Редукція професійних обов'язків	10,00 ± 7,74	12,41 ± 6,52	7,00 ± 3,16	1,29	1,55	1,00
фаза Резистенція	42,55 ± 10,58	50,41 ± 14,14	36,71 ± 8,30	1,55	1,37	0,73
Емоційний дефіцит	12,14 ± 6,11	12,23 ± 6,55	13,57 ± 4,76	0,06	0,50	0,60
Емоційне відчуження	9,05 ± 4,55	14,64 ± 7,39	12,57 ± 6,36	3,39**	0,57	1,34
Деперсоналізація	8,47 ± 3,37	12,41 ± 6,89	6,86 ± 4,73	1,98*	1,24	0,48
Психосоматичні порушення	7,16 ± 3,76	10,09 ± 5,02	4,71 ± 2,67	1,46	1,19	0,80
фаза Виснаження	36,83 ± 21,30	49,36 ± 27,23	37,71 ± 27,51	2,34*	0,98	0,10
Загальний рівень емоційного вигорання	111,48 ± 54,7	138,50 ± 61,6	100,57 ± 42,5	1,99*	1,33	0,50

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,001$

У досліджуваних третьої групи зафіксовано (див. табл. 1) показник емоційно-моральної дезорієнтації на рівні сформованості ($17,14 \pm 8,48$). При цьому, розвиток байдужості у професійних

стосунках статистично значимо ($p \leq 0,05$) сформований у судових експертів ($17,14 \pm 8,48$) порівняно з працівниками поліції ($12,34 \pm 6,92$). Крім цього, судові експерти можуть демонструвати

Питання психології

емоційний дефіцит ($13,57 \pm 4,76$), емоційне відчуження ($12,57 \pm 6,36$) і виснаження ($37,71 \pm 27,51$).

Визначено, що емоційна замкненість, відчуження, бажання припинити будь-які комунікації статистично значимо ($p \leq 0,05$) більш характерні для юристів другої групи ($10,18 \pm 4,07$) ніж для судових експертів ($4,43 \pm 2,28$). Бажання змінити роботу чи професійну діяльність взагалі статистично значимо ($p \leq 0,05$) більш притаманне юристам другої групи ($10,09 \pm 4,68$) ніж судовим експертами третьої групи ($4,57 \pm 2,32$). Загальний рівень емоційного вигорання судових експертів має найнижчий показник, порівняно з працівниками поліції і юристами, і відповідає низькому рівню сформованості ($100,57 \pm 42,5$).

Отже, у досліджуваних третьої групи – судових експертів ми фіксуємо відсутність емоційного вигорання на рівні сформованості. Проте, виявлено деякі його ознаки які вказують на розвиток емоційно-моральної дезорієнтації, тобто байдужості у професійних стосунках, мінімізації емоційного внеску у роботу, автоматизм, спустошення і виснаження при виконанні професійних обов'язків, створення захисного бар'єру у професійних комунікаціях та можливим нівельюванням власних професійних досягнень.

Аналіз показників таблиці 1 показав, що у юристів другої групи (прокурорів і

адвокатів) найбільша кількість ознак емоційного вигорання і найбільший загальний рівень його сформованості порівняно з працівниками поліції і судовими експертами. Тобто, попри те, що професійна діяльність працівників поліції наповнена постійним ризиком і наявністю загрози життю, психофізіологічним перенавантаженням, вирішенням професійних завдань в умовах дефіциту часу та інформації і низкою інших негативних факторів, рівень сформованості їх емоційного вигорання статистично значимо ($p \leq 0,05$) нижчий ($111,48 \pm 54,70$) ніж у прокурорів і адвокатів ($138,50 \pm 61,6$). Такі показники свідчать про те, що працівники поліції мають кращий рівень стресостійкості та професійно-психологічної підготовки до несення служби в складних умовах, порівняно з цивільними юристами. Розпочинаючи з підготовки у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання працівники поліції вчаться поєднувати інтенсивні фізичні і психічні навантаження, навчання і несення служби, що робить їх більш витривалими і менш вразливими до негативного впливу професії.

Для кращої наочності ми представили найбільш виражені ознаки емоційного вигорання працівників правничих професій у вигляді таблиці (див. табл. 2).

Таблиця 2

Ознаки емоційного вигорання працівників правничих професій

Поліцейські	Прокурори і адвокати	Судові експерти
1. Емоційно-моральна дезорієнтація 2. Емоційний дефіцит 3. Неадекватне емоційне реагування 4. Редукція професійних обов'язків	1. Емоційне відчуження 2. Емоційно-моральна дезорієнтація 3. Неадекватне емоційне реагування 4. Переживання психотравмуючих обставин	1. Емоційно-моральна дезорієнтація 2. Емоційний дефіцит 3. Емоційне відчуження
Емоційне вигорання на стадії формування	Емоційне вигорання на стадії формування	Емоційне вигорання несформоване

Отримані результати дослідження дозволяють запропонувати психологам, які працюють з працівниками правничих професій, запровадити низку заходів профілактичного характеру з метою формування психологічної стійкості до

впливу негативних чинників професійної діяльності та підвищення загального рівня життєстійкості і ресурсності їх особистості за наступними напрямками:

1) психодіагностика ознак емоційного вигорання;

2) психологічна просвіта у формі лекцій, бесід, поширення спеціальної літератури, інтернет-ресурсів для роз'яснення причин розвитку, ознак і способів подолання емоційного вигорання;

3) групові тренінги різноспрямованої тематики: комунікативні тренінги – для розширення навичок спілкування; тимбілдінг – тренінги з формування команди і оптимізації соціально-психологічного клімату в колективі; тренінги з підвищення життєстійкості – опанування методами психологічної самопомоги і піклування про себе, релаксації і позитивного мислення, відновлення ресурсів; тренінги зниження емоційної вразливості і відреагування агресивних почуттів; тайм-менеджмент.

4) психологічна підтримка – надання необхідної психологічної допомоги, індивідуальне психологічне консультування.

Висновки. Відповідно до сучасних наукових уявлень, емоційне вигорання розуміється стан фізичного, емоційного і розумового виснаження, психологічного дистанціювання від роботи, що виявляється в професіях типу «людина-людина». Існує багато підходів до вивчення синдрому емоційного вигорання, тому в сучасній психології ще немає єдиного погляду на його визначення. Ми дотримуємося думки, що емоційне вигорання активно формується і розвивається на тлі хронічного дистресу, які призводять до виснаження енергетичних і особистісних ресурсів людини. З урахуванням специфіки професійної діяльності у правничій сфері, а саме

складністю й відповідальністю, наявністю значної кількості стресогенних чинників і ситуацій, вважаємо що працівники правничих професій найбільш схильні до емоційного вигорання.

Встановлено, що у другій групі дослідження (прокурори і адвокати) найбільша кількість ознак емоційного вигорання і найбільший загальний рівень його сформованості порівняно з працівниками поліції і судовими експертами. У групі судових експертів ознак емоційного вигорання не діагностовано. Зафіксовано, що рівень сформованості емоційного вигорання у працівників поліції статистично значимо нижчий, ніж у прокурорів і адвокатів. Можливо, професійно-психологічна підготовка поліцейських до несення служби в екстремальних умовах, що розпочинається з підготовки у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, робить їх більш витривалими і менш вразливими до негативного впливу професії.

Практична психологія має широкий діапазон методів, прийомів, способів і технологій запобігання розвитку емоційного вигорання. Здійснюючи вибір того чи іншого методу важливо враховувати кваліфікацію і професійні вміння психолога. Комплексне впровадження своєчасної діагностики, просвіти, психологічної підтримки і системи тренінгів (соціально-психологічних, особистісного зростання, формування спеціальних навичок) може бути одним із ефективних напрямків профілактики емоційного вигорання у працівників правничих професій.

Список використаних джерел

1. Alfried Längle, M.D., Ph.D. (2003) International Society for Logotherapy and Existential Analysis, Vienna. Burnout –Existential Meaning and Possibilities of Prevention. *European Psychotherapy*. Vol. 4. No. 1. P. 107-122.
2. Bakker A., Demerouti E, Sanz-Vergel A. (2014) Burnout and work engagement: The JD–R approach. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*. №1. pp. 389-411.
3. Burisch M. (2014) Das Burn-Out-Syndrom. *Theorie der Inneren Erschöpfung*. Heidelberg: Springer. № 5. p. 14–78.
4. Schaufeli W, Buunk P. (1996) A brief history of the burnout concept. *Handbook of Work and Health Psychology*. John Wiley&Sons Ltd. P.105-127. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-319-52887-8_5
5. Доценко В.В. (2022) Розвиток психологічної стійкості поліцейських в умовах військової агресії // Проблеми сучасної поліцейської : тези доп. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 квіт. 2022 р.) / МВС України, Хар-ків. нац. ун-т внут. справ. Харків : ХНУВС, 160-164.

6. Макаренко П.В., & Захаренко Л.В. (2022) Вияви професійної деформації в слідчих поліції. *Юридична психологія*, 1 (30), 54-63. <https://psychped.naiu.kiev.ua/index.php/psychped/article/download/1504/1498>
7. Медведєв В. С. (2019) Юридико-психологічний зміст та особливості діяльності слідчого Національної поліції України. *Теорія і практика сучасної психології*. 3. Т. 2., 5 - 9. doi: <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.3-2.1>.
8. П'янківська, Л.В. (2019) Психологічна профілактика синдрому «емоційного вигорання» у курсантів вищих навчальних закладів МВС України. Київ: Національна академія внутрішніх справ. [Дис. канд. психолог. наук] <https://nuou.org.ua/assets/dissertations/diser/diser-piankivska.pdf>
9. Сіроха Л.В. (2019) Професійне вигорання працівників правничих професій в період їх професійного становлення. *Теорія та практика сучасної психології*. 2, 129-134. http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2019/part_1/2-1_2019.pdf#page=129
10. Шкраб'юк В. С., & Білик Д. І. (2020) Емоційне вигорання особистості: психологічний аналіз проблеми. *Молодий вчений*. 10 (86), 293–296. doi: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-10-86-60>

References

1. Alfried Längle, M.D., Ph.D. (2003) International Society for Logotherapy and Existential Analysis, Vienna. Burnout –Existential Meaning and Possibilities of Prevention. *European Psychotherapy*. Vol. 4. No. 1. P. 107-122.
2. Bakker A., Demerouti E, Sanz-Vergel A. (2014) Burnout and work engagement: The JD–R approach. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*. №1. pp. 389-411.
3. Burisch M. (2014) Das Burn-Out-Syndrom. *Theorie der Inneren Erschöpfung*. Heidelberg: Springer. № 5. p. 14–78.
4. Schaufeli W, Buunk P. (1996) A brief history of the burnout concept. *Handbook of Work and Health Psychology*. John Wiley&Sons Ltd. P.105-127. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-319-52887-8_5
5. Dotsenko V.V. (2022) Rozvytok psykhologichnoi stiiikosti politseiskykh v umovakh viiskovoi ahresii [Development of psychological stability of police officers in conditions of military aggression] // Problemy suchasnoi politseistyky : tezy dop. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 20 kvit. 2022 r.) / MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnut. sprav. Kharkiv : KhNUVS, S. 160-164. (in Ukrainian)
6. Makarenko P.V., & Zakharenko L.V. (2022) Vyiavy profesiinoi deformatsii v slidchykh politsii. [Manifestations of professional deformation in police investigators.] *Yurydychna psykhologhiia*, 1 (30), 54-63. <https://psychped.naiu.kiev.ua/index.php/psychped/article/download/1504/1498> (in Ukrainian)
7. Medvediev V. S. (2019) Yurydyko-psykhologichniy zmist ta osoblyvosti diialnosti slidchoho Natsionalnoi politsii Ukrainy. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykhologii*. [Legal and psychological content and peculiarities of the activity of the investigator of the National Police of Ukraine. Theory and practice of modern psychology.] 3. Т. 2., 5 – 9. doi: <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.3-2.1> (in Ukrainian)
8. P'iankivska, L.V. (2019) Psykhologichna profilaktyka syndromu «emotsiinoho vyhorannia» u kursantiv vyshchychkh navchalnykh zakladiv MVS Ukrainy. [Psychological prevention of "emotional burnout" syndrome in cadets of higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.] Kyiv: Natsionalna akademiia vnutrishnykh sprav. [Dys. kand. psykholog. nauk] <https://nuou.org.ua/assets/dissertations/diser/diser-piankivska.pdf> (in Ukrainian)
9. Sirokha L.V. (2019) Profesiine vyhorannia pratsivnykiv pravnychkykh profesii v period yikh profesiinoho stanovlennia. [Professional burnout of employees of legal professions during their professional formation.] *Teoriia ta praktyka suchasnoi psykhologii*. 2, 129-134. http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2019/part_1/2-1_2019.pdf#page=129 (in Ukrainian)
10. Shkrabiuk V. S., & Bilyk D. I. (2020) Emotsiine vyhorannia osobystosti: psykhologichniy analiz problemy. [Emotional burnout of the personality: a psychological analysis of the problem.] *Molodyi vchenyi*. 10 (86), 293–296. doi: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-10-86-60> (in Ukrainian)

Summary
PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF EMOTIONAL BURNOUT
AMONG LEGAL PROFESSIONALS

Makarenko P. candidate of psychological sciences,
associate professor, National Academy of
National Guard of Ukraine

Dotsenko V. candidate of psychological sciences,
associate professor, Kharkiv National
University of internal affairs

Sirokha L. PhD in psychological sciences,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

Introduction: The professional activity of lawyers has a certain specificity, associated with serious risks and factors which can cause the occurrence of professional stress, physical and mental exhaustion, loss of motivation for work and decrease in the efficiency of performance. This acquires particular importance considering the chronic stress in the professional activity of lawyers, which can be the first step on the way to their emotional burnout.

Purpose: The purpose of the presented study is to determine the peculiarities of emotional burnout of employees of legal professions: police officers, attorneys, prosecutors, forensic experts.

Methods: theoretical methods – analysis, synthesis and generalization of psychological literature on the problematics of the research; empirical methods – psychodiagnostic test methodology, V.V. Boyko “Emotional burnout” - to determine the presence and characteristics of emotional burnout. This method makes it possible to detect signs of emotional burnout and to determine which phase of burnout they belong to: tension, resistance, or exhaustion. Mathematical and statistical data processing has been carried out with the help of “SPSS 22.0” and “Microsoft Office Excel 2010” applications, which ensured the calculation of variational statistical indicators: Student’s *t*-test to identify statistically significant differences between the average values of the compared indicators between the research groups.

Originality: based on the results of the conducted scientific research, the features of emotional burnout among representatives of various legal professions have been described: policemen, prosecutors, attorneys, forensic experts. The obtained data will allow to design a program of prevention and overcoming emotional burnout among legal professionals.

Conclusion: According to modern scientific ideas, emotional burnout is understood as a state of physical, emotional and mental exhaustion, psychological distancing from work, which manifests itself in “person-to-person” professions. There are many approaches to the study of emotional burnout syndrome, so in modern psychology there is still no single view on its definition. We are of the opinion that emotional burnout is actively formed and develops against the background of chronic distress, which leads to the depletion of a person's energy and personal resources.

It has been identified that the second group of the study (prosecutors and attorneys) has the largest number of signs of emotional burnout and the highest overall level of its formation compared to police officers and forensic experts. No signs of emotional burnout were diagnosed in the group of forensic experts. It has been recorded that the level of emotional burnout among police officers is statistically significantly lower than among prosecutors and attorneys. It is possible that the professional and psychological training of police officers for service in extreme conditions, which begins with training in institutions of higher education with specific training conditions, makes them more resilient and less vulnerable to the negative influence of the profession.

Practical psychology has a wide range of methods, techniques, means and technologies for preventing the development of emotional burnout. When choosing one or another method, it is important to take into account the qualifications and professional skills of the psychologist. Comprehensive implementation of timely diagnostics, education, psychological support and a system of trainings (social-psychological, personal growth, formation of special skills) can be one of the effective directions of prevention of emotional burnout among legal professionals.

Keywords: emotional burnout; resilience; legal professionals; stress.

Концептуалізація – Макаренко П. В.

Методика – Доценко В. В.

Формальний аналіз – Сіроха Л. В.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

The authors declare that they have no conflict of interest.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 13.05.24.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 07.06.24.

© 2024. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

СТРЕС ВИМУШЕНОГО ПЕРЕСЕЛЕННЯ ЯК СИТУАЦІЯ ДЕПРИВАЦІЇ ТА ІЗОЛЯЦІЇ, РЕСУРСИ ЙОГО ПОДОЛАННЯ

Микитчак А. П. здобувач PhD,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини
<https://orcid.org/0009-0002-9810-6243>

У статті проаналізовано особливості вимушеної міграції як аномальної психосоціальної ситуації, виокремлено особистісні характеристики, що опосередковують визначення статусу обстежуваних як внутрішньо переміщених осіб, описано їхні ресурси подолання стресу. Зазначається, що вивчення психологічних наслідків переживання і ресурсів подолання стресу у ситуації вимушеної міграції є перспективним напрямом наукового дослідження, що дозволить одержати повнішу фактологічну характеристику формування і розвитку посттравматичних порушень особистості.

Ключові слова: вимушена міграція; аномальна психосоціальна ситуація; внутрішньо переміщені особи; ресурси подолання стресу; посттравматичні порушення особистості.

Вступ. Незгоди і поневір'яння, що стали причинами вимушеного переселення, а також сам факт втрати малої Батьківщини, відриву від коріння, визначають формування вельми специфічного досвіду мігрантів, що виходить за межі звичного і повсякденного. У психології під час обговорення переживань, що виникають у таких випадках, та їхніх віддалених наслідків широко використовують два поняття: «стрес» і «травма».

Коли людина приймає рішення про від'їзд із місця, де постійно мешкала, то, як у випадку з Україною, коли поштовхом до цього стала повномасштабна російська агресія, вона опиняється у ситуації, коли ті життєві структури, що цілком у неї встигли скластись, повністю чи частково руйнуються, і при цьому фактично втрачаються більш-менш ясні і чіткі орієнтири, що визначають подальше майбутнє. Їй доводиться обирати між минулим і майбутнім, незмінністю і невідомістю, почуттям провини за втрачені можливості і тривожною невизначеністю. Ретельне дослідження феномену вимушеного переселення дозволяє краще зрозуміти переживання тих людей, які стали «затиснутими» між необхідністю і неможливістю та оцінити їхній новий психологічний статус у контексті того, наскільки ефективним

виявилось прийняте рішення про переїзд до нового регіону України.

Метою дослідження є проаналізувати особливості вимушеної міграції як аномальної психосоціальної ситуації, виокремити особистісні характеристики, що опосередковують визначення статусу обстежуваних як внутрішньо переміщених осіб, описати їхні ресурси подолання стресу.

Теоретичне підґрунтя. Розглядаючи вимушене переселення як важкорозв'язну життєву ситуацію, коли перед людиною постає завдання подолання надскладних обставин, спиратимемося на положення психіатричного стандарту, використовуваного клініцистами, де вимушена міграція спеціально відзначається як одна з «аномальних психосоціальних ситуацій», пов'язаних із підвищеним ризиком виникнення психічних відхилень «Багатоосьова класифікація...», 2003), та інтерпретувати наслідки переживання вимушеного переселення у межах концепції посттравматичного стресу, крайні варіанти якого виражаються у розвитку посттравматичного стресового розладу. Адаптаційні ресурси будуть аналізуватися на когнітивно-особистісному рівні, операціоналізованому за допомогою базисних переконань - інтегративного пояснювального конструкту соціально-когнітивних теорій особистості (Bruner, 1960; Франселла Баністер, 1987; Janoff-Bulman, 1989, Fiske, Taylor, 1991) і на суб'єктному рівні за допомогою широко

відомого у контексті екзистенційно-гуманістичного спрямування психологічної думки конструкту сенсожиттєвих орієнтацій особистості.

Родоначальником концепції стресу вважається Г.Сельє. Він запропонував термін «стрес» для позначення пристосувальних реакцій організму, спрямованих на відновлення гомеостазу, порушеного внаслідок будь-яких зовнішніх впливів: стрес - це неспецифічна відповідь організму на будь-яку висунуту йому вимогу. У перших публікаціях Г.Сельє описав т. з. загальний адаптаційний синдром, синдром біологічного стресу, і три фази його проходження, які послідовно виникають: тривоги, опору і виснаження. Трифазна природа загального адаптаційного синдрому дала першу вказівку на те, що здатність організму до пристосування, або адаптаційна енергія, невичерпна. Дистресом Г.Сельє (Selye, 1964) назвав неприємний стресовий стан, супроводжуваний почуттями тривоги, страху і прагненням уникнути негативного впливу. Відомо, що надлишковий рівень стресу, що виникає за тривалого зовнішнього впливу, призводить до тяжких наслідків, і, врешті-решт, до смерті. Але за повної відсутності стресу організм не може функціонувати - повна свобода від стресу означає смерть.

Концепція стресу отримала широке визнання у психології. Поряд із фізіологічним стресом було введено термін «психологічний стрес». Р.Лазарус, автор цієї концепції, наголошував на його якісній своєрідності та незвідності до фізіологічних реакцій. Психологічний стрес - це реакція більшою мірою не на фізичні параметри ситуації, а специфіку взаємодії, що відбувається між навколишнім світом та особистістю, що переважним чином обумовлюється специфічними властивостями знання людиною власних ресурсів, способу мислення та оцінки ситуації, адекватного вибору способів упорання, когнітивних процесів у цілому. Тому умови, що призводять до стресу в однієї людини, зовсім необов'язково викличуть такий

самий стрес в іншій. Р.Лазарус уперше почав досліджувати психологічні процеси як проміжні перемінні, які опосередковують відповідні реакції людини на стресові стимули.

Друге ключове поняття, яке, поряд із поняттям «стрес», виходить на перший план у теоретичних дослідженнях, - це «травма». Саме слово - грецького походження і означає «рана». Термін запозичене із медицини, де під ним розуміється пошкодження організму внаслідок деструктивного зовнішнього впливу. Поняття психічної травми досі не сформульовано достатньо чітко, тому її часто розглядають за аналогією із травмою фізичною. Дійсно, внаслідок травми пошкоджуються базові структури особистості, афективні та когнітивні схеми усіх рівнів, починаючи із фізіологічних механізмів і закінчуючи загальною картиною світу та образом «Я».

Генеza дефініції «травма» бере свій початок у працях Й.Бреєра, Ж.М. Шарко, а потім і З.Фрейда (Freud, 1946), який започаткував першим психоаналітичну теорію травми. У цій його концепції травма розглядається як ефект, що глибоко вкорінений у несвідомому, він справляє патогенний вплив на психічну сферу людини і складає основу її невротичних розладів. Джерелом травми, на його думку, є не зовнішня подія, а сама психіка, а точніше, розщеплення свідомості, яке викликає травматична тривога, що базується на несвідомих фантазіях. К.Юнг (Jung, 1953) розвинув цю ідею. Дослідивши блоковані афекти і дисоційовані стани, вчені дійшли висновку, що існує безліч різного роду індивідуальних фантазій (комплексів) та історій, пов'язаних із травмою, зрозумівши множинний характер травми. Надалі психічна травма розглядалась в аспекті теорії стресу як особлива форма загальної стресової реакції (May, 1977). Послідовники цього підходу постулювали, що травматичний стрес виникає тоді, коли стресогенний чинник стає вельми сильним, його дія має пролонгований характер, що перевантажує фізіологічні,

психологічні та адаптаційні можливості особистості, справляє деструктивний вплив на її психологічний захист, викликає тривогу і, таким чином, провокує фізіологічні і психологічні «поломки» в організмі людини. При цьому підкреслюється, що якщо у нормі переживання стресової ситуації викликає мобілізацію адаптаційних ресурсів організму і сприяє пристосуванню людини до мінливих умов ситуації, в якій вона перебуває, то травматичний стрес справляє виснажливий ефект щодо її адаптаційних можливостей.

Методи дослідження: контент-аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація.

Результати та обговорення. Реакції людей на потенційну загрозу широко варіюють, тому джерела травми, як правило, важко класифікувати. Зазвичай її пов'язують із впливом таких подій, як війна, фізичне, емоційне або сексуальне насильство, нещасні випадки або природні катастрофи. Однак і багато «звичайних» або навіть таких, що здаються цілком сприятливими, подій можуть бути не менш травмувальними. Людині, яка стикнулася з екстраординарними обставинами, навколишній світ здається часто небезпечним і непередбачуваним, однак, вийшовши із психічного заціпеніння, вона отримує можливість задіяти свій досвід для особистісного розвитку.

У дослідженнях, присвячених вивченню впливу екстремальних подій на людину, питання про співвідношення «стресу» і «травми» знайшло своє втілення у діагностичній категорії «посттравматичний стресовий розлад» (ПТСР), яка самою назвою визначає стрес як результат або наслідок травми. Психологічні словники трактують ПТСР як порушення психіки в осіб, які перенесли екстремальні ситуації та отримали психічну травму.

На цей час можна констатувати відсутність єдиної думки про етіологію та механізми виникнення ПТСР та його подальшого розвитку. У контексті психодинамічної теорії розвиток синдрому ПТСР і вихід із нього розуміється як

пошук оптимального співвідношення між повним витісненням травмувальної ситуації зі свідомості та патологічною фіксацією на ній. При цьому зазначається, що стратегія уникнення згадок про травму, її витіснення зі свідомості (т. з. інкапсуляція травми) є найбільш адекватною для гострого періоду, вона допомагає подолати наслідки цієї травми. Коли має місце розвиток постстресових станів, усвідомлення людиною максимальної кількості аспектів цієї травми є беззаперечною умовою інтеграції її внутрішнього світу, трансформації самої травмувальної ситуації на частину її власного буття.

Когнітивні моделі ПТСР постулюють, що когнітивна оцінка та переоцінка травмувального досвіду є основним чинником адаптації після травми. Головне завдання при цьому полягає у відновленні у свідомості гармонійності існуючого світу, цілісності його когнітивної моделі: уявлень про справедливість і доброту оточуючих, цінності та значущості власного «Я».

Поведінковий підхід пропонує двофакторну теорію виникнення ПТСР. В її основу як перший фактор було покладено класичний принцип умовно-рефлекторної обумовленості: власне травма - безумовний стимул, а нейтральні, але якимось чином пов'язані із травмою події - умовно-рефлекторні подразники, які немов би «будять» первинну травму і викликають відповідну емоційну реакцію (гнів, страх).

Другим чинником стала теорія поведінкової, оперантної обумовленості розвитку ПТСР-синдрому: якщо вплив подій, що мають схожість (явну або за асоціацією) з основним травмувальним стимулом, призводить до розвитку емоційного дистресу, то людина весь час намагатиметься уникати такого впливу, демонструючи відповідні патерни поведінки.

За допомогою теорії патологічних асоціативних асоціативних емоційних мереж, запропонованої Р.Пітменом (Pitman, 1988), заснованої на когнітивній

моделі тривожних розладів П.Ленга (Lang, 1979), було описано механізм розвитку «флешбек»-ефекту ПТСР-синдрому.

До комплексних моделей патогенезу належать теоретичні розробки, в яких враховуються поряд із біологічними і психічні аспекти розвитку ПТСР. Тут не можна обійти стороною нейропсихологічну гіпотезу L.Kolb. Дослідник після узагальнення даних біохімічних і психофізіологічних досліджень ветеранів в'єтнамської війни, звертає увагу на те, що внаслідок надзвичайного за тривалістю та інтенсивністю стимульовального впливу у нейронах кори головного мозку відбуваються зміни, блокада синаптичної передачі і навіть загибель нейронів. При цьому у першу чергу вражаються зони мозку, що здійснюють контроль над агресивністю та циклом сну (Kolb, 1987).

У психосоціальних моделях акцент робиться на величезній значущості соціальних умов, зокрема, чинника соціальної підтримки оточуючих для успішного подолання посттравматичних станів.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що перераховані підходи, які пояснюють розвиток і функціонування ПТСР, цілком сумісні та успішно доповнюють один одного, переважна перевага ж тієї чи іншої моделі в кожному окремому випадку пов'язана виключно з парадигмальною приналежністю дослідника.

Оскільки основною причиною, що призводить на соціальному рівні до вимушеної міграції, є організоване насильство - феномен, породжений людиною, - то особливо високий рівень стресу і труднощів у його подоланні спостерігається у випадках міграції із зон воєнних дій та етнічних конфліктів. Ситуація, що змусила людину до втечі, як правило, є кульмінацією відносно пролонгованого процесу утиску та переслідування, вона не виникає раптово. Найрізноманітніші негативні впливи до і під час втечі стають для вимушених мігрантів екстремальними стресорами.

Г. Ван дер Веер, який узагальнив власний багаторічний досвід роботи із біженцями, перераховує види екстремальних впливів, які могла пережити людина до вимушеної міграції: терор - систематичне насильство, спрямоване на певні громади або етнічні групи; утиски; тюремне ув'язнення, через яке людина була відірвана від сім'ї, не могла брати участь у найважливіших родинних подіях, наприклад, народженні дитини та смерті батьків, була позбавлена можливості виконувати обов'язки з утримання сім'ї, виховання дітей; тортури тощо (Van der Veer, 1988).

Деякі з цих людей тривалий час змушені були перебувати на межі життя і смерті - цілком природно тому, що ще до переїзду у них виникає, а потім і зростає тривога, тому що прибуття у невідомість теж оцінюють як небезпечну і загрозову ситуацію. Тривога супроводжується страхом - емоційною реакцією на реальні події. І страх, і тривога за певної їхньої тривалості та інтенсивності набувають патогенного характеру і супроводжуються реакціями, завдяки яким створюється фізіологічна основа стресу: маркерами якого стають прискорений серцевий ритм, збої у роботі серця. Характерними ознаками також виявляються підвищений артеріальний тиск, головна біль, що періодично виникає. До цього також можна віднести відчуття нестачі повітря, м'язову напругу, стомлюваність, збої у діяльності органів травлення, болі нез'ясованого походження (у кінцівках, грудях), порушення менструального циклу у жінок та ін. Крім фізіологічних симптомів унаслідок стресу виникають розлади психіки.

Психічне здоров'я вимушених переселенців відрізняється порушеннями комплексного характеру. Ці порушення іррадіюють майже на усі сфери особистості: когнітивну, емоційну, мотиваційно-потребову, комунікативну, поведінкову. Накладаючись одне на одного, вони можуть мати своїми наслідками глобальні проблеми особистості (психосоматичні симптоми,

кризу ідентичності, розлади різного ступеня тяжкості). Так, наприклад, зміна мотиваційно-ціннісних орієнтацій та ієрархії потреб може мати своїм наслідком редукцію рівня домагань і різке зниження самооцінки, людині стає важче пережити неможливість задоволення як нижчих, так і вищих потреб.

Аналізуючи актуальний стан мігрантів, відмічаються такі психологічні проблеми адаптаційного періоду: втрата соціального статусу, стан психологічної роздвоєності та знедоленості, плутанина у культурній та національній ідентифікації, ностальгія, відчуття емоційної та екзистенційної занедбаності, розмивання системи цінностей, порушення концепції майбутнього, відчуття малоцінності, маргінальна напруженість, синдроми «соціальної смерті» та «комплексу іноземця», втрата сенсу життя, порушення контактів із дітьми, зниження ліричності та самооцінки.

Таким чином, аналізуючи особливості стресових переживань вимушених переселенців, можна констатувати, що в умовах вимушеного переселення межа між патологією і нормою розмивається: якщо у звичайних життєвих обставинах це трактується як порушення психічного здоров'я, то у неординарній і трагічній ситуації вимушеного переселення це розцінюється як нормальна реакція на ненормальні обставини.

Стигма «вимушений» супроводжує переселенця як до, так і після його міграції. В іншій культурі він змушений відмовлятися від колишнього способу життя, приймати інші способи і правила поведінки, соціальні і культурні норми. Цей процес ще називають соціокультурною адаптацією (від лат. *Adaptatio* - пристосування). Серед сучасних публікацій (здебільшого періодичних видань) можна знайти чималу кількість своєрідних «звітів» спеціалістів, які працюють із мігрантами, присвячених цій темі. Автори здебільшого описують тенденцію дуже непростої адаптації переселенців до нового оточення: опиняючись у новому соціокультурному

середовищі, мігранти завжди зазнають труднощів у розумінні та взаємодії із населенням, яке їх приймає.

Глибоке психологічне потрясіння, яке відчувають переселенці при знайомстві із новою культурою отримав назву культурного шоку. Традиційно він був об'єктом вивчення при дослідженні етнічних міграцій. Але дедалі цей термін вживають під час опису взаємодії переселенців із тимчасово окупованих росією українських територій із мешканцями того регіону, у якому вони вирішили зупинитись. У дослідженнях переконливо показано, що, незважаючи на приналежність до спільного материнського етносу, між вимушеними переселенцями та корінними мешканцями існує певна соціокультурна дистанція. Це зумовлено відмінностями у традиціях, звичаях, настановах, поведінці, ціннісних орієнтаціях, що сформувалися у різних умовах. Серед основних складових культурного шоку, зокрема, зазначаються: почуття неповноцінності від нездатності впоратися з новим і непередбачуваним середовищем; тривога, яка виникає під час усвідомлення культурних відмінностей; напруження внаслідок зусиль, необхідних для досягнення психологічної адаптації; почуття та емоції, які найчастіше мають негативний відтінок і свідчать про емоційний дискомфорт.

У місцевого населення «несхожість» мігрантів викликає нерозуміння і роздратування, призводять до виникнення взаємної нетерпимості та конфліктів. Мігрантам необхідно пристосуватися до основних цінностей суспільства, а суспільство повинне, своєю чергою, пристосувати свої соціальні інститути до потреб груп меншини. На практиці цей процес відбувається вельми болісно для мігрантів і загрожує виникненням непростих економічних, соціальних і психологічних проблем для населення, що приймає. Тому у комплексі проблем, характерних для мігрантів, на особливе місце дослідники ставлять психологічні наслідки депривації та ізоляції. Так, показано, що чим вищою є ізоляція

біженців у новому соціокультурному середовищі, тим серйознішими і такими, що менше піддаються корекції, стають їхні психічні розлади: є дані, що кількість психіатричних діагнозів зростає залежно від тривалості та характеру ізоляції переселенців.

Різними авторами при цьому підкреслюється, що для вимушених переселенців відрізняються високим ступенем фрустрації базових і вищих потреб, високим рівнем розбіжностей між реальною ситуацією та очікуваннями від неї. Ступінь ізоляції та депривації, яку переживають переселенці, значно залежить від соціальних параметрів приймаючої сторони у суспільному вимірі, а саме рівня внутрішньої гомогенності суспільства, імміграційної політики держави, виразності розрізняльних ознак (культура, культура, релігія, мова), культурної дистанції тощо.

Сплеск міграційних процесів сприяв поширенню у суспільстві нового негативного соціального явища, особливого різновиду ксенофобії - мігрантофобії. Неприйняття з боку населення, яке їх приймає, призводить до виникнення у біженців і вимушених переселенців ізоляціоністських установок та орієнтації на «своїх». Об'єднання мігрантів у групи часто активізує процес їх перетворення на стійкий об'єкт негативних соціальних установок, сприяє поширенню мігрантофобії серед населення, що приймає. Мігрантофобія, своєю чергою перетворюється на важливий соціально-психологічний чинник, що інтенсифікує процеси внутрішньогрупової мобілізації мігрантів. Наслідком цих взаємопов'язаних процесів є посилення соціальної напруженості у суспільстві. Відсутність же повноцінного спілкування та взаємодії із місцевим населенням призводить, зрештою, до виникнення характерного для більшості вимушених переселенців відчуття відчуженості, непотрібності та непотрібності.

Загальноновизнаною є точка зору, що посттравматичні реакції - це нормальні реакції на ненормальні обставини, і що екстремальний стрес спричиняє такі

реакції у будь-якої людини. Разом з тим, посттравматичні реакції та їхні віддалені наслідки сильно варіюють у різних людей. Показано, наприклад, що лише 20% з тих, хто пережив травму, мають згодом серйозні психологічні проблеми; більшість же використовує власні здібності щодо упорання, що дозволяють адаптуватися і реадaptуватися після травматичного досвіду. Цей факт став предметом уваги багатьох дослідників.

Один із сучасних напрямів у розвитку теорії психологічного стресу пов'язаний із розробленням концепції про роль ресурсів особистості у виникненні, розвитку та подоланні цього психічного стану. У межах ресурсного підходу ознаки стресу, їхній характер та інтенсивність визначаються не стільки силою екстремальних впливів, скільки величиною ресурсів людини. Під особистісними ресурсами при цьому розуміють комплексний набір особистісних, когнітивних і стосункових чинників, які забезпечують частину психологічного контексту подолання.

У спробах створення класифікації дослідники виокремлюють ресурси середовищ (доступність інструментальної, моральної та емоційної допомоги з боку довкілля) та особистісні (навички та здібності індивіда), матеріальні та соціальні. S. Taylor (Taylor, 1983) пропонує диспозицію внутрішніх і зовнішніх ресурсів упорання. До зовнішніх вона зараховує час, гроші, освіту, рівень життя, соціальну підтримку та відсутність інших життєвих стресорів, до внутрішніх - оптимізм, самоефективність, стійкість, позитивну самооцінку, упевненість у собі, наявність необхідних соціальних навичок, релігійність, а також здатність швидко відновлювати фізичні та душевні сили після стресу (resilience).

Деякий інший підхід до вивчення чинників успішності упорання із психотравматичними обставинами передбачає поділ чинників ризику розвитку посттравматичних порушень на групи залежно від часу виникнення та функціонування: претравматичні; перитравматичні, посттравматичні.

Серед претравматичних чинників особливо виокремлюють попередні психічні захворювання, високий рівень нейротизму, інтроверсію, низький рівень інтелекту, приналежність до жіночої статі та до етнічної меншини, вік на момент травми, повільне відновлення після перенесених захворювань, нездатність до емоційного дистанціювання від травматичних спогадів і самостійної асиміляції травматичних подій, емоційну ригідність.

У низці досліджень показано, що схильність людини до посттравматичних розладів пов'язана і з особливостями дитячого періоду розвитку. Найбільше значення мають: рання сексуальна або інша дитяча травма, конфлікти між батьками, нестабільна або проблемна сім'я, відсутність у дитинстві хоча б одного компетентного дорослого, розлучення батьків у віці до 10 років, бідність батьків, участь батька у військових діях.

Не лише дитинство, а й весь попередній життєвий досвід впливає на те, як людина переносить травмувальну подію. Психічна травма, отримана у минулому, може довгий час перебувати у латентному стані. Під впливом же негативних життєвих обставин такий досвід нерідко актуалізується, тому більш вразливі і тендітні люди, які пережили у минулому екстраординарні події. Деякі автори вважають, проте, що інформація про преморбідну вразливість дає можливість із великою часткою ймовірності прогнозувати розвиток радше гострих посттравматичних порушень, ніж їхній хронічний перебіг, за що «відповідають» сила стресору і чинники посттравматичної адаптації.

Ситуація, що змушує до втечі з рідної країни, настільки виходить за межі нормального життя, що переживається як вкрай стресова усіма, хто опинився в подібних умовах. D.Kozaric-Kovacic було проведено дослідження різних груп боснійських біженців, які залишили власні домівки, і більш ніж для половини з них причиною втечі було фізичне насильство або пряма загроза. Кожен третій втратив

принаймні одного члена сім'ї. У цій групі обстежених у половини з них (як чоловіків, так і жінок) було виявлено ознаки посттравматичного стресу. Найбільший вплив мали участь у військових подіях, втрата членів сім'ї, дому, поранення, свідчення вбивства членів сім'ї та незнайомих людей, зґвалтування, перебування у концтаборі (Kozaric-Kovacic, et al, 1993).

Чинники постстресової адаптації вимушених переселенців поділяють на дві великі групи: ступінь соціальної підтримки та індивідуально-психологічні особливості. Найважливішу роль у збереженні та підтримці психічного здоров'я мігрантів традиційно відіграє соціальна підтримка, взаємовідносини із найближчим оточенням (родина, друзі, близькі люди, інші), ті, хто надає допомогу, щоб важкі удари долі не відчувались так боляче, щоб пережити кризову ситуацію із меншими витратами і значно полегшити процес інтеграції. Гіпотеза про позитивний вплив міжособистісних стосунків на психічне здоров'я та успішність адаптації мігрантів отримала назву «буферної». У межах цієї гіпотези стверджується, що доступність міжособистісних зв'язків, розмаїття і зростання кількості контактів із позитивним модусом, а також інтенсивність взаємовідносин безпосереднім чином корелюють із підвищенням психологічного добробуту і зниженням вірогідності психічних і соматичних патологій.

Питання про роль власне психологічних якостей у подоланні наслідків інтенсивного стресового впливу, на думку більшості дослідників, потребує детального вивчення. Особистісно-орієнтований підхід базується на наявності «безумовної середовищної константи», тобто передбачає наявність сталої ситуації. При цьому успішність подолання наслідків деструктивного впливу стресу визначається індивідуально-психологічними характеристиками особистості. Перш за усе тут мова йде про такі психологічні феномени, що мають

комплексний характер, як когнітивна складність, специфіка когнітивної переробки, стиль інтерпретації подій та локус контролю.

Адаптивна функція когнітивної простоти-складності в процесі подолання травми вимушеної міграції розглядалася у дослідженнях Г.Тріандіса. Як зазначає автор, когнітивно складна людина, яка має великий набір особистісних конструктів і високий ступінь диференційованості конструктної системи, здатна «кодувати» нюанси і тонкощі, а також неминучі суперечності навколишнього світу, легше адаптується до чужої культури та нової ситуації, адже вона здатніша до узагальнення нового соціокультурного досвіду і до зміни власної ціннісної системи. Для когнітивно складної людини менш характерними є такі якості, як авторитарність, ригідність та інтолерантність, зокрема до невизначеності, що також підвищує у ситуації вимушеного переселення ефективність оволодіння новими соціальними цінностями, нормами та мовою (Triandis, 1975).

У низці досліджень підкреслюється вплив відмінностей у локусі контролю на успішність адаптації мігрантів (у нашій праці цей концепт - на відміну від базисних переконань, які містять глибинні уявлення індивіда щодо самого себе та навколишнього світу, - трактують як пояснювальний конструкт, який розміщується на рівні, що є значно ближчим до усвідомлення). Як відомо, виокремлюють внутрішній, інтернальний локус контролю та зовнішній, екстернальний. У першому випадку людина переконана, що здатна контролювати ситуацію та впливати на неї, та зовнішній, екстернальний локус контролю. Для таких людей специфічним є те, що вони беруть на себе відповідальність за події, що відбуваються, за пошук виходу з кризових ситуацій. Вони відрізняються високим рівнем саморегуляції, який дозволяє обмежувати психотравмувальний вплив екстремальних подій на психіку. Такі люди здатні

сприймати позитивні і негативні аспекти таких подій в їхній цілісності. Вони приймають екстремальні ситуації і події як виклик, який необхідно подолати. Вони здатні до активного перетворення ситуацій і подій із неготивним модусом.

Зовнішній, екстернальний локус контролю – це коли людина впевнена у тому, що усі події мають фатальний характер або відбуваються через дії інших. Люди, що мають екстернальний локус контролю, відрізняються слабо диференційованими уявленнями про себе, у них низька мотивація досягнення. Такі люди уникають важких подій чи ситуацій або виявляють готовність їм підкорятися, характеризуються недостатньо розвинутою здатністю до адекватного оцінювання обставин, що склались. Є дані, що жінки, представники робітничого класу та люди похилого віку частіше мають екстернальний локус контролю і менш успішно пристосовуються до міграції, на відміну від чоловіків, представників середнього класу, молодих людей та осіб середнього віку.

Однак не в усіх випадках інтернальність справляє безумовно позитивний вплив на подолання складних ситуацій: при дослідженні впливу ступеня інтернальності на ефективність адаптації вдалось встановити, що люди із помірно інтервальною орієнтацією локуса контролю більш ефективно справилися зі стресом, ніж особи, чий локус контролю визначався як вкрай інтервальный, або екстернальний, або помірно екстернальний. Люди, які вирізняються помірно інтервальним локусом контролю, здатні ініціювати дії, спрямовані на нейтралізацію або протидію стресогенним обставинам. Однак у разі вкрай вираженої інтернальності ефективні дії у подоланні стресу не можуть бути здійснені через паралізуюче почуття провини, що впливає із переконання, що причиною стресогенної події стали власні дії. Для людей же з екстернальним локусом контролю, які вважають, що людина не у силах істотно вплинути на перебіг життєвих подій, стресогенні події є постійним джерелом напруги.

На успішність адаптації впливає і властивий людині стиль пояснення подій (атрибуції). Погляд на світ через песимістичну призму обумовлює виникнення психічних і фізичних патологій, зниження імунітету, ускладнення після хвороби, самодеструкцію, перебільшене сприймання поганого і зведення до мінімуму хорошого, скорочення тривалості життя. І навпаки, оптимістичний погляд на світ справляє на здоров'я позитивний вплив, справляє демпферний вплив при переживанні стресу. Очікування від користі власного «Я» можуть викликати хибний оптимізм, але сприяють тому, що особистість буде почувати себе більш адаптованою, пристосовуючись до нових умов перебування.

У літературі відзначається ще ціла низка важливих рис і диспозицій особистості, які чинять помітний вплив на гостроту переживання стресових ситуацій і, своєю чергою, можуть стати предметом окремого розгляду. Так, наприклад, адаптаційний потенціал розглядається як характеристика психічного розвитку особистості є одним із найважливіших чинників, що зумовлює успішність професійної діяльності в екстремальних умовах, а також ефективність постстресової реабілітації. Низка дослідників, вивчаючи можливість прогнозування посттравматичних стресових розладів на основі особистісних рис, дійшли висновку про більшу адаптивність до впливу сильного стресора активних, енергійних, витривалих людей порівняно з тими, хто має високі показники нейротизму та інтроверсії. Загалом до теперішнього часу нагромаджено достатню кількість даних про взаємозв'язок між індивідуально-особистісними властивостями та реакціями людини у важких життєвих обставинах, проте проблема виявлення особистісних ресурсів упоралося зі стресом стосовно ситуації вимушеного переселення досліджена недостатньо і потребує подальшого вивчення.

При аналізі ресурсів упорання зі стресом у мігрантів варто спиратись на сформований у психології трирівневий підхід до структури людської індивідуальності. Метафора «триповерхової будівлі» описує індивідуальність як систему супідрядних рівнів: нижній (біологічний фундамент особистості) складається з усіх індивідних, формально-динамічних параметрів (стать, асиметрія півкуль головного мозку, задатки, темперамент, здібності). Другий рівень об'єднує предметно-змістовні якості і складається із типів особистості, рис особистості, здібностей, стильових поведінкових характеристик). Третій, верхній рівень уособлює духовно-світоглядні характеристики (світогляд, аксіологічна сфера, спрямованість, установки). Нижній поверх є більш стійким у часі, який практично не піддається соціальному впливу, середній є більш сприйнятливим до виховання, а на третьому рівні біологічного міститься дуже мало, і він є найбільшою мірою мінливий.

Висновки. Аналіз досліджень ресурсних характеристик подолання ознак посттравматичного стресу у вимушених переселенців виявив, що дані, які характеризують перший рівень індивідуальності (індивідуально-особистісний, формально-динамічний), у літературних джерелах подано доволі повно: неодноразово показано, що успішність адаптації мігрантів співвідноситься з індивідними особливостями, серед яких виокремлюють гендерну приналежність, приналежність до етнічної меншини, вік, рівень нейротизму та екстраверсії, тож фокус на середній рівень позначено як когнітивно-особистісний та операціоналізовано через конструкт базисних переконань особистості, що загалом визначаються як глобальні, стійкі уявлення індивіда про світ і про себе, які впливають на мислення, емоційні стани та поведінку людини; вищий - описано системою смисложиттєвих орієнтацій особистості, що характеризує людину як суб'єкта життєтворчості, та являє собою

інтегральну системну характеристику, яка відбиває дійсне ставлення особистості до ситуації, усвідомлюване як «Смислово-життєві орієнтації особистості».

Таким чином, аналіз літературних джерел привели до розуміння наслідків переживання вимушеної міграції як стану стресу підвищеної інтенсивності, який з високим ступенем імовірності тягне за собою розвиток посттравматичних стресових порушень. Описана психосоціальна ситуація становить особливий інтерес через комплексний характер впливу стресу на особистість

вимушеного переселенця: їхня життєва історія часто містить поряд із досвідом перебування у зоні бойових дій повторну травматизацію через проживання у нових місцях, що обумовлює інколи не менш потужний дистрес (культурний шок, стрес акультурації, мігрантофобія). Вивчення психологічних наслідків переживання і ресурсів подолання стресу у ситуації вимушеної міграції є перспективним напрямом наукового дослідження, що дозволить одержати повнішу фактологічну характеристику формування і розвитку посттравматичних порушень особистості.

Список використаних джерел

1. Selye, H. (1964) *From Dream to Discovery: On Being a Scientist*. New York-Toronto-London: McGraw-Hill Book Company. 419 p.
2. Freud, A. (1946) *The ego and the mechanisms of defence*. International Universities Press, New York, N.Y. 203 p.
3. Jung, C.G. (1953) *Two essays on analytical psychology*. The collected works. V.7. London. X, 329 p.
4. May, R. (1977) *The Meaning of Anxiety*. N.Y.: Pocket Books.
5. Pitman, R.K. (1988) *Posttraumatic stress disorder, conditioning and network theory*. *Psychiatric Annals*, 18(3), 182-189.
6. Lang, P.J. (1979) *A bio-informational theory of emotional imagery*. *Psychophysiology*, 16, 495-510.
7. Kolb, L.C. (1987) *A neuropsychological hypothesis explaining PTSD*. *Am. J. Psychiatry*. V. 144. P. 989-995.
8. Van der Veer, G. (1998) *Counselling and therapy with refugees and victims of trauma: psychological problems of victims of war, torture, and repression*. Chichester: Wiley & Sons.
9. Taylor, S.E. (1983) *Adjustment to threatening events: A theory of cognitive adaptation*. *American Psychologist*, 38, 1161-1173.
10. Kozaric-Kovacic D., Folnegovic-Smale V., Skrinjaric J., Marusic A. (1993) *Polytraumatized adult persons // Care and rehabilitation of victims of rape, torture and other severe traumas of war in the republics of ex-Yugoslavia*. Utrecht: Pharos Foundation, 20-23.
11. Triandis, H.C. (1975) *Cultural training, cognitive complexity, and interpersonal attitudes // R.Brislin, S.Bochner, W.Loner (Eds.) Cross-cultural perspectives on learning*. Beverly Hills, CA: Sage.

Summary

STRESS OF FORCED RESETTLEMENT AS A SITUATION OF DEPRIVATION AND ISOLATION, RESOURCES FOR ITS OVERCOMING

*Mykytchak A. P. PhD candidate, Pavlo Tychyna
Uman State Pedagogical University*

Introduction. *The hardships and deprivations that caused forced resettlement, as well as the very fact of losing a small homeland, of being cut off from one's roots, determine the formation of a very specific experience of migrants that goes beyond the usual and everyday. In psychology, two concepts are widely used when discussing the experiences that arise in such cases and their long-term consequences: "stress" and "trauma".*

When a person makes a decision to leave a place where he or she has lived permanently, as in the case of Ukraine, when the impetus for this was a full-scale Russian aggression, he or she finds himself or herself in a situation where the life structures that have been fully developed are completely or partially destroyed, and more or less clear and precise guidelines that determine the future are actually lost. They have to choose between the past and the future, immutability and uncertainty, guilt over missed opportunities and anxious uncertainty. A thorough study of the phenomenon of forced displacement

allows us to better understand the experiences of those people who have become "sandwiched" between necessity and impossibility and to assess their new psychological status in the context of how effective the decision to move to a new region of Ukraine has been.

The purpose of the article is to analyze the peculiarities of forced migration as an abnormal psychosocial situation, to identify personal characteristics that mediate the determination of the status of the subjects as internally displaced persons, to describe their resources for overcoming stress.

Methods: content analysis, comparison, generalisation, systematisation.

Originality. The analysis of studies of resource characteristics of overcoming signs of post-traumatic stress in internally displaced persons revealed that the data characterizing the first level of individuality (individual-personal, formal-dynamic) are presented in the literature quite fully: It has been repeatedly shown that the success of migrants' adaptation correlates with individual characteristics, including gender, ethnic minority, age, neuroticism and extraversion, therefore, the focus on the middle level is designated as cognitive-personal and operationalized through the construct of basic beliefs of the individual, which are generally defined as global, stable ideas of the individual about the world and about himself or herself that affect thinking, emotional states and behavior; higher - described by the system of meaningful life orientations of a person, which characterizes a person as a subject of life-creation, and is an integral systemic characteristic that reflects the true attitude of a person to the situation, realized as "Meaningful life orientations of a person".

Conclusion. Thus, the analysis of literature sources has led to an understanding of the consequences of experiencing forced migration as a state of high intensity stress, which with a high degree of probability entails the development of post-traumatic stress disorders. The described psychosocial situation is of particular interest due to the complex nature of the impact of stress on the personality of an internally displaced person: their life story often contains, along with the experience of being in a combat zone, repeated traumatization due to living in new places, which sometimes causes no less powerful distress (culture shock, acculturation stress, migrantophobia). The study of the psychological consequences of experience and resources for overcoming stress in a situation of forced migration is a promising area of research that will allow us to obtain a more complete factual characterization of the formation and development of post-traumatic personality disorders.

Keywords: forced migration; abnormal psychosocial situation; internally displaced persons; resources for overcoming stress; post-traumatic personality disorders.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 02.04.24.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 20.05.24.

© 2024. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРУСТРАЦІЙНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ ОПЕРАТОРІВ СИЛ СПЕЦІАЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Павлушенко С. М. доктор філософії, заступник начальника кафедри внутрішніх комунікацій Національного університету оборони України <https://orcid.org/0000-0001-6222-0656>

У статті проаналізовано психологічні особливості бойової діяльності оператора Сил спеціальних операцій, визначено та розкрито психологічні особливості розвитку фрустраційної толерантності операторів через змістовні характеристики структурних компонентів фрустраційної толерантності: емоційно-вольовий, мотиваційно-ціннісний, когнітивно-пізнавальний та поведінковий.

Ключові слова: *військовослужбовці; мотивація; психологічне забезпечення; психологічна підготовка; психологічна готовність; психічні стани; фрустрація; фрустраційна толерантність.*

Вступ. Спеціальна розвідка була створена в 60-ті роки ХХ ст. з метою виконання розвідувальних та спеціальних завдань в інтересах фронтової операції у глибокому тилу противника, ізольовано від основних сил, у специфічних екстремальних умовах. В умовах сучасних війн та збройних конфліктів спектр завдань Сил спеціальних операцій провідних країн світу та їх можливості значно розширилися. Незважаючи на стрімкий розвиток технічних засобів розвідки, в ході активної фази російсько-української війни залишається визначальною здатність особового складу Сил спеціальних операцій Збройних Сил України (далі – ССО) виконувати завдання безпосередньо на території, контрольованій противником, та отримувати інформацію про важливі військові об'єкти, склад сил і засобів, бойовий потенціал і можливості противника веденням спеціальної розвідки та проведенням спеціальних заходів. Попри застосування новітніх технічних засобів для ведення розвідки вони не в змозі повністю замінити оператора ССО, який не тільки може спостерігати за об'єктом розвідки, а й осмислювати побачене, швидко його оцінювати і приймати рішення для подальших дій. Отже, виконання завдань в умовах невизначеності, ризику для життя та екстремальних умов бойової діяльності особового складу ССО висувають особливі

вимоги до психічної сфери оператора ССО, його психічної стійкості до психотравмуючих чинників бойової обстановки, а також психологічного забезпечення підготовки і виконання завдань за призначенням зазначених фахівців.

Метою статті є аналіз психологічних особливостей фрустраційної толерантності оператора ССО в умовах виконання завдань за призначенням.

Теоретичне підґрунтя. Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: евристична теорія фрустрації С. Розенцвейга; тлумачення фрустрації у психології діяльності (В. Бодров, М. Левітов, Л. Божович, Б. Ананьєв, Ф. Василюк, Є. Ільїн, А. Налчжанян); поведінкове тлумачення фрустрації (Р. Баркер, Л. Берковіц); розуміння фрустрації як соціально-психологічного явища (Д. Маєрс, В. Циба); дослідження фрустраційної толерантності як психічної властивості особистості (Н. Чижиченко, А. Гусєв, С. Литвин, О. Холодова); обґрунтування фрустраційної толерантності як професійної здатності протистояти несприятливим чинникам (А. Большакова, І. Ламаш, Т. Селюкова, С. Кучеренко, М. Мішина, Г. Перевошиков); розроблення засобів емпіричного дослідження фрустрації та фрустраційної толерантності (С. Розенцвейг, Г. Солдатова, Н. Тарабріна, О. Хміляр, М. Кузьменко).

Методи дослідження. Для вирішення поставлених у роботі завдань були використані теоретичні методи дослідження: аналіз наукових джерел з проблеми дослідження, синтез, порівняння, узагальнення.

Результати і обговорення. В умовах відбиття збройної агресії Російської Федерації, на переконання Президента України – Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України Володимира Зеленського, основними рисами українського спецпризначенця є «стійкість і витривалість, хитрість і розважливість, раптовість і «хірургічна» точність. Високий рівень підготовки, загартованість, незламність духу, сміливість та рішучість військовослужбовців Сил спеціальних операцій забезпечують ефективне виконання ними складних та ризикованих завдань, дають їм змогу результативно протистояти російській агресії» (Веб-сайт Сил спеціальних операцій, 2023). Якість та успішність професійної діяльності в екстремальних умовах оператора ССО зумовлені рівнем підготовки: освітою і кваліфікацією, професійно важливими компетенціями, знаннями, вміннями, навичками, терміном служби та бойовим досвідом, а також особливими вимогами до фрустраційної толерантності та психічної стійкості спецназівця, які необхідно розглядати через психологічні особливості, які охоплюють емоційно-вольову, мотиваційно-ціннісну, когнітивно-пізнавальну та поведінкову сфери особистості оператора ССО.

На переконання вітчизняного науковця в галузі військової психології О. Хміляра (2023), психічна стійкість – це «особливий ресурс солдата, що наділяє його дії енергією, забезпечує подолання різних негараздів, швидку адаптацію до несприятливих змін і є запорукою виживання у кризові моменти життя». Таке визначення набуває особливого значення для професійної діяльності операторів ССО, які в умовах відбиття збройної агресії виконують завдання різної складності й інтенсивності, в умовах

постійної загрози життю і здоров'ю, на рівні людських можливостей.

Забезпечення ефективної діяльності операторів ССО неможливе без знання психічних та фізіологічних функцій їх організму в умовах професійної діяльності. Так, оволодіти професією оператора ССО і досягти високої майстерності можуть особи, у яких врівноважена та сильна нервова система. Фізіологічний дискомфорт, біологічний страх, дефіцит часу, підвищена складність завдань, наслідки помилкових дій, наявність перешкод, неуспішність дій внаслідок об'єктивних обставин, дефіцит інформації для прийняття рішень або перевантаженість інформацією, навіть у розвідників з сильною, врівноваженою нервовою системою, на переконання В. Зінченка, може призвести до нервово-психічного напруження (Корольчук 2009, с. 29). Нервово-психічне напруження супроводжує усю бойову діяльність і великою мірою залежить від рівня підготовленості оператора ССО. Отже, сила та врівноваженість нервової системи визначають працездатність, ретельність, темп, необхідні розвіднику для досягнення результату діяльності, здатність до тривалого збереження активності, толерантність до провокуючих стимулів, швидку реакцію на безпеку, витривалість до психічного і фізичного дискомфорту, здатність витримувати інтенсивне тривале психоемоційне навантаження без зниження результативності діяльності. При цьому рухомість, пластичність нервової системи сприяють гнучкій, швидкій перебудові стратегії поведінки у фруструючій ситуації.

Ведучими в діяльності спецназівця є зоровий та слуховий аналізатори. Ці характеристики важливі під час виконання багатокілометрових рейдів у тилу противника, ведення розвідки у визначених районах, спостереження за об'єктом тощо. Лабільність аналізаторов має бути високою, щоб оператор міг сприймати одночасно кілька сигналів.

Специфіка виконання завдань передбачає вміння швидко сприймати

різнопланову інформацію, негайного її обробляти і приймати рішення. Такі професійні завдання висувають високі вимоги до розподілу та переключення уваги оператора ССО. Продуктивність процесу сприйняття, безпомилковість у роботі оператора ССО залежать від здатності тривалий час зосереджувати увагу на веденні спостереження за ціллю або об'єктом, уміння помічати незначні (малопомітні) зміни у спостережувальному об'єкті, тривалий час зберігати стійку увагу, незважаючи на втомленість і сторонні подразники, здатність одночасно вести спостереження за багатьма характеристиками об'єкта та великою їх кількістю. З таким завданням успішно впораються лише оператори з високою стійкістю зосередження, розподілу та переключення уваги.

Істотно на результативність діяльності спецназівця впливає розвиток пам'яті (оперативної і довготривалої) та мислення. Так, розвідник має бути здатним легко запам'ятовувати словесно-логічний матеріал (терміни, цифри, літери, прізвища, схеми тощо), точно й чітко передавати почуте лише один раз, а також відтворювати інформацію про колір, форму, величину, рух, розташування об'єктів і предметів. В оператора ССО мають бути розвинені аналітичне мислення, здатність приймати рішення за умов гострої нестачі потрібної інформації та відсутності часу на її обмірковування, уміння диференційовано оцінювати суперечливу інформацію, самостійно узагальнювати низку фактів, понять, виявляти закономірності у процесі логічного вивчення проблеми (індукція), здатність встановлювати нові факти, явища, логічні зв'язки між поняттями на основі використання закономірностей (дедукція), а також здатність до критичного мислення, прогнозування ймовірного розвитку подій, відчуття наявності проблем там, де ніби-то все вже вирішено, здатність цілісно, системно сприймати і розуміти події і факти (Павелко 2016, с. 149).

Критичний аналіз та нестандартне мислення дають змогу оператору приймати ефективні рішення в умовах екстремального обмеження часу, «...навіть якщо ви маєте кілька хвилин для прийняття рішення» (Гофман 2020, с.61). Саме нестандартне мислення допомагає розвіднику передбачати варіанти розвитку подій в умовах нестачі інформації, оцінювати ймовірні ризики та загрози: «передбачення не є містичним талантом, що дається від народження. Це є продукт особливого мислення, збирання інформації та оновлення переконань» (Гофман 2020, с. 84).

Інтенсивна робота уваги, пам'яті, мислення протягом часу ведення спеціальної розвідки, тривала напруженість нервової системи висувають високі вимоги до емоційної стійкості розвідника. Водночас емоційна нестійкість створює передумови для виникнення невпевненості в собі, своєму командирі та команді, підвищення тривожності, втомленості. Оператор ССО повинен вміти регулювати свій емоційний стан за допомогою волі. Під час тривалого ведення пошуку, перебування в засідці, ведення спостереження, влаштування нальоту або диверсії оператору ССО необхідні такі якості, як витримка, самовладання, терплячість, зібраність, наполегливість у виконанні розвідувальних та спеціальних завдань. Психофізіологічні зрушення емоційного походження стають менш вираженими, якщо оператор ССО тренований, професійно досвідчений, витривалий та фізично загартований, підготовлений до подолання численних перешкод і несподіванок.

Занадто багато у діяльності підрозділів ССО залежить від «дрібниць», непередбачуваних обставин, які можуть бути фрустраторами (перешкодами) на шляху виконання завдань за призначенням. Така специфіка висуває й особливі вимоги до фрустраційної толерантності оператора ССО як стійкості до несприятливих чинників бойової обстановки, вираженої в адекватному оцінюванні фрустраційної ситуації та

передбаченні виходу з неї. Зазначену здатність (професійно важливу властивість) потрібно розвивати під час заходів психологічного забезпечення, що охоплюватимуть усі складові психологічного забезпечення підготовки та виконання завдань за призначенням: психологічного діагностування (професійно-психологічного відбору кандидатів на проходження служби у складі ССО), психологічної підготовки та психологічного супроводу. Лише один елемент – виведення в тил противника повітряним шляхом парашутним способом – є екстремальним за змістом і висуває високі вимоги до фрустраційної толерантності особового складу групи СпП: «Умови, в яких виконують стрибки, як правило, вже насичені елементом небезпеки. Стрибок з парашутом передбачає готовність людини піти на ризик, пов'язаний із необхідністю залишити літак на незвичній висоті, падати в повітряній стихії, доручити своє життя парашутній системі. Нині неможливо повністю передбачити всі критичні ситуації, які можуть виникнути під час відділення від літака, розкриття парашута, спуску і приземлення парашутистів» (Стасюк 1999, с. 59). Тривалі перельоти у район виконання завдань за призначенням, збільшення висот для десантування (виведення груп парашутним способом), прийняття на озброєння нових парашутних систем, які потребують додаткової підготовки, залучення до стрибка в тандемі фахівців, які не мають відповідної підготовки та можуть непередбачувано поводитися під час відділення від літального апарата, можливі помилки пілотів у ході визначення майданчиків приземлення, висока ймовірність приземлення на непідготовлений майданчик та певні перешкоди (будівлю, ліс, воду), висока ймовірність залишити літальний апарат раніше визначеного терміну, у разі виявлення засобами ППО противника, можуть бути фрустраторами, які об'єктивно або суб'єктивно сприйматимуть перешкоди на шляху до

досягнення мети або виконання визначених завдань. Отже, саме під час стрибків з парашутом оператори ССО навчаються основ управління своїми психічними станами та поведінкою, розвивають координацію рухів, спритність, силу, витривалість, у них формуються витримка та самоконтроль, швидкість реагування в оцінюванні обстановки, уважність і точний розрахунок під час зниження та приземлення, кмітливість у виборі найдоцільнішого способу управління парашутом.

Не тільки психофізіологічні, й психологічні якості істотно відрізняють оператора ССО від військовослужбовців інших родів військ. Обґрунтовуючи модель професійно-психологічної готовності до діяльності в екстремальних умовах військових розвідників та підрозділів спеціального призначення, І. Павелко вказує на найбільш значущі мотиви, які, на його переконання, впливають на вибір військової спеціальності: особистісний чинник (64%) – схильність до військової служби, прагнення стати більш упевненим, сміливим, мужнім, високий статус професії, прагнення до ризику, небезпеки, прагнення до роботи з високою відповідальністю, бажання носити форму і мати зброю; мотив, що відображає змістовний аспект діяльності при виборі професії (46%) – тяга до активної різноманітної і живої роботи, бажання чого-небудь навчитися по-справжньому, бажання стати професіоналом і вибудувати кар'єру у ЗС України; моральний аспект (45%) – прагнення захищати Батьківщину, прагнення до справедливості, морального задоволення, потреба в самореалізації та соціальній корисності; мотив, пов'язаний із наслідуванням ідеалу, зразком (37%) – приклад друзів і знайомих, сімейна традиція, романтична мрія, пов'язана з книгами і фільмами, досвід строкової військової служби; соціально-економічний чинник (35%) – стабільний заробіток, пільги, пошук виходу з важкої економічної

ситуації, безробіття, випадковий збіг обставин; агітаційна робота кадрових структур. Отже, професійний вибір розвідників визначають різні мотиви і чинники, але серед найбільш значущих мотивів професійної діяльності розвідників переважають ті, які «викликають відчуття осмисленості існування і сприяють особистісному зростанню», тобто найважливішим показником мотиваційної готовності до служби у спеціальній розвідці є активне прагнення до професійної самореалізації особистості (Павелко 2016, с. 148–149).

Для оператора ССО, порівняно з військовослужбовцями інших видів та родів військ, крім внутрішньої та зовнішньої мотивації, важливою є бойова мотивація. На переконання Р. Хенріксена, «...мотивація активно битися впливає як зі специфіки бою, так і з досвіду певного виду природжених солдатів, яких я називаю воїнами». Саме бойова мотивація змушувала бійців SEAL боротися за повернення у В'єтнам у 1967 – 1970 рр. Оператори загону «Дельта» були навіть на межі самогубства через те, що причини того, що після виснажливої підготовки ще не були в бою під час афганської кампанії у 2002 році (Henriksen 2007, с. 189).

На переконання О. Хміляра (2022), у бою воїнів вирізняють від решти військовослужбовців «... особлива кмітливість, хитрість, винахідливість дій, рішучість і нестримна жага втілити набуті теоретичні знання та навички у практичну площину. Сутністю їх життєвого світу є постійне здобуття нового бойового досвіду. Воїна майже неможливо уявити «поза боєм». Серед його професійно необхідних якостей варто виокремити такі: висока бойова ефективність, ретельне володіння бойовою обстановкою, висока регуляція перебігу психічних станів (особливо страху та гніву), тривале зберігання спокою в умовах хаосу й дискомфорту». Випробовування себе боєм – це «найсильніший регулятор поведінки воїна, а палке бажання відчувати цей найвищий прояв мужності – його сутнісна властивість». У мотивації таких воїнів

особливе місце належить «відточеній майстерності, що функціонує на рівні бажання та здатності знищувати живу силу противника». Зазвичай у бойових умовах регулятором поведінки воїна є «позитивна агресивність, яку варто розглядати як дієву форму асертивної поведінки воїна в бою» (О. Хміляр, 2022, с. 124).

Спрямованість оператора ССО ЗС України передбачає високий рівень патріотизму та чітку громадянську позицію, високі морально-етичні якості, корпоративний дух і вірність своїм бойовим побратимам, прагнення стати справжнім військовим професіоналом та гідним «гравцем своєї команди».

Темперамент оператора ССО прямо пов'язаний з якостями нервової системи особистості, які ми розглядали раніше. Для професійної діяльності оператора ССО, що потребує витримки, схильності до напруженої розумової роботи, інтуїції, постійного рівного напруження оптимальними видами темпераменту, на наш погляд, є сангвінічний (сильний врівноважений рухливий тип) і флегматичний (сильний врівноважений інертний тип).

Аналізуючи проблему професійних здібностей, В. Шадріков визначає їх як сформовані на підставі задатків індивідуально-психологічні особливості, що відрізняють одну людину від іншої, і від яких залежить можливість успіху в діяльності (Стасюк 1999, с. 371–372). Найповніше індивідуальні особливості виражаються в характері оператора ССО, який небезпідставно вважають «стрижнем спецназівця». На переконання американського військового психолога Д. Гроссмана (1996), «характер – це те саме, що воля й дух воїна, це внутрішні чинники, які можна назвати індивідуальними чинниками». Серед характерних рис, які, на наш погляд, мають бути притаманні характеру оператора ССО, необхідно виокремити: принциповість, чесність, коректність, відповідальність; ініціативність, компетентність, рішучість; дбайливість, товариськість, акуратність; впевненість у

собі, почуття власної гідності; здатність брати на себе відповідальність у складних ситуаціях; здатність об'єктивно оцінювати свої досягнення, сили і можливості; здатність до тривалої розумової та фізичної роботи без погіршення якості; збереження зібраності в умовах, що стимулюють збудження.

Розмаїття індивідуально-психологічних та біологічних якостей інтегрується в неповторності воїна-спецназівця і відображається в понятті «індивідуальність», яка є не просто сумою індивідуальних відмінностей, а системою властивостей і якостей, що забезпечує цілісність і неповторність особистості бійця спеціального підрозділу. Професійна придатність оператора ССО залежить від всієї сукупності індивідуальних властивостей особистості, фрустраційної толерантності до несприятливих чинників виконання завдань за призначенням, рівня військово-професійної підготовленості і психологічної сумісності з особовим складом штатного підрозділу. Визначаючи професійну придатність, військові психологи часто оперують поняттям «здатність». На етапі підготовки до виконання бойових завдань, під час розвитку фрустраційної толерантності як стійкості до фрустраторів, на переконання доктора психологічних наук, професора В. Стасюка «...головні зусилля мають бути спрямовані на те, щоб будь-які несподіванки для розвідників стали звичними, щоб несподіванка стала правилом, сюрприз – закономірністю, а раптова зміна ситуації – звичайною справою» (В. Стасюка, 2012, с. 407). Це можливо реалізувати тільки завдяки щоденній копіткій праці, щодня, з ранку до ночі. Ветеран 173-го окремого загону СпП полковник С. Бреславський, професіонал спеціальної розвідки, з цього приводу зазначав: «В Афганістані я переконався якщо солдатів щадять на навчальних полях, якщо командири самі не хочуть пробігтися з повною викладкою, якщо бойову підготовку замінюють господарськими роботами, то в екстремальній ситуації донавчатися і

надолужувати недопрацьоване пізно, останній «неуд» ставить куля...» (Стасюк, 2012, с. 403).

У групах, загонах СпП, на відміну від підрозділів інших родів та видів військ, ефективність виконання завдань залежить від боєздатної команди, кастового та корпоративного духу, злагодженості і психологічної сумісності особового складу підрозділу, довіри до побратимів.

Командна робота воїнів-спецназівців є визначальним чинником боєздатної команди. Військова майстерність особового складу, помножена на волю і важкі тренування, матимуть результатом знищення противника лише на основі вискоєфективної командної роботи. У наших партнерів – збройних сил США – застосовують просту формулу командної роботи (М. Dandridge «Small Unit Leadership»): $SKILL \times WILL \times DRILL = KILL$. Українською цю формулу можна інтерпретувати так: здатність \times воля \times тренування = знищення ворога. Боєздатною команда стає лише тоді, коли всі означені компоненти будуть сформовані до рівня професійності і дуже добре збалансовані (Бойко, 2020). Чотиризірковий адмірал, командувач ССО США В Макрейвен (2023), відомий світові своєю мотиваційною промовою та однойменним бестселером «Застеляйте ліжко. Дрібниці, які можуть змінити ваше життя, а можливо, і світ», одним із визначальних правил у своїй філософії лідерства визначав: «Самотужки ви не впораєтеся, знайдіть того, хто допоможе Вам гребти». На його переконання, «...жоден «морський котик» не зможе битися одинаком. Щоб досягнути пункту призначення, потрібна команда добрих товаришів. Заводьте якомога більше друзів і ніколи не забувайте, що ваш успіх залежить від інших.... Якщо хочете змінити світ... знайдіть когось, хто допоможе вам гребти» (Бойко, 2020, с. 19–26).

У свою чергу ветеран ССО США Дж. Віллінк (2018) наголошує: «Для «морського котика» віддати своє життя в руки комусь, кому він не довіряє... в чий надійності є сумніви, достобіса важко. У загонах «морських котиків» братська

зв'язка є найсильнішою зброєю. Якщо забрати її, ми втратимо свою найважливішу рису як команди». Ізраїльський дослідник менеджменту і лідерства І. Адізес (2019) у книзі «Командне лідерство. Як порозумітися з будь-яким менеджером» вводить поняття «взаємодоповнювана команда» і пояснює його так: «Гляньте на свою руку. Руку рукою робить те, що кожен палець на ній різний, але діють вони разом. Так само й ми потребуємо взаємодоповнюваної команди: такої, у якій кожен учасник відрізнятиметься від іншого, а не уподібнюватиметься йому. Це означає, що ми приймаємо відмінності і стилі інших, врівноважуючи їхні природно суб'єктивні погляди. Це й буде команда». Дослідник наголошує, на тому, що в команді мають бути люди з різним темпераментом, характером, емоціями та манерою поведінки, а не лише висококласні фахівці. Команда є «організаційною екосистемою, у якій, власне, різноманітність і відмінності є гарантією здоров'я та успішності організації».

Головний старшина ВМС США, «морський котик», якого вважають одним із найрезультативніших снайперів К. Кайл (2022) наголошує на довірі до своїх бойових побратимів: «Ти хочеш бути впевненим, що хлопець, із яким ти працюєш, – той, на кого можна покластися; врешті-решт, ти цілком буквально довіряєш йому своє життя».

Досвід застосування ССО країн-партнерів, а також власний досвід виконання бойових завдань у ході відсічі збройної агресії Російської Федерації актуалізували питання місця і ролі командира групи спеціального призначення, його лідерських якостей та абсолютної відповідальності за виконання бойових завдань, його здатності створити на основі поваги і довіри боєздатну й ефективну команду. На переконання вітчизняного дослідника феномену лідерства О. Бойка, до індивідуально-психологічних якостей сучасного лідера – командира підрозділу належать: здатність до самоконтролю та управління самим

собою; здатність організувати інших та керувати змінами; впевненість у собі, здатність адекватно сприймати негативний результат; володіння бімодальним мисленням, уміння розглядати проблему на макро- і мікрорівнях; здатність оптимально поєднувати інтелект та інтуїцію під час вирішення проблем; володіння розумовою швидкістю і креативністю (творчим підходом), здатність швидко приймати правильні рішення у ситуації, що змінюється; вміння зосереджувати і тривало утримувати увагу, бути здатним працювати впродовж кількох годин; стійкість до впливу стресогенних чинників; здатність вчитися на помилках; уміння передбачати події і ставити чіткі перспективні цілі, планувати і чітко дотримуватися плану; уміння оцінювати результат за якісними і кількісними показниками; уміння налагоджувати партнерські відносини, володіти особистим «магнетизмом» і харизмою (виключна обдарованість людини); застосування інноваційних підходів, неоднорідність і нешаблонність мислення, здатність бачити кілька шляхів вирішення проблеми; прагнення і здатність набувати нових знань та умінь, бути ерудованим; здатність на 100% реалізовувати власний потенціал і позитивні риси; здатність спрямовувати інших на досягнення результату, оптимально розподіляти завдання серед особового складу; уміння розкривати і розвивати потенціал підлеглих, створювати умови для такого розвитку; здатність спрямовувати інших на розумний ризик; прагнення до постійного навчання і самоосвіти; наявність критичного мислення, здатність об'єктивно оцінювати позитивні і негативні сторони певного вибору чи рішення; гнучкість розуму, здатність гнучко переформувати завдання. В свою чергу на переконання «морських котиків» Д. Віллінка та Л. Бебіна (2020), які відшліфовували свої принципи лідерства під час операції «Свобода Іраку» (2003 рік), «кожен лідер має дотримуватися чіткої межі. Саме тому керувати буває так

складно...для ефективного управління необхідно віднайти рівновагу...між двома крайнощами суперечливих рис. <...> Вже усвідомивши це, лідер отримає один зі своїх найпотужніших інструментів. Він зможе врівноважити протилежні сили й очолювати команду максимально ефективно».

У бойових умовах для оператора ССО важливою є реакція на фруструючу ситуацію бойової обстановки. Рівень фрустраційної толерантності (стійкості до фрустрації) прямо залежить від сформованості емоційно-вольової, ціннісно-мотиваційної, когнітивно-пізнавальної сфери оператора ССО, які визначають його поведінку в бою. Здатність оператора адекватно сприйняти фруструючу ситуацію, холоднокровно її оцінити та прийняти адекватне рішення залежить від емоційно-вольового компоненту фрустраційної толерантності особистості оператора ССО. Ефективне виконання завдань за призначенням (максимальний результат з мінімальними втратами) тісно пов'язане з ціннісно-мотиваційним компонентом фрустраційної толерантності. До особливих, притаманних тільки цьому роду сил цінностей оператора ССО належать: корпоративний дух та гордість за належність до складу «когорти сталевих», особливе братерство та вірність бойовим побратимам, бойова мотивація і професійна майстерність. Філософія воїна-переможця, безумовна довіра до свого командира, дух братерства та командна робота значно підсилюють ціннісно-мотиваційний компонент фрустраційної толерантності. Уся система підготовки оператора ССО спрямована на формування установок за принципом: «будь-яке завдання в будь-якому місці в будь-який час». Досвід застосування ССО провідних країн світу, власний досвід протистояння російській збройній агресії показують, що мотивація оператора ССО має бути спрямована на засвоєння бойового досвіду та вироблення бойової майстерності. Чим вища бойова мотивація оператора ССО на успішне виконання завдань за

призначенням тим нижча його готовність до невиправданого ризику, а коли ризику не уникнути, мотивація до успіху має домінувати над мотивацією на уникнення невдач. Отже, здатність оператора ССО до сприйняття, усвідомлення та опрацювання інформації, прийняття обґрунтованих рішень у фрустраційних умовах виконання завдань за призначенням залежить від розвиненості когнітивного компонента фрустраційної толерантності. Профіль мислення, що відображає переважні способи опрацювання інформації і рівень креативності, є однією з найважливіших індивідуальних характеристик оператора ССО, що визначає стиль його діяльності, схильності, інтереси і професійну спрямованість. Професійно підготовлений оператор ССО має бути наділений багатою уявою, володіти навичками аналітичного і критичного мислення, здатністю мислити нестандартно, бути винахідливим, уважним до деталей, впевненим у собі та відкритим до нового, бути спроможним приймати рішення не на основі сильних емоцій, а на підставі об'єктивних наявних даних. Зазначені якості і здатності необхідно розвивати під час заходів психологічного забезпечення підготовки до виконання завдань за призначенням. Складовими поведінкового компонента фрустраційної толерантності оператора ССО є рішення і вчинки, спрямовані на продуктивне подолання фрустраційних ситуацій бойової обстановки. Ефективність виконання завдань за призначенням особовим складом ССО в умовах відбиття російської збройної агресії залежить від конструктивних поведінкових стратегій, які визначаються рівнем толерантності до несприятливих чинників бойової обстановки. Поведінкова реакція оператора ССО невід'ємно пов'язана з іншими компонентами фрустраційної толерантності.

Висновок. 1. Специфіка та умови виконання завдань за призначенням операторами ССО мають такі фрустраційні перешкоди: високий рівень загрози для життя, різкі зміни обстановки, перебування у ворожому оточенні,

Питання психології

виконання завдань у відриві від основних сил у складі малих груп за суворих часових обмежень, висока маневреність у тилу, необхідність швидкого пересування, обмеженість картини ведення бойових дій, залежність результатів від професіоналізму кожного оператора, командного духу та лідерських якостей командира групи, можливість виникнення суперечностей між нормами міжнародного гуманітарного права та забезпеченням живучості групи. Зазначені перешкоди впливають на виконання завдань в умовах бойових дій як потенційно фруструючі та висувають особливі вимоги до психічної сфери оператора ССО.

2. Аналіз особливостей професійної діяльності та фрустраційних перешкод виконання завдань в умовах бойових дій оператора ССО показує її складність, невизначеність, мінливість, хаотичність і різноплановість, що потребують розвитку психологічних особливостей

фрустраційної толерантності як професійно важливої властивості оператора ССО.

2. До психологічних особливостей фрустраційної толерантності оператора ССО відносяться: сила, врівноваженість, рухливість нервової системи, низький рівень тривожності, фрустрованості, ригідності, толерантність до невизначеності, готовність до ризику, професійна мотивація, мотивація до успіху, бойова мотивація, креативне мислення, аналітичний стиль мислення, здатність до рефлексії, відсутність ірраціональних установок, оптимальний або сприятливий рівень фрустраційної толерантності, екстрапунітивна або інтропунітивна реакція з фіксуванням на подолання перешкоди, конструктивні копінг-стратегії, спрямовані на позитивне переоцінювання фруструючої ситуації, планування вирішення проблеми, взяття відповідальності на себе.

Список використаних джерел

1. Адзіс І. (2018) Командне лідерство. Як порозумітися з будь-яким менеджером. Київ : Наш формат, 304 с.
2. Бойко О. В. (2020) Формула боездатних команд в армії // Інтернет-видання Петро і Мазепа. URL: https://petrimazepa.com/uk/formula_boezdatnikh_komand_v_armii.
3. Брайс Г. Гоффман (2020) Червона команда: Як нестандартне мислення спричинило революцію в армійському укладі та як воно може трансформувати ваш бізнес/ Пер. з англ. У. Курганова. Харків : Фабула.
4. Вебб Б. & Манн Дж. Д. (2018) Приціл: Як приймати кращі рішення, коли весь світ проти тебе. Київ : Yakaboo Publishing, 284 с.
5. Віллінк Д. & Бедін Л. (2020) Абсолютна відповідальність: уроки лідерства від «морських котиків». Київ : Книголав, 400 с.
6. Кайл К. (2022) Американський снайпер. Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. 448 с.
7. Корольчук М. С. (2009) Психофізіологія діяльності: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Ельга, Ніка-Центр.
8. Макрейвен В. (2023) Застеляйте ліжко. Київ : КМ-БУКС, 128 с.
9. Міністерство оборони України : веб-сайт Сил спеціальних операцій (2023) URL: <https://sof.mil.gov.ua/join>.
10. Павелко І. І. (2016) Модель професійно-психологічної готовності до діяльності в екстремальних умовах військових розвідників та підрозділів спеціального призначення // Одеса: Військова академія, Військово-технічний збірник. № 14. С. 146–152.
11. Стасюк В. В. (1999) Особливості проявів психологічної стійкості у воїнів у бойових умовах // Збірник наукових праць. Київ: ВГІ, № 1 (8). С. 58–62.
12. Стасюк В. В. (2012) Військова психологія видородової діяльності: підручник. Київ: ПП «Золоті Ворота», 458 с.
13. Хміляр О. Ф. (2022) Психічна стійкість солдата // Науковий вісник Ужгородського національного університету, Вип. 6. С. 71–79.
14. Хміляр О. Ф. (2022) Психологія бойової мотивації воїна // Вісник Національного університету оборони України. Київ : НУОУ, Вип. № 2 (66). С. 121–131.
15. Grossman David (1996) On killing. The Psychological Cost of Learning to Kill in War and Society. New York : Back Bay Books Little, Brown and Company, 353 p.

16. Rune Henriksen (2007) Warriors in combat – what makes people actively fight in combat? Journal of Strategic Studies, Volume 30. Issue 2. P. 187–223.

References

1. Adizes I. (2018) Komandne liderstvo. Yak porozumitysia z bud-yakym menedzherom [Team leadership. How to get along with any manager]. Kyiv : Nash format, 304 s. (in Ukrainian)
2. Boiko O. V. (2020) Formula boiezdatnykh komand v armii [Formulas for combat-ready teams in armies]// Internet-vydannya Petro i Mazepa. URL: https://petrimazepa.com/uk/formula_boezdatnykh_komand_v_armii. (in Ukrainian)
3. Brais H. Hoffman (2020) Chervona komanda: Yak nestandartne myslennia sprychynilo revoliutsiiu v armiiskomu ukladi ta yak vono mozhe transformuvaty vash biznes [The Red Team: How Out-of-the-box Thinking Has Led to Revolutions in the Army Way of Life and How It Can Transform Your Business]/ Per. z anhl. U. Kurhanova. Kharkiv : Fabula (in Ukrainian).
4. Grossman David (1996) On killing. The Psychological Cost of Learning to Kill in War and Society . New York : Back Bay Books Little, Brown and Company, 353 p.
5. Kail K. (2022) Amerykanskiy snajper [American Sniper]. Lviv : Vydavnytstvo Staroho Leva, 2022. 448 s. (in Ukrainian)
6. Khmiliar O. F. (2022) Psykhichna stiikist soldata [Soldier's mental toughness]// Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, Vyp. 6. S. 71–79 (in Ukrainian).
7. Khmiliar O. F. (2022) Psykholohiia boiovoi motyvatsii voina [Psychology of Warrior Combat Motivation] // Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. Kyiv : NUOU, Vyp. № 2 (66). S. 121–131. (in Ukrainian)
8. Korolchuk M. S. (2009) Psykhofiziolohiia diialnosti [Psychophysiology of activity]: pidruchnyk dlia studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv. Kyiv : Elha, Nika-Tsentr (in Ukrainian).
9. Makreiven V.(2023) Zasteliaite lizhko [Make your bed] . Kyiv : KM-BUKS, 128 s. (in Ukrainian)
10. Ministerstvo oborony Ukrainy : veb-sait Syl spetsialnykh operatsii (2023) [Special Operations Forces website] URL: <https://sof.mil.gov.ua/join> (in Ukrainian)
11. Pavelko I. I. (2016) Model profesiino-psykholohichnoi hotovnosti do diialnosti v ekstremalnykh umovakh viiskovykh rozvidnykiv ta pidrozdiliv spetsialnoho pryznachennia [Model of Professional and Psychological Readiness for Activity in Extreme Conditions of Military Intelligence Officers and Special Forces Units] // Odesa: Viiskova akademiia, Viiskovo-tekhnichnyi zbirnyk. № 14. S. 146–152 (in Ukrainian)
12. Rune Henriksen (2007) Warriors in combat – what makes people actively fight in combat? Journal of Strategic Studies, Volume 30. Issue 2. P. 187–223.
13. Stasiuk V. V. (2012) Viiskova psykholohiia vydorodovoi diialnosti [Military Psychology of Species Activity]: pidruchnyk. Kyiv: PP «Zoloti Vorota», 458 s. (in Ukrainian)
14. Stasiuk V.V. (1999) Osoblyvosti proiaviv psykholohichnoi stiikosti u voiniv u boiovykh umovakh [Peculiarities of manifestations of psychological stability in warriors in combat conditions] // Zbirnyk naukovykh prats. Kyiv: VHI, № 1 (8). S. 58–62. (in Ukrainian)
15. Webb B. & Mann Dzh. D. (2018) Prytsil: Yak pryimaty krashchi rishennia, koly ves svit proty tebe [Sight: How to Make Better Decisions When the Whole World Is Against You]. Kyiv : Yakaboo Publishing, 284 s. (in Ukrainian)
16. Villink D. & Bedin L. (2020) Absoliutna vidpovidalnist: uroky liderstva vid «morskykh kotykyv» [Absolute Responsibility: Leadership Lessons from Navy SEALs]. Kyiv : Knyholav, 400 s. (in Ukrainian)

Summary

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF FRUSTRATION TOLERANCE OF OPERATORS OF SPECIAL OPERATIONS FORCES OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE

Pavlushenko S. Doctor of Philosophy, Deputy Head of the Department of Internal Communications, National Defense University of Ukraine

Introduction. *The article analyses the psychological features of the combat activity of the operator of the Special Operations Forces, identifies and discloses the psychological features of the development of frustration tolerance of operators through the content characteristics of the structural components of frustration tolerance: emotional-volitional, motivational-value, cognitive-cognitive and behavioral.*

Purpose. *Analysis of psychological features of the SOF operator's frustration tolerance in the conditions of performing assigned tasks.*

Methods. To solve the tasks set in the work, theoretical research methods were used: analysis of scientific sources on the research problem, synthesis, comparison, generalization.

Originality. The psychological features of the development of frustration tolerance of operators of the Special Operations Forces to perform tasks in combat conditions are substantiated. The practical significance of the obtained results lies in the implementation of the main results of the study in the practice of organizing psychological support of military units (subdivisions) of the Special Operations Forces of the Armed Forces of Ukraine

Conclusion.

1. The specifics and conditions of performing assigned tasks by SOF operators have the following frustrating obstacles: a high level of threat to life, abrupt changes in the situation, being in a hostile environment, performing tasks in isolation from the main forces in small groups under strict time constraints, high maneuverability in the rear, the need for rapid movement, the limited picture of combat operations, the dependence of results on the professionalism of each operator, Team Spirit and leadership qualities of the group commander, the possibility of contradictions between the norms of international humanitarian law and ensuring the survivability of the group. These obstacles affect the performance of tasks in combat conditions as potentially frustrating and place special demands on the mental sphere of the SOF operator.

2. Analysis of the features of professional activity and frustration obstacles to the performance of tasks in the conditions of combat operations of the SOF operator shows its complexity, uncertainty, variability, chaos and diversity, which require the development of psychological features of frustration tolerance as a professionally important property of the SOF operator.

3. The psychological features of the frustration tolerance of the SOF operator include: strength, balance, mobility of the nervous system, low level of anxiety, frustration, rigidity, tolerance to uncertainty, willingness to take risks, professional motivation, motivation for success, combat motivation, creative thinking, analytical style of thinking, ability to reflect, absence of irrational attitudes, optimal or favorable level of frustration tolerance, extrapunitive or intropunitive reaction with fixation on overcoming an obstacle, constructive coping strategies aimed at a positive reassessment of a frustrating situation, planning a solution to the problem, taking responsibility.

Key words: servicemen; motivation; psychological support; psychological training; psychological readiness; mental states; frustration; frustration tolerance.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 22.05.24.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 18.06.24.

© 2024. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

НАРАТИВНА МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ ЖИТТЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Рудницька С. Ю. доктор психологічних наук,
професор, завідувач лабораторії когнітивної
психології Інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України
<https://orcid.org/0000-0002-0141-6337>

Статтю присвячено проблемі розвитку життєвої компетентності особистості засобами наративних практик під час війни в Україні. Авторська модель включає наративну технологію конструювання досвіду, що ґрунтується на низці особистісних запитань і стимулює процес саморефлексії та конструювання життєвих історій у межах наративних практик розвитку життєвої компетентності особистості.

Ключові слова: особистість; наратив; наративна модель; наративна практика; наративна технологія; життєва компетентність; розвиток; війна в Україні.

Вступ. У сучасному світі, що все більше характеризується нестабільністю та численними викликами, питання життєвої компетентності особистості набувають особливої актуальності (Sala, Punie, Garkov, & Cabrera, 2020). Війна в Україні, що стала справжнім випробуванням для населення країни, виявила нові аспекти необхідності розвитку життєвої компетентності як одного з ключових факторів виживання та адаптації в кризових ситуаціях.

Життєва компетентність особистості в умовах війни включає не лише здатність ефективно діяти в критичних обставинах, але й зберігати внутрішню цілісність, мотивацію та здатність до саморозвитку (Bruce, 2018; Cantor, Norem, Niedenthal, Langston, & Brower, 1987; Cantor, Norem, Langston, Zirkel, Fleeson, & Cook-Flannagan, 1991).

Важливим інструментом у цьому процесі постає наратив, який дозволяє індивіду конструювати та реконструювати власний життєвий досвід, знаходячи сенс у подіях, що відбуваються, та формуючи стратегії поведінки, спрямовані на досягнення бажаних результатів (Brockmeier, Harré, & Brockmeier, 2001; Crossley, 2000; Rosenthal, 2006).

Наративний підхід, ґрунтується на концепції конструювання досвіду через особисті розповіді (Bruner, 1987; Sarbin, 1986; Schmid, 2010) дозволяє індивіду

відрефлексувати власні переживання, усвідомити власні цінності, мотиви та цілі, а також створити цілісний образ свого «Я» в кризових умовах. Використання наративних практик сприятиме розвитку життєвої компетентності, продуктивній постановці та розв'язанню важливих життєвих задач, зміцненню психологічної стійкості, підвищенню рівня самоусвідомленості та розвитку адаптивних особистісних стратегій під час війни.

Мета статті: схарактеризувати наративну модель розвитку життєвої компетентності особистості в умовах війни в Україні.

Теоретичне підґрунтя. До важливих доробків наративної психології доцільно віднести дослідження проблем наративного інтерв'ю (Atkinson, 2007; Rosenthal, 1993); наративних практик (White, 2010); наративної терапії (Friedman, & Combs, 1996); змістовних та структурних елементів текстів-наративів (Herman, 2009); наративного аналізу (Labov, & Waletzky, 1967); специфіки особистісних наративів (McAdams, 2008) та їх реконструкції (Rosenthal, 1993); розвитку наративної компетентності особистості (Чепелева, Рудницька, & Гуцол, 2021).

Методи дослідження аналіз психологічної літератури з проблем дослідження; порівняння, узагальнення й

інтерпретація концептуальних положень нарративної психології; моделювання як метод побудови й аналізу нарративної технології конструювання особистісного досвіду «Опорні особистісні запитання» в межах основних нарративних практик розвитку життєвої компетентності особистості.

Результати і обговорення.

Запропоновані нарративні практики базуються на процесуально-смысловій моделі розвитку життєвої компетентності особистості, що акцентує увагу на когнітивних, метакогнітивних та смыслових процесах, які формують життєву компетентність, дозволяючи особистості адаптуватися та ефективно діяти в умовах кризи (Рудницька, 2023).

Згідно цій моделі, схарактеризуємо виміри розвитку життєвої компетентності, що складають основу розробки нарративних технологій і практик.

1. Рутинно-селективний вимір, у якому особистість здатна ефективно діяти лише в простих, знайомих ситуаціях, які не потребують нових підходів чи рішень. Ступінь осмислення життєвої проблеми тут не експлікується, особистість діє автоматично, згідно заданим алгоритмам. Життєві задачі мають чітко визначений результат, який особистість може досягти, використовуючи відомі їй алгоритми та інструменти. Задачі зазвичай задаються зовнішніми обставинами та приймаються особистістю без критичного осмислення. Особистість формує образ бажаного результату, спираючись на минулі досягнення та успішні практики. Провідні особистісні ресурси можна схарактеризувати як передсмыслові, а механізми розвитку життєвої компетентності включають переважно когнітивні операції, такі як структурування та переструктурування досвіду.

2. Адаптаційний вимір. Рівень складності життєвих проблемних ситуацій тут можна визначити як кризовий. У цьому вимірі особистість здатна ефективно діяти в умовах кризи, коли стандартні підходи не працюють і виникає

потреба адаптуватися до нових обставин. Особистість вже переважно усвідомлює власні життєві проблеми та аналізує їх для пошуку ефективних рішень. Життєві задачі мають невизначений характер, результати їх розв'язання можуть варіюватися залежно від обставин. Особистість не лише приймає задачі ззовні, але й вносить до них особистісний смисл, адаптуючи їх до власних потреб та умов.

Стратегії формування образу результату характеризують орієнтованість на актуальні ситуативні умови. А образ результату конструється на основі аналізу поточних умов та можливостей. Провідними особистісними ресурсами постають смыслові. Для усвідомлення та розв'язання життєвих задач людина використовує як когнітивні, так і метакогнітивні ресурси.

3. Інноваційний вимір. Рівень складності життєвих проблемних ситуацій можна визначити Екзистенційний. Особистість стикається з глибокими, складними життєвими ситуаціями, які потребують творчого підходу та нового осмислення. Особистість активно рефлексує життєві проблеми, формуючи нові смисли та підходи до їх розв'язання. Життєві задачі мають творчий характер, вони формуються особистістю самостійно і спрямовані на виявлення нових можливостей та потенціалу.

Особистість самостійно визначає задачі, виходячи за межі звичних сценаріїв та знаходячи нові шляхи для розвитку. Особистість формує образ бажаного результату, інтегруючи минулий досвід, актуальну ситуацію та перспективні плани. Особистість використовує метакогнітивні ресурси для створення нових смислів та постановки власних життєвих задач.

Нарративні практики розвитку особистості в умовах війни включають усі зазначені виміри, що відображають рівень складності життєвих ситуацій, ступінь усвідомлення проблем, типи задач та способи їх постановки та дозволяють людині ефективно адаптуватися і

Питання психології

конструювати власний досвід, використовуючи когнітивні та метакогнітивні ресурси для осмислення і продуктивного розв'язання актуальних життєвих задач, застосування яких уможливорює визначення основних наративних практик розвитку життєвої компетентності особистості:

- конструювання проспективних автонаративів; конструювання життєвого твору як інтеграції ретроспективних, актуальних та проспективних автонаративів; виокремлення лейтмотиву як основної смислової «лінії» життєвого твору особистості;

- конструювання корпусу актуальних автонаративів;

- конструювання актуальних, ретроспективних та альтернативних автонаративів;

- конструювання тематичних (контекстуальних) актуальних оціночних та ресурсних автонаративів (ревізія

особистісних ресурсів і компетентностей та дефіцитарних особистісних зон, привласнення результатів опанування певних компетентностей та оцінювання рівня їх сформованості);

- конструювання продуктивних ситуативних і процесуальних наративів і автонаративів (поведінкового стратегування, планування, практикування, технологізації тощо);

- конструювання просторово-часових та контекстуально-тематичних висловлювань та наратив.

Авторська модель включає наративну технологію конструювання особистісного досвіду «Опорні особистісні запитання», що ґрунтується на низці опорних запитань, кожне з яких стимулює процес саморефлексії та конструювання життєвих історій у межах вищезазначених наративних практик розвитку життєвої компетентності особистості, узагальнення якої представлено в таблиці 1.

Таблиця 1.

Наративна модель розвитку життєвої компетентності особистості

Наративні практики розвитку життєвої компетентності особистості	Наративна технологія конструювання досвіду особистості «Опорні особистісні запитання»
Конструювання життєвого твору як інтеграції ретроспективних, актуальних та проспективних автонаративів особистості	Задля чого я це роблю? Яке моє ідеальне «Я»? Для чого я в цьому світі? Як досягнення моїх цілей збагатить моє життя, підвищить його якість? Ким я став би у разі відсутності будь-яких обмежень? Яким я хотів би залишитися в пам'яті інших? Що я роблю для інших, суспільства, задля перемоги, України, людства, життя на Землі?
Конструювання корпусу актуальних автонаративів	Хто я? Який я? За кого мене приймають інші? Яким мені хотілося б бути для інших? Які смисли фундують та зв'язують моє життя? Яких власних особистих якостей я можу позбутися легко? З чим у собі мені можливо, але складно розлучитися? Без чого я не можу себе уявити, бо це вже буду не Я? Що в мене є не моїм, запозиченим, призначеним, проте не привласненим, не асимільованим? Який мій досвід «випадає» з мого життя? Чого мені не вистачає до цілісності?
Конструювання актуальних, ретроспективних та альтернативних автонаративів	Чому я це роблю? На підставі чого я це роблю? Що для мене є принциповим в житті, зараз? Якими цінностями я живу? Що для мене є допустимим/недопустимим, бажаним, пріоритетним? Що мене краще за все мотивує? Що я намагаюсь собі довести?

Питання психології

Конструювання тематичних (контекстуальних) актуальних оціночних та ресурсних автонаративів (ревізія особистісних ресурсів і дефіцитарних особистісних зон,)	Як я це роблю? Як я обираю? Що я знаю? Що я вмію? Які я маю можливості? Що я вмію робити краще за інших? Які мої головні досягнення? Які мої головні ресурси? Чому я ще не навчився? Які мої характерні дефіцитарні зони? Завдяки яким компетентностям я досяг важливих результатів? Що мене краще підтримує в даний момент? Що я планую опанувати?
Конструювання ситуативних і процесуальних нарративів і автонаративів	Що я роблю? Чим займаюсь? На що витрачаю життя? Мої рутинні повсякденні практики? Мої звички? Які вчинки є характерними? В чому я реалізуюсь? З чого мені почати в цій ситуації? Чому я не спробував це раніше? Що я не можу не робити? Що насправді я хотів би робити? Що я роблю замість цього? На що я витрачаю більшість часу щодня? Чого я уникаю? Як я адаптуюсь? Що я ніколи не робив?
Конструювання просторово-часових та контекстуально-тематичних висловлювань та нарративів	Що я маю, втратив, надбав? Де я перебуваю? З ким я перебуваю? Хто мені допомагає? Який світ мене оточує? Що я хочу змінити в моєму оточенні? Що в моєму оточенні є ресурсним для мене? Що в оточенні тягне мене назад, чинить перешкоди вирішенню проблем та розв'язанню життєвих задач? Кому, чому і за що я вдячний? До кого я звертаюсь у першу чергу? Хто впливає на мене? Яка моя референтна група? До якої спільноти я належу? Чи є в мене особистий простір, межі?

За результатами апробації нарративної технології конструювання досвіду особистості «Опорні особистісні запитання», у якій взяли участь 30 респондентів від 18 до 50 років, наведемо характерні приклади породження нарративів у межах кожної з вищезазначених нарративних практик

розвитку життєвої компетентності особистості (таблиці 2-7).

Конструювання життєвого твору передбачає процес інтеграції минулого, теперішнього та майбутнього досвіду в цілісний автонаратив та створення нових майбутніх життєвих історій, які відображають проєкти та прагнення особистості (таблиця 2).

Таблиця 2.

Наративна практика конструювання життєвого твору

Опорні запитання	Спрямованість запитання	Приклади текстів-нарративів
Задля чого я це роблю	Визначення мотивів та цілей своєї діяльності, усвідомлення власних життєвих пріоритетів та сенсу власних дій	Я вирішила стати волонтером під час війни, тому що відчуваю внутрішню потребу допомагати іншим. Це дає мені відчуття значимості та робить моє життя більш осмисленим. Кожен раз, коли я бачу вдячність в очах тих, кому я допомагаю, я розумію, що мій внесок має значення.
Яке моє ідеальне «Я»?	Стимулювання уяви про ідеальний образ себе, до якого прагне особистість	Моє ідеальне «Я» – це людина, яка володіє високим рівнем стійкості та адаптивності, здатна підтримувати інших у складних ситуаціях. Я бачу себе впевненою, розумною та доброзичливою, завжди готовою прийти на допомогу.

Питання психології

Для чого я в цьому світі?	Пошук власного призначення, визначення своєї ролі в суспільстві	Я в цьому світі, щоб сприяти миру та справедливості. Моє завдання – бути голосом для тих, хто не може висловитися сам. Моя професійна діяльність як журналіста дозволяє мені висвітлювати важливі питання та робити внесок у формування справедливого суспільства.
Як досягнення моїх цілей збагатить? моє життя?»	Усвідомлення значення цілей та їх впливу на якість життя	Моя мета – здобути вищу освіту. Це дозволить реалізувати мій потенціал та забезпечити своє майбутнє, відкрити нові можливості, дозволить зробити вагомий внесок у розвиток нашої країни.
Ким я став би у разі відсутності будь-яких обмежень?	Виокремлення бар'єрів, розкриття прихованого потенціалу	Якби не існувало жодних обмежень, я став би письменником, подорожував би і збирав історії людей. Я збагатив би свій внутрішній світ та надихав інших через свої книги на мир і любов.
Яким я хотів би залишитися в пам'яті інших?	Прогнозування власного спадку та впливу на оточуючих	Я хотів би залишитися в пам'яті інших як людина, яка жила чесно та справедливо, допомагала безкорисливо. Я прагну зробити все можливе для підтримки своєї родини і спільноти.
Що я роблю для інших суспільства задля перемоги України, людства, життя на Землі?	Усвідомлення соціальної відповідальності та значення особистого внеску	Я активно займаюсь волонтерською діяльністю, допомагаючи переміщеним особам та постраждалим від війни. Я вірю, що мої дії сприяють перемозі України, роблячи її кращим місцем для життя.

Конструювання корпусу актуальних відображають поточний стан та досвід автонаративів включає створення та особистості (таблиця 3). оновлення життєвих історій, що

Таблиця 3.

Наративна практика конструювання корпусу актуальних автонаративів

Опорні запитання	Спрямованість запитання	Приклади текстів-наративів
Хто я? Який я?	Розуміння власної сутності та особистісної специфіки	Я – вчитель, який вірить у силу освіти змінювати життя. Я – доброзичлива, терпляча і завзята людина, завжди готова допомагати своїм учням досягати успіху, особливо під час війни.
За кого мене приймають інші? Яким мені хотілося б бути для інших?	Оцінка сприймання оточуючих, та ревізія запитів на трансформаційні особистісні зміни	Інші сприймають мене як надійного та відповідального працівника, але мені хотілося б бути також визнаним за свою креативність та інноваційний підхід до роботи. Я працюю над тим, щоб розвивати ці якості навіть зараз.
Які смисли фундують та зв'язують моє життя?	Визначення основних життєвих цінностей та переконань	Моїм життям керують цінності свободи, справедливості та співчуття. Вони визначають мої рішення та дії, направляючи мене у всіх життєвих ситуаціях на благо суспільства.
Яких власних особистих якостей я можу позбутися легко?	Усвідомлення власних рис, яких можна позбутися без зусиль	Я розумію, що моя схильність до прокрастинації шкодить моїй продуктивності. Я легко можу позбутися цієї звички, почавши планувати свій день більш ефективно.

Питання психології

З чим у собі мені можливо але складно розлучитися?	Визначення глибоко вкорінених рис, від яких важко відмовитися	Мені складно відмовитися від своєї потреби контролювати все навколо. Хоча я розумію, що це не завжди на користь, відпустити цю звичку важко, оскільки вона дає мені відчуття безпеки.
Без чого я не можу себе уявити бо це вже буду не Я?	Розуміння ключових аспектів ідентичності	Без моєї любові до музики я не можу уявити себе. Гра на гітарі та написання пісень – це те, що визначає мою сутність і робить мене тим, хто я є.
Що в мене є запозиченим, призначеним, проте не привласненим?	Виділення особистісних параметрів, які людина запозичила, але не асимілювала	Моя професія була обрана під впливом батьків, які хотіли бачити мене лікарем. Хоча я добре виконую свою роботу, вона не приносить мені внутрішнього задоволення, оскільки це не мій власний вибір.
Який мій досвід «випадає» з мого життя?	Експлікація альтернативних або непроінтегрованих складових досвіду	Мій попередній досвід спортивної кар'єри майже не впливає на моє сьогоденне життя. Хоча він був важливим і надихаючим, я інколи згадую про нього у своєму професійному оточенні.
Чого мені не вистачає до цілісності?	Усвідомлення ресурсів щодо досягнення цілісності	Мені не вистачає відчуття внутрішньої гармонії та балансу між роботою та особистим життям. Постійна зайнятість на роботі заважає мені проводити достатньо часу з родиною та друзями.

Конструювання актуальних, переосмислення минулого досвіду з метою ретроспективних та альтернативних створення нових інтерпретацій (таблиця 4). автонаративів становить процес аналізу та

Таблиця 4.

Наративна практика конструювання актуальних, ретроспективних та альтернативних автонаративів

Опорні запитання	Спрямованість запитання	Приклади текстів-наративів
Чому я це роблю?	Визначення внутрішніх мотивів, причин та підстав моїх дій	Я займаюся спортом. Це допомагає підтримувати фізичну форму та знімає стрес. Фізичні вправи роблять мене продуктивним під час війни.
На підставі чого я це роблю?	Усвідомлення підґрунтя дій особистості	Я вирішила переїхати до іншого міста на підставі аналізу можливостей кар'єрного росту та кращого майбутнього для дитини.
Що для мене є принциповим в житті зараз?	Визначення актуальних життєвих пріоритетів	Зараз для мене принципово важливо завершити свою освіту. Це забезпечить моїй родині стабільність після війни.
Якими цінностями я живу?	Виділення ключових життєвих цінностей	Моїми цінностями є чесність, відповідальність та співчуття. Вони визначають мою поведінку та ставлення до оточуючих.

Питання психології

Що для мене є допустимим/недопустимим, бажаним, пріоритетним?	Встановлення меж та пріоритетів	Для мене недопустимим є нечесність. Бажаним є кар'єра, а пріоритетним – підтримка чоловіка.
Що мене краще за все мотивує?	Рефлексія джерел мотивації	Результати моїх зусиль спонукають мене працювати ще наполегливіше.
Що я намагаюсь собі довести?	Розуміння внутрішніх прагнень та амбіцій	Я намагаюсь довести собі, що можу досягти успіху, незважаючи на всі труднощі. Це важливо для мене, оскільки я хочу відчувати себе впевненим у своїх силах.

Конструювання та реконструювання тематичних (контекстуальних) актуальних оціночних та ресурсних автонаративів передбачає створення життєвих історій, які відображають специфічні контексти та ситуації (таблиця 5).

Таблиця 5.

Наративна практика конструювання тематичних актуальних оціночних та ресурсних автонаративів

Опорні запитання	Спрямованість запитання	Приклади текстів-наративів
Як я це роблю?	Аналіз процесів, способів та методів, які використовує особистість	Я розв'язую складні задачі, розбиваючи їх на дрібні кроки та систематично виконуючи їх. Такий підхід дозволяє мені залишатися організованим та ефективним в умовах війни.
Як я обираю?	Усвідомлення механізмів прийняття рішень	Я роблю вибір, зважуючи всі «за» і «проти» та враховуючи наслідки своїх рішень. Я не впевнений, що моє рішення відповідає цілям.
Що я знаю?	Ревізія набутих знань та їх значення в житті людини	Я знаю, як ефективно керувати проектами, оскільки маю досвід. Мої знання допомагають мені виконувати свої професійні обов'язки.
Що я вмію?	Рефлексія набутого досвіду та окремих навичок	Я вмію ефективно спілкуватися з людьми та вирішувати конфлікти. Ці навички допомагають мені будувати стосунки.
Які я маю можливості?	Актуалізація наявних ресурсів та можливостей для життєздійснення	Я маю можливість продовжувати навчання за кордоном завдяки отриманій стипендії. Це відкриває переді мною нові перспективи та дозволяє розвиватися під час війни.
Що я вмію робити краще за інших?	Усвідомлення унікальних здібностей та талантів	Я вмію ефективно організовувати команди та мотивувати людей. Саме це і допомагає мені досягати результатів у роботі та створювати продуктивну атмосферу в колективі.
Які мої головні досягнення?	Визначення значних успіхів та досягнень	Моє досягнення – створення успішного стартапу, який приносить користь людям. Це був складний, але важливий етап у моєму житті
Які мої головні ресурси?	Ревізія наявних ресурсів	Мої головні ресурси – це підтримка родини, професійні навички та мережа контактів.
Чому я ще не навчився(лася)?	Усвідомлення потенційних зон розвитку	Я не навчився ефективно управляти своїм часом. Це призводить до відчуття постійної зайнятості та нестачі часу на важливі речі.

Питання психології

Які мої характерні дефіцитарні зони?	Рефлексія параметрів, що потребують вдосконалення	Моя характерна дефіцитарна зона – це недостатня впевненість у своїх рішеннях. Я часто сумніваюся у своєму виборі, що уповільнює процес прийняття рішень.
Завдяки яким компетентностям я досяг(ла) важливих результатів?	Виокремлення ключових компетентностей, які сприяли успіху	Завдяки своїм лідерським навичкам та вмінню працювати в команді, я зміг реалізувати кілька проєктів. Набуті компетентності допомогли мені досягти важливих результатів у кар'єрі.
Що мене краще за все підтримує в даний момент?	Усвідомлення підтримуючих факторів житті	У даний момент мене підтримує моя родина та друзі. Це дає мені сили та мотивацію рухатися вперед, навіть у складних ситуаціях.
Що я планую опанувати?	Визначення планів на майбутнє та напрямів розвитку	Я планую опанувати навички програмування, це відкриє нові можливості в кар'єрі та дозволить працювати над цікавими проєктами.

Конструювання та реконструювання створення історій, які відображають продуктивних ситуативних і процесуальних повсякденні практики та поведінкові наративів і автонаративів становить процес стратегії особистості (таблиця 6).

Таблиця 6.

Норативна практика конструювання ситуативних та процесуальних наративів/автонаративів

Опорні запитання	Спрямованість запитання	Приклади текстів-наративів
Що я роблю? Чим займаюсь?	Рефлексія практик повсякденності та їх значення	Я працюю консультантом з маркетингу, допомагаючи компаніям розробляти ефективні стратегії просування. Робота приносить мені задоволення та дозволяє реалізувати потенціал.
На що витрачаю життя?	Усвідомлення власного розподілу часу та енергії	Я витрачаю більшість свого часу на роботу та саморозвиток. Я розумію важливість відпочинку, але не вмію збалансувати життя.
Мої рутинні повсякденні практики?	Ревізія повсякденних звичок та їх впливу на життя	Мої рутинні практики: тренування, читання професійної літератури та ведення щоденника. Такі звички допомагають мені підтримувати фізичну форму та залишатися організованим.
Мої звички?	Рефлексія звичок, які впливають на моє життя	Однією з моїх корисних звичок є планування дня заздалегідь, що допомагає мені ефективно розподіляти час та досягати поставлених цілей.
Які вчинки є характерними?	Визначення вчинків, які характеризують особистість	Характерними для мене є вчинки, пов'язані з допомогою іншим. Я завжди готовий підтримати друзів та колег, коли вони потребують моєї допомоги в ці страшні часи.
В чому я реалізуюсь?	Усвідомлення сфер реалізації власного потенціалу	Я реалізуюсь у творчості, створюючи музику та картини. Вони допомагають виразити емоції та думки, знаходити гармонію і задоволення.

Питання психології

З чого мені почати в цій ситуації?	Визначення перших кроків для вирішення проблеми	У цій ситуації мені слід почати з аналізу сьогоденного стану та визначення основних проблем. Перший крок – скласти план дій та встановити пріоритети.
Чому я не спробував це раніше?	Рефлексія причини, що обмежували певну діяльність	Я не спробував це раніше через страх невдачі та невпевненість у своїх силах. Зараз я розумію, що ці страхи були необґрунтованими.
Що я не можу не робити?	Рефлексія «незамінних» аспектів життя	Я не можу не займатися спортом, оскільки фізична активність є важливою частиною мого життя. Я залишаюся здоровим та енергійним.
Що насправді я хотів би робити?	Визначення справжніх бажань та прагнень	Насправді я хотів би подорожувати світом та вести блог про свої пригоди. Це моє справжнє покликання, яке я прагну реалізувати.
Що я роблю замість цього?	Виокремлення дій, які відволікають від реалізації намірів	Замість того, щоб займатися творчістю, я витрачаю час на перегляд соціальних мереж. Це відволікає мене від моїх цілей та бажань.
На що я витрачаю більшість часу щодня?	Рефлексія основних видів діяльності та їх значення	Більшість свого часу щодня я витрачаю на роботу. Під час війни я розриваюся між роботою та родиною.
Чого я уникаю?	Усвідомлення уникання та його причин	Я уникаю важких розмов, оскільки вони викликають у мене стрес. Проте я розумію, що ці ситуації необхідно вирішувати поки всі живі.
Як я адаптуюсь?	Ревізія адаптаційних стратегій	Я адаптуюсь до змін, використовую гнучкий підхід, шукаю нові можливості, швидко пристосовуватися до нових умов та викликів.
Що я ніколи не робив?	Визначення невиконаних дій та причин	Я ніколи не займався підприємництвом, хоча завжди мріяв про власний бізнес. Мене стримують різні страхи під час війни.

Конструювання та реконструювання передбачає створення історій, які просторово-часових та контекстуально-обмежені просторово-часовими та тематичних висловлювань та наративів контекстуальними факторами (таблиця 7).

Таблиця 7.

Наративна практика конструювання просторово-часових та контекстуально-тематичних висловлювань та наративів

Опорні запитання	Спрямованість запитання	Приклади текстів-нاراتивів
Що я маю, втратив, надбав?	Усвідомлення змін та їхнє значення.	Я маю друзів і підтримку родини. Втратив роботу через пандемію, опановую нові навички.
Де я перебуваю? З ким я перебуваю?	Ревізія актуальних ситуацій та оточення	Я перебуваю у новому місті, де знайшов роботу. Зі мною моя родина, яка підтримує мене. Ми адаптуємося до нових умов та будемо жити.
Хто мені допомагає?	Визначення джерел підтримки	Мені допомагають друзі та колеги. Вони завжди готові надати пораду і підтримати у складних ситуаціях, що робить моє життя стабільним.

Питання психології

Який світ мене оточує?	Рефлексія змісту оточення та його вплив	Мене оточує динамічний та конкурентний світ. Це середовище спонукає постійно вдосконалюватися та шукати шляхи розвитку.
Що я хочу змінити в моєму оточенні?	Усвідомлення необхідних змін в середовищі	Я хочу змінити моє оточення, зробивши його підтримуючим та менш стресовим. Це включає створення позитивної атмосфери вдома.
Що в моєму оточенні є ресурсним для мене?	Виділення позитивних аспектів середовища	Моє оточення на роботі є ресурсним, оскільки я маю доступ до професійних тренінгів та підтримки з боку керівництва. Це допомагає мені розвиватися та досягати нових висот.
Що в оточенні тягне мене назад, чинить перешкоди розв'язанню задач?	Виокремлення негативних аспектів середовища	У моєму оточенні є люди, які постійно критикують та знецінюють мої зусилля. Вони чинять перешкоди для мого розвитку та знижують мою мотивацію до успіху.
Кому, чому і за що я вдячний?	Рефлексія особистої вдячності	Я вдячний батькам за підтримку та любов. Вони завжди вірили в мене і допомагали.
До кого я звертаюсь у першу чергу?	Ревізія головних джерел підтримки	Я звертаюсь до свого найкращого друга, який завжди готовий вислухати та надати пораду. Його підтримка є незамінною у важкі моменти.
Хто впливає на мене?	Рефлексія впливових фігур у житті	На мене впливають мої наставники, які своїм прикладом надихають мене на досягнення нових висот. Це важливе джерело мотивації.
Яка моя референтна група?	Виділення осіб, чия думка є вадливою для людини	Моя референтна група – це спільнота професіоналів у моїй галузі. Вони задають стандарти та цінності, до яких я прагну.
До якої спільноти я належу?	Визначення належності до соціальних груп	Я належу до волонтерів, які допомагають постраждалим від війни. Вона об'єднує людей з подібними цінностями та прагненнями.
Чи є в мене особистий простір, межі?	Рефлексія особистого простору	У мене є особистий простір, який я використовую для відпочинку та роздумів. Це важливо для відновлювати сили під час війни.

Отже, вищенаведені приклади породження наративів у процесі застосування технології конструювання досвіду особистості «Опорні особистісні запитання» демонструють, як саме ці запитання можуть допомогти рефлексувати власний досвід, усвідомлювати цінності та пріоритети, а також формувати цілісний образ себе та власного життя, особливо в умовах війни в Україні.

Висновки. В умовах війни питання розвитку життєвої компетентності набуває особливої актуальності. Наративний підхід дозволяє ефективно конструювати та реконструювати власний життєвий досвід, знаходячи сенс у подіях, що відбуваються,

та формуючи стратегії поведінки, спрямовані на досягнення бажаних результатів.

Наративна модель розвитку життєвої компетентності уможливорює розробляти адаптивні стратегії поведінки в умовах війни, що допомагають особистості ефективніше діяти в критичних обставинах, зберігати внутрішню цілісність та мотивацію, сприяють розвитку психологічної стійкості, самоусвідомленості та саморегуляції, що постають ключовими аспектами виживання та адаптації в умовах тривалих травмівних життєвих обставин під час війни. Запропонована модель включає

нарративної технології конструювання особистісного досвіду «Опорні особистісні запитання», що ґрунтується на низці опорних запитань, кожне з яких стимулює процес саморефлексії та конструювання життєвих історій в межах основних нарративних практик розвитку життєвої компетентності особистості.

Авторська нарративна технологія конструювання особистісного досвіду є потужним інструментом для підтримки ментального здоров'я та особистісного розвитку в кризових ситуаціях під час війни в Україні, що й зумовлює перспективи подальшого дослідження.

Список використаних джерел

1. Рудницька, С. Ю. (2023). Процесуально-сміслова модель розвитку життєвої компетентності особистості. *Технології розвитку інтелекту*. Т. 7, 1 (33), URL: https://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/616/188
2. Чепелева, Н. В., Рудницька, С. Ю., Гуцол, К. В. (2021). Діагностичний інструментарій визначення нарративної компетентності особистості. *Технології розвитку інтелекту*. Т. 5. № 1 (29) URL: https://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/546
3. Atkinson, R. (2007). The life story interview as a bridge in narrative inquiry. *Handbook of narrative inquiry. Mapping a methodology*. 224-245 DOI: <https://doi.org/10.4135/9781452226552>
4. Brockmeier, J., Harré, R., & Brockmeier, J. (2001). Narrative: Problems and promises of an alternative paradigm. *Studies in narrative. Narrative and identity: studies in autobiography, self and culture*. John Benjamins Publishing Company, 39-58. URL: <https://doi.org/10.1075/sin.1.04bro>.
5. Bruce, A. S. (2018). The life tasks model: Enhancing psychological and spiritual growth in the aged. *Journal of Religion, Spirituality & Aging*, 30(1), 2-11, DOI: 10.1080/15528030.2017.1365040
6. Bruner, J. (1987). Life as Narrative. *Social Research*, 54(1), 11-32. DOI: 10.1353/sor.2004.0045
7. Cantor, N., Norem, J. K., Niedenthal, P. M., Langston, C. A., & Brower, A. M. (1987). Life tasks, self-concept ideals, and cognitive strategies in a life transition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53(6), 1178-1191. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.53.6.1178>
8. Cantor, N., Norem, J., Langston, C., Zirkel, S., Fleeson, W., & Cook-Flannagan, C. (1991). Life tasks and daily life experience. *Journal of Personality*, 59(3), 425-451. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1991.tb00255.x>
9. Crossley, M. L. (2000). *Introducing narrative psychology. Self, trauma and the construction of meaning*. Philadelphia: Open university press.
10. Friedman, J. G., & Combs, D. (1996). *Narrative therapy: the social construction of preferred realities*. New York: W. Norton & Company.
11. Herman, D. (2009). *Basic elements of narrative*. London: Wiley-Blackwell. DOI: 10.1002/9781444305920.fmatter
12. Labov, W., & Waletzky, J. (1967). Narrative analysis: oral versions of personal experience. *Essays on the Verbal and Visual Arts*. Seattle: University of Washington Press, 12-44. DOI: 10.1075/btl.151.08wil
13. McAdams, D. P. (2008). Personal narratives and the life story. *Handbook of personality: Theory and research (3rd ed.)*. New York: Guilford Press. 242-262.
14. Rosenthal, G. (1993). Reconstruction of life stories, principles of selection in generating stories for narrative biographical interviews in *The Narrative Study of Lives*. Sage, 1 (1), 59-91.
15. Rosenthal, G. (2006). The Narrated Life Story: On the Interrelation Between Experience, Memory and Narration. In: *Narrative, Memory & Knowledge: Representations, Aesthetics, Contexts*. University of Huddersfield, Huddersfield, 1-16.
16. Sala, A., Punie, Y., Garkov, V., & Cabrera, M. (2020). LifeComp: The European Framework for Personal, Social and Learning to Learn Key Competence, EUR 30246 EN, Publications Office of the European Union, Luxembourg. DOI:10.2760/922681
17. Sarbin, T. R. (1986). *Narrative Psychology: The Storied Nature of Human Conduct*. New York: Praeger.
18. Schmid, W. (2010) *Narratologie*. Berlin: De Gruyter. URL: http://eprints.hud.ac.uk/id/eprint/4894/2/Chapter_1_-_Gabriele_Rosenthal.pdf.
19. White, M. (2010). *Narrative Practice Maps: An Introduction to Narrative Therapy*. W. W. Norton & Company (Illustr. ed.).

References

1. Rudnyts'ka, S. YU. (2023). Protsesual'no-zmistova model' rozvytku zhyttyevoyi kompetentnosti osobystosti. [A procedural and semantic model of the development of life competence of an individual]. *Tekhnolohiyi rozvytku intelektu. – Intelligence development technologies. 7, 1 (33)*. URL: https://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/616/188 (in Ukrainian).
2. Chepelieva, N. V., Rudnytska, S. Yu., & Hutsol, K. V. (2021). Diahnostychnyi instrumentarii vyznachennia naratyvnoi kompetentnosti osobystosti [Diagnostic tools for determining the narrative competence of an individual]. *Tekhnolohii rozvytku intelektu. – Intelligence development technologies. Vol. 5. 1 (29)*. URL: https://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/546 (in Ukrainian).
3. Atkinson, R. (2007). The life story interview as a bridge in narrative inquiry. *Handbook of narrative inquiry. Mapping a methodology*. 224-245 DOI: <https://doi.org/10.4135/9781452226552>
4. Brockmeier, J., Harré, R., & Brockmeier, J. (2001). Narrative: Problems and promises of an alternative paradigm. *Studies in narrative. Narrative and identity: studies in autobiography, self and culture. John Benjamins Publishing Company*, 39-58. URL: <https://doi.org/10.1075/sin.1.04bro>.
5. Bruce, A. S. (2018). The life tasks model: Enhancing psychological and spiritual growth in the aged. *Journal of Religion, Spirituality & Aging, 30(1)*, 2-11, DOI: 10.1080/15528030.2017.1365040
6. Bruner, J. (1987). Life as Narrative. *Social Research, 54(1)*, 11-32. DOI: 10.1353/sor.2004.0045
7. Cantor, N., Norem, J. K., Niedenthal, P. M., Langston, C. A., & Brower, A. M. (1987). Life tasks, self-concept ideals, and cognitive strategies in a life transition. *Journal of Personality and Social Psychology, 53(6)*, 1178-1191. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.53.6.1178>
8. Cantor, N., Norem, J., Langston, C., Zirkel, S., Fleeson, W., & Cook-Flannagan, C. (1991). Life tasks and daily life experience. *Journal of Personality, 59(3)*, 425-451. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1991.tb00255.x>
9. Crossley, M. L. (2000). *Introducing narrative psychology. Self, trauma and the construction of meaning*. Philadelphia: Open university press.
10. Friedman, J. G., & Combs, D. (1996). *Narrative therapy: the social construction of preferred realities*. New York: W. Norton & Company.
11. Herman, D. (2009). *Basic elements of narrative*. London: Wiley-Blackwell. DOI: 10.1002/9781444305920.fmatter
12. Labov, W., & Waletzky, J. (1967). Narrative analysis: oral versions of personal experience. *Essays on the Verbal and Visual Arts. Seattle: University of Washington Press*, 12-44. DOI: 10.1075/btl.151.08wil
13. McAdams, D. P. (2008). Personal narratives and the life story. *Handbook of personality: Theory and research (3rd ed.)*. New York: Guilford Press. 242-262.
14. Rosenthal, G. (1993). Reconstruction of life stories, principles of selection in generating stories for narrative biographical interviews in *The Narrative Study of Lives. Sage, 1 (1)*, 59-91.
15. Rosenthal, G. (2006). The Narrated Life Story: On the Interrelation Between Experience, Memory and Narration. *In: Narrative, Memory & Knowledge: Representations, Aesthetics, Contexts. University of Huddersfield, Huddersfield*, 1-16.
16. Sala, A., Punie, Y., Garkov, V., & Cabrera, M. (2020). LifeComp: The European Framework for Personal, Social and Learning to Learn Key Competence, EUR 30246 EN, Publications Office of the European Union, Luxembourg. DOI:10.2760/922681
17. Sarbin, T. R. (1986). *Narrative Psychology: The Storied Nature of Human Conduct*. New York: Praeger.
18. Schmid, W. (2010) *Narratologie*. Berlin: De Gruyter. URL: http://eprints.hud.ac.uk/id/eprint/4894/2/Chapter_1_-_Gabriele_Rosenthal.pdf.
19. White, M. (2010). *Narrative Practice Maps: An Introduction to Narrative Therapy*. W. W. Norton & Company (Illustr. ed.).

Summary

NARRATIVE MODEL OF DEVELOPING PERSONAL LIFE COMPETENCE IN THE CONTEXT OF WAR IN UKRAINE

*Rudnytska S. Doctor of Psychological Sciences,
Professor, Head of Laboratory of Cognitive Psychology
of the G. S. Kostyuk Institute of Psychology
of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine*

Introduction. *The article addresses the issue of developing personal life competence through narrative practices. The war in Ukraine, which has become a real test for the country's population, has*

revealed new aspects of the necessity to develop life competence as one of the key factors for survival and adaptation in crisis situations. An important tool in this process is the narrative, which allows the individual to construct and reconstruct their own life experience, finding meaning in the events that occur and forming behavior strategies aimed at achieving desired outcomes. However, despite the relevance and social significance of this issue, in psychological science, the question of developing life competence through narrative practices remains underexplored. This hinders the development of narrative technologies for solving life problems, strengthening psychological resilience, enhancing the level of reflection, and developing adaptive personal strategies during the war.

Purpose: *To characterize the narrative model of developing life competence of an individual in the conditions of the war in Ukraine.*

Methods: *Analysis of psychological literature related to the research problems; comparison, generalization, and interpretation of conceptual positions in narrative psychology; modeling as a method for constructing and analyzing the narrative technology of personal experience construction "Key Personal Questions" within the main narrative practices for developing an individual's life competence.*

Originality. *The scientific novelty of the research results lies in the construction of a narrative model for the development of an individual's life competence and, based on it, the development of a narrative technology for experience construction. This technology is based on a series of personal questions, each of which stimulates the process of self-reflection and the construction of life stories within the main narrative practices for developing life competence.*

The proposed narrative tools for developing life competence create a foundation for further scientific and methodological developments aimed at providing psychological support for individuals in various fields of social practice: education, psychological counseling, social work, and especially in the psychological rehabilitation of military personnel. This will facilitate the constructive rethinking of the traumatic events of the war.

Conclusion. *In wartime conditions, the issue of developing life competence becomes particularly relevant. The narrative approach allows for the effective construction and reconstruction of one's own life experience, finding meaning in the events that occur, and forming behavior strategies aimed at achieving desired outcomes. The proposed narrative model for developing life competence facilitates the development of adaptive behavioral strategies in wartime conditions. This helps individuals act more effectively in critical circumstances, maintain inner integrity and motivation, and promotes the development of psychological resilience, self-awareness, and self-regulation as key aspects of survival and adaptation in prolonged psychologically traumatic life situations during the war.*

The author's narrative technology for constructing personal experience is a powerful tool for supporting mental health and personal development in crisis situations during the war in Ukraine. In this, we see the prospects for further research on the problem.

Keywords: *personality; narrative; narrative model; narrative practice; narrative technology; life competence; development; war in Ukraine.*

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 24.05.24.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 21.05.24.

© 2024. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

ДІАГНОСТИКА КРИЗОВИХ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ МЕТОДОМ ПОРТРЕТНИХ ВИБОРІВ Л. СОНДІ

Санташов В. І. кандидат психологічних наук,
молодший науковий співробітник, Науково-дослідний
центр гуманітарних проблем Збройних Сил України
<https://orcid.org/0009-0002-6473-0777>

Герасименко О. В. науковий співробітник,
Науково-дослідний центр гуманітарних проблем
Збройних Сил України
<https://orcid.org/0009-0004-4615-2584>

В статті розкривається проблема діагностики кризових психічних станів методом Л. Сонді. В ході дослідження нами виявлено важливі знаково-цифрові ключі для ідентифікації психічних станів особи із психічною травмою. Результати дослідження охоплюють вибірку у 70 осіб, в яких на момент тестування було виявлено різні кризові психічні стани. Водночас із тестуванням проводилося інтерв'ю із фіксацією динаміки переживань, думок, емоцій і почуттів. Шляхом аналізу було обґрунтовано ідею застосування знаково-цифрових ключів для ідентифікації кризових психічних станів, які можуть бути використані для потреб військових психологів. Перспектива застосування методу Л. Сонді полягає в можливості подальшого винайдення комбінацій ідентифікаційних ключів для психодіагностики кризових психічних станів та можливості масштабування психодіагностики.

Ключові слова. кризовий психічний стан; метод Л. Сонді; психодіагностика; військовослужбовець; психічна травма.

Вступ. Проблема діагностування кризових психічних станів пов'язана із потребою в швидкій та ефективній психодіагностиці психотравмованих, що надходять до фахових психологів Центрів психологічного відновлення персоналу, які надають психотравмованим кваліфіковану психологічну допомогу. Суть проблеми полягає в необхідності своєчасного виявлення психотравмованих, формування чіткого і ясного алгоритму психодіагностики кризового психічного стану та визначення діагностичних індикаторів, які вказують на необхідність направлення психотравмованого військовослужбовця на обстеження до Центрів психологічного відновлення чи для подальшого психіатричного лікування і медико-психологічну реабілітацію.

Власне проблема має більш ширші межі ніж визначення власне методик психологічного діагностування з причини необхідності визначення етапів, алгоритмів дій посадових осіб, виділення чітких індикаторів наявності кризових

психічних станів, що зумовлюють потребу у відновленні, чи лікуванні чи реабілітації.

Крім того, власне актуальність проблеми полягає в тому, що військовослужбовець переживаючи психічну травму або сильний стрес зазвичай не має можливості ясно висловити та чітко описати свій психічний стан або свою психічну проблему, із якою він стикається. Це відбувається з причини відсутності психологічних знань, володіння спеціальною термінологією, не розуміння природи свого кризового психічного стану. Потреба описати свій психічний стан змушує військовослужбовця вдаватися до опису власними словами того, що він переживає і, що в ньому відбувається. Зазвичай це не завжди зрозуміло і не завжди точно відображає справжній психічний стан особи, а особливо, коли особа перебуває вже у кризовому психічному стані.

Теоретичне підґрунтя. Отже, перш ніж досліджувати можливості методу портретних виборів із військовим персоналом Збройних Сил України,

потрібно зрозуміти, що Л.Сонді (2005) не наводив обмежень щодо використання зазначеного методу для військових, він власне визначався ним для визначення різних психічних станів, а також професійної схильності до військової професії, зокрема (с. 40-42).

В сучасних умовах повномасштабної війни слід розуміти, що з огляду на проблему психодіагностики психотравмованих можна розглядати три етапи діагностики кризових психічних станів: первинна психодіагностика має відбуватися безпосередньо у підрозділі і бути простою для опановування безпосередніми командирами. Для цього може бути використана візуальна психодіагностика як психологічний метод за відповідними індикаторами (ознаками) кризових психічних станів, що виникають у військовослужбовців безпосередньо у підрозділі, на полі бою, або під час виведення з поля бою. Вторинна психодіагностика має відбуватися вже у Центрах відновлення для вирішення належності і потреби психотравмованого у відновленні чи в медико-психологічній реабілітації. Третинна психодіагностика має проводитися вже в медичних закладах із визначенням діагнозу та способів лікування військовослужбовця (проводиться лікарями-психіатрами із застосуванням спеціальних алгоритмів та методик).

Таким чином, ми можемо розглядати три рівні психодіагностики військовослужбовця з метою оцінювання кризового (патогенного) психічного стану, що виник з метою об'єктивного визначення потреби щодо психологічного відновлення або направлення на лікуванні і медико-психологічну реабілітацію.

В основі визначення кризового психічного стану на першому рівні мають бути застосовані індикатори (маркери), які є ясними зрозумілими, очевидними, як для фахового психолога, так і для безпосереднього командира, бо первинний скринінг в польових умовах зазвичай будуть здійснювати саме безпосередні командири, або співслужбовці. Тому

індикатори для ідентифікації кризових психічних станів у психотравмованих військовослужбовців мають бути поведінкові, які достатньо очевидні для осіб, які не мають фахової освіти в області психології чи психіатрії, а саме, важливими поведінковими індикаторами є наступні поведінкові ознаки кризового (патогенного) психічного стану психотравмованого військовослужбовця. Окремі з них можна знайти в роботі Малкіної-Пих (2008), що досліджувала і описувала проблеми надання психологічної допомоги у кризових ситуаціях.

1. Втрата здатності рухатися: тремтіння, зтяжний ступор, знесилення, паралічі.

2. Втрата здатності адекватно сприймати (ідентифікувати) себе, безпосереднє оточення, навколишнє середовище (процеси ідентифікації порушені і не призводять до виникнення контакту із оточенням або зрозумілих дій).

3. Втрата в орієнтації у просторі і часі (стан дезорієнтації) (нездатність зрозуміти своє місце перебування, час дня або ночі, куди треба йти тощо).

4. Втрата здатності мислити та розуміти (утворювати логічні мисленеві ланцюги): нерозуміння функціональності простих речей, нерозуміння смислу мови інших людей, цілковита втрата смислів навколишнього світу.

5. Позбавлена сенсу поведінка: безглузді рухи і дії, хаотичний рух руками чи тілом, безглузда міміка.

6. Афективний стан у вигляді безперервного (тривалого) плачу, страху (паніки), агресії, самоушкодження, судомних проявів.

Якщо подібні індикатори виявляються командиром або співслужбовцями у психотравмованого військовослужбовця, то командиру підрозділу потрібно терміново направити його до Центру психологічного відновлення для подальшої психодіагностики або на консультацію до психіатра.

Вторинну психодіагностику проводять психологи Центрів

психологічного відновлення. В разі прибуття до Центру психологічного відновлення військовослужбовця із вищезазначеними індикативними поведінковими або соматичними розладами, він має пройти психологічне тестування для інструментального підтвердження його кризового психічного стану. В разі перебування військовослужбовця в реактивному психотичному стані первинне тестування можна провести за допомогою тесту Л.Сонді, в час, коли це дозволяє психофізичний стан військовослужбовця. Психодіагностична процедура дозволить отримати інструментальне підтвердження наявності і різновиду кризового психічного стану.

Серед найбільш критичних ознак (різновидів) кризового психічного стану, який вказує на потребу у госпіталізації та медико-психологічній реабілітації є:

1. Дисоціативний (конверсійних) розлад у вигляді рухових, сенсорних та вегетативних порушень) – діагностується шляхом візуальної психодіагностики.

2. Фобічний розлад (зазвичай – це стан паніки, страху) – діагностується методом Л.Сонді та методом психологічного інтерв'ю.

3. Розлад адаптації із втратою когнітивних функцій, здатності розуміти навколишніх, мислити та приймати рішення – діагностується методом Л.Сонді та методом психологічного інтерв'ю.

4. Реактивні психози у вигляді втрати здатності до когнітивних (розумових) функцій, мислення, сприйняття тощо – діагностується методом Л.Сонді та методом психологічного інтерв'ю, методом візуальної психодіагностики.

5. Депресивно-психогенні реакції у вигляді реактивної депресії, підвищеної тривожності – діагностується методом Л.Сонді, методом психологічного інтерв'ю та методом HADS “Госпітальна шкала оцінки ступеня тривоги та депресії” (Сонді, 2005; Верба та ін., 2017)

6. Психогенний ступор – діагностується методом Л.Сонді або методом візуальної психодіагностики.

7. Суїцидальний стан – діагностується методом Л.Сонді та методом Патерсона “Шкала оцінки ризику суїциду” (Сонді, 2005; Верба та ін., 2017)

Як можна бачити метод портретних виборів Л.Сонді цілком може застосовуватися для визначення усього переліку відомих кризових психічних станів, що робить його більш універсальним та дієвим з діагностичної точки зору.

Аналіз чисельної кількості психодіагностичних методик, що застосовуються у Збройних Силах України для діагностування кризових психічних станів виявляє їх певну подібність у вигляді різноманітних опитувальників. Слабким місцем таких опитувальників є те, що вони потребують значної кількості часу на проведення та значною мірою, вузько спеціалізовані. Наприклад, депресивний стан за поглядами науковців Науково-дослідного центру гуманітарних питань Збройних Сил України, виявляють такі методики як Шкала Монтгомері - Асберга для оцінки депресії (MADRS), Госпітальна шкала тривоги і депресії (HADS) (Агаєв та ін., 2016), Шкала депресії А.Т.Бека, стан дезадаптації виявляють методики Міні-мульти, “Адаптивність-200”, методика Кокуна О.М. (Агаєв та ін., 2016).

Також, оцінка суїцидального стану або суїцидального ризику теж, зазвичай, спирається на різні опитувальники, наприклад, *DSM-5 (CAPS-5)*, який рекомендований Департаментом у справах ветеранів Сполучених штатів Америки (2024), або Шкала суїцидальних інтенцій Пірса (Верба та ін., 2017), або Шкала оцінки суїцидальних намірів вказують, Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С. (2019). Проте, військовослужбовцю достатньо легко можна проігнорувати зазначені опитувальники, приховуючи свої суїцидальні наміри. Про проблему суїцидів серед військовослужбовців зазначається у застереженнях, які публікуються не тільки в Україні, а, наприклад, в Конгресі Сполучених штатів

Америку, бо вони є актуальними з огляду на важливість підтримання бойової готовності військових підрозділів (Kristy N. Kamarck, Bryce H. P. Mendez, 2023). Отже окремі кризові психічні стани потребують ретельної психодіагностики ніж інші бо вони є більш поширеними і їх вплив на боєздатність підрозділів співмірно вища.

Але якщо взяти до уваги той факт, що кількість особового складу із підозрою на наявність кризового психічного стану у період бойових дій достатньо значна, це потребує швидкої діагностики. Тож проводити чисельні методики для визначення того, чи іншого із них дуже екстенсивно, складно і займає багато часу. Тим більше, що до усіх відомих на даний час кризових психічних станів є розроблені науковцями України, або науковцями інших країн спеціалізовані опитувальники із визначеними індикаторами, шкалами, інтерпретаціями вимірюваних результатів тощо, проте їх багато. Отже, досвід психодіагностики персоналу під час бойових дій вказує, що провести пролонговану комплексну діагностику в польових умовах у стислі терміни буде надзвичайно складно.

Метод дослідження. На протипагу спеціалізованим опитувальникам, метод портретних виборів Л. Сонді є високоефективним з точки зору комплексного підходу до виявлення кризових психічних станів та потребує суттєво меншої кількості часу для проведення психодіагностики, навіть в бойових умовах. Цей метод дозволяє виявляти актуальні у часі і різноманітні за своїми проявами кризові психічні стани, особливості поведінки, девіації або акцентуації характеру. Це відбувається саме проєктивним шляхом, в основу якого закладено механізм зв'язку психічного стану, поведінки особистості, психологічних особливостей із сприйняттям стимульного матеріалу тесту на момент психологічної діагностики. Детальний опис зазначеного методу подано в підручнику експериментальної діагностики потягів, що створений Л.

Сонді (2005). Водночас слід зазначити, що в сучасних умовах останніх років відбувається поступова цифровізація методу та удосконалення психодіагностичного інструменту в плані ідентифікації кризових психічних станів та різновидів девіації поведінки.

Важливою особливістю методу портретних виборів Л. Сонді є її унікальність як психодіагностичного інструменту, що виявляє поточні кризові стани різноманітної етіології. Методичні підходи та рішення розкривають можливість найширшого використання для психодіагностики поведінки особистості та виявлення різних характеристик, показників психіки, психічних станів та інших особливостей особистості, що в кінцевому підсумку можна використовувати для прогнозування кризових станів, небезпечної поведінки та попередження ризиків та загроз, пов'язаних з циклічністю процесів, що відбуваються в особистості. Крім того, цим методом можна діагностувати здатність особистості до самоконтролю небезпечної поведінки та кризових психічних станів.

На відміну від багатьох тестів, метод Л. Сонді можна використовувати без обмежень для будь-якої категорії військовослужбовців, в будь-якому віковому діапазоні, поза расовими, етнічними гендерними та національними відмінностями. Для використання не потрібно перекладу та процедури стандартизації, рівень освіти респондента не має жодної істотної різниці. Картки, що використовуються, можуть бути застосовні з однаковим успіхом для чоловіків або жінок. Сонді (2005) вказує, що часу для тестування потрібно зовсім небагато (с. 49).

Валідність, надійність, ретестова надійність, об'єктивність для цього тесту є найвищого рівня та перевірені багаторічною практикою вчених психіатрів та психотерапевтів. Цей тест використовується у судово-експертних дослідженнях, психодіагностиці, професійно-психологічному відборі

персоналу у провідних країнах світу (ЄС, США, Росія), а також в Україні.

З огляду на те, що проблема психодіагностики кризових психічних станів в бойових умовах має два фундаментальні аспекти: перший полягає у неможливості військовослужбовцю точно розповісти психологу про свій психічний стан. Так є внаслідок відсутності у військовослужбовця знань та досвіду в цьому, другий полягає у обмеженості часу на психологічну діагностику в разі застосування розширених текстових опитувальників. Рішення зазначеної проблеми лежить в площині цифровізації методу Л.Сонді з урахуванням можливості віддаленого доступу до психодіагностичного інструментарію, застосування планшетів, смартфонів, ноутбуків. Тим більше, що вузькопрофільні опитувальники зазвичай обмежені можливістю діагностувати різні кризові стани, а також людина втомлюється, а інколи перебуває у стані, коли їй дуже важко зосередитися та зрозуміти сутність запитання.

Досвід роботи із психотравмою зумовлює підхід у поєднання інтерв'ю в комбінації із методом портретних виборів, на що Л.Сонді (2005) власне і наголошував. Таке поєднання дає високий результат і можливості діагностувати глибинну сферу психіки, що уражена стресом і, в яким чином ця травматизація відбулася набагато сильніше. Завдяки вищезгаданому поєднанню ми звужуємо інтерв'ю, запитуючи про симптоматику і особливості прояву саме в межах травматичного прояву, а не в межах усього опису досвіду особистості.

З іншого боку, метод Л. Сонді є багатофункціональним проєктивним методом психодіагностики особистості. На її особливостях необхідно зупинитися більш детально. Це дасть можливість оцінити та розуміти особливості методу у психодіагностиці кризових психічних станів саме в момент проведення інтерв'ю. Крім того, слід звернути увагу, що метод Л. Сонді дозволяє діагностувати здатність особистості до самоконтролю кризових

психічних станів, і що найголовніше, жодна із інших психодіагностичних методик не може бути застосована настільки ефективно.

Таким чином, метод Леопольда Сонді є незамінним психодіагностичним інструментом, що дозволяє зрозуміти, що відбувається в психіці військовослужбовця, який пережив психотравму після стресової події.

Основними і беззаперечними перевагами методу Л.Сонді перед спеціалізованими опитувальниками є:

надзвичайна комплексність методу, що дозволяє діагностувати кризові психічні стани, патологічні синдроми, акцентуації характеру та загострення поведінки особистості в повній сукупності, виявляти психологічні, характерологічні особливості і особливості поведінки, потяги особистості;

міжнародна визнаність зазначеного методу у різних країнах, зокрема в США, ЄС, Ізраїлі, Канаді, в тому числі і в Україні. Тим більше, що в Україні метод Л.Сонді використовується, як в наукових, так і в судово-експертних дослідженнях;

надзвичайно малий термін часу на проходження діагностики, яке може бути зроблене в ході інтерв'ю та не потребує складної первинної обробки результатів;

розкриття актуального психічного стану військовослужбовця на момент тестування, з урахуванням можливості одночасного запитання щодо деяких психічних особливостей, поведінки, стресових відчуттів, переживань тощо в режимі реального часу.

Враховуючи особливості застосування методу Л.Сонді (2005) в психотерапії дуже доречно буде викласти досвід психодіагностики деяких кризових психічних станів для його застосування під час надання психологічної допомоги або психологічної реабілітації. В цьому слід зазначити, що Методика Л.Сонді має своєрідний стимульний матеріал у вигляді 48 фотографічних карточок із обличчями людей, які перебувають у різних кризових психічних станах із проявами психічної патології. Усі картки розділені між

чотирма векторами: сексуальним, емоційним, вектором Я і комунікативним. Кожний з векторів складається із двох відповідних тільки йому факторів, а кожний фактор із двох протилежних тенденцій (с. 46-56).

Основною складністю методу є великий обсяг інтерпретації результатів, надзвичайно велика кількість факторних ключів до певних станів та характеристик поведінки особистості, потреба у професійному знанні методики на високому рівні, що дозволяє швидко і точно тлумачити отримані результати і застосовувати під час інтерв'ю.

Отже, проблема точності та компетентності психодіагностики кризових психічних станів на момент надання психологічної допомоги, або під час проведення психологічної реабілітації може бути вирішена інструментальним шляхом за рахунок комплексного застосування психологічного інтерв'ю та методу Л.Сонді.

Результати і обговорення. Застосовуючи методику, по-перше, слід звернути увагу на формулу Л.Сонді та розуміння психодіагностичних ключів, які дозволяють виявляти різноманітні психічні стани та психологічні особливості особистості. Для цього, розглянемо ближче поняття факторних ключів в самій методиці і в удосконаленому нами вигляді. По-друге, слід зауважити, що знаково-цифрові ключі, в порівнянні із факторними, більш диференційовано відображають кризові психічні стани, дозволяючи в майбутньому створювати

цифрові інструменти психодіагностики як це зроблено на сайті Сонді Аналітика Систем (<https://szondy.com.ua/>).

Травматичний досвід військовослужбовця з часом може переживатися ним постфактум багато разів та поглиблюватися внаслідок того призводячи до поглиблення кризового психічного стану. Особа переосмислює, уявляє і навіть фантазує, переживаючи наслідки свого травматичного досвіду знову і знову. За рахунок емпатії і уявлення особа може навіть переживати додатковий стрес за близьких собі людей, наприклад, батьків, дітей, дружину тощо. Це небезпечне явище і військовослужбовець може робити це не усвідомлюючи наслідки всього травматичного процесу, який поглиблюється на глибинному рівні за рахунок додаткового стресового навантаження через механізм мисленевого (Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Олійник В.О., 2023). Тому, обов'язково потрібно попередити військовослужбовця про небезпеку багаторазового прокручування та уявлення наслідків травматичної стресової ситуації в її різноманітних інтерпретаціях.

В методі Л.Сонді факторних реакцій всього чотири, це – нульова, позитивна, негативна та амбівалентна, вони є фактичними ключами для відображення та інтерпретації результатів. В удосконаленому нами варіанті вони конкретизуються та розширюються до 28 знаково-цифрових ключів, як це видно з таблиці 1.

Таблиця 1

Факторні та знаково-цифрові ключі базових реакцій методики Л.Сонді

Реакція вибору	Факторний ключ в методиці Л.Сонді	Знаково-цифрові ключі в удосконаленому варіанті
Позитивна	+	+2/0, +2/-1, +3/0, +3/-1, +4/0, +5/0, +6/0, +4/-1, +5/-1
Негативна	-	0/-2, +1/-2, 0/-3, +1/-3, 0/-4, 0/-5, 0/-6, +1/-4, 1/-5
Амбівалентна	±	+2/-2, +2/-3, +3/-2, +3/-3, +4/-2, +2/-4
Нульова	0	0/0, 0/-1, +1/0, +1/-1

Максимальна кількість факторних ключів для використання може складати 16 для кожного з факторів, а в удосконаленому випадку це комбінації із 784 активних знаково-цифрових ключів тільки в подвійних комбінаціях. Як можна

бачити це в 49 разів більше варіантів та можливостей психодіагностики.

Слід враховувати, що числові значення позитивного, негативного, нульового чи амбівалентного вибору становитимуть ключі до визначення

реакції поведінки особи. Залежно від складності комбінації різнофакторних ключів ми виявляємо різні поведінкові реакції і психічні стани. Наприклад, якщо під час діагностики особа вибрала дві позитивні картки фактору та одну негативну її результат буде записуватися як +2/-1, а не просто як плюс, а якщо тільки одну негативну, то як 0/-1, а не просто як нуль.

Отже, застосування знаково-цифрових ключів розширює межі ідентифікації кризових психічних станів та конкретизує всю сукупність можливих ідентифікаційних варіантів.

Фактично метод Л.Сонді надає можливості діагностики різноманітних видів кризових психічних станів особистості та особливостей поведінки, що робить її надзвичайно фаховим інструментом психодіагностики. В ході багаторічного застосування цього методу в поєднанні із іншими, зокрема, почеркознавчими було отримано сукупність знаково-цифрових ключів для ідентифікації кризових психічних станів пов'язаних із стресовими навантаженнями або розладами у психічній діяльності.

Слід зауважити на необхідності врахування комплексного підходу у діагностиці психічного стану військовослужбовця під час проведення психологічної допомоги або реабілітації, що досягається за рахунок застосування додаткових спеціалізованих тестових методик. Це дає можливість значно підвищити рівень психодіагностики та, найголовніше, обрати методи психотерапії і психологічної реабілітації військовослужбовця.

Кризові психічні стани – є надзвичайно динамічними, вони виникають раптово і можуть бути як довготривалими, так і короткочасними. А враховуючи мінливість психіки людини діагностика кризового психічного стану потрібна в моменті і тільки маючи актуальний момент його настання можна побачити усю сукупність проявів і вжити необхідних психологічних або

психотерапевтичних заходів. З отриманого досвіду у візуально-спокійної особи кризовий психічний стан може виникнути раптово і почати швидко поглиблюватися. В цей момент застосування опитувальників неможливе, проте, застосування методу портретних виборів Сонді є більш дієвим. Точність психологічної діагностики цим методом дуже висока, наприклад, кризовий стан дезадаптації в якому є дезінтеграція Я може нагадувати істеріоформний наплив афекту, проте вони суттєво відрізняються за природою виникнення, перебігу та терапії.

Спостерігаючи за перебігом різних кризових станів, діагностуючи їх у більш як 70 цивільних осіб було виявлено збіги знаково-цифрових ключів для тих, що зазначені в таблиці 2. Ідентифікація кризового психічного стану доволі складний процес і знадобився суттєвий проміжок часу, для того, щоб отримати знаково-цифрові ключі до них. В цьому є наукова новизна такого дослідження, це розкриває можливості подальшого удосконалення наукової бази ідентифікаційних ключів до кризових психічних станів. В практичному сенсі це дає можливість удосконалення методу портретних виборів Л.Сонді в цифровому форматі.

Власне кризові психічні стани для військовослужбовців цілком природньо пов'язані із бойовим стресом вказують фахівці Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України, що міг мати місце в умовах бойових дій (Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С., 2019). Якщо такий розлад дійсно має місце, то тестова ідентифікація кризового стану, в якому перебуває військовослужбовець цілком бажана за допомогою методики Л.Сонді. Тим більше, що практика застосування цієї методики дає можливості більш широкої ідентифікації. Нижче буде розміщено таблицю, в якій викладено різновиди кризових станів та знаково цифрові ключі їх ідентифікації.

Ідентифікації кризових психічних станів методом Л.Сонді

№ пп	Окремі різновиди кризових психічних станів	Факторний ключ реакції	Знаково-цифрові ключі
1	Стан істеріоформного напливу афекту (істерика)	$\pm e, \pm hy, 0hy, \pm hy$	$\pm e - (+2/-2; +2/-3; +3/-2; +3/-3; +2/-4; +4/-2)$ $\pm hy - (+2/0; +3/0; +4/0; +5/0; +6/0; +2/-1; +3/-1; +4/-1; +5/-1)$ $0hy - (0/0; +1/0; +1/-1; 0/-1)$ $\pm hy - (+2/-2; +2/-3; +3/-2; +3/-3; +2/-4; +4/-2)$
2	Стан епілептиформної загрози	$+\!e, \pm hy -hy$	$+\!e - (+4/0; +5/0; +6/0; +4/-1; +5/-1)$ $\pm hy - (+2/-2; +2/-3; +3/-2; +3/-3; +2/-4; +4/-2)$ $-hy - (0/-2; 0/-3; 0/-4; 0/-5; 0/-6)$
3	Стан емоційного вигоряння	$0e, 0hy$	$0e - (+1/0; 0/0; 0/-1; +1/-1)$ $0hy - (+1/0; 0/0; 0/-1; +1/-1)$
4	Стан дезінтеграції із емоційним вигорянням особистості	$0k, 0p, 0e, 0hy$	$0k - (+1/0; 0/0; 0/-1; +1/-1)$ $0p - (+1/0; 0/0; 0/-1; +1/-1)$ $0e - (+1/0; 0/0; 0/-1; +1/-1)$ $0hy - (+1/0; 0/0; 0/-1; +1/-1)$
5	Дезінтеграція особистості з істеріоформним станом	$0k, 0p, \pm e, \pm hy$	$0k - (+1/0; 0/0; 0/-1; +1/-1)$ $0p - (+1/0; 0/0; 0/-1; +1/-1)$ $\pm e - (+2/-2; +2/-3; +3/-2; +3/-3; +2/-4; +4/-2)$ $\pm hy - (+2/-2; +2/-3; +3/-2; +3/-3; +2/-4; +4/-2)$
6	Стан передчуття катастрофи (внутрішні конфлікти сфери Я)	$\pm k, \pm p$	$\pm k - (+2/-2; +2/-3; +3/-2; +3/-3; +2/-4; +4/-2)$ $\pm p - (+2/-2; +2/-3; +3/-2; +3/-3; +2/-4; +4/-2)$
7	Стан дезадаптації	$0k, 0p$	$0k - (+1/0; 0/0; 0/-1; +1/-1)$ $0p - (+1/0; 0/0; 0/-1; +1/-1)$
8	Стан суїцидальної загрози	$-!\!m, -m 0k, 0p,$	$0k - (+1/0; 0/0; 0/-1; +1/-1)$ $0p - (+1/0; 0/0; 0/-1; +1/-1)$ $-m - (0/-2; 0/-3; 0/-4; 0/-5; 0/-6); +1/-2; +1/-3; +1/-4; +1/-5)$
9	Відразливий стан (стан самотності)	$-p, -m$	$-p - (0/-2; 0/-3; 0/-4; 0/-5; 0/-6); +1/-2; +1/-3; +1/-4; +1/-5)$ $-m - (0/-2; 0/-3; 0/-4; 0/-5; 0/-6); +1/-2; +1/-3; +1/-4; +1/-5)$
10	Стан дезінтеграції контактів (страх самотності)	$0d, 0m$	$0d - (+1/0; 0/0; 0/-1; +1/-1)$ $0m - (+1/0; 0/0; 0/-1; +1/-1)$
11	Стан адиктивної напруги (алкогольна, наркотична, ігрова, харчова та ін. адикції)	$0d, \pm m$	$0d - (+1/0; 0/0; 0/-1; +1/-1)$ $\pm m - (+2/-2; +2/-3; +3/-2; +3/-3; +2/-4; +4/-2)$
12	Стан перевтоми, фізичного чи психічного виснаження	$0h, 0s$	$0h - (+1/0; 0/0; 0/-1; +1/-1)$ $0s - (+1/0; 0/0; 0/-1; +1/-1)$
13	Стан фізичного, психічного роздратування	$\pm h, \pm s$	$\pm h - (+2/-2; +2/-3; +3/-2; +3/-3; +2/-4; +4/-2)$ $\pm s - (+2/-2; +2/-3; +3/-2; +3/-3; +2/-4; +4/-2)$

Зазначені в таблиці психічні стани відображаються симптоматично і можуть фіксуватися під час психодіагностики, даючи можливість ідентифікації критичного стану та можливості надання цільової психологічної допомоги або проведення певного різновиду психотерапії. Крім того, перелік кризових психічних станів не є вичерпним і може

удосконалюватися задля більш ґрунтовного і кваліфікованого психологічного консультування та психологічної допомоги.

Серед зазначених у таблиці найбільш поширеними в умовах бойових дій є стан істеріоформного напливу афекту (істерика), суїцидальний стан, депресивний стан, стан виснаження,

дезадаптаційний стан. Інші зазначені психічні стани можна фіксувати набагато рідше.

Як вже зазначалося наукова новизна запропонованого підходу полягає у розширенні діагностичних можливостей методу портретних виборів Л.Сонді в плані удосконалення ідентифікаційних ключів різноманітних психічних станів в їх динаміці. Крім того, застосування знаково-цифрових ключів дозволяє проводити оцифровування методики в найбільш дієвому форматі для застосування із психотравмованими військовослужбовцями.

Фактично, застосування методу Л.Сонді дозволяє вирішувати проблему швидкої та якісної діагностики різноманітних психічних станів особистості, зокрема кризових, що виникають в умовах бойової обстановки. При тому, проведення такої психодіагностики можливе, як під час візуальної психодіагностики психотравмованих військовослужбовців, так і під час психодіагностичного інтерв'ю

психологами у Центрі психологічного відновлення військової частини

Висновок. Отже, застосування методу Л.Сонді цілком виправдано в умовах бойових дій, в Центрах психологічного відновлення, в умовах реабілітаційних установ під час психотерапії, психологічного консультування або надання термінової психологічної допомоги. Застосування цього методу є суттєвою перевагою перед багатьма іншими методами завдяки швидкості, зручності, точності визначення кризових психічних станів. Тож ми маємо можливість високо ефективної інструментальної ідентифікації внутрішнього кризового психічного стану військовослужбовця в його динаміці та визначення, якими саме глибинними ознаками буде характеризуватися виявлений кризовий психічний стан. Також слід додати, що перспективи виявлення нових знаково-цифрових ключів для ідентифікації психічних станів цілком логічна і має бути результатом цілеспрямованої практичної роботи.

Список використаних джерел

1. Агаєв, Н. А., Кокун О. М., Пішко, І. О., Лозінська, Н. С., Остапчук, В. В. & Ткаченко, В.В. (2016). Збірник методик діагностики негативних психічних станів військовослужбовців: методичний посібник. Науково-дослідний центр Збройних Сил України.
2. Верба, А. В., Барбазюк, О. А. та ін. (2017). Клінічні рекомендації щодо застосування методів психодіагностики та медико-психологічної реабілітації в госпіталях і санаторно-курортних закладах Міністерства оборони України: методичний посібник. Українська військово-медична академія Міністерства оборони України.
3. Кокун, О. М., Агаєв, Н. А., Пішко, І. О. & Лозінська, Н. С. (2018). Основи психологічних знань про психічні розлади для військового психолога: метод. посіб. Науково-дослідний центр Збройних Сил України.
4. Кокун, О. М., Агаєв, Н. А., Пішко, І. О. & Лозінська, Н. С. (2019) Психологічна оцінка суїцидального ризику у військовослужбовців: метод. посіб. Науково-дослідний центр Збройних Сил України.
5. Кокун, О. М., Мороз, В. М., Пішко, І. О. & Лозінська, Н. С. (2021). Психологічна профілактика психотравматизації військовослужбовців Збройних Сил України: метод. посіб. ФОП Маслаков.
6. Кокун, О. М., Пішко, І. О., Лозінська, Н. С. & Олійник, В. О. (2023). Теоретичні основи посттравматичного зростання військовослужбовців – учасників бойових дій: метод. посіб. ТОВ “7БЦ”.
7. Малкина-Пых, И. Г. (2008). Психологическая помощь в кризисных ситуациях. Эксмо.
8. Мороз, В. М., Коваль, М. А. & Герасименко, О. В. (2023). Збірник методик для психологічної діагностики військовослужбовців Збройних Сил України. Науково-дослідний центр Збройних Сил України.
9. Сонди, Л. (2005). Учебник экспериментальной диагностики личности. Когито-Центр.
10. Clinician-Administered PTSD Scale for DSM-5 (CAPS-5). Retrieved February 27, 2024, from: <http://www.ptsd.va.gov/professional/assessment/adult-int/caps.asp>
11. Kristy N. Kamarck & Bryce H. P. Mendez, Military Suicide Prevention and Response: Congressional Research Service (CRS)/ Retrieved February 27, 2024, from <https://sgp.fas.org/crs/natsec/IF10876.pdf>

References

1. Ahaiev, N. A., Kokun O. M., Pishko, I. O., Lozinska, N. S., Ostapchuk, V. V. & Tkachenko, V.V. (2016). Zbirnyk metodyk dlia diahnostryky nehatyvnykh psykhychnykh staniv viiskovosluzhbovtziv: metod. posib. [Collection of the methods for diagnosing negative mental states of a military personnel: methodical manual] Naukovo-doslidnyi tsentr Zbroinykh Syl Ukrainy. (in Ukrainian)
2. Verba, A. V., Barbaziuk, O. A. ta in. (2017). Klinichni rekomendatsii shchodo zastosuvannia metodiv psykhdiahnostryky ta medyko-psykholohichnoi reabilitatsii u likarnianykh ta sanatorno-kurortnykh zakladakh Ministerstva oborony Ukrainy: metod. posib. [Clinical recommendations on the use of the psychodiagnostic methods and medical and psychological rehabilitation in hospitals and sanatorium-resort facilities of the Ministry of Defense of Ukraine: methodical manual] Ukrainska viiskovo-medychna akademiia Ministerstva oborony Ukrainy. (in Ukrainian)
3. Kokun, O. M., Ahaiev, N. A., Pishko, I. O. & Lozinska, N. S. (2018). Osnovy psykholohichnykh znan pro psykhychni rozlady dlia viiskovoho psykholoha: metod. posib. [Basics of psychological knowledge about mental disorders for a military psychologist: methodical manual] Naukovo-doslidnyi tsentr Zbroinykh Syl Ukrainy. (in Ukrainian)
4. Kokun, O. M., Ahaiev, N. A., Pishko, I. O. & Lozinska, N. S. (2019) Psykholohichna otsinka suitsydalnoho ryzyku u viiskovosluzhbovtziv: metod. posib. [Psychological assessment of suicidal risk in a military personnel: methodical manual] Naukovo-doslidnyi tsentr Zbroinykh Syl Ukrainy. (in Ukrainian)
5. Kokun, O. M., Moroz, V. M., Pishko, I. O. & Lozinska, N. S. (2021). Psykholohichna profilaktyka psykhotravmatyzatsii viiskovosluzhbovtziv Zbroinykh Syl Ukrainy: metod. posib. [Psychological prevention of psychotraumatization of a military personnel of the Armed Forces of Ukraine: methodical manual] FOP Maslakov. (in Ukrainian)
6. Kokun, O. M., Pishko, I. O., Lozinska, N. S. & Oliinyk, V. O. (2023) Teoretychni osnovy posttravmatychnoho zrostannia viiskovosluzhbovtziv – uchasykiv boiovykh dii: metod. posib. [Theoretical foundations of post-traumatic growth of a military personnel who participated in hostilities: methodical manual] TOV “7BTs”. (in Ukrainian)
7. Malkina-Pikh I.G. (2008). Psikhologicheskaya pomoshch v krizisnykh situatsiyakh. [Psychological assistance in crisis situations] Eksmo. (in Russia)
8. Moroz, V. M., Koval, M. A. & Herasymenko, O. V. (2023). Zbirnyk metodyk dlia psykholohichnoi diahnostryky viiskovosluzhbovtziv Zbroinykh Syl Ukrainy. [Collection of methods for psychological diagnosis of a military personnel of the Armed Forces of Ukraine] Naukovo-doslidnyi tsentr Zbroinykh Syl Ukrainy. (in Ukrainian)
9. Sondi L. (2005). Uchebnik eksperimentalnoi diagnostiki lichnosti. [Textbook of experimental personality diagnostics]. Kogito-Tsentr. (in Russian)
10. Clinician-Administered PTSD Scale for DSM-5 (CAPS-5). Retrieved February 27, 2024, from: <http://www.ptsd.va.gov/professional/assessment/adult-int/caps.asp>
11. Kristy, N. Kamarck & Bryce H. P. Mendez, Military Suicide Prevention and Response: Congressional Research Service (CRS)/ Retrieved February 27, 2024, from <https://sgp.fas.org/crs/natsec/IF10876.pdf>

Summary

DIAGNOSTICS OF CRISIS MENTAL STATES OF MILITARY PERSONALS USING THE METHOD OF PORTRAIT CHOICES (L. SONDI'S METHOD)

*Santashov V. I. candidate of psychological sciences,
junior researcher of the Research Center for Humanitarian
Issues of the Armed Forces of Ukraine*

*Gerasymenko O. V. researcher at the Research Center for
Humanitarian Issues of the Armed Forces of Ukraine*

Introduction. *The article describes the problem of diagnosis a crisis mental states by the method of L. Sondi. We have identified various symbolic-numerical keys for the actual identification of the crisis mental state a military personals with mental injury.*

The problem of diagnosing crisis mental states is related to the need for quick and effective psychodiagnostics of psychotraumatized persons who come to the professional psychologists of the Centers for Psychological Rehabilitation of Personnel, who provide qualified psychological assistance to the psychotraumatized. The essence of the problem is the need for timely identification of the mentally traumatized, the formation of a clear and clear algorithm for psychodiagnostics of a crisis mental injury, and the determination of diagnostic indicators that indicate the need to refer a mentally traumatized

military personals for examination to psychological rehabilitation centers or for further psychiatric treatment and medico-psychological rehabilitation.

The relevance of the problem lies in the fact that a military personals experiencing mental injury or severe stress usually does not have the opportunity to clearly express and clearly describe his mental injury or the mental problem he is facing. This happens due to the lack of psychological knowledge, mastery of special terminology, lack of understanding of the nature of one's crisis mental injury. The need to describe his mental injury forces a military personals to describe in his own words what he is experiencing and what is happening in him. Usually, this is not always clear and does not always accurately reflect the true mental injury of a person, especially when a person is already in a crisis mental injury.

Purpose. *The purpose of the article is to reveal the main results of the study of the identification keys of crisis mental injury using L. Sondi's method.*

Methods. *We were used research methods - psychological interview, observation, L. Sondi's method.*

Originality. *The results of the study include a sample of 70 people who were in various crisis mental injury at the time of testing. This is confirmed by the interview that was conducted after the test. Each result of L. Sondi's test was discussed during the psychological interview. We recorded the dynamics of experiences, thoughts, emotions and feelings.*

We see a strong connection between the state in which the person is and the identification key. An identification key is a combination of Sondi cards that identify a person's mental state. It is important to note the similarity of the results of men and women. Results are similar for individuals of all ages, including children. We call such keys symbolic-numeric due to the combination of signs and numbers in them.

The scientific novelty consists in revealing a natural connection between a crisis mental injury and the portrait choice made by a person with mental injury. The person's perception of the face in the test identifies the internal crisis injury of the person himself and is reflected by a positive or negative choice. We can assert the importance of the connection between the choice of portrait and the crisis mental injury of the person himself. In this, we believe that the introjection of choosing a portrait and the internal state of crisis coincide with each other.

The practical significance of the results lies in expanding the possibilities of L. Sondi's method to quickly diagnose crisis mental injury in conditions of limited time. For military psychologists, this is a good diagnostic tool. Diagnostics is done quickly and qualitatively. Military personnel who have experience in identifying crisis mental injury can note its effectiveness for practical use in the field.

Conclusion. *The conclusions reveal the psychodiagnostic possibilities of L. Sondi's method for needs of the military psychologists who carry out psychodiagnostics of military personals with mental injuries. The perspective lies in the expansion of knowledge regarding new possibilities of psychodiagnosis of crisis mental injury and improvement of diagnostics.*

Key words: *crisis mental injury; Sondi's method; psychodiagnostics; military personals; mental trauma.*

Концептуалізація – Санташов В. І.

Методика – Герасименко О. В.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

The authors declare that they have no conflict of interest.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 02.04.24.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 19.05.24

© 2024. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

**ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВІДБОРУ
ПРЕДСТАВНИКІВ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ПРОФЕСІЙ**

Тептюк Ю. О. кандидат психологічних наук,
викладач кафедри психології, Уманський державний
педагогічний університет імені Павла Тичини
<https://orcid.org/0000-0002-2918-112X>

У статті описано особливості застосування психологічних і психофізіологічних методів обстеження представників екстремальних професій в інтересах їхнього професійно-психологічного добору. При цьому зазначається, що ефективний психологічний добір має мати комплексний характер, відповідати принципам диференційованості (тобто кожна методика має бути спрямована на оцінювання певної психічної функції) та динамічності, а методики, що його складають, мають відповідати вимогам надійності та прогностичності.

Ключові слова: методи обстеження; представники екстремальних професій; професійно-психологічного відбір; надійність; прогностичність.

Вступ. Характерною особливістю професій, пов'язаних з екстремальними умовами праці, є висока психофізіологічна напруженість персоналу. Крім того, для успішного виконання діяльності в екстремальних умовах у багатьох випадках потрібні підвищена увага, висока швидкість і точність рухових реакцій, а також низка інших психологічних і психофізіологічних якостей. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває спеціальний добір людей, що володіють необхідним рівнем адаптаційних можливостей до специфічних чинників впливу. Психологічний добір, включно з його психофізіологічною складовою, - складова частина професійного добору. Він спрямований насамперед на виявлення осіб, які відповідають конкретним вимогам майбутньої діяльності як за своїми професійно значущими здібностями, так і за індивідуальними психофізіологічними якостями. При цьому ефективний психологічний добір має мати комплексний характер, відповідати принципам диференційованості (тобто кожна методика має бути спрямована на оцінювання певної психічної функції) та динамічності, а методики, що його складають, мають відповідати вимогам надійності та прогностичності.

Мета дослідження – опис особливостей застосування психологічних і психофізіологічних методів обстеження

осіб екстремальних професій в інтересах їхнього професійно-психологічного добору.

Теоретичне підґрунтя. Проблема професійно-психологічного добору фахівців виникла більше століття тому. Вимоги науково-технічного прогресу на початку ХХ ст. поставили перед психологічною наукою завдання професійного добору з врахуванням психологічних особливостей людини. Поняття «професійний добір» було вперше запроваджено Г.Мюнстербергом (Munsterberg, 2015), який спирався на тоді ще новаторські роботи у галузі психології індивідуальних відмінностей. Цей напрям психології і став науковою базою для створення системи професійно-психологічного добору. Ще однією важливою передумовою досліджень у сфері психологічного добору був розвиток концепції наукової організації праці, яка брала до уваги як об'єктивні чинники трудового процесу, так і людський чинник.

У праці Ф.Тейлора (Taylor, (2017) «Принципи наукової організації праці» поряд із завданням пошуку найкращих варіантів механізації процесу праці ставилося завдання психологічного добору людей, здатних працювати у монотонних умовах. Згодом координацію знань у сфері прикладної психології та наукової організації праці було покладено в основу особливого наукового напрямку -

психотехніки, а потім і психології праці.

Розвиток психотехніки тісно пов'язаний з іменами В.Штерна, Ф.Гізе і низки інших дослідників, але головна роль у її становленні, безумовно, належала Г.Мюнстербергу, який взявся за моделювання найвідповідальніших функцій та операцій професійної діяльності. При цьому основоположники нового наукового напрямку поряд із теоретичним розробленням проблеми активно конструювали тести, призначені для профвідбору, зокрема для виявлення «спеціальних» здібностей. У підсумку психологічний аналіз професії завершувався підбором блоку тестів, спрямованих на оцінку певних якостей людини, які необхідні для конкретної професії. Таким чином, психологічний професійний добір ставав одним з основних напрямів психотехніки.

Широкого поширення психологічний добір набув під час Першої світової війни, що було пов'язано із постачанням у війська нової бойової техніки та зброї. Якщо радянські фахівці, не без впливу ідеології, що утвердилася у країні, надавали перевагу чинникам середовища і розвитку, то на відміну від них багато зарубіжних дослідників цього періоду виявляли підвищений інтерес до чинника вроджених якостей особистості, включно із темпераментом, здатністю до логічного мислення, інтуїцією, комунікабельністю, психологічною стійкістю та ін. Розв'язання проблеми добору вони вбачали насамперед у вивченні кореляційних зв'язків саме цих якостей з оцінкою ефективності діяльності. Однак опора лише на вроджені якості особистості під час добору для широкого кола професій зумовила тривалий період невдач, які нерідко дискредитували саму ідею психологічного добору. Дійсно, успіх такого підходу означав би, що професійними фахівцями народжуються, і, отже, процес формування особистості (соціальні умови середовища проживання, освіта, виховання тощо) практично не відбивається на успішності людини у будь-якій професійній діяльності. Як

показала практика, це не відповідає дійсності. Так, деякі дослідники припускали існування універсального стилю керівництва, який пізніше отримав назву «авторитарного». Він охоплює дистанціювання у відносинах із підлеглими, прагнення до жорсткого контролю їхніх дій, одноосібне ухвалення рішень. Проте подальші дослідження показали, що важливість і набір ознак, що відрізняють «ефективність керівництва» змінюються залежно від ситуації. При цьому було підтверджено прямий зв'язок ефективності керівництва зі здатністю до здорових суджень і успішного їхнього застосування для розв'язання поставленої задачі, з рівнем емоційної зрілості (здатністю керувати почуттями й емоціями) і з наявністю установки на лідерство і досягнення цілей (Ірхіна, 2007).

Методи дослідження – контент-аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація.

Результати та обговорення. Нині професійний добір розглядають як процедуру визначення відповідності людини обраній професії, придатності до оволодіння спеціальністю, успішного виконання професійних обов'язків у штатних і специфічних позаштатних умовах. З врахуванням результатів професійного психологічного добору (як частини профвідбору загалом) ухвалюється рішення про відповідність людини певному виду діяльності. У професійному психологічному доборі використовуються критерії, що формуються за допомогою аналізу діяльності фахівців з різним рівнем ефективності. Крім психологічного, у професійному доборі застосовуються також медичний, фізіологічний і педагогічний види добору.

У більшості професій немає потреби у дуже суворому професійному доборі, тому що ці професії допускають широкий спектр різних психологічних характеристик, багато з яких людина може набувати протягом життя. Професійний добір необхідно застосовувати там, де професія вимагає специфічних даних, що

мало піддаються розвитку з роками. Це професії, пов'язані з діяльністю максимальної складності, що вимагають високої швидкості рухових і мисленнєво-мовленнєвих процесів, оперативності ухвалення рішень у ситуаціях зі зміненими умовами діяльності, з різкими коливаннями обсягу інформації, що надходить. У цьому разі професійний добір здійснюється не лише для підвищення результативності виконуваної діяльності, а й для зменшення відсіву в процесі подальшої роботи, а також для захисту самого виконавця від аварій і травм і, зрештою, для того, щоб захистити інших людей від наслідків професійних помилок.

Розв'язання усієї сукупності цих завдань може бути забезпечено лише на основі багатостороннього (комплексного або системного) підходу, що містить оцінку професійно значущих психологічних якостей, загального стану здоров'я, освітнього рівня людини, соціально-морального аспекту її особистості.

Високий рівень здоров'я і фізичного розвитку дозволяє успішно і у короткі терміни опанувати екстремальну професію, а також надійно та ефективно працювати протягом тривалого часу. Відбір за рівнем знань може забезпечити успішне навчання обраної спеціальності. Соціально-психологічний добір призначений для визначення тих соціально зумовлених психологічних властивостей особистості, моральних і етичних якостей, які необхідні для успішної роботи людини і які відображають її готовність виконувати роботу в складних умовах, у тому числі й екстремальних.

У разі запровадження чіткої системи професійного психофізіологічного добору виробничий травматизм, як показує статистика, знижується на 40-70%. У цьому разі зводиться до мінімуму вплив т.зв. людського чинника. Вітчизняний і зарубіжний досвід психофізіологічного добору показав його високу доцільність. У 75% випадків психофізіологічний прогноз успішності роботи підтверджується

практикою. Професійний добір кандидатів на роботи у небезпечних умовах праці скорочує відсів непридатних осіб з 23-30% до 5-8%, підвищує надійність роботи систем управління на 10-25%, знижує витрати на навчання на 30-40%, призводить до зниження аварійності через помилки персоналу на 40-70%.

Для того щоб психофізіологічне обстеження було максимально ефективним, воно має проводитися із дотриманням стандартних умов:

- реєстрація обстежуваного за встановленою формою;
- долікарський огляд;
- інструктаж обстежуваного про порядок виконання тестів;
- безпосереднє психофізіологічне тестування.

У системі психофізіологічного добору також необхідно передбачити дотримання прав людини, конфіденційність під час проведення експертизи, а також обмеження кола осіб, які мають доступ до її результатів. Нині процедура психофізіологічного обстеження, як правило, містить:

- аналіз характеристики обстежуваної особи, поданої керівництвом;
- аналіз відомостей про стан здоров'я обстежуваного;
- аналіз результатів попередніх психофізіологічних обстежень (якщо такі проводилися);
- детальну індивідуальну клініко-психологічну бесіду;
- психодіагностичне обстеження за допомогою експериментально-психологічних методик;
- обстеження із застосуванням комп'ютеризованих психофізіологічних методик;
- підготовку висновку про професійну придатність;
- видачу рекомендацій щодо організації праці та відпочинку, щодо професійної та психологічної підготовки (за необхідності - щодо додаткових психологічних і медичних обстежень, реабілітаційних заходів, а в окремих випадках - щодо працевлаштування). Для отримання

найбільш достовірної картини можна використовувати моделювання реальних ситуацій як під час добору, так і під час подальшого навчання.

Сучасна психологія має у своєму розпорядженні низку методичних прийомів дослідження властивостей і особливостей особистості та оцінки ступеня їхньої вираженості. При цьому блок психологічних тестів дозволяє проводити обстеження за кількома напрямками: загальне обстеження особистості із виявленням рис характеру, темпераменту, соціальних, мотиваційних особливостей тощо; поглиблене обстеження осіб, загальне обстеження яких показало наявність пограничних станів; виявлення спеціальних властивостей та якостей, необхідних для успішного оволодіння професією. За такого підходу найприйнятнішими для розв'язання завдання розроблення критеріїв професійного добору можна вважати такі методики: стандартизований багатофакторний метод дослідження особистості (СМДО - модифікація тесту ММРІ); метод колірних виборів (МКВ - модифікований колірний тест Люшера); тест Айзенка; тест Стреляу; тест Тейлора; вербальний фрустраційний тест (ВФТ).

Для дослідження мотиваційної сфери та психічної працездатності людини застосовано блок тестів, розроблений у межах методології системного підходу: методика «Системний профіль мотивації» («М-тест»), а також методики «Р-тест» і «С-тест», призначені для дослідження типу психічної працездатності. Зазначений набір методик охоплює практично усі особливості особистості, хоча може змінюватися залежно від професії, компонуватися і доповнюватися іншими методиками на розсуд дослідника.

Одним із важливих завдань фахівця, який проводить психологічне та психофізіологічне обстеження, є встановлення довірчих стосунків з обстежуваним, що є необхідним для розкриття інтимних психологічних характеристик і механізмів адаптації, що можуть маскуватися через наявність

високої мотивації отримання роботи або збереження свого статусу. Індивідуальна клініко-психологічна бесіда виявляється одним із найефективніших засобів виявлення та оцінки подібних характеристик. Не менш значущою вона є і для виявлення деяких стертих форм психічних і психосоматичних розладів або тих, що є прихованими.

Бесіді має передувати підготовча робота, яка полягає в ознайомленні із загальними анкетними даними і, якщо можливо, з особистою справою і медичною картою обстежуваного. Необхідно також визначити загальні та часткові завдання, які передбачається вирішити в процесі бесіди; скласти приблизний план бесіди; визначити основні напрямки розмови, формулювання основних ключових прямих і непрямих запитань, які планується поставити під час бесіди.

Успіх бесіди значною мірою залежить від вміння фахівця розташувати співрозмовника до себе, викликати довіру, вести невимушену розмову. Проте фахівцеві необхідно дотримуватися певної схеми, щоб не упустити найсуттєвіше і найкращим чином систематизувати отримані дані. Крім того, слід звертати увагу на ставлення обстежуваного до того чи іншого питання, яке може бути байдужим, розумово позитивним або негативним, емоційно забарвленим. Дуже важливо з'ясувати причини такого ставлення, чи можуть вони бути пов'язані з особливостями особистості або стали результатом випадкового збігу обставин.

Дуже обережно необхідно ставитися до постановки прямих запитань про наявність або відсутність у обстежуваного тієї чи іншої якості. Практика показує, що відповіді на такі запитання найчастіше залежать від мотивації, бувають ситуативними і не завжди відповідають дійсності. У таких випадках краще ставити непрямі запитання або запитувати думку людини щодо ймовірної ситуації. Порівняння відповідей на прямі і непрямі запитання дозволяє збагатити дані про особливості характеру обстежуваного.

Нижче наведено типову схему розгорнутої клініко-психологічної бесіди.

Біографічні дані: заняття батьків, склад сім'ї, матеріальне становище батьків, стосунки у батьківській родині, особливості шкільного періоду.

Медичний анамнез. В процесі бесіди особливу увагу слід приділити збору даних про психічні, соматичні та спадкові захворювання в сім'ї та перенесені обстежуваним, їхній зв'язок зі способом життя, яскравими подіями, конфліктами, критичними ситуаціями, про вживання алкоголю та інших психоактивних речовин та індивідуальну реакцію на них.

Характеристика трудової діяльності: професійні інтереси, зацікавленість у роботі, стомлюваність, заохочення, стягнення, частота і мотиви зміни роботи. Стиль, якому надається перевага, та особливості стосунків у трудовому колективі.

Спрямованість особистості: схильності, захоплення, предмет захоплення. Які цілі ставить перед собою у житті. Участь у громадській діяльності. Способи проведення дозвілля.

Характерологічні особливості за самооцінкою: поведінка у повсякденному житті та у небезпечних, стресових ситуаціях, емоційні особливості, швидкість настання фізичного та розумового стомлення за різних видів діяльності, особливості сприйняття навколишнього світу, потреба у спеціальних умовах для продуктивного виконання діяльності.

Темп роботи: швидкий або повільний, постійний або мінливий.

Настрій: переважає піднесений, знижений, рівний або часто мінливий.

Конфлікти з оточенням: їхня частота, причини, форми поведінки під час конфлікту.

Ставлення до монотонії: як переносить вимушене очікування: спокійний, нетерплячий, дуже роздратований необхідністю очікування.

Переключення з одного виду діяльності на інший: проходить легко або насилу.

Поведінка під час виконання відповідальної роботи: схвильований, спокійний, байдужий. У чому проявляється хвилювання: мобілізований, загальмований, метушливий, порушуються вироблені навички. Як швидко заспокоюється після хвилювання. Наявність специфічних страхів (боязнь висоти, швидкості тощо) Уміння зберігати внутрішньо і зовнішній спокій (зосередженість, концентрація думки тощо).

Критичність щодо себе: як оцінює свої схильності, достоїнства, недоліки. Ставлення до особистих успіхів.

Особливості пам'яті та мислення: як краще запам'ятовує матеріал: наочно, на слух, записуючи. Що краще запам'ятовується і зберігається в пам'яті: числа, імена, смислові повідомлення. Способи встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. Склад мислення - практичний або абстрактно-абстрактний, асоціативний.

Під час проведення бесіди фахівець має спостерігати за поведінкою обстежуваного. Насамперед слід звернути увагу на те, як обстежуваний входить (сміливо, рішуче, надмірно розв'язно, боязко тощо). Які у нього риси обличчя, міміка, поза, моторика (ознаки тривоги, рівень активності - збудження або загальмованість, манірність, гримасиння, тики, тремор тощо). Слід звертати увагу на зовнішній вигляд, одяг. Має значення його ставлення до навколишнього оточення (уважний, зосереджений у бесіді, роздивляється навколишнє оточення тощо).

В процесі бесіди фахівець зазначає, чи легко обстежуваний входить у розмову, чи охоче відповідає на запитання, чи намагається відповідати повно, надміру докладно або лаконічно, чи доводиться повторювати запитання і у зв'язку з чим. Також необхідно звертати увагу на граматичну і стилістичну побудову мови; адекватність відповідей, наявність таких особливостей мови, як обмовки, застереження, запинання, повтори, заїкання; інтонаційний лад фрази, багатство лексики, образність мови. Які під час бесіди міміка і жестикуляція. Чи

швидко розуміє запитання, чи відволікається від бесіди за сторонніх подразників (стукіт у двері, дзвінок, падіння предметів тощо). Чи легко переходить з однієї теми розмови на іншу, чи немає «в'язкості», «застрявання». Чи ставить під час бесіди зустрічні запитання, і якщо ставить, то якого вони характеру (поглиблення предмета бесіди, сторонні теми, що відображають скептичне ставлення до бесіди, тощо). Має значення наявність вегетативних реакцій під час обговорення значущих тем - пітливість, колір обличчя, тремор тощо.

Результати бесіди зіставляються з іншими об'єктивними відомостями і з даними психодіагностичних і психофізіологічних методик. Отримавши уявлення про здоров'я і психологічні якості особистості, можна переходити до оцінки професійно важливих якостей. Ці якості виявляються під час дослідження таких психічних функцій, як увага, пам'ять, здатність до переробки інформації, рухливість сенсомоторних реакцій, емоційна стійкість, здатність до прогнозування ситуацій тощо. Результати оцінюються у контексті виконуваної діяльності. Можна використовувати такі методики, що дають найбільш повне уявлення про досліджувані якості: метод визначення рівня пильності або готовності до екстреної дії; визначення рівня пильності в спокійній обстановці; визначення пильності на тлі перешкод; оцінка слідкувальної діяльності, оцінка розподілу і перемикання уваги; оцінку особливостей оперативної пам'яті можна проводити із використанням запам'ятовування числових рядів.

Крім оцінки власне психологічних показників під час виконання тестової діяльності важливо враховувати і психофізіологічні дані (частоту серцевих скорочень, частоту дихання, шкірно-гальванічну реакцію тощо), що дає змогу встановити психофізіологічну «ціну» виконуваної діяльності і тим самим підвищити достовірність інтерпретації отриманих даних. При цьому, як показано у низці досліджень, доцільно

застосовувати більш надійні та зручні для інтерпретації інтегральні методи оцінки психофізіологічного стану обстежуваного.

Системний аналіз результатів психологічного та психофізіологічного обстеження і зіставлення їх з успішністю роботи є підставою для оцінки придатності кожного кандидата. Ґрунтуючись на численних дослідженнях у сфері професійного добору, можна виокремити такі групи профпридатності.

Перша група - безумовно професійно придатні. До них належать працівники, здатні успішно оволодіти конкретною спеціальністю у короткі строки та успішно виконувати запропоновані обов'язки. За своїми психофізіологічними властивостями і можливостями вони повністю відповідають вимогам, що висуваються відповідною професією.

Друга група - професійно придатні. Особи, які входять до цієї групи, у процесі роботи можуть припускатися незначних помилок, які не чинять істотного впливу на ефективність виконання діяльності. Ці помилки можуть бути пов'язані зі зміною умов діяльності або ускладненням обстановки. У таких фахівців може відзначатися деяке зниження резервних можливостей організму.

Третя група - особи з невизначеним прогнозом придатності (умовно придатні). Для осіб цієї групи необхідне збільшення термінів підготовки та навчання нової спеціальності. Допуск таких людей до певних видів діяльності можливий за дефіциту кадрів, зі здійсненням повторного психофізіологічного контролю через рік. Працівники, які належать до перелічених вище груп, рекомендуються до робіт в умовах підвищеної небезпеки з різним ступенем ризику.

Четверта група - професійно непридатні особи. До них належать кандидати, які мають повну невідповідність психофізіологічних характеристик вимогам конкретної професії. Такі особи до роботи в екстремальних умовах вважаються непридатними.

Поділ на групи, що різняться за ступенем придатності, дозволяє прогнозувати ефективність роботи в

Питання психології

екстремальних умовах, вибудовувати тактику тренінгів і професійної перепідготовки і, як наслідок, знижувати ризик порушення здоров'я працівників.

Узагальнюючи усі підходи до психологічного добору осіб небезпечних

професій, можна скласти формалізовану анкету, що дозволяє оцінити кожну людину з погляду її придатності до екстремальних видів праці. Така анкета заповнюється фахівцем-експертом (табл. 1).

Таблиця 1

Анкета для оцінювання якостей кандидата за ступенем їхньої вираженості

п/п	Якості, що оцінюються	Ступінь вираженості	Бали
1	Рівень професійної підготовки	Достатній, потребує лише підтримання	1
		Недостатній, потребує вдосконалення	2
		Низький	3
2	Швидкість засвоєння професійних навичок	Засвоює швидко	1
		Швидкість засвоєння невисока	2
		Засвоює повільно	3
3	Зриви в роботі	Не допускав за весь час роботи	1
		Поодинокі зриви (не характерно)	2
		Систематичні (неодноразово)	3
4	Помилки в роботі	Допускає рідко	1
		Іноді допускає	2
		Допускає часто	3
5	Дотримання робочих правил та інструкцій	Порушень не відзначалося	1
		Поодинокі вимушені порушення (ситуаційні)	2
		Неодноразові порушення, зокрема без достатніх підстав	3
6	Прагнення вдосконаливати професійні навички	Активно вдосконалює	1
		Ініціативи не виявляє	2
		Підвищувати кваліфікацію не прагне	3
7	Досвід роботи в надзвичайних ситуаціях	Великий	1
		Відносно невеликий	2
		Практично відсутній	3
8	Розумова працездатність в екстремальних умовах	Здатний витримувати тривалу напругу	1
		Втомлюється при великих навантаженнях	2
		В екстремальній ситуації працездатність різко падає	3
9	Фізична працездатність в екстремальній ситуації	Витримує тривалі навантаження	1
		Сильно втомлюється при інтенсивному навантаженні	2
		Легко втомлюється при невеликих навантаженнях	3
10	Поведінка в складній оперативній ситуації	Енергійний, швидко орієнтується в ситуації	1
		Не прагне до прийняття активних рішень	2
		Ухиляється від прийняття рішень	3
11	Фон настрою	Переважає рівний, спокійний настрій	1
		Відзначаються різкі перепади настрою	2
		Переважає знижений настрій або невпевненість	3

Питання психології

12	Прояв емоцій у поведінці	Відповідають ситуації	1
		Не завжди відповідають ситуації	2
		Часто неадекватні прояви	3
13	Особливості темпераменту	Живий, активний, рухливий	1
		Помірний	2
		Повільний, млявий, пасивний	3
14	Інтелект	Високий, здатний знаходити нові рішення	1
		Невисокий, розв'язання складних завдань може бути недоступним	2
		Здатний вирішувати тільки легкі завдання	3
15	Самооцінка	Адекватна або дещо занижена	1
		Дещо завищена	2
		Самовдоволений, зарозумілий	3
16	Вихованість	Уважний, коректний, тактовний у спілкуванні	1
		Недостатньо вихований	2
		Настирливий, балакучий, нетактовний, нескромний	3
17	Характеристики контролю поведінки	Урівноважений, вміє стримуватися	1
		Недостатньо контролює свою поведінку	2
		Різно дратується, неврівноважений	3
18	Ставлення до службових обов'язків	Сумлінне, неформальне	1
		Формальне	2
		Потребує постійного контролю	3
19	Моральні якості	Розвинене почуття обов'язку, чесний, принциповий	1
		Розвинені недостатньо	2
		Кар'єрист, догідливий, безпринципний тощо	3
20	Ставлення до керівництва	Дисциплінований, чуйний, сприймає критику правильно	1
		Допускає прорахунки	2
		Невиконавчий, недисциплінований, погано керований, не сприймає критику	3
21	Відносини з колективом	Доброзичливий, чуйний	1
		Можлива деяка напруга	2
		Байдужий, стоїть поза колективом, індивідуаліст	3
22	Схильність до вживання алкоголю	Вживає рідко	1
		Вживає помірно	2
		Зловживає	3
23	Порушення дисципліни	Не відзначалися	1
		Рідко	2
		Неодноразово	3
24	Стан здоров'я	Практично не хворіє	1
		Іноді стан здоров'я впливає на працездатність	2
		Часто хворіє, заважає роботі	3
25	Потреба в медичній реабілітації	Як правило, не потребує	1
		Потребує після особливо важких ситуацій	2
		Потребує інтенсивної реабілітації	3

Висновки. У більшості професій немає потреби у дуже суворому професійному доборі, тому що ці професії допускають широкий спектр різних психологічних характеристик, багато з яких людина може набувати протягом життя. Професійний добір необхідно застосовувати там, де професія вимагає специфічних даних, що мало піддаються розвитку з роками. Це професії, пов'язані з діяльністю максимальної складності, що вимагають високої швидкості рухових і

Питання психології

мисленнево-мовленнєвих процесів, оперативності ухвалення рішень у ситуаціях зі зміненими умовами діяльності, з різкими коливаннями обсягу інформації, що надходить. У цьому разі професійний добір здійснюється не лише для підвищення результативності виконуваної діяльності, а й для зменшення відсіву в процесі подальшої роботи, а також для захисту самого виконавця від аварій і травм і, зрештою, для того, щоб захистити інших людей від наслідків професійних помилок.

Розв'язання усієї сукупності цих завдань може бути забезпечено лише на основі багатостороннього (комплексного або системного) підходу, що містить оцінку професійно значущих психологічних якостей, загального стану здоров'я, освітнього рівня людини, соціально-морального аспекту її особистості. Загалом, використання описаних психологічних і психофізіологічних методів обстеження дозволяє дати розгорнутий висновок про професійну придатність осіб екстремальних професій.

Список використаних джерел

1. Ірхіна С.М. Профорієнтація та професійно-психологічний відбір в органи внутрішніх справ України: навч. посіб.. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2007. 168 с.
2. Munsterberg, H. (2015) Psychology and Industrial Efficiency. Createspace Independent Pub, 148 p.
3. Taylor, F. (2017) The Principles of Scientific Management. New York: Productivity Press. 112 p.

References

1. Irhina, S. M. (2007) Proforijentacija ta profesijno-psychologichnyj vidbir v organy vnutrishnih sprav Ukraїny [Vocational guidance and professional and psychological selection to the internal affairs agencies of Ukraine]: navch. posib.. Kyi'v : Kyi'v. nac. un-t vnutr. sprav. 168 s. (in Ukrainian)
2. Munsterberg, H. (2015) Psychology and Industrial Efficiency. Createspace Independent Pub, 148 p.
3. Taylor, F. (2017) The Principles of Scientific Management. New York: Productivity Press. 112 p.

Summary

FEATURES OF PROFESSIONAL PSYCHOLOGICAL SELECTION OF REPRESENTATIVES OF EXTREME PROFESSIONS

*Teptyuk Y. Candidate of Psychology Sciences,
Lecturer at the Department of Psychology,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University*

Introduction. A characteristic feature of professions associated with extreme working conditions is the high psychophysiological stress of personnel. In addition, successful performance in extreme conditions in many cases requires increased attention, high speed and accuracy of motor reactions, as well as a number of other psychological and psychophysiological qualities. In this regard, a special selection of people with the necessary level of adaptive capabilities to specific factors of influence becomes particularly relevant. Psychological selection, including its psychophysiological component, is an integral part of professional selection. It is aimed primarily at identifying individuals who meet the specific requirements of future activities both in terms of their professionally relevant abilities and individual psychophysiological qualities. At the same time, an effective psychological selection should be comprehensive, comply with the principles of differentiation (i.e., each method should be aimed at assessing a specific mental function) and dynamism, and the methods that make up it should meet the requirements of reliability and predictability.

The purpose is to describe the peculiarities of the use of psychological and psychophysiological methods of examination of persons of extreme professions in the interests of their professional and psychological selection.

Methods: content analysis, comparison, generalisation, systematisation.

Originality. A systematic analysis of the results of psychological and psychophysiological examinations and their comparison with work performance is the basis for assessing the suitability of each candidate. Based on numerous studies in the field of professional selection, it is possible to identify groups of professional suitability. Dividing into groups that differ in their degree of suitability allows us to predict the effectiveness of work in extreme conditions, build tactics for training and professional

retraining, and, as a result, reduce the risk of health problems among employees. Summarising all approaches to the psychological selection of people in hazardous occupations, a formalised questionnaire can be drawn up to assess each person in terms of their suitability for extreme work.

Conclusion. *In most professions, there is no need for very strict occupational selection, because these professions allow for a wide range of different psychological characteristics, many of which can be acquired over the course of a person's life. Occupational selection should be used where the profession requires specific data that are not easily developed over the years. These are professions associated with activities of maximum complexity, requiring high speed of motor, thought and speech processes, prompt decision-making in situations with changed conditions of activity, with sharp fluctuations in the amount of incoming information. In this case, professional selection is carried out not only to increase the effectiveness of the activities performed, but also to reduce the dropout rate in the course of further work, as well as to protect the performer from accidents and injuries and, ultimately, to protect other people from the consequences of professional errors.*

The solution to all these problems can only be achieved through a multilateral (comprehensive or systemic) approach that includes an assessment of professionally important psychological qualities, general health, educational level, and the social and moral aspects of a person's personality. In general, the use of the described psychological and psychophysiological methods of examination allows us to give a detailed conclusion about the professional suitability of individuals in extreme professions.

Keywords: *methods of examination; representatives of extreme profession; professional and psychological selection; reliability; prognosticity.*

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 08.04.24.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 30.05.24.

© 2024. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

**АВТЕНТИЧНІСТЬ І САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ
В ПРОЦЕСІ ТВОРЧОГО ПОШУКУ**

Туз Л. Г. кандидат психологічних наук,
доцент, декан психологічного факультету
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
<https://orcid.org/0009-0003-3119-264X>

Якимчук Б. А. кандидат психологічних наук,
професор, професор кафедри психології
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини
<https://orcid.org/0000-0002-3303-6478>

Дослідження показало, що феномени автентичності та самореалізації особистості перебувають у взаємозв'язку один з одним, що особливо помітно під час її творчого пошуку. Автентичність, розглянуто переважно як рису або здатність, здебільшого закономірно співвідносилася з особистісними станами, з проявами людини, з характерологічними рисами або з іншими конструктами, що характеризують її. Автентичність, що визначається у будь-якому статусі - чи то риса, чи то здатність, чи то стан, - відіграє у структурі особистості важливу роль, що сприяє самоздійсненню людини, її саморозвитку та самореалізації.

Ключові слова: автентичність; особистість; самореалізація; самоздійснення; саморозвиток; творчий пошук.

Вступ. Автентичність передбачає здатність бути самим собою, розуміння себе, слідування власним ціннісним орієнтаціям, ідеям і переконанням, що наділяють те справжнє Я, яке виражається у реалізації людиною себе самої. Автентичність особистості, що закликає звернутися до внутрішніх ресурсів, прагнень і власних можливостей, є надійним орієнтиром у самореалізації людини. Крім автентичності самореалізація детермінована різними соціально-психологічними чинниками. Однак співвідношення автентичності та самореалізації в процесі творчого пошуку є важливим напрямом у психологічних дослідженнях. Так, особливе значення проблема співвідношення автентичності та самореалізації має для науковців. Справді, слідування своїм принципам і своїй сутності допомагає особистісно-професійному зростанню науковців. Крім того, період ранньої дорослості є найбільш продуктивним для молодих науковців, що, зокрема, сприяє їхній науковій кар'єрі. І нарешті, визначення взаємозв'язків автентичності та параметрів самореалізації може допомогти у діяльності фахівців із

психологічної та соціальної роботи, у розумінні стратегій і тактики такої роботи. При цьому способи і стратегії самореалізації людина визначає, виходячи з поставлених перед собою завдань і цілей, які суб'єкт формулює як такі, що відповідають його дійсним прагненням, бажанням, інтересам. Істинність і конгруентність своїх дій, збереження вірності самому собі і характеризують поняття «автентичність» (із давньогрецької αὐθεντικός – «справжній»).

Метою дослідження є виявлення взаємозв'язку автентичності і самореалізації особистості в процесі творчого пошуку.

Теоретичне підґрунтя. Роздуми філософів про природу людини, про те, що означає бути самим собою і слідувати власному призначенню, тривали протягом багатьох століть. Питання про справжність людської особистості та ймовірність щирого або нещирого існування порушували вже у Стародавній Індії. В Упанішадах зазначено, що у серці кожної людини перебуває її істинне Я. Етика Аристотеля містить міркування філософа про досягнення вищого блага людиною

через реалізацію своєї сутності: «Жити відповідно до свого «духу» - це і є щастя» - і звертає нас до положень євдемонізму. Із розвитком гуманістичного та екзистенційного напрямків категорії автентичності та самореалізації почали вивчати глибше, причому частіше у тандемі або в їхньому взаємозв'язку.

У філософію екзистенціалізму слово «автентичність» запровадив М.Гайдеггер, який використав його стосовно потенційної можливості людини бути людиною у повному розумінні цього слова. Спираючись на праці С.К'єркегора і Ф.Ніцше, він вважав, що автентичність особистості є в основі її самовизначення і сприяє самовираженню та самореалізації людини. У працях Е.Фромма (Fromm, 2013) питанням автентичності людського буття теж приділено багато уваги. Справжність людини та вміння «бути» є запорукою саморозкриття і самореалізації особистості. На його думку, самореалізація притаманна кожній людині і передбачає наявність продуктивної активності. Говорячи про продуктивність, Е.Фромм вказував на використання людиною власного потенціалу і власних істинних здібностей, що швидше виведуть людину на справжній шлях у життєвих орієнтаціях «бути» і «мати». Розмірковуючи про автентичність, В.Франкл (Frankl, 1984) звертається до сумління і вважає, що автентичність - це чесність не лише щодо інших, а й щодо самої себе, людина знаходить себе через сумління. Також він розглядав категорію автентичності як результат набуття людиною сенсу. Людина, яка знайшла сенс життя, приходить до цілісного стану і може бути справжньою та автентичною. Осмисленість самого себе і власного життя приводить людину до осмисленої самореалізації.

Як бачимо, філософи розглядають автентичність як певну цінність навіть у разі, якщо різного роду блага, такі як процвітання, слава, визнання, ще не настали. Автентичність важлива остільки, оскільки можна вірити, що кожен індивід від народження має потенціал розвитку,

закладений у його природі, «заклик» або долю якого потрібно здійснити, що кожна людська істота має власний шлях становлення, який підходить лише їй. Будучи поняттям багатограним, складним і часом неоднозначним, автентичність вибирає у себе такі концепти, як індивідуальність, конгруентність, самоактуалізація, самість, суверенність особистості, самоцінність, ширість, ідентичність. Проблематичним залишається онтологічний статус автентичності, яку розглядають і як здатність, і як рису, і як почуття, якість, стан, характеристику, процес.

У концепції життєвої позиції особистості Д.Леонтьєва та А.Шильманської автентичність позиціонується як слідування власному шляху і призначенню. Самореалізація є наслідком «розгортання» вже закладених у людині якостей, схильностей і задатків, які реалізуються за допомогою участі у діяльності. Критерієм такої самореалізації є самостійні кроки людини на цьому шляху.

І у гуманістичному (Maslow, 1954; Rogers, 1942), і в екзистенційному (Sartre, J.-P., 1943) підходах роздуми про співвідношення категорій автентичності та самореалізації посідають гідне місце. Проте, відповідно до мети нашого дослідження будемо спиратись на ідею розкриття людиною власного потенціалу і розвитку нею власних здібностей. Саме у гуманістичному напрямку категорії «самореалізація» і у ширшому розумінні «самоактуалізація» визначають розвиток особистості (Rogers, 1942).

Проблема дослідження полягає у тому, яким є зв'язок автентичності із різними сторонами самореалізації особистості в процесі творчого пошуку. У межах роджеріанської гуманістичної парадигми найвідомішим теоретичним підґрунтям для дослідження автентичності є трикомпонентна теорія автентичності Г.Барретта-Леннарда (Barrett-Lennard, 1998), який запропонував розглядати цей феномен у вигляді таких складових, як автентичне життя, відсутність прийняття

зовнішнього впливу та самовідчуження. Модель Г.Барретт-Леннарда послугувала основою для створення А.Вудом зі співавторами шкали автентичності (Wood A.M., Linley A., Maltby J., Baliousis M., Joseph S., 2008).

Методи дослідження: контент-аналіз, тестування.

Результати та обговорення. Інструментарієм для вимірювання автентичності послугувала «Шкала автентичності» А.Вуда (в адаптації С.Нартової-Бочавер, С.Резніченко). Важливим критерієм у виборі цієї методики став особистісно-гуманітарний підхід, що є в її основі і постулює справжність життєвого шляху людини, особистісні ресурси та самоактуалізацію особистості. Шкала автентичності являє собою опитувальник, що складається із 11 тверджень, розділених за трьома субшкалами: «Автентичне життя» (АЖ), «Самовідчуження» (СВ) і «Прийняття зовнішнього впливу» (ПЗВ). Твердження шкали автентичності оцінюються за семибальною шкалою Лікерта. Сформулювавши припущення про те, що автентичність особистості має взаємозв'язок із деякими сторонами самореалізації особистості в процесі творчого пошуку, досліджувались кореляції автентичності із показниками САМОАО (опитувальника діагностики самоактуалізації особистості О.Лазукіна в адаптації Н.Каліні), опитувальника смисложиттєвих орієнтацій Д.Леонтьєва, опитувальника самоствавлення В.Століна, С.Пантисєєва.

У дослідженні взяли участь 81 респондент (44 чоловіка і 37 жінок). Переважна частина респондентів (82%) зайняті у трудовій діяльності та мають вищу освіту (91%). Вік опитуваних становив 22-37 років. Для отримання експериментальних даних опитування респондентів було організовано в online-форматі з використанням google-форм. Участь респондентів була повністю добровільною. Після перерахунку отриманих «сирих» балів у шкальні було здійснено статистичне опрацювання

даних. Використовуючи статпакет SPSS, було проведено кореляційний аналіз (r Спірмена), результати якого наведено у табл. 1, який засвідчив, що між показниками автентичності та показниками самореалізації (зокрема, самоствавлення, самоактуалізації, осмисленості та усвідомленості) майже у кожній парі співвідношень наявна статистично значуща кореляція.

Позитивні та помірні за рівня значущості $p \leq 0,01$ кореляції спостерігаються між «Автентичним життям» і показниками смисложиттєвих орієнтацій, які, своєю чергою, закономірно негативно пов'язані із «Самовідчуженням» і «Прийняттям зовнішнього впливу». Позитивно взаємопов'язані з «Автентичним життям» майже усі показники самоствавлення: здебільшого фіксується помірний зв'язок за рівня значущості $p \leq 0,01$. Виняток становить шкала «Самозвинувачення», у якій виявляється зворотний зв'язок з «Автентичним життям», але водночас виявляється прямий зв'язок із «Самовідчуженням» і «Прийняттям зовнішнього впливу» - відчуження від самого себе радше спрямоване на здобуття схвалення соціуму всупереч своєму справжньому вияву. В іншому показники самоствавлення негативно взаємопов'язані із «Самовідчуженням» і «Прийняттям зовнішнього впливу».

Деяко знижена кореляційна виразність в отриманих результатах щодо шкал САМОАО. Так, шкали «Погляд на природу людини», «Потреба у пізнанні» та «Спонтанність», хоч і характеризують певним чином самоактуалізаційних особистостей, але у цьому аналізі їхній зв'язок з автентичністю не спостерігається. Інші шкали САМОАО відображають невисокі позитивні кореляції з «Автентичним життям» та негативні - із «Самовідчуженням» і «Прийняттям зовнішнього впливу».

Проведене дослідження виявило деякі закономірності та взаємозв'язки у вивченні феноменів автентичності та самореалізації. Отримані кореляції дозволяють вести мову

Питання психології

про певні тенденції особистості у своїх проявах автентичності та самореалізації. Результати кореляційного аналізу відображають значну кількість зв'язків. Відзначимо найбільш виражені взаємозв'язки. Так, значущим є співвідношення ($r=0,586^{**}$) «Автентичного життя» зі шкалою «Процес життя», що вказує на здатність людини сприймати сам процес власного життя як цікавий, емоційно насичений, усвідомлюваний. Зв'язок цих показників свідчить про прагнення людини орієнтуватися на власні смисли і цілі,

бажання відійти від існування за заданим стандартом і реалізувати власні інтереси. Змістовним є зв'язок «Автентичного життя» з «Осмисленістю життя» ($r=0,576^{**}$), що свідчить про автентичне існування людини через ухвалення нею смисложиттєвих рішень і схильність покладатися на власний життєвий досвід і сформовані переконання. Вірним є і зворотне: що більше людина відчужується від самої себе і піддається зовнішньому впливу, то більшою є ймовірність неавтентичного проживання власного життя.

Таблиця 1

Результати кореляційного аналізу

Шкали/субшкали		Автентичне життя (АЖ)	Самовідчуження (СВ)	Прийняття зовнішнього впливу (ПЗВ)
Опитувальник СЖО	Цілі у житті	0,406 ^{**}	- 0,501 ^{**}	- 0,234 [*]
	Процес життя/інтерес	0,586 ^{**}	- 0,571 ^{**}	- 0,406 ^{**}
	Результативність життя	0,561 ^{**}	- 0,567 ^{**}	- 0,436 ^{**}
	Локус контролю Я (Я-господар життя)	0,475 ^{**}	- 0,415 ^{**}	- 0,346 ^{**}
	Локус контролю – життя	0,458 ^{**}	- 0,471 ^{**}	- 0,314 ^{**}
	Осмисленість життя	0,576 ^{**}	- 0,596 ^{**}	- 0,394 ^{**}
Опитувальник самовідношення	Глобальне самовідношення	0,681 ^{**}	- 0,535 ^{**}	- 0,416 ^{**}
	Самоповага	0,706 ^{**}	- 0,593 ^{**}	- 0,346 ^{**}
	Аутосимпатія	0,415 ^{**}	- 0,446 ^{**}	- 0,448 ^{**}
	Очікуване відношення від інших	0,502 ^{**}	- 0,237 [*]	- 0,221 [*]
	Самоінтерес	0,518 ^{**}	- 0,377 ^{**}	- 0,067
	Самовпевненість	0,562 ^{**}	- 0,493 ^{**}	- 0,384 ^{**}
	Відношення інших	0,392 ^{**}	- 0,102	- 0,078
	Самоприйняття	0,290 ^{**}	- 0,415 ^{**}	- 0,410 ^{**}
	Самокерівництво	0,336 ^{**}	- 0,336 ^{**}	- 0,110
	Самозвинувачення	- 0,392 ^{**}	0,356 ^{**}	0,428 ^{**}
	Самоінтерес	0,535 ^{**}	- 0,406 ^{**}	- 0,216
	Саморозуміння	0,585 ^{**}	- 0,577 ^{**}	- 0,283 [*]
	Орієнтація у часі	0,455 ^{**}	- 0,356 ^{**}	- 0,172
	Цінності	0,323 ^{**}	- 0,334 ^{**}	- 0,345 ^{**}
САМОАО	Погляд на природу людини	0,040	- 0,068	- 0,005
	Потреба у пізнанні	0,162	0,003	- 0,097
	Креативність/прагнення до творчості	0,216	- 0,267 [*]	- 0,371 ^{**}
	Автономність	0,288 ^{**}	- 0,189	- 0,516 ^{**}
	Спонтанність	0,141	- 0,192	- 0,285 [*]
	Саморозуміння	0,357 ^{**}	- 0,237 [*]	- 0,198
	Аутосимпатія	0,497 ^{**}	- 0,374 ^{**}	- 0,513 ^{**}
	Контактність	0,338 ^{**}	- 0,284 [*]	- 0,235 [*]
	Гнучкість у спілкуванні	0,362 ^{**}	- 0,337 ^{**}	- 0,394 ^{**}

Примітка: * - $p \leq 0,05$; ** - $p \leq 0,01$.

Порівняно високе значення зв'язку «Автентичного життя» зі шкалами «Глобальне самоставлення» ($r=0,681^{**}$) і «Самоповага» ($r=0,706^{**}$) ілюструє прихильність людини до власних поглядів і принципів у власному

автентичному проживанні. Таке співвідношення певною мірою детермінує автентичність особистості: людина зберігає вірність самій собі, прагне реалізувати себе, покладаючись на власну життєву позицію,

власний внутрішній ресурс і поставлені нею самій собі цілі та завдання. Цим співвідношенням вторить зв'язок з «Автентичним життям» шкали «Самовпевненість» ($r=0,562^{**}$), що, окрім вираженості власних настанов особистості, відбиває вимогу до соціуму приймати суб'єкта таким, яким він є, що є певною опорою людині у власній реалізації. Наявність зв'язку «Автентичного життя» зі шкалою «Саморозуміння» ($r=0,585^{**}$) свідчить про те, що прагнення залишитися самим собою супроводжує прагнення усвідомлювати власні дії, якості, здібності. Розуміння себе, власного потенціалу, власних можливостей сприяє прагненню більш доцільно вибудовувати стратегію самореалізації та слідувати власним унікальним шляхом.

Важливо приділити увагу взаємозв'язку «Автентичного життя» зі шкалою «Аутосимпатія» ($r=0,497^{**}$). Це два критерії, що узгоджуються. Справді, звертаючись до себе справжнього і залишаючись чесною із самою собою, людина має можливість правильніше оцінити саму себе, і водночас, володіючи адекватною самооцінкою; не уподібнюючись до чогось чи до когось, вона залишається вірним самій собі і має більше шансів вибудувати власний унікальний життєвий шлях. Щодо шкали «Аутосимпатія» маємо на увазі цілісність особистості, усвідомлювану позитивну Я-концепцію, адекватну самооцінку. Усвідомлюючи себе, власні можливості та ресурси, власні цілі, результати та досягнення, людина формує дійсний образ себе. Доповнює картину виражений зворотний зв'язок «Аутосимпатії» зі шкалою «Прийняття зовнішнього впливу», що є мірою неавтентичності та відображає ступінь готовності до підпорядкування

соціальним вимогам. Такий взаємозв'язок показує, що чим більше схильна людина до зовнішнього впливу, тим скоріше знижується її самооцінка і порушується цілісність особистості, пригнічується здатність бути самою собою, а отже, знижується ймовірність вибору саме власного власного життєвого шляху та реалізації власного потенціалу.

Висновки. Отже, проведене дослідження показало, що феномени автентичності та самореалізації справді перебувають у взаємозв'язку один з одним. Автентичність, що визначається у будь-якому статусі - чи то риса, чи то здатність, чи то стан, - відіграє у структурі особистості важливу роль, що сприяє самоздійсненню людини, її саморозвитку та самореалізації. Автентичність, розглянуто переважно як рису або здатність, здебільшого закономірно співвідносилася з особистісними станами, з проявами людини, з характерологічними рисами або з іншими конструктами, що характеризують її. Тому зрозумілим є отримання значної кількості зв'язків у цьому дослідженні. Проте отримані кореляції у деяких аспектах прояснюють природу автентичності, сприяють детальнішому розгляду та опису цього феномена. До обмежень дослідження слід віднести недостатньо велику вибірку, а також те, що вбачається доцільним застосування у подальших дослідженнях регресійного аналізу. Кореляційний аналіз дозволив встановити наявність взаємозв'язків і побачити напрямок їхньої характеристики, але можна припустити, що регресійний аналіз покаже, наскільки сильно одна перемінна зміниться під впливом іншої (або, як автентичність впливає на рівень самореалізації особистості).

Список використаних джерел

1. Barrett-Lennard, G. T. (1998) Carl Rogers' Helping System: Journey and Substance. London: Sage Publications, 432 p.
2. Frankl, V. (1984) Man's search for meaning: an introduction to logotherapy. New York. 189 p.
3. Fromm, E. (2013). To have or to be? Bloomsbury Academic. 216 p.
4. Heidegger M. Being and Time / trans. by J. Macquarrie and E. Robinson. Cambridge, Mass.: Blackwell, 2001. 589 p.
5. Maslow, A. (1954) Motivation and Personality. Publisher: Harper & Brothers. 411 p.
6. Rogers, C. R. (1942). Counseling and psychotherapy; newer concepts in practice. Houghton Mifflin. 450 p.
7. Sartre, J.-P. (1943) L'Être et le Néant. Essai d'ontologie phénoménologique. Paris.
8. Wood, A. M., Linley, A., Maltby, J., Baliousis, M., Joseph, S. (2008) The Authentic Personality: A Theoretical and Empirical Conceptualization and the Development of the Authenticity Scale. *Journal of Counseling Psychology*. №3. Vol. 55, 3, 385-399.

Summary

AUTHENTICITY AND SELF-REALISATIONS OF THE INDIVIDUAL IN THE PROCESS OF CREATIVE SEARCH

*Tuz L. Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor, Head of the Psychology Department,
Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University*

*Yakymchuk B. Candidate of Psychology Sciences,
Full Professor, Professor of the Department of Psychology,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University*

Introduction. *Authenticity implies the ability to be yourself, understanding yourself, following your own values, ideas and beliefs that endow you with the true self, which is expressed in the realisation of yourself. The authenticity of a personality, which calls for turning to internal resources, aspirations and own capabilities, is a reliable guide to self-realisation. In addition to authenticity, self-realisation is determined by various social and psychological factors. However, the correlation between authenticity and self-realisation in the process of creative search is an important area of psychological research.*

The purpose of the article is to identify the relationship between authenticity and self-realisation of the individual in the process of creative search.

Methods: content analysis, testing.

Originality. *The research revealed some regularities and interrelationships in the study of the phenomena of authenticity and self-realisation. The obtained correlations allow us to talk about certain personality tendencies in their manifestations of authenticity and self-realisation. However, the correlations obtained in some aspects clarify the nature of authenticity and contribute to a more detailed consideration and description of this phenomenon. The limitations of the study include the insufficiently large sample and the fact that it seems advisable to use regression analysis in further research. Correlation analysis allowed us to establish the existence of relationships and see the direction of their characteristics, but it can be assumed that regression analysis will show how much one variable will change under the influence of another (or how authenticity affects the level of self-realisation of a person).*

Conclusion. *The research has shown that the phenomena of authenticity and self-realisation are indeed interrelated. Authenticity, being an integrative phenomenon, is manifested in interaction with the social environment and implies an honest attitude to oneself and the ability to be oneself, which, in turn, is achieved through self-acceptance, awareness of one's own actions, self-understanding and self-knowledge, and following one's own true path. Authenticity, defined in any status - whether as a trait, ability, or state - plays an important role in the structure of personality, contributing to a person's self-realisation, self-development, and self-realisation. Authenticity, considered mainly as a trait or ability, has mostly been naturally correlated with personal states, with human manifestations, with characteristic traits or with other constructs that characterise a person. It is therefore understandable that a significant number of correlations were found in this study. Nevertheless, the correlations obtained in some aspects clarify the nature of authenticity and contribute to a more detailed consideration and description of this phenomenon.*

Keywords: *authenticity; personality; self-realisation; self-realisation; self-development; creative search.*

Концептуалізація – Туз Л. Г.

Методика – Якимчук Б. А.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

The authors declare that they have no conflict of interest.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 06.04.24.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 26.05.24.

© 2024. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЕМОТИВНОСТІ У ТЕКСТОВОМУ МЕДІАКОНТЕНТІ

Тютюнник Л. Л. доктор філософії,
старший науковий співробітник
інституту стратегічних комунікацій
Національний університет оборони України
<https://orcid.org/0000-0001-8480-0475>

У статті висвітлено основні мовні засоби вираження емотивності у текстових повідомленнях і зазначено, що вони є важливою складовою вербальної комунікації, потужним засобом впливу на свідомість людини й мотиваційною основою поведінки та діяльності. Розглянуто основні аспекти емотивності як мовного феномену. Наведено приклади емоційних текстових тригерів різної тональності, що застосовуються в соціальних мережах. Акцентовано увагу на розвитку критичного мислення та медіаграмотності населення як превентивного заходу резистентності до деструктивних впливів медіа.

Ключові слова: емоції; емотивність; медіаконтент; медіа; комунікація; мовні засоби; тональність повідомлень.

*Ми те, що ми думаємо.
Наші емоції – раби наших думок,
а ми, зі свого боку, раби емоцій.*

Елізабет Гілберт

Вступ. Стрімкий розвиток сучасних медіа та широкий спектр комунікативних можливостей соціальних мереж зробили людину активним споживачем інформації та об'єктом впливу і маніпуляцій. Конкуруючи за увагу та масштаби аудиторії, медіа вдаються до різноманітних професійних прийомів, фокусуючись не лише на інформуванні про події, а на нав'язуванні певних думок або просуванні необхідних наративів. З огляду на це, постає питання пошуку дієвого інструментарію, що даватиме змогу визначати мовні тригери, які через різні інформаційні платформи здатні суттєво впливати на людину або цільову аудиторію. Насамперед цей вплив спрямовується на емоційну сферу особистості, оскільки емоції пронизують усі сфери нашого життя, супроводжують комунікативну діяльність та відображаються на усіх рівнях мови. Тому абсолютно зрозумілим стає інтерес до вивчення цього питання науковців цілої низки наук, зокрема психології, фізіології, біохімії, філософії, лінгвістики.

У психологічному аспекті емоції розглядають як психологічну сутність, що характеризує чутливість індивіда до

емоціогенних ситуацій. На лінгвістичному рівні це поняття трансформується в емотивність.

Емотивність передбачає навмисний вияв емоцій і певну стратегію комунікативної поведінки, оскільки застосовується з метою прогнозування ситуацій та впливу на поведінку аудиторії. З точки зору лінгвістики, емотивність є властивістю мовних одиниць як засобів вираження почуттів та емоцій, тобто охоплює усі мовні засоби їх відображення. Українська філологиня І. Лелет (2021) розглядає емотивність як одну з характеристик тексту, оскільки текст є послідовністю мовних знаків, які покликані «обслуговувати» процес спілкування, тобто як семантико-функціональну категорію, яка тісно пов'язана з питанням так званої «емотивної мови» й виявляється в системі мовних засобів різних рівнів, що покликані відображати, позначати й виражати емоції людини. Тож пріоритетне завдання, яке стоїть перед суб'єктами медіавпливу, полягає в тому, щоб викликати через текст необхідні почуття та емоції цільової аудиторії.

Метою статті є теоретичне та практичне дослідження емотивності, як мовної структури та аналіз мовних тригерів, які здатні суттєво впливати на психоемоційний стан аудиторії.

Теоретичне підґрунтя. Беручи до уваги шалену популярність комунікації через мережу «Інтернет», розуміємо зацікавленість науковців цим феноменом. Деякі лінгвісти визнають мову в інтернет-просторі як нову унікальну форму мови, що має свої особливості. Насамперед, це наявність спеціальних знаків (*емотиконів*), які можуть передавати різноманітні емоції і замінюють невербальне спілкування. По-друге, використання літературної мови та «нелітературної» (*народної*) мови, що наближує її до мови журналістики. По-третє, це широке використання скорочень, яке застосовується в усіх жанрах письма. По-четверте, формування неологізмів (*слів або фраз*), які створюються для опису чогось нового, або надають нового значення старим ідеям і формуються, зокрема, завдяки змішуванню чи запозиченню іншомовних слів, застосуванню аббревіатур та афіксів. До прикладу, слово «фотографія» у соціальних мережах витісняється поняттям «аватар», «аватарка». Також слід відзначити такі особливості інтернет-дискурсу, як застосування форм наказового способу першої особи однини замість форми ввічливості в другій особі множини; відхилення від синтаксичних і пунктуаційних норм літературної мови (*аграматизм*); емоційний синтаксис, який передає вільну й виразну мову комунікації (Г. Удовиченко, 2021; Р. Шулик, 2011).

Нині Інтернет акумулює в собі різні формати спілкування і є засобом передачі інформації, необмеженої ні простором, ні часом. Це складний конгломерат різних функціональних стилів, жанрів та форм мовлення. Зростання популярності мережі «Інтернет» зумовлює активність лінгвістичних розвідок, зокрема з питань вираження емотивності текстового контенту.

Розглядаючи інтернет-спілкування як сучасний вид комунікації, науковець

Л. Іванов (2000) класифікує його жанри, характеризуючи три групи. Перша група передбачає жанри функціональних видів мови, які працюють онлайн без змін (наукові та журналістські тексти, художні твори). Друга – містить традиційні, адаптовані онлайн жанри, які представлені у змінній формі (жанри друкованих медіа). І третя група – це винятково ті жанри, які існують онлайн і формуються під впливом умов інтернет-спілкування (чати, анкети, опитування) (Г. Удовиченко, 2021, с. 154).

Мова у кіберпросторі є системою лексичних, фонетичних, граматичних та графічних засобів, які формуються в унікальних умовах інтернет-простору. Варто зазначити, що така мова, існуючи в писемній формі, фактично близька до усної, оскільки проявляє усі її основні ознаки: миттєвість і непередбачуваність до спілкування, перевагу діалогу над монологом, виразність та емотивність. Зі свого боку, емотивність є однією з базових властивостей і невід'ємною частиною тексту, що проявляється на емоційному плані. Вона виражає мовними засобами відчуття, настрої та переживання людини.

Дослідницькі завдання стосовно вираження емотивності у текстах переважно вирішуються завдяки дискурсивному підходу, методологічним принципам якого є евристичний принцип розгляду мови та спілкування у зв'язку з мисленням людини, яке відображає її соціальні, загальнолюдські й національно-культурні цінності та внутрішній емоційний стан (І. Фролова, 2009). Відомий лінгвіст Ю. Степанов (2002) акцентує увагу на тому, що «дискурс» є «мовою в мові», яка існує у вигляді особливої соціальної реальності, проте головним чином у таких текстах постають особливий лексикон, особлива граматики, особливі правила синтаксису і слововживання, особлива семантика, врешті-решт – особливий, «альтернативний» світ, яким, зокрема, і є світ інтернету (Ю. Руснак, 2020, с. 85).

Переважає більшість наукової спільноти лінгвістів та психологів

розмежовують поняття емоційності та емотивності стосовно процесу комунікації, вважаючи емоційність психологічною характеристикою особистості, а емотивність – лінгвістичним корелятом психологічної категорії емоційності.

Змістові характеристики емоційності визначаються тими обставинами, ситуаціями, подіями та явищами, які є особливо значущими для індивіда та передають його ставлення до них. Ці характеристики пов'язані з основними параметрами особистості, зокрема з мотиваційною спрямованістю, світоглядом, системою цінностей, базовими уявленнями та переконаннями тощо. Тобто емоційне реагування є емоційною властивістю людини, її здатністю переживати емоції, надавати забарвлення своїм діям та почуттям і виражати їх (С. Izard, 1991).

Найбільш поширене трактування емотивності обумовлюється її сприйняттям як однієї з характеристик тексту. Н. Слюсарєва (1982) розуміє під цим терміном властивість мовних одиниць бути засобом вираження емоцій та почуттів, що передбачає об'єднання семантично близьких мовних одиниць різних рівнів. Водночас, І. Лелет (2021) під властивістю мовного знака, а саме його потенційною здатністю виражати факт емоційного переживання певного явища дійсності, яке становить предметний зміст цього мовного знака, розглядає емоційність.

Суттєва увага у вивченні емотивності текстових повідомлень звертається на лексичні, стилістичні, графічні й інші мовні характеристики, які забезпечують зрозумілість, інформативність та успішність сприйняття інформації. Зокрема, загальні теоретичні питання прагматичного синтаксису тексту представлено в публікаціях О. Доценко (2006), Р. Дружененко (2014), І. Жигоренко (2017), Л. Островської (2022), Г. Почепцова (2001), О. Торосян (2018) та ін. Граматична семантика української мови висвітлена у роботах О. Боговик (2011), В. Бойчук (2014),

І. Вихованця (2004), К. Городенської (2004), В. Денисюка (2023), О. Дуденко (2023) та М. Мірченка (2007). Емотивність на морфологічному рівні розглядали У. Кемінь (2024), О. Кухта (2021), А. Прокойченко (2015), Н. Цинтар (2021) та Л. Цьох (2021), на лінгвістичному – М. Мілова (2014), Д. Станко (2017) та Є. Чайковська (2012). Теорія мовленнєвого впливу розкривається у монографії В. Різуна, Н. Непийводи, В. Корнєєва «Лінгвістика впливу» (2005), проте у ній не розглянуто питання прагматики текстових синтаксичних структур на конкретних прикладах.

Швидка динаміка розвитку інтернет-платформ та активне застосування мовних засобів для надання необхідного емоційного навантаження текстовому контенту з метою маніпуляцій аудиторією потребують постійного моніторингу кіберпростору та дослідження варіантів можливих реакцій на ті чи інші мовні тригери.

Методи дослідження. Основними методами дослідження є теоретичний аналіз та синтез (узагальнення теоретичної інформації про категорію емотивності, визначення слів-тригерів медіаконтенту), описовий метод (опис особливостей застосування мовних засобів для вираження емоцій), системний аналіз (опрацювання емпіричного матеріалу, його систематизація). Специфіка дослідження також зумовила застосування спеціальних лінгвістичних методів: семіотичного аналізу синтаксичних одиниць (з метою визначення типів впливу синтаксичних знаків та структур на адресат мовлення) та комунікативно-функціонального аналізу (для з'ясування комунікативної мети мовних тригерів).

Результати і обговорення. Одним з основних аспектів мовного вираження емоцій та почуттів є емотивність. Це складна й багатогранна категорія, яка поєднує в собі використання різних слів та виразів, фразеологізмів, стилістичних засобів, графічних знаків тощо й обумовлюється прагненням емоційно збагатити текст, щоб викликати потрібну

реакцію та спонукати адресата до конкретних дій. І якщо у безпосередньому емоційному спілкуванні, завдяки вербальним і невербальним засобам комунікації вираження емоцій виходить на перший план, то в емотивному (опосередкованому) спілкуванні необхідний емоційний стан у споживача медіаконтенту викликається за допомогою мовних знаків (О. Борисов, 2005).

Будь-який текстовий матеріал – це одиниця комунікації, яка завжди має явну чи приховану, але конкретну мету, тобто несе певне прагматичне навантаження, за відсутності якого ця одиниця втрачає статус та властивості комунікативної. Найбільш релевантним до прагматики є призначення тексту, його емоційна та інформативна наповненість.

Аналіз у межах прагматики передбачає пріоритетність діалогічності повідомлення і неможливість існування монологу в чистому вигляді. Діалогічні відношення є основою будь-якого мовлення і ґрунтуються на його прагматичному потенціалі, тобто здатності тексту впливати на реципієнта, викликати емоційні реакції, торкатися почуттів та спонукати до певних дій. Для передавання текстової інформації автор обирає ті мовні одиниці, які мають необхідне як предметно-логічне, так і конотативне значення та розміщує їх таким чином, щоб отримати між ними необхідні смислові зв'язки, відповідно до комунікативного наміру. Результатом цього є створений текст з певним прагматичним потенціалом, який забезпечує необхідний комунікативний вплив на аудиторію. Проте, як зазначає Л.В. Горішна (2013, с. 245 – 246), завдяки аналізу прагматичного потенціалу тексту можна лише частково передбачити його потенційний ефект, спираючись на характеристики «середньостатистичного» реципієнта.

У нашому науковому дослідженні увага насамперед сфокусована на мовних засобах, які актуалізують категорію емотивності в текстовому діалогічному мовленні. Такими маркерами емоцій, насамперед, є фонетико-графічні засоби,

коли передача фонетичних характеристик емотивності здійснюється завдяки різноманітним розділовим знакам. Це може бути три крапки, один або кілька знаків оклику, знак питання. До прикладу, знак оклику покликаний позначати сильне емоційне почуття (захоплення, радість, обурення, тривогу, гнів, роздратування тощо), або посилювати його, а також супроводжувати спонукальні висловлювання. Знак питання також може служити маніфестантом емоційного стану автора, наштовхувати на роздуми, викликати стан невпевненості й тривожності тощо (залежно від контексту). Відображаючи динаміку усного мовлення у письмовому тексті, пунктуація передає не тільки емоційно-оцінні нюанси інтонації автора тексту, а й ритмічну структуру висловлювання. У ході нашого експерименту з'ясовано, що в ситуаціях, коли у великих потоках інформації відправник повідомлення прагне привернути увагу одержувача, він максимально використовує вплив графічних засобів, доповнюючи ними символічну інформацію. Крім того, комбінація різних графічних засобів взаємопосилює їх вплив (М. Марінашвілі, Т. Весна & Л. Склярєва, 2022). Значущу роль грає і шрифт, його розмір, нахил, насиченість, колір тощо («Це дуже важливо.»; «Це дуже ВАЖЛИВО!»; «**ЦЕ ДУЖЕ ВАЖЛИВО !!!**»). Наведені приклади яскраво демонструють, яке графічне подання фраз викличе потужніший емоційний ефект.

Одним з основних мовних засобів вираження емотивності є лексика. У лексичному активі кожної мови існують не лише слова з яскраво вираженим стилістичним забарвленням чи зі структурним компонентом, який дає змогу виразити емоції, а також слова, які мають емотивний потенціал, використання яких у конкретному контексті надає слову емоційного забарвлення, впливаючи таким чином на реципієнта. Лексичні засоби емотивності апелюють до емоцій, почуттів та усталених шаблонів мислення адресата, створюючи емотивні зміст і тональність

повідомлень. На підставі теоретичних розвідок та емпіричного дослідження, величина вибірки якого становила 324 особи, ми визначили, що на емоційний стан споживача медіаконтенту значною мірою впливають прикметники та прислівники. Окрім свого основного значення, що полягає в якісній характеристиці предмета, ситуації або особи, прикметники також передають ставлення автора чи емоційну оцінку певного об'єкта, суб'єкта, дії тощо. Прислівники ж, зі свого боку, додають тексту глибину, експресивність і точність. Крім того, інтенсивність емотивності може бути виражена за допомогою емоційно забарвлених прислівників та прикметників і посилюватись використанням графічних елементів. Тим паче, що інтернет цьому сприяє, адже важливою рисою інтернет-спілкування є поєднання різноманітних стильових елементів, використання розмовних слів і зворотів, елементів мовної гри, використання фразеологізмів тощо.

Позитивні емоції у респондентів, які читали різні текстові повідомлення, що публікуються, зокрема, у месенджері «Telegram» та на новинних сайтах, викликали такі слова: *теплий, ніжний, мамин, сонячний, лагідне, приємний, дивовижний, барвисте, рідний, українські, душевний, затишний, батьківські, щирі, історичний, родинний, домашній, інноваційний, залюбки, тихо, ясно, добре та ін.*, а негативні – *жахливий, депресивний, жорсткий, провокативний, цинічна, окупований, згубна, смертельний, зруйнована, небезпечний, нетерплячий, неприємно, складно, огидний, сумні, помилкова, важкий, темний, незрозумілий, згарячу, лядно, холодно та ін.* Тож використання позитивно забарвлених слів може створювати позитивний настрій у читача, тоді як негативно забарвлені слова викликать деструктивні емоції. Таким чином, підбір певних слів впливає на тональність повідомлень.

Загалом емоції поділяють на дві основні категорії: базові (фундаментальні), які однаково

проявляються у представників різних культур та континентів та варіативні (*похідні*), які переважно носять суто індивідуальний характер і зовнішній прояв яких є культурно та особистісно обумовленим. Американський психолог К. Ізард, відомий своїм внеском у теорію диференціальних емоцій, зазначає, що більшість базових емоцій є вродженими, проявляються завдяки міміці, супроводжуються внутрішніми переживаннями й певними діями людини і виступають мотиваторами до зміни поведінки та прийняття рішень (С. Izard, 1991). Зокрема, навіть гіпотетична загроза здоров'ю, життю чи задоволенню важливих для людини потреб, яка надходить з текстових повідомлень, які ширяться інтернет-мережею, здатна викликати у неї тривогу, страх, розпач, агресію та гнів. Інформація про корупцію в органах державної влади викликає злість, гнів, лють, відразу, недовіру. Меседжі про мужність, честь та відвагу наших воїнів – гордість, радість й задоволення.

Моніторинг тональності текстових повідомлень, особливо коли країна знаходиться у стані війни, є надзвичайно важливим. У березні-квітні 2024 року ми провели опитування серед військових стосовно того, які емоції, стани та відчуття виникають у них під час перегляду текстових повідомлень в інтернет-мережі. Переважна частина респондентів (76%) зазначила, що такі слова, як: *ядерна, зброя, ракети, шахеди, прорив, палаючий, заборонений, загрозовий, терміново, летить, наступ, черговий, вибух, тривога, атака, дрон, пуски, катастрофа* та фрази: *ядерна зброя, зліт авіації, просто зараз, керовані ракети, повітряна тривога, хімічна зброя, готується черговий удар, МІГ, ТУ-95, КАБ, летальна зброя, активність авіації, пуски ракет, кібератака*, – викликають тривогу. Тригерами відчуття страху стали слова та словосполучення: *ракета, дрон, мопед, смерть, каліцтво, даремно, удар, тривога, загроза, викиди, жахливі події, загинула сім'я, штучний інтелект, КАБ, масована атака, авіаційний удар, жертви серед*

цивільного населення. Спонуками роздратування стали слова: корупція, корупція процвітає, корупціонер, наступ, стурбованість, росія, нав'язливий, втрати, безвідповідальність, путін, російська федерація, росія, рф, терор, грабіж, орки, приниження, нажива, вирішиться, натякнув, вкрав, розікрали, ігнорував, зрада, ухилився, ухилинт, бездіяльність, наративи, лінх, нахаба, перемовини, пропагандист, брехня, маніпуляція, маніпулювання, шахрай, глибока стурбованість, кінець війни, вимушені відійти, ССРСР, Рада безпеки ООН, примусова мобілізація, окупована територія, повітряна тривога, корупційна влада, ООН, ТЦК, онлайн-казино, закликали до миру, кремлівські еліти, не допомогли, активність ворога, братський народ, закінчення війни, мирні перемовини. Значний відсоток опитаних військовослужбовців (84 %) зазначили, що злість, гнів і навіть лють у них викликали слова: корупція, зловживання, схеми, шахед, орки, втрати, несправедливість, батька, неповага, удар, насильство, напад, путін, раша, рашка, вагнерівці, тортури, знуцання, полон, розстріл, росія, кацапи, москалі, засудив, не буде переможців, знищено, окупована, розбомблено, загиблі, вбивство, руйнування, особливо великі розміри, корупційна схема, великі втрати, атака москалів, соціальна несправедливість, путін х&lo, чергові удари балістики, необхідні рішення, росія заплатить, ворожий удар, наступ ворога, постраждале цивільне населення, російські війська, відрізана голова, спеціальна операція, загибель громадян, не буде переможців, ворог наніс ураження, ввели в оману, країна-агресор, передавав координати, росія нароцує тощо. З числа висловів, які можуть викликати емоції горя та страждань, було відзначено: люди похилого віку, економічні збитки, загиблі діти, зруйновані оселі, розстріляне мирне населення, влучання рашистів, смерть дітей, залишилися без житла, втрата близьких, поховали рідних, дитяча смерть, загинули діти, війна, безсилля, жертви,

безпорадність, погрози, втрати, згвалтування, вбивство, гвалтують, відступати, сирота, смерть, загинув, похорон, загиблі, голодомор, геноцид, ексгумація. Відразу та огиду викликали слова та фрази: ухилинт, корупціонер, кацапи, московія, слов'яни, корупція, росія, русня, орки, путін, крадіжка, нажива, втеча, педофіл, м'ясник, зрадив, зрадник, відмовляються, стурбовані, орки, зрада, боягуз, навідник, завербований, зс росії, російські війська, братній народ, єдина історія, спільна історія, мобілізація на московії, зловили на отриманні хабаря, русняві опариші, корупційний скандал, руській мір, російська мова, російська історія, сім'ї окупантів, ведуть переговори, покинув родину, оголошено підозру; презирство – неповага, зрада, росіяни, руйнування, росія, зневага, кацапія, корупція, боягуз, відмова, свинособаки, вкрав, розікрав, руйнація пам'яток культури, громадяни росії, душа росії, кацапське населення, перехід на ворожу територію, Червоний хрест, ООН, ОБСЄ, ВСП, алкогольні напої, наркотичні речовини, рф, вкрав у держави, образив жінку, образив дитину, обікрав пенсіонерів. Відчуття провини зумовлювалось словами: помилка, голод, дев'яності, вибори, безпорадність, здача, втрачена можливість, смерть дітей, дезертирство, покинуті ветерани, могли б зберегти життя, а співпереживання – горе, люди, полонений, полон, війна, постраждали, окуповані, поранення, флешбек, хвороба, смерть, загиблі, постраждав, завали, притулок для тварин, мирні жителі, тимчасово окуповані, окуповані території України, втрата дому, героїчна загибель, український народ, взяті в кільце, в результаті ракетного удару, завали житлових будинків, постраждали від обстрілів.

Водночас, тригерами позитивних емоцій, які викликали радість та задоволення, стали слова: мир, деокупація, перемога, переможний, відпустка, вихідні, живі, визволення, допомога, народження, повернувся, вціліли, доброволець,

волонтер, честь, відвага. Цікавість, інтерес та здивування зумовлювались такими елементами мови, як: пристрасно, пристрасть, озброєння, можливість, вибори, допомога, закон, фінансування, розробка, наступ, тактика, стратегія, жінки, партнери, кохання, перспектива, допомога, лендліз, незабаром, скоро, зброя, знищено, передано, успіх, новітнє озброєння, чинний закон, надано фінансування, втрати противника, втрати рф, надання допомоги, штучний інтелект, допомога партнерів, просування на фронті, припинили допомогу, продовжили постачання зброї, нові зразки озброєння, альтернативний підхід. Довіру викликали слова на кшталт: чесно, волонтер, захисники, Залужний, відновлено, відкритість, сім'я, Європа, технології, братерство, президент, закон, партнери, допомога, альянс, підтримка країни, Збройні Сили України, США, фінансування ЗСУ, звернення Президента України, родина, нові сили, президент України заявив, президент України звернувся, не припиняють допомогу, за будь-яких умов.

Результати нашого дослідження вкотре доводять, що емоційно забарвлені тексти привертають більше уваги та зацікавленості, викликають емоційну реакцію, здатні суттєво змінити емоційний стан і настрій читача, впливають на його думки й переконання та спонукають до дії. Цей вплив стає небезпечно вразливим, коли людина знаходиться у стані стресу і має недостатньо високий рівень медіаграмотності. Свого часу відомий педагог К.Д. Ушинський писав, що «ні слова, ні думки, навіть вчинки наші не виражають так ясно нас самих і наше ставлення до світу, як наші почування». Емотивні мовні засоби дають змогу створити емоційну аргументацію, яка здатна переконати читача у правильності авторських поглядів та думок. Адже людина за своєю природою не раціональна і на все, що відбувається навколо, насамперед реагує інстинктивно. За це відповідає лімбічна система (емоційний мозок). Навіть якщо нам здається, що

рішення приймаємо особисто ми – воно вже прийнято нашим емоційним мозком.

Для розуміння, що відбувається з людиною, коли вона читає емотивні тексти, розглянемо, які компоненти містять у собі емоції або переживання. *По-перше, це думки.* Наш мозок дуже балакучий, він практично ніколи не мовчить: «клеїть» ярлики на ситуації, на людей, або на нас самих. Думки рояться навколо того, що відбувається зараз, подорожують в минулому або створюють сценарії майбутнього. Вони запускають почуття й оцінюють їх, причому цей механізм є двостороннім, оскільки почуття теж можуть спричинити появу думок. *По-друге, почуття* – складні психологічні стани, що виникають у відповідь на певні емоції. Вони більш особистісні та унікальні, ніж базові емоції, і зазвичай містять у собі елементи думок, оцінок та переживань. Почуття, на відміну від емоцій, містять усвідомлення та рефлексію, що дає можливість краще зрозуміти причини виникнення емоцій та їх вплив на наші думки і поведінку. Хоча емоції і почуття часто вважають взаємозамінними, вони є різними. Емоції є більш первинними й часто прямими реакціями на подразник, а почуття формуються під впливом емоцій, проте у результаті ментальних процесів. *Третій компонент* – це *відчуття*, які полягають у безпосередньому відображенні окремих елементів дійсності, а також стану організму в результаті безпосереднього впливу на органи чуття (пришвидшене серцебиття, м'язове напруження, жар/холод в тілі тощо). І *четвертий* – *спонукування*, як поштовх до певної дії. Щоб не потрапити на гачок маніпуляторів і уникнути спонтанних необдуманих реакцій і дій, фахівці з терапії емоційної ефективності радять певний час, особливо в моменти активації емоцій, спостерігати за усіма вищезазначеними компонентами, аналізувати їх і занотовувати у лист спостереження. Це розвиватиме емоційну усвідомленість, емоції не будуть здаватися некерованими та незбагненими.

Питання психології

У листі спостереження за емоціями, їх компоненти можна структурно відобразити таким чином: тригер (*події, ситуації, слова, образи, асоціації, спогади, що викликають певну емоцію*); думки (*конкретно вказати*); почуття; відчуття в тілі (*напружуються м'язи, виникає головний біль, пришвидшується серцебиття, тисне в грудях, нудить тощо*); імпульс до дії (*розплакатись, посміятися, комусь подзвонити, написати агресивний пост, когось вдарити тощо*) (A. West, 2016).

Оскільки деструктивні думки та інтерпретації здатні значною мірою автоматично впливати на психоемоційний стан людини, викликаючи когнітивний дисонанс і спонукаючи до необдуманих рішень та дій, варто запитати себе: чи насправді це мої думки? Чи дійсно інформація правдива? Яка мета автора повідомлення? Чи не маніпулюють заразомно? Чи не перебільшую я? Чи не роблю поспішних висновків? Чи не фокусує лише на негативі, не враховуючи інші аспекти? Звичайно, ми не в змозі контролювати появу спонтанних емоцій, проте ми можемо обирати спосіб реагування на них. Варто пам'ятати, що між стимулом та реакцією є проміжок часу, коли людина вільна обирати, як вчинити. Саме тому навички спостереження за емоціями та їх усвідомлення дають змогу чітко розуміти, коли виникає імпульс до дії та адекватно відреагувати на нього так, як хочете саме ви.

Американський психолог, фахівець у сфері психології емоцій Пол Екман (2010) писав: «Якщо швидкоплинне почуття приховати легко, то з емоціями, що

наринули раптово, особливо якщо вони досить сильні, справа набагато складніша. Крім того, жах приховати складніше, ніж занепокоєння, а гнів – складніше, ніж досаду». Тож підвищення медіаграмотності та медіакультури населення країни дасть змогу не піддаватися на маніпуляції деструктивного медіаконтенту, адекватно реагувати на повідомлення, приймати власне рішення, а не нав'язане ззовні і, врешті-решт, зберегти своє психічне здоров'я.

Висновки. Таким чином, емотивність є лінгвістичною характеристикою тексту, яка грає суттєву роль у реалізації прагматичної мети автора та здатна передавати негативні, нейтральні або позитивні емоції й викликати емоційний ефект, спонукаючи споживача інформації до конкретних дій. Вона є результатом передачі емоцій людини за допомогою мовних засобів.

Перспектива подальших досліджень полягає у більш детальному вивченні лексико-стилістичних засобів вираження емотивності у текстових повідомленнях, що дасть змогу покращити ефективність моніторингу медіаконтенту, передбачати, а за потреби, перешкоджати його деструктивному впливу на аудиторію та соціально-політичні процеси, які відбуваються чи відбуватимуться в майбутньому в Україні чи світі. Водночас результати досліджень можуть цілеспрямовано використовуватись для гармонізації суспільно-політичного простору та стабілізації психоемоційного стану населення країни.

Список використаних джерел

1. Борисов О. О. (2005). Мовні засоби вираження емоційного концепту страх: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі сучасної англійської художньої прози). [Дис. канд. філолог. наук. Житомир]. 251 с.
2. Горішна Л.В. (2013). Відтворення прагматичного потенціалу тексту в перекладі. Лінгвістичні дослідження. Вип. 35. С. 245–251.
3. Лелет І.О. (2021) Емоційність vs емотивність: взаємозв'язок та розмежування понять. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Філологія. № 49 том 1. 2021. С. 106 – 110.
4. Марінашвілі М.Д., Весна Т.В. & Склярова Л.П. (2022). Мовні засоби вираження емотивності в художньому діалозі. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Філологія. № 56. С. 90 – 94.

5. Руснак Ю.М. (2020). Когнітивно-прагматична концепція художнього дискурсу (на матеріалі мовотворчості Ольги Кобилянської). Актуальні проблеми дискурсології. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія Філологія. Вип. 87. С. 83 – 89.
6. Фролова І. Є. (2009). Стратегія конфронтації в англomовному дискурсі: монографія. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. 344с.
7. Шулик Р. Т. (2011). Структура й семантика синтаксичних прагмем у текстах інформаційних жанрів інтернет-видань [Автораф. дис. канд. філол. наук, Волинський національний університет ім. Лесі Українки]. Луцьк. 18 с.
8. Aprilia West (2016). Emotion Efficacy Therapy: A brief exposure-based treatment for emotion regulation integrating ACT & DBT.
https://www.researchgate.net/publication/305045528_Emotion_Efficacy_Therapy_A_brief_exposure-based_treatment_for_emotion_regulation_integrating_ACT_DBT
9. Izard C. E. (1991). The Psychology of Emotions. Boston, MA : Springer US.
https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=RPv-shA_sxMC&oi=fnd&pg=PA1&dq=URL:+https://doi.org/10.1007/978-1-4899-0615-1&ots=cVy89p07Z4&sig=WZj7mdPAYnEZboHAEoEZkwoFb4w&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
10. Udovichenko H. M. (2021). Certain language means of emotions expression in superior internet communication. Академічні студії. Серія Гуманітарні науки, Вип. 3. С. 153 – 159.

References

1. Borysov O. O. (2005). Movni zasoby vyrazhennia emotsiinoho kontseptu strakh: lnhvokohnityvnyi aspekt (na materialy suchasnoi anhlovnoi khudozhnoi prozy) [Linguistic means of expressing the emotional concept of fear: the linguistic-cognitive aspect (on the material of modern English-language literary prose)] [Dys. kand. filoloh. nauk. Zhytomyr]. 251 s. (In Ukrainian)
2. Horishna L.V. (2013). Vidtvorennia prahmatychnoho potentsialu tekstu v perekladi [Reproduction of the pragmatic potential of the text in translation]. Lnhvistychni doslidzhennia. Vyp. 35. S. 245–251. (In Ukrainian)
3. Lelet I.O. (2021) Emotsiunist vs emotyvnist: vzaïmozv'язok ta rozmezhuvannia poniat [Emotionality vs emotionality: relationship and distinction of concepts]. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii Filolohiia. № 49 tom 1. 2021. S. 106 – 110. (In Ukrainian)
4. Marinashvili M.D., Vesna T.V. & Skliarova L.P. (2022). Movni zasoby vyrazhennia emotyvnosti v khudozhnomu dialozi [Linguistic means of emotional expression in artistic dialogue]. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii Filolohiia. № 56. S. 90 – 94. (In Ukrainian)
5. Rusnak Yu.M. (2020). Kohnityvno-prahmatychna kontsepsiia khudozhnoho dyskursu (na materialy movotvorchosti Olhy Kobyl'ianskoi) [Cognitive-pragmatic concept of artistic discourse (on the material of Olga Kobyl'ianska's language work)]. Aktualni problemy dyskursolohii. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Serii Filolohiia. Vyp. 87. S. 83 – 89. (In Ukrainian)
6. Frolova I. Ye. (2009). Stratehiia konfrontatsii v anhlovnomu dyskursi [Confrontation strategy in English discourse]: monohrafiia. Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi universytet imeni V. N. Karazina. 344s. (In Ukrainian)
7. Shulyk R. T. (2011). Struktura y semantyka syntaksychnykh prahmem u tekstakh informatsiinykh zhanriv internet-vydan [The structure and semantics of syntactic pragmas in the texts of informational genres of online publications] [Avtoref. dys. kand. filol. nauk, Volynskiy natsionalnyi universytett im. Lesi Ukrainky]. Lutsk. 18 s. (In Ukrainian)
8. Aprilia West (2016). Emotion Efficacy Therapy: A brief exposure-based treatment for emotion regulation integrating ACT & DBT.
https://www.researchgate.net/publication/305045528_Emotion_Efficacy_Therapy_A_brief_exposure-based_treatment_for_emotion_regulation_integrating_ACT_DBT
9. Izard C. E. (1991). The Psychology of Emotions. Boston, MA : Springer US.
https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=RPv-shA_sxMC&oi=fnd&pg=PA1&dq=URL:+https://doi.org/10.1007/978-1-4899-0615-1&ots=cVy89p07Z4&sig=WZj7mdPAYnEZboHAEoEZkwoFb4w&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
10. Udovichenko H. M. (2021). Certain language means of emotions expression in superior internet communication. Akademichni studii. Serii Humanitarni nauky, Vyp. 3. S. 153 – 159.

Summary

LINGUISTIC DEVICES FOR EXPRESSING EMOTIVENESS
IN TEXTUAL MEDIA CONTENT

*Tiutiunnyk L. Ph.D, Senior Researcher of
the strategic communications institute,
National Defence University of Ukraine*

Introduction. *The rapid development of modern media and the wide range of communicative possibilities offered by social networks have made individuals active consumers of information and targets for influence and manipulation. Competing for attention and audience scale, media resorts to various professional techniques, focusing not only on reporting events but also on imposing certain thoughts or promoting necessary narratives. Primarily, this influence is directed at the emotional sphere of the personality, as emotions permeate all areas of our lives, accompany communicative activities, and are reflected at all levels of language. Thus, the priority task for media influence agents is to evoke the necessary feelings and emotions in the target audience through text.*

In the psychological aspect, emotions are considered a psychological entity that characterizes an individual's sensitivity to emotion-generating situations. At the linguistic level, this concept transforms into emotiveness.

Purpose. *To explore emotiveness both theoretically and practically as a linguistic structure and to analyze language triggers that can significantly influence the psycho-emotional state of the audience.*

Methods. *The main research methods include theoretical analysis and synthesis (generalizing theoretical information about the category of emotiveness, identifying trigger words in media content), the descriptive method (describing the features of using linguistic devices to express emotions), and systematic analysis (processing empirical material and its systematization).*

Originality. *The article highlights the main linguistic devices for expressing emotiveness in text messages, noting that they are a crucial component of verbal communication, a powerful means of influencing human consciousness, and a motivational basis for behavior and activity. The primary aspects of emotiveness as a linguistic phenomenon are examined. Results of an empirical study conducted with military personnel regarding emotional text triggers of various tones used in social networks are presented. The article emphasizes the development of critical thinking and media literacy among the population as preventive measures against the destructive influences of media.*

Conclusion. *Emotiveness is a linguistic characteristic of text that plays a significant role in achieving the pragmatic purpose of the author and can convey negative, neutral, or positive emotions, prompting the audience to take specific actions. Emotiveness results from conveying human emotions through linguistic means.*

A more detailed study of the means of expressing emotiveness in text messages will improve the effectiveness of media content monitoring, anticipate, and if necessary, counteract its destructive impact on the audience and the socio-political processes occurring or likely to occur in the future in Ukraine or globally. Simultaneously, the results of these studies can be purposefully used to harmonize the socio-political space and stabilize the psycho-emotional state of the country's population.

Key words: *emotions; emotiveness; media content; media; communication; linguistic devices; message tonality.*

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 30.04.24.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 04.06.24.

© 2024. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.

**Порядок оформлення та подання статей до збірника наукових праць
"Вісник Національного університету оборони України"
Національного університету оборони України**

Призначення збірника:

опублікування результатів наукової діяльності наукових працівників;
опублікування результатів теоретико-методологічних та експериментально-пошукових досліджень у різних галузях психологічної науки і психологічної практики
опублікування основних наукових результатів дисертацій здобувачами наукових ступенів;
опублікування наукових результатів досліджень претендентів на присвоєння вчених звань;
оцінювання результатів наукової діяльності наукових, науково-педагогічних працівників за опублікованими статтями.

Автор подає рукопис особисто на сайт збірника наукових праць "Вісник Національного університету оборони України"

Щоб подати рукопис, необхідно зареєструватися на сайті збірника наукових праць <http://visnyk.nuou.org.ua/> у Open Journal Systems та пройти процес подання.

У коментарях до редактора Ви можете розмістити супровідний лист. Щоб пришвидшити процес рецензування, Ви можете надати список потенційних рецензентів (філія, адреса електронної пошти, ідентифікатор дослідника, ідентифікатор Scopus або ORCID). Автор і потенційний рецензент не повинні належати до однієї установи/дослідницької групи, і вони не повинні публікувати разом.

Рукопис має бути такої якості та такого змісту, щоб, на думку редакційної колегії, зацікавити міжнародну аудиторію.

До друку приймаються рукописи, які містять такі необхідні елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Вимоги до структури основного тексту рукопису

Основний текст повинен мати цілком визначену структуру. Підрозділи, які наведено нижче, повинні бути виділені у тексті жирним шрифтом і розташовані на окремому рядку як підзаголовки.

Вступ (актуальність теми, мета і завдання статті).

Теоретичне підґрунтя (огляд літератури і попередніх досліджень з цієї чи суміжної проблематики).

Методи дослідження (не загальними фразами, а чітко розписати, які методи і як саме використовувалися для даного дослідження; тобто розкрити сам механізм проведення дослідження – яким чином було отримано його результати).

Результати і обговорення (навести основні результати дослідження).

Висновки.

Подяки (за потреби).

Авторські повідомлення.

Додатки і Таблиці (якщо є Додатки і Таблиці, то вони обов'язково повинні мати заголовки і порядкові номери; примітки слід розміщувати безпосередньо під таблицями. В тексті статті обов'язково мають бути посилання на ці додатки чи таблиці).

У статтях, що написані англійською мовою, необхідно виділити такі елементи: **Introduction, Purpose, Methods, Originality, Conclusion.**

В одній науковій статті допускається не більше трьох співавторів.

Загальний об'єм статті до 30 т. друківаних знаків з пробілами (кількість знаків можна подивитися у програмі WORD: Сервіс – Статистика).

Вимоги до технічного оформлення рукопису

Оформлення здійснюється з дотриманням таких основних правил:

відповідність Держстандарту ДСТУ 3008-95;

мова статті – українська, англійська;

формат сторінки – А 4.

на першій сторінці тексту у лівому верхньому куті без абзацного відступу – УДК (шрифт 12); після пропуску в один інтервал *заголовок статті* (після пропуску в один інтервал друкується великими літерами (шрифт 12, жирно, вирівнювання посередині); під заголовком після пропуску в один інтервал у правому друкуються (шрифтом 12, вирівнювання справа): прізвище та ініціали автора (авторів); науковий ступінь; вчене звання; назва організації, в якій працює автор; ID ORCID; E-mail.

під відомостями про автора (авторів) подається: анотація українською мовою (до 400 др. знаків). ключові слова (5-8); для статей англійською мовою – відповідна анотація та ключові слова – англійською мовою (шрифт 12, курсив, вирівнювання по ширині);

Ключові слова потрібно подавати у називному відмінку через крапку з комою (слово1; слово2; слово3).

текст статті оформляється в текстовому редакторі Microsoft Word 2003, у форматі *.doc або *.rtf, шрифтом Times New Roman, (кегель 12), міжстроковий інтервал – 1, відступи зверху та знизу – 2 см, зліва – 2,5 см, справа – 2 см (Графіки, малюнки, які супроводжують текст, повинні бути у форматі JPG, EPS; складні формули повинні бути виконані у Microsoft Equation), сторінки не нумеруються, колонтитули не використовуються;

посилання на наукову літературу в тексті подаються за вимогами стандарту APA (<http://www.apastyle.org>);

Внутрішньотекстове посилання (in-text citation) за вимогами APA (7th ed.) містить два основні елементи: автора й дату видання. При цьому розрізняють два типи внутрішньотекстових посилань: посилання в дужках (parenthetical citation) і посилання в оповіді (narrative citation).

Внутрішньотекстове посилання містить інформацію про: автора праці (редактора/укладача/назву цитованого джерела, якщо автор відсутній), що цитується, рік видання та сторінковий інтервал (номери сторінок з яких наводиться цитата). Сторінковий інтервал дозволяється не вказувати, якщо ви не наводите цитату, а висловлюєте якусь ідею чи посилаєтесь на роботу в цілому.

Відповідно до вимог APA, у списку використаних джерел, у внутрішньотекстових посиланнях зазначають таку кількість авторів:

– якщо джерело має одного або п'ять авторів – зазначають усіх авторів. У внутрішньотекстовому посиланні необхідно перерахувати прізвища усіх авторів (через кому). Перед останнім автором пишеться знак «&», якщо автори перераховуються в дужках, або слово «та», якщо автори перераховуються в реченні, а рік видання та сторінковий інтервал в дужках;

– 6 авторів і більше – у внутрішньотекстовому посиланні необхідно вказати прізвище першого автора та слово «та ін.» (в англійській мові – «et al.»).

Шаблони оформлення внутрішньотекстових посилань:

1 автор:	2-5 авторів:	6 авторів і більше:
S. Maddi (2004) вказує, що життєстійкість є психологічною живучістю і розширеною ефективністю людини, що пов'язана з мотивацією людини (с. 263). Психологічною живучістю і розширеною ефективністю людини, що пов'язана з мотивацією людини (S. Maddi, 2004, с.263)	(Kernis, Cornell, Sun, Berry, & Harlow, 1993) або (Kernis, Cornell, Sun, Berry, & Harlow, 1993, p. 199) (Бойко, Петренко, & Філіпів, 2010) або (Бойко, Гречка, & Поліщук, 2010, с. 18) Результати дослідження Бойко, Петренко, та Філіпів (2010) підтверджують ... або Бойко, Петренко, та Філіпів (2010) підтверджують (2010) стверджують: "Психологія – це наука ..." (с. 18).	(Jones et al., 2022) або (Jones et al., 2022, p. 7) (Бойко та ін., 2015) або (Бойко та ін., 2005, с. 18) Результати дослідження Величко та ін. (2020) підтверджують ... або Величко та ін. (2020) стверджують: "Психологія – це наука ..." (с. 18).

Посилання на роботу під назвою:

Якщо автора (редактора/укладача) праці великого розміру (наприклад, книги) встановити неможливо, тоді у внутрішньотекстовому посиланні на місці автора необхідно вказати курсивом два слова назви праці.

Наприклад: (*Психологічні дослідження*, 2019, с.12).

Посилання на кілька робіт різних авторів (одночасно):

Якщо внутрішньотекстове посилання пвдноситься до кількох робіт різних авторів, тоді після парафрази необхідно вказати прізвище автора однієї книги і рік видання, та після знаку «>» вказати прізвище автора другої книги і рік видання.

Наприклад: (Феллер, 2021; Різун, 2022).

Посилання на кілька робіт різних авторів з однаковими прізвищами:

Якщо два або більше авторів мають однакові прізвища, у внутрішньотекстовому посиланні необхідно вказати також перші ініціали (або навіть повне ім'я, якщо різні автори мають однакові ініціали).

Наприклад: (Р. Міллер, 12; А. Міллер, 46).

після тексту статті шрифтом 12 подається «Список використаних джерел». У списку наводяться лише ті першоджерела, на які у тексті статті є посилання; бібліографічний опис списку використаних джерел у роботі оформлюється також за вимогами стандарту APA.

Список використаних джерел має бути організований в алфавітному порядку;

Переважає більшість посилань має бути на матеріали, опубліковані за останні 10 років та з посиланням на електронні ресурси.

Посилання на власні публікації (самоцититування) є небажаними і допускаються лише в разі крайньої потреби та у кількості не більше двох джерел в списку.

При посиланні на електронні ресурси має вказуватися активне діюче URL; посиланням має бути точним; адреси, що ведуть не на конкретну статтю, статистичну збірку тощо, а на сайти є неприйнятними.

Після списку використаних джерел наводиться (відповідно) «References», який оформляється згідно з вимогами стандарту APA (<http://www.apastyle.org>), де всі кириличні назви статей та книг транслітеруються латинськими літерами та перекладаються англійською мовою (формується наступним чином: прізвище, ініціали автора (-ів). (Рік). Транслітерована назва книги [Назва книги англійською мовою]. Місто: Видвництво (мова тексту). Транслітерований список використаних джерел, відповідно до вимог наукометричної бази SCOPUS та Web of Science, є повним аналогом списку використаних джерел при цьому порядок і кількість джерел у списку мають залишатися незмінними. Посилання на англомовні джерела не транслітеруються. Для транслітерації українського тексту слід дотримуватися вимог Постанови Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. №55, сайт он-лайн транслітерації - <http://ukrlit.org/transliteratsiia>;

У «Списку використаних джерел» та «References» необхідно до джерел обов'язково додавати DOI (*digital object identifier*) – цифровий ідентифікатор об'єкта, якщо він присвоєний цитованому джерелу.

Детальніше про APA стиль за посиланнями:

<http://www.apastyle.org>

<http://library.albany.edu/cfox>

<https://owl.english.purdue.edu/owl/resource/664/01/>

після References наводиться Summary. У правому верхньому куті (вирівнювання справа, шрифт 12) англійською мовою: прізвище та ініціали автора; науковий ступінь, вчене звання; назва організації, в якій працює автор; назва статті (прописними літерами); анотація (курсив) – 2500-5000 др. знаків; ключові слова (5-8).

У анотаціях (Summary) згідно з вимогами міжнародних наукометричних баз необхідно відобразити такі елементи: **мета статті, методи дослідження, результати дослідження, наукова новизна, практичне значення дослідження, висновки та перспективи подальших наукових досліджень.**

До рукопису обов'язково потрібно додавати:

а) для здобувачів і ад'юнктів (аспірантів) обов'язково рекомендація наукового керівника (витяг з протоколу засідання кафедри (відділу, управління, навчального закладу), що рекомендує статтю до публікації);

б) експертний висновок про можливість відкритого публікування статті, завірений печаткою;

в) довідка про авторів (для авторів з інших установ) на окремій сторінці;

г) авторські повідомлення.

Рукопис подається українською, (англійською мовою) з підписом автора на останній сторінці та в електронній версії на адресу редакції.

Відповідальність за оригінальність, науковий рівень, відкритість інформації, формальну сторону статті, за правильність, точність і коректність цитування, посилань та перекладу покладається на автора.

Редакція здійснює власне рецензування статей та перевірку на академічну доброчесність.

Матеріали рецензуються членами редакційної колегії збірника або сторонніми незалежними експертами, виходячи з принципу об'єктивності і з позицій вищих міжнародних академічних стандартів якості та редагуються. Редакційна колегія залишає за собою право відхилити неякісні матеріали без пояснення причин *за таких умов:*

не відповідає вимогам до оформлення та до наукового стилю викладу матеріалу;

не має наукової новизни та практичної значущості;

не відповідає тематиці збірника;

виконана з використанням автоматичного комп'ютерного перекладача;

не відредагована (містить граматичні та стилістичні помилки);

порушено етику наукових досліджень, зокрема, якщо у статті виявлено плагіат.

Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

ПРИКЛАД ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

УДК 371.315.6:51

УПРАВЛІНСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ОФЦЕРІВ ВІЙСЬКОВО-СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ

Петренко Б. В. доктор психологічних наук, професор,

Національний університет оборони України

<https://orcid.org/0000-0002-5318-9172>

E-mail

Анотація українською мовою (до 400 др. знаків).

Ключові слова (5-8). Вкажіть ключові слова відокремлюючи їх одне від одного крапкою з комою (слово1; слово2; слово3).

Текст статті (структура з абзацними відступами):

Вступ.

Теоретичне підґрунтя .

Методи дослідження.

Результати і обговорення.

Висновки.

Подяки (за потреби).

Авторські повідомлення.

Список використаних джерел

1. Круш, П. В. (2009). Макроекономіка та її регулювання. Каравела.
2. Воробйова, О. М., & Іванченко, В. Д. (2009). Основи схемотехніки (2-ге вид.). Фенікс.
3. Жовтобрюх, М. А., Волох, О. Т., Самійленко, С. П., & Слинсько, І. І. (1979). Історична граматики української мови. Вища школа.
4. Головацький, А. С., Черкасов, В. Г., Сапін, М. Р., Парахін, А. І., & Ковальчук, О. І. (2013). Анатомія людини (3-ге вид., Т. 1). Нова Книга.
5. Collins. (n.d.). Museum. In Collins online dictionary. Retrieved November 18, 2022, from <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/museum>

6. Шевченко, Т. М. (2019). Письменницька есеїстика: Осмислення феномену. Вісник Одеського національного університету. Серія: Філологія, 24(2), 113–121. [http://liber.onu.edu.ua/pdf/Visnik_Filol_2\(2019\).pdf](http://liber.onu.edu.ua/pdf/Visnik_Filol_2(2019).pdf)
7. Kyiv Dictionary. (2020, 12 травня). Чому в діалектному слові «без» («бузою») замість літери «у» вживають «е»? <https://www.kyivdictionary.com/uk/grammar/uk/consulenza-linguistica/vypusk5/bez-buzok/>
8. Кандиба, М. О. (2015). Емоційна зрілість як умова розвитку професійної толерантності особистості [Неопубл. дис. канд. психол. наук]. Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки.
9. Буц, Ю. В. (2020). Науково-методологічні основи релаксії екогеосистем при техногенному навантаженні пірогенного походження [Автореф. дис. д-ра техн. наук, Сумський державний університет]. eSSUIR. <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/76266>

References

1. Krush, P. V. (2009). Makroekonomika ta yii rehuliuвання [Macroeconomics and its regulation]. Karavela. (in Ukrainian)
2. Vorobiova, O. M., & Ivanchenko, V. D. (2009). Osnovy skhemotekhniki (2-he vyd.) [Fundamentals of circuitry (2nd type)]. Feniks. (in Ukrainian)
3. Zhovtobriukh, M. A., Volokh, O. T., Samiilenko, S. P., & Slynko, I. I. (1979). Istorychna hramatyka ukrainskoi movy [Historical grammar of the Ukrainian language]. Vyscha shkola. (in Ukrainian)
4. Holovatskyi, A. S., Cherkasov, V. H., Sapin, M. R., Parakhin, A. I., & Kovalchuk, O. I. (2013). Anatomiiia liudyny (3-tie vyd., T. 1) [Human anatomy (3rd ed., Vol. 1)]. Nova Knyha. (in Ukrainian)
5. Collins. (n.d.). Museum. In Collins online dictionary. Retrieved November 18, 2022, from <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/museum>
6. Shevchenko, T. M. (2019). Pysmennytska eseistyka: Osmyslennia fenomenu [Essay writing: Understanding the phenomenon]. Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seria: Filolohiia, 24(2), 113–121. [http://liber.onu.edu.ua/pdf/Visnik_Filol_2\(2019\).pdf](http://liber.onu.edu.ua/pdf/Visnik_Filol_2(2019).pdf) (in Ukrainian)
7. Kyiv Dictionary. (2020, 12 travnia). Chomu v dialektnomu slovi «bez» («buzok») zamist litery «u» vzhывaiut «e»? [Why is "e" used instead of the letter "y" in the dialect word "bez" ("lilac")?] <https://www.kyivdictionary.com/uk/grammar/uk/consulenza-linguistica/vypusk5/bez-buzok/> (in Ukrainian)
8. Kandyba, M. O. (2015). Emotsiina zriist yak umova rozvytku profesiinoi tolerantnosti osobystosti [Neopubl. dys. kand. psykhol. nauk] [Emotional maturity as a condition for the development of professional tolerance of the individual [Unpublished. thesis Ph.D. psychol. sciences]]. Skhidnoevropeyskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. (in Ukrainian)
9. Buts, Yu. V. (2020). Naukovo-metodolohichni osnovy relaksii ekoheosystem pry tekhnohennomu navantazhenni pirohennoho pokhodzhennia [Avtoref. dys. d-ra tekhn. nauk, Sumskyi derzhavnyi universytet] [Scientific and methodological bases of relaxation of eco-geosystems under man-made load of pyrogenic origin [Author's Ref. thesis Dr. Tech. Sciences, Sumy State University]]. eSSUIR. <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/76266> (in Ukrainian)

Summary

ADMINISTRATIVE COMPETENCE OFFICERS OF MILITARY-SOCIAL MANAGEMENT

*Petrenko B. doctor of psychological sciences,
Professor National Defence University of Ukraine*

Summary (3000-5000 др. знаків).

Структура Summary з абзацними відступами:

Introduction (проблема)

Purpose (мета статті)

Methods (методи дослідження)

Originality (наукова новизна та практичне значення результатів дослідження)

Conclusion (висновки та перспективи подальших досліджень)

Keywords (5-8). Вкажіть ключові слова відокремлюючи їх одне від одного крапкою з комою (слово1; слово2; слово3).

Авторське повідомлення

Автори заявляють:

- про відсутність конфлікту інтересів (або чітко вказують на наявний конфлікт інтересів;
 - про фінансування – вказуються номери та назви грантів, тем дослідження тощо, за рахунок яких фінансувалось дослідження), або вказується відсутність фінансування;
 - про підтримку політики редакції щодо відкритого доступу та обміну даними які пов'язані з дослідженням;
 - про використання штучного інтелекту (ШІ) при написанні статті та проведенні дослідження (у разі використання ШІ це повинно бути описано в розділі Методи дослідження і науково обгрунтовано);
 - про визначення внеску авторів (за наявності) згідно системи [CRediT](#) (см. «Політика щодо авторства та співавторства»).
- Приклад відображення авторського внеску: концептуалізація, Х.Х. та Я.Й.; методика, Х.Х.; програмне забезпечення, Х.Х.; перевірка, Х.Х., У.У. та З.З.; формальний аналіз, Х.Х.; розслідування, Х.Х.; ресурси, Х.Х.; курація даних, Х.Х.; письмово-оригінал підготовки чернетки, Х.Х.; написання-рецензування та редагування Х.Х.; візуалізація, Х.Х.; нагляд, Х.Х.; адміністрація проекту, Х.Х.; отримання фінансування, У.У

Х.У. Ім'я та Прізвище

- про подяки (за наявності) всім особам, які приймали будь-яку участь у дослідженні або підготовці рукопису статті, але не відповідають критеріям авторства.

Збірник наукових праць

**В І С Н И К
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ОБОРОНИ
УКРАЇНИ**

4 (80) / 2024

Міністерство оборони України

Відповідальність за достовірність фактів, цитат,
власних імен, інших відомостей,
за порушення авторських прав будь-яких юридичних і фізичних осіб
несуть автори.

Розповсюдження та тиражування матеріалів
збірника без офіційного дозволу редакції заборонено.

Редактор
Комп'ютерна верстка

В. Стасюк
В. Богайчук

Підписано до друку 25. 06. 2024. Здано до набору 28. 06. 2024. Формат 20x29
Обл. вид. арк. 17. Наклад 50 прим.
Україна, 03049, м. Київ, проспект Повітряних сил України, 30

Віддруковано Поліграфічним центром Осадчого В. В.
тел. +38 (044) – 587-78-35